T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DİPLOMASİSİNDE MADRİD SEFÂRETİ

Tuğba SAĞLAM CEBESOY

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL

Çankırı-2022

T.C.

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DİPLOMASİSİNDE MADRİD SEFÂRETİ

Tuğba SAĞLAM CEBESOY

ORCID: 0000-0002-6479-2508

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL

Çankırı-2022

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ ..... **İ**

TEZ KABUL VE ONAY ..... **İİ**

ÖNSÖZ ..... **İİİ**

ÖZET ..... **İV**

ABSTRACT ..... **V**

KISALTMALAR ..... **Vİ**

TABLO LİSTESİ ..... **X**

1.GİRİŞ **1**

2. BÖLÜM: MADRİD ELÇİLİĞİ'NİN KURULUŞU **14**

3. BÖLÜM: MADRİD SEFİRLERİ **29**

3.1. VİCOMTE KERCKHOVE 29

3.2. HÜSEYİN HÜSNÜ SERMED EFENDİ 31

3.3. TURHAN HÜSNÜ PAŞA 36

3.4. MEHMED FERİDUN BEY 41

3.5. NECİB PAŞA 46

3.6. İZZET FUAD PAŞA 52

3.7. ABDÜLHAK HAMİD BEY 61

3.8. ALİ İHSAN EFENDİ 66

3.9. MEHMED SEZAİ BEY (SAMİPAŞAZADE SEZAİ) 70

3.10. NUREDDİN FERRUH BEY 71

3.11. İBRAHİM EDHEM RAGIB BEY 74

3.12. MEKİN MUKBİL BEY 76

4. BÖLÜM: MADRİD ELÇİLİĞİ DÖNEMİ SİYASİ HADİSELER **79**

4.1. BULGAR MESELESİ VE BULGAR MESELESİ'NDE MADRİD SEFÂRETİ'NİN ROLÜ 79

4.2. BULGAR MESELESİNDE AVRUPA VE RUSYA'NIN TUTUMU 90

4.3. BULGAR MESELESİNİN BASINA YANSIMASI 96

4.4. AVRUPALI DEVLETLERİN AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGECİLİK POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ 99
4.5. FAS MESELESİ VE MADRİD ELÇİLİĞİ'NİN ROLÜ 101
4.6. BERLİN VE KONGO KONFERANSLARI 104
4.7. ALGECİRAS (CEZÎRETÜ'L-HADRA) KONFERANSI (OCAK 1906) 116
4.8. MISIR MESELESİNDE AVRUPA'NIN TUTUMU VE OSMANLI DEVLETİ'NİN UYGULADIĞI POLİTİKA VE YABANCI BASIN 118

5. BÖLÜM: SAĞLIK VE KÜLTÜREL FAALİYETLER..... 134

5.1. BARCELONA VE MADRİD SERGİLERİ 134
5.2. FENN-İ TERBİYE-İ ETFAL KONGRESİ VE TEDRİSAT-I UMÛMİYYE SERGİSİ..... 137
5.3. FENN-İ MİMÂRÎ MUHTELİT KONGRESİ..... 140
5.4. BASIN, SANSÜR VE YURT DIŞI BASINI 143
5.5. KOLERA SALGINI 151
5.6. MADRİD SANÂYİ VE MAHSULAT-I ZİRAİYYE MİLLÎ SERGİSİ..... 160
5.7. MADRİD ULUSLARARASI POSTA KONGRESİ 161

SONUÇ..... 165

KAYNAKÇA 169

EKLER..... 196

ÖZGEÇMİŞ..... 210

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım *Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefâreti* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

14/06/2022

Tuğba SAĞLAM CEBESOY

TEZ KABUL VE ONAY
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Tuğba SAĞLAM CEBESOY] tarafından hazırlanan *[Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefâreti]* başlıklı bu çalışma, *[21/06/2022]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz *tarafından [Tarih]* Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL	İmza:
Üye	: Prof. Dr. Osman KÖSE	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Uğur KURTARAN	İmza:
Üye	: Doç. Dr. Erol KARCI	İmza:
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Hilal ÇİFTÇİ	İmza:

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../2022 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Elçiler, devletlerarası diplomasinin yürütülmesinde en önemli temsilcilerdir. *Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefâreti* adlı tez çalışmamızda Madrid elçilerinin faaliyetlerini ve bu elçiliğin diplomatik açıdan önemini ortaya koymaya çalışacağız. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreç içerisinde zaman zaman ilişki içerisinde bulunduğu ve XIX. yüzyılda ilişkilerini yoğunlaştırdığı İspanya devletiyle tesis edilen ilişkiler Madrid Elçiliği bağlamında değerlendirilmiş ve Madrid'e gönderilen sefirler aracılığıyla yürütülen siyasi, sosyal ve kültürel ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti, diğer devletlerle gerçekleştirdiği diplomatik ilişkilerin bir neticesi olarak bu devletlere elçiler göndermiş, onların kaleme aldıkları sefaretnameler veya yazdıkları raporlar önemli ölçüde gün yüzüne çıkarılmışsa da Osmanlı Devleti'nin görevlendirdiği mukîm elçilerle alakalı kapsamlı çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Bu sebeple hazırlamış olduğumuz tez çalışmamızın bu alana az da olsa bir katkı sağlamasını ümit ediyoruz.

Doktora tez çalışmamın ortaya çıkmasında benden desteklerini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL'a teşekkürlerimi sunarım. Tez sürecinde çalışmama katkı sağlayan Öğr. Gör. Talip MERT'e, Kazım ÇANDIR'a daima yanımda olan ve beni yüreklendiren canım aileme, beni sürekli motive eden ve destekleyen sevgili eşim İsmail CEBESOY'a canı gönülden teşekkür ederim.

14/06/2022

Tuğba SAĞLAM CEBESOY

ÖZET

Tezin Başlığı : Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefâreti
Tezin Yazarı : Tuğba SAĞLAM CEBESOY
Danışman : Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL
Anabilim Dalı : Tarih
Tezin Türü : Doktora
Kabul Tarihi : .../.../2022

"Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefâreti" adlı doktora tezinin amacı, Osmanlı Devleti'nin Madrid'e gönderdiği dâimî elçileri vasıtasıyla İspanya ile olan diplomatik münasebetlerini ele almaktır. Tez araştırmamız esnasında öncelikle, Osmanlı arşiv vesikalarına dayanarak Madrid Elçiliği'ne tayin edilen sefirleri ve maslahatgüzarları tespit edip bu temsilciler aracılığıyla Madrid'de bir ikamet elçiliğinin kurulmasını ortaya koymak, ikinci olarak, sefirlerin; Madrid'de, hem İspanya devlet idarecileriyle hem de diğer devlet temsilcileriyle gerçekleştirdikleri görüşmelerinin Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıl diplomasisini nasıl şekillendirdiklerini göstermektir. Son olarak, devrin siyasi olaylarının yanında kültürel ve sosyal hadiselerine kayıtsız kalamayan Osmanlı Devleti, görevlendirdiği elçiler vasıtasıyla bu alanlarda da etkin rol almıştır.

"Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefareti" adlı tez çalışmamı hazırlarken Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz arşiv vesikaları tezimizin temelini oluşturmuştur. Bunun dışında diplomasi alanında yayımlanmış olan litaratür çalışmalarıyla da tezimizi desteklemeye çalıştık. Araştırmalarımız esnasında arşiv dışında İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ile İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nden istifade ettik.

Anahtar Kelimeler: Madrid, diplomasi, sefâret, elçi.

ABSTRACT

Thesis Title : Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefâreti
Author : Tuğba SAĞLAM CEBESOY
Supervisor : Doç. Dr. Türkan POLATCI DEMİRKOL
Department : History
Thesis Type : Ph.D
Date : .../.../2022

The aim of our doctoral thesis named “Madrid Embassy in Ottoman Diplomacy” was to discuss the diplomatic relations of the Ottoman Empire with Spain through the permanent ambassadors sent to Madrid. During our thesis research, our main objective was to identify the ambassadors and chargés d'affaires assigned to the Madrid embassy and to establish the establishment of a permanent embassy in Madrid through these representatives. Secondly, it was to show how the ambassadors' meetings in Madrid, both with Spanish state administrators and with other state officials, shaped the diplomacy of the Ottoman Empire in the 19th century. Finally, we have tried to show how the Ottoman Empire, which could not remain indifferent to the cultural and social events of the time as well as to the political events, played an active role in these fields through its ambassadors.

During the preparation of this thesis entitled “The Madrid Embassy in Ottoman Diplomacy”, the archival documents we obtained from the Ottoman archives of the Prime Ministry formed the basis of our thesis. Besides that, we tried to support our thesis with the literature studies published in the field of diplomacy. During our research, we benefited from the Center for Islamic Studies (İSAM), the Central Library of Istanbul University and the Library of the Faculty of Arts of Istanbul University.

Keywords: Madrid, diplomacy, embassy, ambassador.

KISALTMALAR

A. {DVNS.NMH. d	Divan(Beylikçi) Kalemi Nâme-i Hümâyûn Defterleri
A. DVN	Sadaret Divan (Beylikçi) Kalemi Belgeleri
A. DVN. MHM	Sadâret Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi Belgeleri
A.} MTZ. GR	Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri, Girid
A.}AMD	Sadâret Âmedî Kalemi Belgeleri
A.}DVN.MKL	Sadâret Divân-ı Hümâyûn Kalemi Mukâvelenâmeler
A.}DVN.NMH	Sadâret Divan-ı Hümâyûn Nâme-i Hümâyûn Belgeleri
A.}MKT	Sadâret Mektubî Kalemi Belgeleri
A.}MKT.MHM	Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Odası Belgeleri
A.}MTZ. (04)	Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri, Bulgaristan
BCA	Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BEO	Bab-ı Ali Evrak Odası Belgeleri
Bkz.	Bakınız
BOA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
C. AS.	Muallim Cevdet Tasnifi Askeriye Belgeleri
C. HR.	Muallim Cevdet Tasnifi Hariciye Belgeleri
C.	Cilt
DH. MKT	Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri
DH. ŞFR	Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemi Belgeleri
DH.İ.UM	Dahiliye Nezâreti, İdâre-i Umumiye Belgeleri
DH.İ.UM.EK	Dahiliye Nezâreti, İdâre-i Umumiye Ekleri
DH.SAİD.d	Dahiliye Nezâreti, Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umumiyyesi Defterleri
DİA	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

HAT	Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi
HR. HMŞ. İŞO	Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası Belgeleri
HR. İD.	Hariciye Nezâreti İdare Kalemi Belgeleri
HR. İM	Hariciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı Belgeleri
HR. MTV.	Hariciye Nezâreti Mütenevvia Kısmı Belgeleri
HR. SAİD.	Hariciye Nezâreti Sicil-i Ahval İdare-i Umumiyesi Belgeleri
HR. SFR. 1	Hariciye Nezâreti Petersburg Sefareti Belgeleri
HR. SFR. 3	Hariciye Nezâreti Londra Sefareti Belgeleri
HR. SFR. 4	Hariciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri
HR. SYS.	Hariciye Nezâreti Siyasi Kısmı Belgeleri
HR. TH	Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hariciye Belgeleri
HR. TO	Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri
HR. UMH.	Hariciye Nezâreti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita Belgeleri
HR.H	Hariciye Nezâreti Hukuk Kısmı Belgeleri
HR.MKT	Hariciye Nezâreti Mektubî Kalemi Belgeleri
HR.SFR.04	Hariciye Nezâreti Sofya Sefâreti Belgeleri
İ. AS	İrâde Askeri
İ. DH	İrâde Dahiliye
İ. DUİT	Dosya Usûlü İrâdeler
İ. HB	İrâde Harbiye
İ. HR	İrâde Hariciye
İ. HUS	İrâde Husûsî
İ. MBH.	İrâde Mabeyn-i Hümâyûn
İ. ML	İrâde Maliye

İ. MMS	İrâde Meclis-i Mahsûs
İ. MTZ. (01)	Eyâlât-ı Mümtâze İrâdeleri Yunanistan İrâde
İ. MTZ. (04)	Eyâlât-ı Mümtâze İrâdeleri Bulgaristan İrâde
İ. MTZ. (05)	Eyâlât-ı Mümtâze İrâdeleri Mısır İrâde
İ. MTZ. GR	Eyâlât-ı Mümtâze İrâdeleri Girid İrâde
İ. TAL	İrâde Taltifat
İ. EV	İrâde Evkâf
İ.MF	İrâde Maârif Nezâreti
İ.MTZ. (05)TAL	Eyâlet-i Mümtâze İradeleri Mısır Taltifat İrâde
İ.SH	İrâde Sıhhiye Nezâreti Maruzâtı
İ.TKS	İrâde Tekâüd Sandığı
MB. İ	Mabeyn İrade
MF	Maarif Nezâreti Belgeleri
MF. MKT	Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi Belgeleri
MF.İBT	Maârif Nezâreti Tedrîsât-ı İbtidâiye Kalemi Belgeleri
ML.EEM	Maliye Nezâreti, Emlak-ı Emiriyye Müdüriyeti Belgeleri
MV	Meclis-i Vükelâ Mazbataları
ŞD	Şurâ-yı Devlet Belgeleri
TFR. I. SL	Rumeli Müfettişliği Selanik Evrakı
TTK	Türk Tarih Kurumu
Y. EE	Yıldız Esas Evrakı
Y. EE. KP	Yıldız Esas Evrakı Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı
Y. MTV	Yıldız Mütenevvî Maruzât Evrakı
Y. PRK. A	Yıldız Perakende Sadâret Maruzâtı

Y. PRK. ASK	Yıldız Perakende Askeri Maruzâtı Evrakı
Y. PRK. AZJ	Yıldız Perakende Arzuhaller ve Jurnaller Evrakı
Y. PRK. BŞK	Yıldız Perakende Mabeyn Başkitabeti Evrakı
Y. PRK. EŞA	Yıldız Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik Maruzâtı Evrakı
Y. PRK. HH	Yıldız Perakende Hazîne-i Hassa Nezâreti Evrakı
Y. PRK. HR	Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzâtı Evrakı
Y. PRK. MK	Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
Y. PRK. MYD	Yıldız Perakende Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi
Y. PRK. NMH	Yıldız Perakende Nâme-i Hümâyûn Evrakı
Y. PRK. PT	Yıldız Perakende Posta ve Telgraf Nezâreti Maruzâtı
Y. PRK. SGE	Yıldız Perakende Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri
Y. PRK. SRN	Yıldız Perakende Serkurenâlık Evrakı
Y. PRK. TŞF	Yıldız Perakende Teşrifat-ı Umumiye İdaresi Maruzâtı Evrakı
Y.A. HUS	Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı
Y.A. RES	Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı
Y.PRK.MF	Yıldız Perakende Maârif Nezâreti Maruzâtı
Y.PRK.ŞH	Yıldız Perakende Şehremâneti Maruzâtı
Y.PRK.TKM	Yıldız Perakende Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği
Y.PRK.UM	Yıldız Perakende Umum Vilayetler Tahrirâtı
Y.PRK.ZB	Yıldız Perakende Zabtiye Nezâreti Maruzâtı

TABLO LİSTESİ

Tablo No: **Sayfa**

Tablo 1.1: Madrid elçileri ve maslahatgüzarları 16

Tablo 1.2: Merhum Madrid sefiri Sermed Efendi'nin eşyasının bulunduğu sandıktan çıkanların listesi. 35

1. GİRİŞ

Elçi, bir devleti temsil etmek üzere başka bir devlet nezdinde görevlendirilen diplomat olarak tanımlanmakla beraber, uluslararası imtiyazlara ve dokunulmazlığa sahip olmak şeklinde de ifade edilebilir[1]. Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren Bizans, Germiyanoğulları, Karamanoğulları, Candaroğulları, Memlükler, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Timurlular ve diğer devletlerle diplomatik ilişkilerin neticesinde muvakkat elçiler göndermiştir. Osmanlı Devleti, Anadolu ve Rumeli'de yaptığı fetihlerle hızlıca büyüyerek Karadeniz ve Akdeniz sahillerinde hakimiyetini geniş bir sahaya taşımıştır. Bu bölgelerde önemli menfaatleri olan Venedik ve Cenevizliler, Osmanlı Devleti'nin genişlemesinden endişe etmiş, bu iki devletten başka Milano hükûmeti de diplomatik ilişkiler tesis etmek için Edirne'ye Benedikto'yu elçi göndermiştir[2]. İlk kez Venedikliler, 1408'de Emir Süleyman ve Çelebi Mehmed ile barış antlaşması yapmıştır. Bunun yanında Osmanlı Devleti'yle bazı ticari münasebetleri gerçekleştirmek isteyen Cenevizlilerin, 1451 yılında Fatih Sultan Mehmed'e bir elçi gönderdiği bilinmektedir[3]. Venedikliler ise daima Osmanlı Devleti'ne düşmanca bir tutum sergiledikleri gibi her yerde Osmanlı Devleti aleyhine yapılan ittifaklara girmişler ya da yardımcı olmuşlardır. Özellikle Karamanoğulları, Akkoyunlular, Memlükler, Trabzon İmparatorluğu gibi devletlerin Osmanlı Devleti aleyhine yaptığı ittifaklar, Osmanlı Devleti'nin çoğu kez bu devletlere karşı düşmanca tutumuna sebep olmuştur[4].

Hammer, Osmanlı Devleti'nin ilk elçiyi 1339'da Orhan Bey döneminde Bağdat'a gönderildiğini bildirmektedir. Osmanlı Devleti'nin Bizans'la olan münasebetlerini göz önünde bulundurduğumuzda bu devlete de sıkça elçi gönderdiği görülmektedir. Bunun yanında Bizans imparatorlarının, Osmanlı Devleti nezdinde dâimî elçi bulundurdukları anlaşılmaktadır. Fabris'ten aktaran Savaş, Osmanlı Devleti'nin 1384-1762 yılları arasında muhtelif gayelerle 178 elçisini Venedik'e gönderdiğini belirtmiştir[5].

---

[1] Mehmet İpşirli, "Elçi" *DİA,* İstanbul 1995, C. XI, s. 3.
[2] İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* TTK Yayınları, Ankara 1948, s. 268.
[3] İpşirli, s. 8.
[4] Uzunçarşılı, s. 268-269.
[5] Ali İbrahim Savaş, *Osmanlı Diplomasisi,* 3F Yayınları, İstanbul 2007, s. 12; Antonine Galland, 1673 yılına ait günlüklerinin önemli bir kısmında, Venedik Balyozu, Fransa büyükelçisi ve diğer devlet temsilcileriyle sıklıkla bir araya geldiklerini ifade etmektedir. Hatta Venedik sefirlerinin kalış sürelerinin diğer devlet elçilerinden uzun sürdüğü ve kabul törenlerinin de daha imtiyazlı olduğunun görülmesi Venedik'in Osmanlı diplomasisinde ne kadar önemli bir konuma sahip olduğunu gözler

İstanbul'da ilk dâimî elçilik (ikamet elçiliği) 1454'te Venedik Cumhuriyeti tarafından kurulmuştur. Bunu 1535'te Fransa, 1578'de Avusturya, 1583 yılında İngiltere, 1612'de Hollanda, 1702'de Rusya, 1924'de de Lehistan[6] takip etmiştir. Osmanlı Devleti ise ancak XVIII. asrın sonunda söz konusu devletlere ikamet elçiliği açmıştır[7]. Osmanlı Devleti, hem Müslüman-Türk devletlerinde dâimî elçilik uygulamasının olmaması hem de kendisine güveninin zirvede olduğu yükseliş döneminden XVIII. yüzyıla kadar kendi kendine yeten bir diplomasi anlayışına sahip olduğundan diğer ülkelerde dâimî elçi bulundurmamıştır[8].

Osmanlı Devleti, yabancı devletlere çeşitli sebeplerle geçici elçiler gönderirdi: Örneğin, padişahların tahta çıkışlarını bildirmek, yabancı ülkelerin hükümdarlarının taç giyme merasimlerinde temsil etme, antlaşma metinlerini ulaştırma, dostluk münasebetlerini yeniden tesis etme, dostluğunu yineleme, ihtilaflı sınır meselelerini müzakere etme, ittifak kurma, barış teklif etme, hediyeleri ulaştırma, padişahın ya da sadrazamın bir mektubunu takdim etme, devletin alacağını talep etme, bir hadiseyi yerinde araştırma, ülkedeki bilimsel gelişmeleri inceleme[9] gibi sebeplerle elçi gönderirken bazen de yabancı devletlerin talebi üzerine elçi gönderilirdi[10].

önüne sermektedir. Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi,* İmge Kitabevi, Ankara 2006, s. 106.

[6] Hacer Topaktaş, "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler", *Uluslararası İlişkiler,* C. 11, Sayı 43, Güz 2014, s.117.

[7] İpşirli, s. 8.

[8] Temel İskit, *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 146-147.

[9] Bu konuya örnek olarak 1720 yılında III. Ahmet tarafından Paris'e büyükelçi olarak gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin gözlemlerine bakabiliriz. Elçi, "bu şehirde ölmüş olan Koca Kral (XIV.Louis) bir Müneccimhâne (Rasathane) bina etmiş ve Kasin (J. Cassini, meşhur astronom)adında bir üstad-ı kâmil için de bir rasatgâh (gözlem yeri) yapmış, bir büyük kargir kule bina ettirmiş. Üç tabakadır ve her tabakasında müteaddit odalar var ki, yıldızları gözleyecek rasat âletleri ile dopdolu. Cerri eskal (mekanik) sanayiine müteallik nice âletler, havasızlığı ve havayı tecrübe için âletler, suları yokuş yukarı çıkarmak için nice aletler ve dahi türlü garip sanatlara müteallik hesapsız âletler var ki, sayılır gibi değil", "hey'et (astronomi) ve hendese âletleri sayısız idi ve çelik kürsüler üzerinde küreler var idi ki, her birinin içine üç adam oturtmak kabil idi". Bunun yanında kilimciler için hususi bir fabrikanın bulunduğu ve buranın krala ait olduğu bildirilmektedir. Kral adına burada vazifeli olan kimsenin müsaadesi olmadıkça hiç kimseye kilim satılamadığı ve kilim dokutmak isteyenin de nazırdan izin isteyip harcını de ödemek şartıyla dokutabildiği ve gayet pahalı olduğu ifade edilmektedir.Elçinin gelip seyredebileceği göz önüne alınarak dokunmuş hazırne kadar kilim varsa bunları atölye duvarlarına asmışlardır. Duvarlara yüzden fazla kilim asıldığını ifade eden elçi bu durum karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir. Bkz. Şevket Rado, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010; Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,* Bekir Sıtkı Baykal (Yay. Haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968, s. 19.

[10] İskit, s. 149.

Tabi ki elçi olarak tayin edilecek kişilerin bazı vasıflara sahip olmalıydı. Hüner Tuncer'in, *"Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye"* adlı eserinde, XV. yüzyıl İtalyan şehir devletlerinde elçilerin, sabırlı olması, görevlendirildiği ülke temsilcileriyle bir görüşme gerçekleştirirken sakin kalabilmesi, ve şahsi eleştirilere maruz kaldığında duygularına hakim olması gerektiğinden bahsedilmektedir[11]. Her ne kadar Tuncer'in elçilerin özellikleriyle ilgili verdiği bilgiler geçmiş dönemlere ait olsa da XIX. yüzyıl elçilerinin de bu özellikleri taşıması gerekmektedir. Bunun yanında elçiler, birkaç dil bilmeli, iyi bir gözlem yeteneğine sahip ve uyanık olmalıydı. Osmanlı hükûmeti tarafından Madrid'e gönderilen sefirlerin sicil dosyaları incelendiğinde, yabancı dil eğitimi aldıkları ve birden fazla dil bildikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin elçilikle görevlendirdiği kişiler, belli bir zümreye ait olmayıp çeşitli meslek gruplarına mensup mevki ve şöhret sahibi kişiler arasından seçilirdi. Elçi seçimlerinde öncelikli olarak şahsiyete büyük önem verilmekte ve *"tertib-i muhaverat ve desais-i nasaraya ıttılâ hâsıl etmiş*[12]" kişilerin olmasına dikkat edilirdi[13]. Ayrıca elçilerin, iki ülke arasında barışı sürdürebilecek nitelikte olmasına da özen gösterilirdi[14]. Bunun yanında elçi tayin edilecek kişinin dirayet, liyakat ve ehliyet sahibi olması önemliydi. Örneğin, Paris Sefareti'ne tayin edilen Nafi Efendi, Babıali'den yetişmiş ve dışişlerine vakıf olduğundan elçilikle vazifelendirilmiştir. Diğer bir örnekte, Tahran Elçiliği'nde görevlendirilen Ahmet Vefik Efendi, Acemlerin lisanına hakim olması, birkaç dil bilmesi ve coğrafya alanındaki bilgisinden dolayı elçiliğe tayin edilmiştir[15].

[11] XVII. yüzyılda Fransa'da diplomatik idarenin oluşumunda iki önemli isimden bahsedilmektedir: Hugo Grotius ve Kardinal Richelieu. Bu şahısların diplomasiye katkıları için Bkz. Hüner Tuncer, *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009, s. 46.

[12] Hileli konuşmayı bilmek ve Hristiyanların hilelerinden haberdar olmak.

[13] Unat, s. 23.

[14] Tuncer, s. 45; Unat, s. 24.

[15] Aydın Çakmak, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 210-211.

Elçilere görevlerinde kullanmaları ve dönüşlerinde geri alınmak üzere yurt dışına çıkmadan evvel "Defterdarlık", "Nişâncılık", "Beylerbeyliği" ve "Kazaskerlik" gibi büyük payeler verilirmiştir[16]. Padişah tarafından elçilik vazifesiyle görevlendirilen kişilerin yola çıkmadan önce sadrazam ve şeyhülislamla birlikte padişahın huzuruna çıkmaları ve ilgili ülkeye götürecekleri nâme-i hümâyûnu burada teslim alarak kendilerine talimât verilmesi usuldendi[17].

Osmanlı elçilerinin genellikle tayin edildikleri ülkelerdeki en önemli vazifeleri öncelikle siyasi olarak kendilerine verilen görevleri yerine getirmektir. Bununla beraber bulundukları ülkeleri sosyo-ekonomik, askerî ve kültürel açıdan gözlemleyen elçiler, elde ettikleri bilgileri bir rapor halinde[18] geri dönüşlerinde padişaha takdim etmişlerdir. Bunun yanında özellikle ikamet elçileri, bulundukları ülkenin basınını yakından takip ederek basında çıkan ve Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren haberlerin çevirilerini de düzenli şekilde Babıali'ye ulaştırmışlardır. Elçiler, söz konusu raporlarını takdim ederken kendi şahsi görüşlerini de eklemişlerdir[19].

Elçilerin muhatap ülkenin siyasi durumuna ya da görevinin önemine göre götürecekleri hediyeler de farklılaşmaktaydı. Örneğin Osmanlı Devleti, Avusturya'ya develer, katırlar, Türk ve Arap atları, koşum ve eyerler, tahtırevan ve çadırlar, Türk ve İran kumaş ve halıları, altın işlemeli kumaş, samur kürk, kaftanlar, işlemeli gömlekler, mendiller ve misk keseleri göndermiştir. Avusturya ise Osmanlı Devleti'ne dürbün, altın zincir ve madalya, kavanozlar, gümüş maşrapalar ve yünlü kumaşlar hediye etmiştir. İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi devletler kapitülasyonların yenilenmesi ya da mevcut kapsamının genişletilmesi için gönderdikleri elçilerle beraber ticari menfaatlerini de pekiştirmek maksadıyla çok değerli hediyeler göndermişlerdir[20].

Osmanlı Devleti'nde ikamet elçilikleri oluşturuluncaya kadar elçilik maiyetlerinin kaç kişiden oluştuğuna dair kesin bir sayı olmamakla beraber oldukça kalabalık oldukları bilinmektedir. Tabi bu durum gerek gittikleri ülkeye gerekse görevin önemine binaen

[16] Tuncer, s. 45; Unat, s. 24.
[17] Unat, s. 31.
[18] Elçilerin görevleri esnasında veya sonunda kaleme aldıkları raporlara sefaretnâme denilmekte beraber sefaretnâme, yabancı memleketlere gönderilmiş olan sefirlerin, İstanbul'dan hareketlerinden başlayarak gittikleri yerlerde gördükleri şeylerle görüştükleri devlet adamları, siyasi hadiseler ve yaptıkları işler hakkında tanzim ve takdim ettikleri raporlardır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, C. III, s. 138.
[19] Tuncer, s. 54.
[20] İpşirli, s. 11.

değişebilmektedir[21]. Elçilik maiyetinde bulunan en önemli görevlilerden bir tanesi sefaret tercümanlarıydı[22]. Elçiler, yabancı dil bilmedikleri için yanlarında tercüman götürmüşlerdir. Büyük devlet elçilerinin yanında da birden fazla tercüman olup bunlardan birine baştercüman denilmiştir. Divanda yabancı elçilere Müslüman tercümanlar verilmiştir. Bunun yanında büyük şehirlerdeki konsolosluklarda da yerli tercümanlar vazifelendirilmiştir. Son zamanlarda bu tercümanlar gayrimüslim Rumlardan seçilmekte olup vazifeleri haricinde başka bir işle uğraşmaları yasaklanmıştır. XVIII. yüzyılda büyük devletlerin elçilik ve konsolosluklarında mevcut olan tercümanların sayısı 200'den fazlaydı[23].

Devletler arası münasebetlerde kilit noktaya sahip olan elçilikler, kendi içerisinde sınıflara ayrılmıştır. Her ne kadar devletlerarasında elçi teatisi yüzyıllar öncesine dayansa da elçilik, derecelerine ancak 1815'te toplanan Viyana Kongresi'nde bir düzenleme getirilmiş, elçiler; *büyükelçi, orta elçi, ikamet elçisi ve maslahatgüzar* olarak dört sınıfta gruplanmıştır. Bu tarihten önce Osmanlı Devleti, yabancı devletlere gönderdiği temsilciler için herhangi resmi bir sınıflandırmaya gitmemiş; mukîm (dâimî) elçi, fevkalâde (muvakkat) elçi, maslahatgüzar vb. görevlileri birbirinden ayırt etmeksizin elçi diye ifade etmiştir. Dâimî (mukîm) elçi, devletlerarası münasebetlerin devamlılığını sağlamak için bir devletten diğer bir devlete belli yetkilerle ve itimatnameyle gönderilen devlet temsilcileridir. Maslahgüzarlar (kapı kethüdası)[24], Osmanlı Devleti'nde pekçok farklı manada kullanılmış olsa da devletin modern diplomasi kurallarını kabul etmesinden önce, bazı yabancı devletler, Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan halklarının berat, izin vb. resmi işlemleriyle ilgilenmek ve Osmanlı Devleti nezdinde de bu meseleleri takip etmek amacıyla görevlendirdikleri memurlar için kullanmayı tercih etmişlerdir. Görüldüğü üzere, maslahatgüzar, iki devlet arasında yazışmalar yapmak, ticari konuları takip etmek vb. görevlere sahip olmakla beraber ziyaret, ticaret ve seyahat gibi sebeplerle Osmanlı Devleti'ndeki tebaalarının güvenliklerinden sorumlu olmuştur. Maslahatgüzar düzeyindeki sefirler,

[21] Unat, s. 30-31.
[22] İstanbul'da bulunan yabancı elçilerin kullandıkları tercüman. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* Bilimevi Basın Yayın, İstanbul 2010, s. 572. Sefaret tercümanları için Bkz. Türkan Polatcı, *Osmanlı Diplomasisinde Oryantalist Memurlar,* Akçağ Yayınları, Ankara 2013.
[23] İpşirli, s. 12.
[24] Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin bir bölümü dâimî veya muvakkat elçi statülerinde olup Avusturya ve Rusya gibi bazı devletler de "maslahatgüzar" adı altında kapı kethüdaları bulundurmuşlardır. Uzunçarşılı, s. 274.

devletlerini dışişleri bakanlığı düzeyinde temsil etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud devrine kadar Hariciye Nezareti olmadığından maslahatgüzarlar işlerini sadrazamla görüşmüşlerdir[25]. Ayrıca maslahatgüzar, elçinin bulunmadığı zamanlarda sefaret görevlerini yerine getirmekle sorumlu olmuşlardır. Bundan dolayı devleti adına maslahatgüzar olan kişinin, bulunduğu devlet nezdinde hangi unvana sahip olduğuna bakılmaksızın eşit muamele ve saygı görmesi gerekmektedir[26]. Fevkalâde (muvakkat) elçiler, padişahın cülusunu bildirmek, name sunmak, anlaşma şartlarını müzakere etmek vb. sebeplerle kısa süreli görüşmeleri gerçekleştirmek için diğer bir devlete gönderilmiştir. Osmanlı arşiv vesikalarında fevkalâde elçi olarak da ifade edilen muvakkat elçiler, kendilerine verilen vazifeyi gerçekleştirip geri dönmüşlerdir. Devlet meselelerine müdahale edemedikleri gibi kendilerine bir yetki ve izin verilmesi ender görülen bir durumdur. Muvakkat elçilerin, İstanbul'da kalma süreleri, görevleri gereği mukîm elçilere nazaran kısa olmuştur[27].

Osmanlı Devleti tarafından yabancı bir ülkeye elçi tayin edildiğinde görevlendirilmek istenilen devlet hükümdarına usul gereği bilgi verilerek idarecinin düşüncesi yoklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin *"istimzac"* diye ifade ettiği bu durum diplomaside uygulanan nezaket kurallarından kabul edilmiştir. Sefir tayin edilen kişiyle alakalı bir çekince olmadığı sürece ilgili devletten beş-on gün içinde olumlu cevap gelirdi. Elçi namzeti hakkında cevabın çabuk gelmesi memnuniyeti ifade ederken bu konuda bir gecikmenin yaşanması olumsuz bir durum olarak değerlendirilmiştir[28]. Osmanlı hükûmeti tarafından memur edilecek devletten haber gelene kadar bu şahsın elçiliği ilan edilmeyip beklenilirdi. Elçi gönderilecek kişinin görevinin onaylanması üzerine resmi işlemler tamamlanarak muhatap devlete bildirilmiştir. Bu aşama ise Hariciye Nezâreti, Osmanlı elçiliği ve yabancı elçilik aracılığıyla takip edilmiştir[29].

---

[25] 1815'te Viyana Kongresi ve 1818 Aix la Chapelle Protokolü'yle milletlerarası diplomatik temsilcilikler yeniden düzenlenmiş ve bütün ülkeler için standart bir sisteme oturtulduktan sonra kapı kethüdaları da elçiler arasında yer almıştır. Can'ın, Hammer'den aktardığı üzere, bir asır boyunca *kapı kahyası* diye belirtilen Hristiyan devletlerin memurlarının adı bu tarihten sonra *maslahatgüzar* olarak ifade edilmiştir. Mustafa Can, *Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler),* Gazi Kitabevi, Ankara 2019, s. 95-96,103-104.

[26] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadaret Amedi Kalemi [A.}AMD], Nr. 54/60, 23 Ramazan 1271 (9 Haziran 1855); Çakmak, s. 212.

[27] Can, s. 105-108.

[28] Çakmak, s. 211; Galip Kemali Söylemezoğlu, *Hariciye Nezaretinde Otuz Sene,* C. I, Şaka Matbaası, İstanbul 1949, s. 96.

[29] Çakmak, s. 211.

Osmanlı Devleti'nin diplomatik uygulamalarında, Doğu ve Batı arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Bu durumu etkileyen faktörler, muhatap devletin kendisine karşı tutum ve durumuna, dostluğunun derecesine, sınır komşusu olup olmamasına ve ekonomik şartlara göre değişkenlik göstermiştir. Kaldı ki Osmanlı Devleti, sınırdaş olduğu devletlere daima tedbirli davranma yoluna gitmiştir[30]. Bunun sebebi sınırdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı daha hızlı bir şekilde cevap verebilmektir. Batıdan gelen elçiler: Elçi, İstanbul'a yaklaştığında, elçinin statü ve unvanına uygun rütbe ve payedeki bir kaymakam tarafından karşılanmıştır. Büyükelçi ve ortaelçi statüsünde bir sefirin karşılanmasına genelde çavuşbaşı ve kapıcıbaşılar gitmiştir. Eğer karşılanacak kişinin rütbesi, küçük elçi ya da sade bir elçi ise hükûmet bu kişiyi karşılamak için özel bir memur tayin etmez kendileri ikamet edecekleri yere gelirlerdi. Yabancı ülkelerden gelen sefirler kendilerinin nasıl şekilde ve kimler tarafından karşılandıklarını kaydederek ülkelerine götürmüşlerdir. Buradaki amaç, devletleri tarafından daha sonraki devirlerde gönderilecek elçileri bilgilendirmektir. Ayrıca yabancı ülkelerden gelen sefirler, Avrupa'da uygulanan karantinaya[31] maruz kalmadan gerekli izin verilmesinin akabinde İstanbul'a girebilirdi[32]. Fakat elçilerin şehre kendilerini karşılayan bir alayla girmeleri gerekli olup bunun için özel olarak çavuşlar görevlendirilir ve bazen bu çavuşların sayıları elliye ulaşırdı. Çavuşların yanında yeniçeriler de yer almakla beraber sayıları bine kadar çıkabilirdi[33]. Elçiler için oluşturulan alay, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin kudret ve azametinin bir göstergesiydi[34]. Sefir kabulünde en ihtişamlı olan âhidnâme gereği[35] Venedik balyosunun[36] kabulüydü.

[30] Uzunçarşılı, s. 272.
[31] Gülden Sarıyıldız, "Karantina", *DİA,* C. XXIV, İstanbul 2001, s . 463-465.
[32] Can, s. 184-185.
[33] Savaş, s. 72.
[34] Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültür Araştırmaları,* XXVII, 1-2, Ankara 1989, s. 216.
[35] Venedik Cumhuriyeti elçisinin diğer devletlerin sefirlerinden daha şaşaalı olarak karşılanmasının sebebi, İnebahtı (Lepant) mağlubiyetinin akabinde yapılan anlaşmada, elçilerin ne şekilde karşılanması gerektiğine ilişkin bir madde yer almasıydı. Osmanlı Devleti, Venedik Cumhuriyeti'nin öneminin azalmasına karşın bu ahidnameye uymuştur. Hatta donanmanın yenilgisine kadar divana geldikleri zamanlar Venedik elçilerine Eflak ve Boğdan elçileri gibi Divan'da ziyafet verilmezken bu tarihten itibaren ricada bulunmaları ve verdikleri harp tazminatından dolayı müsamaha gösterilmiş ve kendilerine de divanda ziyafet verilmesi kararlaştırılmıştır. Uzunçarşılı, s. 283.
[36] Balyos tabiri, genellikle Venedik Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti nezdindeki dâimî temsilcilerine verilen addır. Bkz. Mahmut H. Şakiroğlu, "Balyos", *DİA,* C.V, İstanbul 1992.

Yabancı ülkelerden gelen elçiler, konaklamaları için Elçi Hanı'na[37] yerleştirilmiştir. XVI. yüzyıl başından XVII. yüzyıl ortalarına kadar, Çemberlitaş'ta bugün Darüşşafaka sitesinin bulunduğu mahaldeki Elçi Hanı, Orta Avrupa devletlerinin elçilerine tahsis edilmiştir. Fakat hastalık gibi olağanüstü bir durumla karşılaşıldığında, elçilerin, Beyoğlu civarında konaklamalarına izin verilmiştir. Bu mahalli beğenmeyip kendilerine konak tahsis edilmesini isteyen elçiler de mevcuttur. Bununla beraber İngiltere, Fransa ve Venedik elçilerinin Galata civarında ikamet ettikleri bilinmektedir[38].

Elçilerin İstanbul'a gelişlerinden ayrılacakları zamana kadar olan sürede elçilik heyetine, günlük olarak tayinat verilmiştir. Et, kasabbaşı; kümes hayvanları, tavukçubaşı; diğer yiyecekler Matbah-ı Âmire Emini; odun, İstanbul Ağası; havyan yemleri Istabl-ı Âmire Ağası tarafından karşılanmıştır. Eğer başlangıçta belirlenen tayinat az gelirse arttırılabilirdi, bazen de aksi yaşanabiliyordu; elçilik heyetinin sayısına göre istenilenin üzerinde bir mikdar kesinti yapılabiliyordu[39]. Avrupa devletleri tarafından da Osmanlı sefirlerine tayinat ödemesi yapılmakla beraber bir Avrupa devletinden diğer bir Avrupa devletine giden elçilere böyle bir uygulamanın olmadığı görülmüştür. Aslında daha çok Doğu kültürüne has bir uygulama olan tayinat uygulaması, Doğulu devletlerle münasebet içerisinde olan Batılı devletlerin de bu uygulamaya dahil olmalarını sağlamıştır[40].

İran, Buhara, Hindistan gibi doğudan gelen ülkelerin sefirlerini karşılamak için bir heyet gönderilmiştir. Elçilerin karşılanmasında, üst düzey saray görevlilerinin bir arada bulunduğu bu heyetin başına yüksek rütbeli bir devlet adamı görevlendirilmiştir. Fener Bahçesi'ne gelen grubun içerisinde Dergâh-ı Âli kapıcıbaşılarından bir ağa, Kartal ya da Bostancıbaşı Köprüsü'ne on beş dakikalık mesafede elçiyi karşılayıp Fener Bahçe'ye getirmiştir. Elçi ve maiyetindekiler burada heyet tarafından bir törenle karşılandıktan sonra çadıra alınmış, önce kahve ve tatlı ikramında bulunulmuştur.

[37] İstanbul Çemberlitaş'ta Atik Ali Paşa Camii ve Külliyesi'nin parçası olarak inşa edilmiş olup şehrin eski ana caddesi olan Divanyolu (şimdi Yeniçeriler caddesi) tam önünden geçmektedir. Atik Ali Paşa Külliyesi'nin cami, türbe ve zâviye-imareti Çemberlitaş'ın doğu yönünde, medreseyle han ise caddenin karşı tarafında yan yana bulunmaktadır. Bkz. Semavi Eyice, "Elçi Hanı", *DİA,* İstanbul 1995, C. XI, s. 15.

[38] Kütükoğlu, s. 203-204.

[39] Kütükoğlu, s. 216-217.

[40] Hacer Topaktaş, "Osmanlı Diplomasisinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerinde Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Akademic Inquiries),* Volume:10, Issue:1, Year 2015, s. 34.

Akabinde yemek yenilmesi için sofralar kurulmuş, yemekten sonra şerbet ve buhur ikram edilmiştir. Elçi, bir ata bindirilerek kapıcıbaşı ve mihmandar eşliğinde mehterhane tarafından daha önce Üsküdar'da hazırlanmış olan konağa götürülüp burada ağırlanmıştır[41].

Osmanlı Devleti ilk dâimî elçiliğini açtığı 1793 tarihine kadar çevresindeki hiçbir devleti kendisine eşit olarak kabul etmediğinden o devletlerde dâimî elçi bulundurmamış, bu durum, söz konusu devletin, Avrupa devletlerince eleştirilmesine sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, ilk dönemde siyasi, askeri, ekonomik gücünün verdiği özgüvenle kendi diplomatik prensiplerini uygulamış ve bu şekilde diğer devletlerin diplomatik oyunlarından uzak kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin daha kuruluşundan itibaren muhtelif istihbarat kaynakları vasıtasıyla diplomatik faaliyetlerini yönlendirebildiği için bu minvalde diğer devletlerde dâimî elçi bulundurmaya gerek duymamıştır[42]. Bunun neticesinde Osmanlı Devleti, diplomatik politikasını kendi belirlemiştir. Söz konusu devletin tatbik ettiği diplomasiyi iki dönemde incelemek mümkündür: Bunlardan birincisi XVIII. yüzyılın sonlarına kadar sürdürdüğü *Ad Hoc Diplomasisi* ikincisi de, XVIII. yüzyılın sonlarından günümüze dek uyguladığı *Sürekli Diplomasi*'dir[43].

Osmanlı Devleti'nin XIV. ve XV. yüzyıldan itibaren Balkanlar ve Doğu Avrupa'da nüfuzunun artması ve müzakere pozisyonunun güçlenmesinin akabinde dış politikada ve diplomatik ilişkilerde *"hiçbir devleti eşit hakları haiz muhatap kabul etmeyen"* bir düşünceyi kabul etmiştir. Devletlerarası yazışmalarda kendini gösteren ve Osmanlı diplomatikasında da aşikar olan bu anlayış, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i ve Doğu Avrupa'yı idaresine alıp hâkimiyetini Anadolu ve Asya'da tahkim ettikten sonra daha da güçlenmiştir[44].

---

[41] Can, s. 190-192; Karşılıklı diplomasi kavramının olmadığı devirlerde, Avrupa devletlerinin İstanbul'da ikamet elçileri bulundurmaları, Osmanlı Devleti'nin bakış açısında Osmanlı padişahına bir saygı işareti olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber yabancı elçiler, ülkeleri adına birtakım istekleri bildirmek için gelen misafirler olarak görülmüşlerdir. Böylece dâimî elçilerin, diplomatik bir misyonla veya protokol gereği tahta çıkma, barış akdini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'ne gelen fevkalâde ve orta elçilerin, devletin sınırından içeri girdikleri andan itibaren bütün yol masrafları, ağırlama ve konaklama giderleri devlet tarafından temin edilmiştir. İskit, s. 149.

[42] İpşirli, s. 9.

[43] Hüner Tuncer, *Eski ve Yeni Diplomasi,* Ümit Yayıncılık, Ankara 2002, s. 44.

[44] Savaş, s. 13.

1606'da Avusturya ile Zitvatorok Antlaşması'nı imzalaması neticesinde, Osmanlı Devleti, birkaç kale ve şehir alarak üstünlük kazanmışsa da[45] bu antlaşmayla Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki münasebetler yeni bir devre girmiştir. Daha önce Avrupa devletleriyle yapılan barış antlaşmaları güçlü Osmanlı padişahının vermiş olduğu bir ihsan şeklinde görülürken bu kez antlaşmada diplomatik protokolde Nemçe Kralı olan Avusturya-Roma İmparatoru'na "Kayserlik" unvanı verilmiştir. Zitvatorok Barış Antlaşması, esasen XVII. yüzyılın başlarında Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ve Osmanlı Devleti'nin çözülüşünün bir göstergesidir[46]. Zitvatorok Antlaşması, Osmanlı padişahlarının imparatorun üstünde tuttukları mevkiye bir bakıma imparatoru da çıkardığından eşitliğe dayalı bir antlaşma olmuştur[47].

1699 Karlofça Barışı'yla Osmanlı Devleti, Doğu Avrupa ve Balkanlar'dan yavaş yavaş çekilmeye başlamış ve Doğu Avrupa'da savunma durumuna geçmiştir. Bu barışın diğer bir önemli yönü, Osmanlı Devleti, ilk kez Avrupalı devletlerin arabulucuğunu kabul etmiş ve daha önce protokolde "Moskov Prensi" diye tabir ettiği Rus Çarı'na *İmparatorluk* unvanını tanımıştır. Asırlardır Osmanlı Devleti tarafından pek kaale alınmayan ve diplomatik protokolde XVIII. asrın başlarına kadar *eşit hakları haiz muhatap kabul edilmeyen* Rusya, bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir üstünlük sağlayarak müzakere pozisyonunda güçlü bir konuma yükselmiştir[48]. Karlofça Antlaşması, Osmanlı askeri gücünün önemli ölçüde zayıfladığını göstermiş ve yüzyıllardır süren düşman üzerindeki Türk kudretini sona erdirmiştir[49]. Bernard Lewis'ten aktaran Kınlı, Karlofça Antlaşması'yla birlikte Osmanlı Devleti'nin *"Orta ve Doğu Avrupa komşularının tehdidinden korunmak için Batı Avrupa'ya yönelmiş ve ilk kez Batı Avrupa'yla yakın ilişkiye girmiş"* olduğundan bahsetmektedir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya karşı diplomatik üstünlüğünü kaybettiği Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı tarihinde yarattığı kırılma pekçok tarihçinin üzerinde mutabık olduğu bir düşüncedir[50].

[45] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, C. III, s. 98.
[46] Savaş, s. 28-29.
[47] Uzunçarşılı, (1995), s. 594.
[48] Savaş, s. 30, 34.
[49] Uzunçarşılı, (1995), s. 595.
[50] Kınlı, s. 115.

Osmanlı Devleti'nin siyasi arenada yaptığı antlaşmalarda, diplomatik manada gücü zayıflarken diğer yandan Avrupa siyasetini yakından takip etmesi gerektiğini anlamıştır. İstanbul'a güvenilir ve hızlı bir şekilde Avrupa siyasetiyle ilgili malumatın gelmesine ihtiyaç duyulduğu bir devirde, yurt dışında dâimî misyonların mevcut olmaması söz konusu bilgi kaynaklarını sınırlı ve güvenilemez bir duruma getirmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin üç bilgi kaynağı mevcuttu: Eflak ve Boğdan Voyvodaları, Divân-ı Hümâyûn Tercümânı[51] ve İstanbul'daki muhtelif devletlerin diplomatik temsilcileriydi. Fakat bu üç kaynaktan elde edilen bilgiler hem sınırlı hem de taraflıydı[52].

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri gücünü kaybetmesi neticesinde toprak kaybı başlamış, padişah ve devlet adamları, Avrupa'daki güç dengesini takip etmek ve müttefik aramak maksadıyla diplomasiye ağırlık vermiştir. Bu bağlamda III. Selim, devlet teşkilatında yapacağı bazı reformlarla (Nizam-ı Cedid vb.) beraber yabancı ülkelere üçer yıl süreyle mukîm elçiler göndermeye karar vermiştir. İlk elçinin Fransa devletine gönderilmesi planlanmaktayken bu düşünceden vazgeçilmiş ve ilk dâimî büyükelçiliğin Londra'ya açılması kararlaştırılmıştır. İngiltere'ye mukîm büyükelçi atanan Kalyonlar eski Kâtibi Yusuf Agâh Efendi, Ekim 1793'te maiyetiyle beraber İstanbul'dan yola çıkmış ve aynı yıl Aralık ayında Londra'ya ulaşmıştır[53]. Osmanlı Devleti'nin Avrupa merkezlerine

[51] Divan-ı Hümâyûn'da yabancı ülkelere gönderilecek nameleri ve antlaşmaları yazan ve yabancı ülkelerden gelen belgeleri, elçilerin konuşmalarını Türkçe'ye çeviren divan görevlisi. Önceleri Dragoman denilen bu görevliler, Kanuni döneminden itibaren tercüman unvanıyla anılmışlardır. Fatih dönemine kadar Sırp, Yahudi ve Bizans menşeli kimseler tercüman olurken daha sonra İslam dinini kabul etmiş esirler ve Avrupalılar, tercüman olarak tayin edilmiştir. XVI. yüzyıldan sonra tercümanlık görevini Fenerli Rumlar yürütmüştür. Bkz. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* Bilimevi Basın Yayın, İstanbul 2010, s. 137-138; Bab-ı Ali'nin yüksek memuriyetlerinden birinin adıdır.Tanzimat'tan önce Reisülküttap'tan sonra gelen en mühim mevki olarak kabul edilmiştir. Vazifesi, Sadrazamla, Hariciye Nazırı demek olan Reisülküttab'ın yabancı devletlerin elçileriyle görüşülmesi sırasında tercümanlıktı. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı hükûmetinin Avrupa ile münasebeti artmış, yabancı devletlerle temas ve muhabereler çoğalmıştır. İstanbul'a gelen elçiler, ilk önce tercümanlarını birlikte getirmiş, devlet adamlarıyla görüşmeyi bunlar vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. I, İstanbul 1993, s. 466.

[52] Gül Akyılmaz, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. C. XII, s. 663.

[53] İskit, s. 156-157; Osmanlı Devleti'nin karşılıklı diplomasi konusunda daha önce bir deneyimi olmadığından hükûmet tarafından ikamet elçiliği açılacak ülkelerin seçiminde itinalı davranılmış ve bu konuda ilk olarak Fransa devleti uygun görülmüştür. Kanuni döneminden beri iki ülke arasında siyasi ve ticari münasebetler kesintisiz şekilde devam etmekteyse de Fransa ve diğer Avrupa devletleri arasında savaşın şiddetlenmesi üzerine bu düşünceden vazgeçilerek uzun süredir dostâne ilişkilerin devam ettiği İngiltere nezdinde ilk ikamet elçiliğinin açılmasına karar verilmiştir. Akyılmaz,

dâimî elçiler göndermesi, Türk diplomasisinde bir dönüm noktası kabul edilmekle beraber bu konuda çeşitli güçlüklerle karşılaşılmıştır. Daha önce yabancı dil bilen, doğrudan görüşmelerde bulunacak ve Avrupa'daki gelişmeleri izleyecek Batı kültüründe yetişmiş bir temsilci bulunmadığından elçilerin bu eksiklikleri gayrimüslim sefaret tercümanlarından sağlanmak istenmiştir[54]. Fakat, sadakatinden şüphe duyulan bu kişilerin zaman zaman devlete ihanet etmesi, 1821'de Babıali Tercüme Odası'nın açılmasını sağlarken burada dil bilen Müslüman diplomatların yetiştirilmesine vesile olmuştur[55]. Ancak açılan elçiliklerden gerekli ölçüde faydalanılamadığı düşüncesi ve harcamalar noktasında yaşanılan sıkıntılar sebebiyle 1821 yılında dâimî elçilikler kapatılmıştır[56]. II. Mahmud, 1834'ten itibaren Paris, Londra, Viyana, Berlin, Petersburg ve Tahran'da yeniden elçilikler açmış, Osmanlı Devleti'nin *büyük elçi, orta elçi* ya da *maslahatgüzar* unvan ve sıfatında olan kişilere kendini temsil ettirdiği görülmüştür[57].

Osmanlı Devleti'nde elçilikler tesis edilerek muhatap devletlerle doğrudan karşılıklı ilişkiler kurulmaya başlandığı halde Osmanlı hükûmetinde yeni diplomatik ilişkileri yürütecek dış işleri bakanlığı mekanizması inşa edilmemiştir. Avrupa, Porte (Babıali) terimiyle bilinen bir makamın varlığını tanımasına rağmen aslında böyle bir makam ve daire yoktur. Çünkü bütün diplomatik kararlar, padişahla beraber çevresindeki saray müşavirleriyle verilmekte olup Babıali yalnız alınan kararları dışarıya ileten bir kanaldır. Bu sebeple Fransız İhtilali'nin yarattığı karışık diplomasi meseleleri karşısında karar verecek olan kişi padişahdı ki, o da Rus, İngiliz, Fransız yanlısı grupların menfaatlerinin bir neticesi olarak onların telkinlerine maruz kalmış ve hangi yolu seçeceği noktasında karar verememiştir. Söz konusu yabancı devlet yanlılarının

---

s. 663-664; Elçinin tayinine dair belge için Bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hatt-ı Hümâyûn [HAT], Nr. 221/12332, 29 Zilhicce 1207 (7 Ağustos 1793).

[54] İpşirli, s. 9; Osmanlı diplomasisinde Batı dillerini iyi derecede bildiklerinden dolayı azınlıklardan büyük oranda istifade edilmiştir. Özellikle Fenerli Rumlardan yabancı devletlerle olan münasebetlerin yürütülmesinde çevirmen olarak faydalanılmış hatta bununla da kalmayıp Fenerli Rumlara dâimî elçilik kurullarında maiyet memurluğu, elçilik müsteşarlığı ve elçilik vazifeleri vermişlerdir. Tuncer, s. 50.

[55] İpşirli, s. 9; Elçilerin yanlarına Tercüme Odası'ndan memurlar tayin etmiş, bu memurlar, gittikleri ülkelerde hem dillerini geliştirmiş hem de tecrübelerini artırarak diplomatik çevrelerle münasebet kurma imkânına kavuşmuşlardır. Başlangıçta başarılı çalışmalardan uzak olan tercüme odası, zamanla Müslümanlar içerisinde dil ve diplomasiye hakim insanların yetişmesini sağlamıştır. Bunun yanında hem harici meselelerde hem de bürokrat yetiştirmede en mühim kaynak olarak teşkil etmiştir. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme,* İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 52; Ali Akyıldız, "Tercüme Odası", *DİA,* İstanbul 2011, C. XL, s. 506.

[56] Şuheda Günce, Osmanlı Devleti'nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (OSMED),* Cilt 6, Sayı 10, Nisan 2020 s. 112.

[57] Unat, s. 20.

birleştiği iki nokta vardı ki, bu, "*mutlaka bir Avrupa devleti ile ittifak kurma zorunluluğu fikri ile yabancı bir devletten destek ve yardım sağlanmadıkça devletin ayakta duramayacağı"* düşüncesiydi[58].

Bu zamana kadar hem dâhili hem hârici meselelerden sorumlu tutulan Reisülküttaplık kurumunun, Osmanlı Devleti'nin Batı'yla münasebetlerinin artması neticesinde yeterli gelmediği anlaşılmıştır[59]. II. Mahmud, gittikçe karmaşık hale gelen dış ilişkileri iyi derecede yönetmek için 11 Mart 1836'da Reisülküttaplık müessesesini Hariciye Nezareti'ne dönüştürerek Tercüme Odası'nı da Hariciye Nezareti bünyesine nakletmiştir[60]. Değişen dünya içerisinde diplomasinin gerekliliklerini anlamak ve bunu tatbik etmek kurumsal manada da bir değişimi mecburi kılmıştır. Padişahın, Reisülküttablık makamını Hariciye Nezareti'ne dönüştürmesi, bir bakıma çalışma kapsamını belirlemiş ve değişen dünyadaki diplomatik misyonlarla bağını arttırmıştır. Biz burada Madrid Elçiliği'nin kuruluşuna geçmeden önce elçilik müessesesi ve Osmanlı Devleti'nin diplomatik anlayışını genel hatlarıyla değerlendirmeyi uygun gördük.

[58] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Ahmet Kuyaş, (Yay. Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s. 120.
[59] Akyıldız, (2012), s. 51.
[60] Akyıldız, (2011), s. 505.

2. BÖLÜM: MADRİD ELÇİLİĞİ'NİN KURULUŞU

Osmanlı Devleti, İspanya'ya sürekli elçilik açmadan önce bu devletle geçici elçiler vasıtasıyla ilişkilerini devam ettirmiştir. İlk olarak 1492'de II. Bayezıd'ın padişahlığı döneminde Sefarad Yahudileri'nin[61] Osmanlı topraklarına kabul edilmeleriyle başlayan süreç; 7 Ekim 1571 tarihli İnebahtı Deniz Savaşı'yla[62] birlikte kesintiye uğramıştır. Bu savaş, Osmanlı-İspanya ilişkilerinin en önemli dönüm noktası olmuş, Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanan savaş sonrası Osmanlı-İspanya ilişkileri sekteye uğramıştır[63]. Takip eden dönemde 1649 yılında IV. Mehmed'in tahta çıkışını bildirmek üzere Ahmed Çavuş, İspanya'ya elçi olarak gönderilmiştir[64]. 1759'da III. Carlos'un İspanya tahtına geçmesi üzerine ve İspanya tarafından Osmanlı Devleti'ne bir elçi gönderilmiştir. Daha sonra iki devlet arasında Eylül 1782'de İstanbul'da "Osmanlı Devleti-İspanya Barış, Dostluk ve Ticaret Antlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşmanın onay belgeleri İspanyol elçisi Juan de Boulingy tarafından bir törenle Osmanlı padişahına takdim edilmiştir. Bunun neticesinde 23 Nisan 1783 tarihi modern Osmanlı-İspanyol ilişkilerinin başlangıcı kabul edilmiştir[65]. Söz konusu anlaşma 1827, 1840, 1862 yıllarında yenilenmiştir[66]. İspanya'nın, İstanbul'daki ilk dâimî elçiliği 1784'te I. Abdülhamid devrinde Don Juan de Boulingy'nin resmî olarak kabulüyle gerçekleşmiştir[67]. Ardından 1786'da Vasıf

---

[61] İspanyol Yahudisi de denilen Sefarad Yahudileri, ırk ve medeniyet temelli hiyerarşilerle şekillenen ve Avrupalılığı, Hristiyanlığı, beyazlığı, kapalı ya da açık olarak konumlandıran Amerikan toplumu içerisinde daha fazla meşruiyet ve statü kazanmak amacıyla kendilerine İspanyol Yahudisi tabirini kullanmışlardır. Bu ifade her ne kadar geniş çevrelerce benimsenmiş olsa da Yahudiler'i eşikte bulunmaktan kurtaramamıştır. Çünkü 1925'te *The Seattle Times*'ta çıkan bir köşe yazısı, Yahudilerin tam anlamıyla Avrupalı olmadıkları gibi Asyalı da kabul edilemeyeceğinden bahsetmiş, Türkler ve Araplar gibi "ara tip" aşağı bir ırk olarak gruplandırmıştır. Bkz. Zeynep Nur Ayanoğlu, Nazım Dikbaş (Çev.), Sefarad Güzergahları: Arşivler, Nesneler ve ABD'de Osmanlı Yahudilerinin Tarihi, Devın E. Naar, *Seattle'daki Sefarad Yahudileri Arasında Mevcut ve Silinen Osmanlı İzleri,* Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021, s. 37.

[62] İdris Bostan, "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA,* İstanbul 2000, C. XXII, s. 287-289.

[63]Türkiye Cumhuriyeti Madrid Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021 (http://madrid.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory).

[64] Unat, s. 228.

[65]Türkiye Cumhuriyeti Madrid Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021(http://madrid.be.mfa.gov.tr/Mission/About)

[66] Mehmet Özdemir, "İspanya", *DİA,* İstanbul 2001, C. XXIII, s. 168.

[67] Topaktaş, s. 110.

Efendi[68], iki ülke arasındaki barışın düzenlenmesi ve bir mektubun ulaştırılması amacıyla İspanya'ya gönderilmiştir[69].

1844 yılında Fuad Paşa[70], İspanya'ya *fevkalâde orta elçi* unvanıyla tayin edilmiş olup görevi, Kraliçe II. İsabel'in İspanya tahtına geçişini tebrik etmek ve kendisine bir kıta nişân vermektir. Vasıf Efendi gibi geçiçi elçilikle İspanya'ya görevlendirilen Fuad Paşa, vazifesini takdire şayan bir şekilde tamamlamıştır. İspanya kraliçesi II. İsabel, yazdığı mektubunda, Osmanlı Devleti elçisinin, iki devlet arasında münasebetleri daha da güçlendirdiğini ifade ederek bu konudaki memnuniyetini dile getirmiştir. Osmanlı Devleti, bu iki elçiyi görevlendirmesinden sonra 1857 yılında Osmanlı Madrid Elçiliği açılana kadar İspanya'ya sefir göndermemiştir[71].

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Madrid Elçiliği faaliyetlerini iki dönemde incelememiz mümkündür: İlk dönem, 1857'de Vicomte Kerckhove'un[72] Madrid'e sefir olarak atanmasıyla başlayıp 1860'da görev süresinin bitimine kadar devam

---

[68] Vasıf Efendi, dönemin hem vakanüvisi hem de mevkufatçısıydı. Kendisi, İspanya'da Anadolu Muhasebeciliği payesinde orta elçilik rütbesiyle vazifelendirilmiştir. Bkz. Melek Öksüz, *Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788),* Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1998, s. 42.

[69] Osmanlı Devleti, 1787'de Rusya'ya savaş ilan etmiş, iki büyük devlet olan Rusya ve Avusturya'ya karşı gireceği mücadelede galip çıkmak amacıyla birtakım tedbirler almayı gerekli görmüştür. Çeşme Baskını'nı da hatırlayan Osmanlı Devleti, Akdeniz'e yeniden bir Rus donanmasının gelmesi ihtimaliyle de karşı karşıya olduğundan İspanya'yla barış ve ticaret anlaşmasının getirdiği yakınlıktan faydalanmak istemiştir. Hâlihazırda İspanya ile Cezayir arasında barış anlaşması yapıldığı esnada, Akdeniz'deki durumu yeniden değerlendirmek isteyen Osmanlı Devleti, bir taraftan Fas'a diğer taraftan İspanya'ya elçi göndermeyi devletin menfaatleri için uygun görmüştür. Unat, s. 144, 233.

[70] Keçecizade Fuad Paşa (1815-1869) Osmanlı sadrazamıdır. 17 Ocak 1815'te İstanbul'da doğmuştur. Babası ünlü şair Keçecizade İzzet Molla, annesi Hibetullah Hanım olup soyu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya kadar dayanmaktadır. Fuad Paşa, öncelikle Arapça, Farsça öğrenmiş daha sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye girmiştir. Burada Fransızcasını iyi derecede geliştirmiş ve Tıbbiye'den doktor yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1837 yılında Babıali Tercüme Odası'nda göreve başlamıştır. Mehmed Şekib Efendi, Londra Büyükelçiliği'ne atanınca kendisi de sefaret başkatibi vazifesiyle onunla beraber Londra'ya gitmiş, bu şehirde maslahatgüzarlık da yapmıştır. Daha sonra Fuad Paşa, İspanya Kraliçesi Elizabeth'e Abdülmecid'in cevabi mektubunu götürmekle vazifelendirilirken İspanya ile olan ilişkileri güçlendirmek için Madrid'e gönderilmiştir. Portekiz'den geçerken Portekiz Kralı'na padişahın selamını da iletmesi istenmiştir. Bir yıldan fazla İspanya ve Portekiz'de ikamet etmiştir. Bkz. Orhan F. Köprülü, "Keçecizade Fuad Paşa", *DİA,* İstanbul 1996, C. XIII, s. 202. Fuad Paşa'nın İspanya'da bulunduğu müddetçe ortaya çıkan harcırah, gazete masrafı ve diğer masraflarının ödenmesi gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Mektubî Kalemi [HR.MKT], Nr. 7/72, 29 Şevval 1260 (11 Kasım 1844). İspanya'ya hususi bir sefaretle memur tayin edilen Fuad Paşa'ya, bir aylık maaşı 2.040 frankın karşılığı olan 9.200 kuruşun Maliye Hazinesi'nden ödenmesi gerekmektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Muallim Cevdet, Hariciye [C.HR], Nr. 10/458, 23 Rebiül evvel 1260 (12 Nisan 1844).

[71] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Mütenevvia Kısmı [HR.MTV], Nr. 748/84, 3 Ekim 1844; Tufan Turan, *"Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876)",* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2013, s. 203.

[72] Bundan sonra Kerckhove Efendi denilecektir.

etmiştir. Bu tarihte alınan tasarruf tedbirleri sebebiyle elçilik, geçici olarak kapatılmış ve Paris Büyükelçiliği yetkisine verilmiştir. Bu sebepledir ki, Paris Sefareti'ne tayin edilen şahıslar İspanya devleti nezdinde de sefir kabul edilmiştir[73].

1880'de Paris Büyükelçisi Esad Paşa tarafından Madrid'deki Osmanlı Elçiliği'nin tekrar açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Bunun sonucunda elçiliğin ikinci dönemi, 1881'de Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi'nin atanmasıyla başlamış, 1922'de Osmanlı döneminin sonuna kadar varlığına devam etmiştir[74]. Bu süre zarfında Madrid'e gönderilen elçi ve maslahatgüzarlar şu şekildedir:

Tablo 1.1: Madrid elçileri ve maslahatgüzarları[75]

Elçi ve Maslahatgüzarlar	**Görev Süreleri**	**Görevleri**
Vicomte Kerckhove	(1857-1860)	Orta elçi
Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi	(1881-1886)	Orta elçi
Turhan Hüsnü Paşa	(1887-1894)	Orta elçi
Mehmed Feridun Bey	(1894-1897)	Orta elçi
Necib Paşa	(1897-1899)	Orta elçi
İzzet Fuad Paşa	(1900-1908)	Orta elçi
Abdülhak Hamid Bey	(1908)	Orta elçi
Ali İhsan Efendi	(1908-1909)	Orta elçi
Mehmed Sezai Bey (Samipaşazade Sezai)	(1909-1921)	Orta elçi
Nureddin Ferruh Bey	(1921-1922)	Maslahatgüzar
İbrahim Edhem Ragıb Bey	(1922)	Orta elçi
Mekin Mukbil Bey	(1922)	Maslahatgüzar

[73] İspanya elçisi, Paris sefiri Esad Paşa'yı bu usûlün devam ettirilerek İspanya devleti nezdinde elçi tayin edilmesini talep etmiştir. İspanya devletinin İstanbul elçisi bulunduğundan devletler arası diplomasideki "mütekabiliyet" hususu gereği Osmanlı Devleti'nin bu kaideye riayet etmesi istenmiştir. İspanya'da açılacak elçilik, Paris Sefareti'ne bağlı olacağından ek bir bütçe gerekmeyecektir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nde büyükelçilik unvanıyla Paris sefiri olan Esad Paşa'ya, mevcut görevine ilaveten İspanya'daki Osmanlı elçiliği verilmişse de daha sonradan Madrid Elçiliği'nin ayrı bir sefaret olarak tesisiyle bu usul terkedilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Dahiliye [İ.DH], Nr. 824/66400, 19 Rebiül evvel 1298 (19 Şubat 1881).

[74] Türkiye Cumhuriyeti Madrid Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021 (http://madrid.be.mfa.gov.tr/Mission/About).

[75] Bkz. **EK**-2.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nin tarihsel süreci içerisinde zaman zaman münasebette bulunduğu ve XIX. yüzyılda ilişkilerini yoğunlaştırmaya çalıştığı İspanya devletiyle kurduğu münasebetleri Madrid Elçiliği aracılığıyla ortaya koymaktır. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletlerine nazaran sürekli diplomasiyi uygulamada gecikmesi Avrupa siyasetini de tam manasıyla takip edememesine sebep olmuştur. Bu durum, diğer Avrupa devletleriyle münasebetlerini artırmak isteyen Osmanlı Devleti'nin İspanya'yla da ilişkilerini geliştirmek amacıyla Madrid'de bir dâimî elçilik açmasını beraberinde getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki elçiliklerine dair çalışmalar şu şekildedir: Melih Yiğit'in *"Ali Ferruh Bey'in Washington elçilik yılları (1898-1901)",* Betül Demir'in, *"II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesi'nin yeniden açılması ve elçi olarak atanan Kamil Paşa'nın faaliyetleri",* İnanç Meriç Koç'un, *"Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile ilişkileri içerisinde Londra elçileri",* Özlem Sonay'ın, *"Mehmed Nuri Efendi'nin Londra (1834-1836) ve Paris (1836-1837/1839-1841) elçilikleri",* İbrahim Baş,'ın *"18. yüzyılın ilk yarısında Türk-İsveç ilişkileri ve Mehmed Said Efendi'nin İsveç elçiliği (1732-1733)",* Ayşegül Çıtlak'ın, *"XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı-Fransız ilişkileri Müteferrika Süleyman Ağa'nın Fransa elçiliği (1669-1670)"* vb. Avrupa'da açılan elçiliklerle alakalı daha önceden tez çalışmaları yapılmış olup söz konusu çalışmalar kişiyle ya da kısa bir tarih aralığıyla sınırlı kalmıştır. Abizin Temizer ve Uğur Özcan'ın *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri* adlı eseri bu alanda yapılmış kayda değer bir çalışmadır. Aynı zamanda İnanç Meriç Koç'un, "Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile ilişkileri içerisinde Londra elçileri", adlı tez çalışmasında Londra'ya gönderilen elçilerin siyasi faaliyetlerini dönemsel olarak ve kapsamlı bir şekilde değerlendirdiğinden diğer elçilik çalışmalarına kıyasla daha detaylı bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz. Bu açıdan değerlendirdiğimizde Berlin, Viyana, Paris'te açılan daimi elçiliklerle ilgili kapsamlı bir çalışmaya rastlayamadık.

Öncelikle tez konusunu tespit edebilmek amacıyla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nin veri tabanı detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde ettiğimiz belgelerden yola çıkarak çalışmanın temelini, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde muhtelif tasniflerde yer alan arşiv vesikaları oluşturmuştur. Konuya karar verildikten sonra

tespit edilen belgeleri temin ederek transkript etmeye başladık. Akabinde belgeleri tahlil edip konu başlıklarını oluşturarak konuya tarihsel bir sınırlandırma getirdik. Sıklıkla kullandığımız belge tasnifleri arasında Babıali Evrak Odası (BEO), Yıldız Arşivi tasnifleri, Yıldız Sadâret Husûsî (Y.A.HUS), Yıldız Sadâret Resmi Evrakı (Y.A.RES), Yıldız Perakende, Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik Evrakı (Y.PRK.EŞA); Hariciye Nezareti tasnifleri, Hariciye Siyâsî (HR.SYS), Hariciye Tahrirat-ı Hariciye (HR.TH); İrade tasnifleri, İrade Taltifat (İ.TAL), İrade Husûsî, (İ.HUS), İrade Dahiliye (İ.DH), İrade Dosya Usûlü İradeler (İ.DUİT), İrade Hariciye (İ.HR); Dahiliye Nezareti tasnifi, Dahiliye Mektubî Kalemi Belgeleri (DH.MKT); Maarif Nezareti tasnifi, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Belgeleri (MF.MKT) yer almaktadır. Arşiv vesikaları dışında literatür taramalarında İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nden faydalandık. Cumhuriyet dönemi Madrid Elçiliği faaliyetleri ayrı bir çalışma konusu olduğundan bu devri tez araştırmasına dahil etmedik.

Aydın Çakmak'ın *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti,* adlı eserinde diğer elçilikler hakkında bilgi verirken Madrid Elçiliği'nden de kısaca bahsedilmiştir. Bundan başka Melek Öksüz'ün *Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788),* adlı yüksek lisans tezinde elçinin Madrid'i ziyaret ettiği ancak kişisel betimlemelerinden başka bir bilgiye yer vermediği görülmüştür. Dolayısıyla bu tezi oluştururken bu konuda kapsamlı bir çalışma hazırlamak ve arşiv vesikalarından özgün bir çalışma ortaya çıkarmak en birincil hedefimiz olmuştur. Bunun yanında çalışma, kendi içerisinde siyasi, sosyal ve kültürel bölümlere ayrıldığından literatürden bu bölümleri aydınlatan kaynaklara yer verdik.

Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefâreti adlı tez çalışmasını hazırlarken Uğur ÖZCAN, Abidin TEMİZER tarafından hazırlanan *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri* adlı eser bize kılavuzluk etmiştir. Söz konusu çalışmayı inceleyerek elimizdeki Madrid Elçiliği başlıklarıyla bir içerik oluşturduk. Çalışmamızın girişinde elçilikle alakalı genel bir malumat vererek birinci bölümde Madrid Elçiliği'nin kuruluşunu hem arşiv belgeleri hem literatürden istifade ederek anlattık. İkinci bölümde, Madrid'e tayin edilen elçilerin doğum

tarihlerinden başlanarak aldıkları eğitimleri, bildikleri dilleri ve Madrid Elçiliği öncesinde görevlerini kronolojik olarak sıraladık. Elçilerin sicil dosyaları hazırlanırken karşılaşılan zorluk ise elçilerin sicilleriyle ilgili pek çok belgenin arasından tarama yapılması ve benzer isimleri elemeye çalışılması olmuştur. Bazı sefirlerin sicil dosyalarını ise hiç ummadığımız tasnifler arasından tespit ettik. Üçüncü bölümde, tarihsel dönem içerisinde yaşanılan önemli siyasi hadiselerde elçilerin rollerini ortaya koymaya çalıştık. Son bölümde ise İspanya'da tertip edilen uluslararası konferanslarla sağlık alanındaki faaliyetlere Madrid elçilerinin ve muhtelif memurların katılım sağlamalarına yer verdik.

Osmanlı Devleti'nin Madrid'e ilk dâimî elçi statüsüyle atadığı Kerckhove Efendi, bu görevini *orta elçi* unvanıyla yerine getirmiştir[76]. Elçiyle alakalı arşiv vesikalarından elde edilen malumat sınırlı olmakla beraber ilgili bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir. Kerckhove Efendi'nin, elçilik vazifesindeyken Madrid Sefareti'nin kuruluşu esnasında en önemli problem sefaret yerini tespit etmesiydi. Tespit edilecek bu sefarethanenin hem Osmanlı Devleti'nin şanına uygun olması hem de diğer devlet elçilerinin iyi bir şekilde karşılanması için gerekliydi. Oysa sefârethâne için kiralanacak yerler çok pahalıydı. Kerckhove Efendi, Osmanlı Devleti'nin Madrid'e gönderdiği ilk ikamet elçisi olduğundan sefaret için bir ikamet yeri tayin etmeliydi. Bu yer, hem sefaret işlerini idare etmesi hem de diğer devlet temsilcilerinin bir kabul merkezi haline getirmesi için gerekliydi. Kerckhove Efendi, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği tahriratta, Madrid'de bir mahallede sefirlere kiralanan hanelerinin kira bedellerinin[77] fahiş fiyatlara ulaştığını, Rusya elçisinin yakın zamanda bu şehirde bir haneyi seneliği 40.000 franka kiraladığını bildirmiştir. Hatta bu hanenin bitişiğindeki diğer bir haneden senelik 60.000 frank talep edildiğini belirtmiştir. Kerckhove Efendi'nin kendisi üçüncü katta yalnızca bir hizmetçiyle ikamet etmesine rağmen o dönemde 50 franktan fazla ödediğini de eklemiştir. Elçi, yüksek kiralar ödemek yerine

[76] BOA. A.}AMD, Nr. 40/58, 29 Zilhicce 1268 (14 Ekim 1852).

[77] İspanya devleti nezdinde sefir tayin edilen Kerckhove Efendi, kendisine sefarethane kirasıyla beraber sefaret maaşı olarak aylık 5.000 frank verilmesini, maiyetindeki birinci sırkatib Galavani'ye de 750 frank tahsil edilmesini istemektedir. Bu esnada Brüksel Sefareti'ne maslahatgüzar tayin edilen Diran Bey'e de 10.000 frank maaşla, 50.000 kuruş harcırah talep edilmektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Hariciye, [İ.HR], Nr. 149/7841, 6 Rebiül evvel 1274 (25 Ekim 1857). Kerckhove Efendi, Brüksel maslahatgüzarı olduğu sırada 1853 yılına ait sefarethane kirası ve masrafları olan 4.391 frank 50 centime meblağın ödenmesi için dilekçe kaleme almıştır. Emsal sefarethanelerin tertibindeki masrafları ödendiğinden maslahatgüzara da talep ettiği meblağın Maliye Nezareti'nce havale edileceği bildirilmiştir. BOA. A.}AMD, Nr. 52/45, 6 Muharrem 1271 (29 Eylül 1854).

sefaret için bir yerin satın alınmasının uygun olacağını ifade etmiş, fakat Osmanlı Devleti tarafından bu fikrin uygun bulunmayacağını düşündüğünden takriben 400.000 frank değerinde olan satılık bir hanenin pazarlığını yapmamıştır. Elçilikler için tayin edilen sefarethane kiraları, Maliye Hazinesi'nden ödenmekle beraber kiralanan haneler, en az üç senelik süreyle kiralanmaktaydı. Kiralanan bu hanelerin kontrat süresince gerekli olan mefruşat değeri tespit edilerek o hane için ayrılırdı. Söz konusu mefruşatın kullanışlı, sade ve şık olmasına dikkat edilirdi. Bu malzemeler gerek Madrid'den gerekse başka bir mahalden temin edilebilmekteydi. Mefruşat masrafları için takriben 60.000-70.000 franklık bir bütçe ayrılması gerekliydi. Bundan dolayı hem sefarethanenin kiralanması hem de döşeme işlemlerinin kolaylıkla yapılabilmesi için tüccar Alyon'un[78] Madrid'de bulunan muhabiri vasıtasıyla elçiye kredi verilmesi istenmiştir. Elçi, bu krediyi kendi parası gibi tasarruflu şekilde kullanacağını bildirmiştir[79]. İlerleyen süreçte sefaret binası problemi devam etmiş ve bu konunun çözüme ulaşması zaman almıştır. Hatta Sermed Efendi'nin elçiliği döneminde, şehrin tamamen dışında bulunan meyhane ve kurmarhaneden farkı olmayan eşyalarla dolu bir haneyi sefaret dairesi olarak kiraladığı görülmüştür. Osmanlı Devleti, ekonomik sıkıntılar yaşadığı bir dönemde elçiye, sefarethane kirası senelik 8.000 frank vermekteydi. Ancak sefirin kiraladığı dairenin değeri o kadar etmezdi. Yapılan araştırma neticesinde, sefirin, burayı senelik 2.400 franka kiraladığı ve kalan meblağı zimmetine geçirdiği anlaşılmıştır. Bunun dışında elçinin, kumarhanelerde zaman geçirmesi diğer devletlerin sefirlerinin de kendisinden soğumasına sebep olmuştur. Sermed Efendi, bu tavırlarıyla Osmanlı Devleti'ni uygun şekilde temsil edememiştir. Bu durumda hem ikamet için hem de diğer devletlerden gelen temsilcilerin kabulüne elverişli bir yerin olmayışı sebebiyle mart ayından itibaren senelik 6.250 franka güzel bir hane kiralanmıştır. Söz konusu sefarethane, hâlihazırda eşyasız olduğundan

[78] Fransalı bir tüccâr olan Alyon Efendi, Osmanlı Devleti'ne birtakım ekonomik yardımlarda bulunmuştur. Madrid Sefareti'nin tesisinde Alyon Efendi'den kredi istenmesinin yanında Paris Sefarethanesi'nin tamir masrafları bu tüccar tarafından ödenmiştir. Ayrıca Viyana'dan istenilen yangın tulumbası vs. masrafları da Alyon Efendi karşılamış olup bütün masrafların kendisine ödenmesi gerektiği Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. BOA. A.}MKT. Nr. 187/28, 8 Cemaziyel evvel 1265 (1 Nisan 1849); BOA. A.}MKT, Nr. 224/7, 24 Şevval 1265 (12 Eylül 1849). Osmanlı Devleti, kendisine mali destek sağlayan Fransa'lı tacirin Viyana'ya işlerini halletmeye gittiği bir dönemde, Alyon Efendi'nin sefarete müracaat etmesi durumunda kendisine kolaylık gösterilmesini Viyana Elçiliği'nden istemiştir. BOA. HR.MKT, Nr. 20/28, 22 Cemaziyel evvel 1264 (26 Nisan 1848).

[79] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Tercüme Odası [HR.TO], Nr. 67/4, 27 Mart 1858.

buranın düzenlenmesi için 1.000 akçelik döşeme masrafının gönderilmesi istenmiştir[80].

Turhan Bey'in selefi zamanında hane kirası 6.250 frank olup kalan 1.750 frank tasarruf edilmiştir. Turhan Bey'in elçiliği döneminde kiralanan binada bir süre sonra hane sahibi, kendisinin ikamet edeceğini belirterek buranın boşaltılmasını istemiştir. Daha sonradan elçiliğe bir ikinci kâtip daha tayin edilmiştir. Oysa bu elçilik binası, hâlihazırda sefaret çalışanlarının da beraber kalacakları genişlikte değildi. Bu sebeple Turhan Bey, 6.250 frankın bir hane kirasını karşılamasının mümkün olmayacağını belirterek sefarethanenin değiştirilmesi ve daha önce kira bedeli olarak ödenen 8.000 frankın ulaştırılmasını istemiştir[81].

Aynı zamanda sefaret binasında elçilerin karşılanması için birtakım eşyaların temin edilmesi gerekiyordu. 19 Haziran 1889'da Madrid Sefarethanesi'nin döşeme[82] ve düzenlenmesi için önceden 500 adet Osmanlı lirası verilmiştir. Bu mikdar, mahalli sikkelerle değiştirildiğinde elde edilen meblağ 11.489 frank 90 centime idi. Ancak bu meblağ ile gerekli olan mefruşatın tamamının satın alınması mümkün değildi. Döşeme masrafları için gerekli olan meblağ 14.930 frank 52 centime olup Osmanlı lirası olarak da 3.440 frank 62 centime fazla harcandığından bu farkın ödenmesi için Madrid Sefareti'nden muhasebeye bir tahrirat gönderilmiştir[83].

---

[80] BOA. İ.HR. 305/19444, 18 Şaban 1304 (12 Mayıs 1887).

[81] Sefaretin daha uygun bir yere nakledilmesi fikri daha önce de gündeme gelmiş, nakliye masrafı için hükûmetten 6.000 frank ve 1.000 lira da mefruşat masrafı talep edilmiştir. BOA. İ.DH, Nr. 1022/80583, 3 Cemaziyel ahir 1304 (27 Şubat 1887). Sefir, daha evvel sefarethane kira bedeli olarak yıllık 27.087 kuruş yazıldığını, 8.000 frank talep edildiğinde de bunun yıllığının 34.670 kuruş olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple 1893 yılında aradaki fark olan 7.583 kuruşun daha ilave edilmesini talep etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO], Nr. 342/25608, 6 Receb 1311 (13 Ocak 1894); Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Tahrirat-ı Hariciye [HR.TH], Nr. 140/48, 16 Nisan 1894. Sefarethanenin 1894 yılına ait kira bedeli olan ve mart ayı başında ödenmesi kararlaştırılan 6.250 frankın bu yılın kredisinden ödenmesi gerekmektedir. Ödeme yapıldığında Osmanlı Bankası'na bilgi verilerek hane sahibinden alınacak senedin de gönderilmesi gerektiği Madrid Sefareti'ne tebliğ edilmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 153/91, 5 Mart 1895.

[82] Sefarethanenin tefriş masrafları için sefir İzzet Paşa tarafından da eşya satın alınmıştır. Eşya bedeli olarak 3.433 frank ile sefaretin hane kirası, telgraf ve posta ücretleri dâhil banka vasıtasıyla Madrid Elçiliği'ne gönderilmesi 17 Mart 1901'de tebliğ edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Hususî [İ.HUS], Nr. 87/131, 29 Zilhicce 1318 (19 Nisan 1901); BOA. İ.HUS, Nr. 87/58, 27 Zilkaade 1318 (18 Mart 1901); BOA. HR.TH, Nr. 282/49, 23 Nisan 1903; BOA. HR.TH, Nr. 255/22, 18 Mayıs 1901; BOA. İ. HUS, Nr. 98/15, 20 Rebiül evvel 1320 (27 Haziran 1902); BOA. BEO, Nr. 1875/140562, 22 Rebiül evvel 1320 (29 Haziran 1902); BOA. İ.HUS, Nr. 118/13, 4 Rebiül ahir 1322 (18 Haziran 1904).

[83] BOA. İ.HR, Nr. 315/20142, 3 Zilkaade 1306 (1 Temmuz 1889).

23 Ekim 1901'de sefârethânenin döşemelerinin tamamlanması için bir önceki sene 400 lira harcanmıştır. Ancak elçi İzzet Paşa'nın selefi tarafından sefarethane hakkında 23 Şubat 1897'de Hariciye Nezareti'ne ifade edildiği üzere, on beş on altı senedir bu sefarethanenin eşyalarının yenilenmediği ve son derece eski olduğu belirtilmişti. Turhan Bey, söz konusu meblağ ile yalnızca sefarethanenin yatak odaları, mutfak takımı[84] ve yemek salonunu tanzim edebilmiştir. Bunun yanında sefarethanede, Osmanlı hükûmetinin şanına uygun bir kabul salonu, küçük bir bekleme salonuyla bir kütüphaneye ihtiyaç duyulmaktaydı. Ancak bu bölümlerin döşemesi için takriben 50.000 kuruş gerekliydi. Her ne kadar İzzet Paşa, sefarethanenin döşemelerini veresiye yaptırmak istemişse de gerekli olan bu kadar çok eşyayı hiçbir tacir, parasını peşin almadıkça teslim etmek istememiştir. Bu sebeple sefarethanenin içinde bulunduğu bu sıkıntılı durumdan kurtarılması için 50.000 kuruşun hemen gönderilmesi gerekmiştir[85].

Sefirler tarafından Madrid Elçiliği için bir sefarethane binası tesis edilmeye çalışılırken diğer taraftan sefaret çalışanlarının oluşturulmalıydı. Madrid Sefareti'yle İspanya'daki Osmanlı Devleti şehbenderleri arasında meydana gelen haberleşmeler, yapılacak muamelat ve ticârî meselelerde ortaya çıkan işlerin kolaylaştırılması için sefaret maiyetine bir memurun ilave edilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı İstanbul'da mukîm İspanya elçisi Mösyö dö Savza'ya Madrid'deki ailesi tarafından Mösyö Kararas tavsiye edilmiştir. Kararas, zeki ve itibarlı bir kişiliğe sahip olup Osmanlı Devleti'ne ücretsiz olarak hizmet etmek istiyordu. Bunun üzerine kendisinin Kançılarya Müdürü unvanıyla sefaret maiyetine tayin olunması için gerekli işlemlerin yapılacağı bildirilmiştir[86].

Sefaret tarafından kullanılması için araba kiralanmalıydı. Madrid Elçiliği, aracın kira bedeli olan aylık 1.000 pezatanın ödenmesi gerektiğini muhasebeye yazıyla

[84] Sefarethanenin mutfak araç-gereçleri eksik olup var olanların da kullanılmaya uygun olmadığı tespit edilmiştir. Bu yüzden belirtilen aletlerin tamamlanıp mevcut olanların da tamir edilmesi için 6.000 franklık bir bütçeye ihtiyaç duyulmaktadır. BOA. HR.TH, Nr.190/34, 15 Mart 1897.

[85] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Mütenevvî [Y.MTV], Nr. 222/57, 10 Receb 1319 (23 Ekim 1901); BOA. İ.HR, Nr. 367/61, 20 Rebiül evvel 1318 (18 Temmuz 1900). Osmanlı hükûmeti tarafından sefaretin kira ve döşeme masrafları için yapılacak ödeme gecikmiştir. Bunun üzerine İzzet Paşa, hükûmete ödemenin acil yapılması gerektiğini bir tezkereyle bildirilmiştir. Döşeme masrafları için istenilen meblağ Osmanlı Bankası'na teslim edilmiş ve alınan karar gereği, sefaretin 1901 yılına ait kirasının 18 Haziran 1901'de, döşeme masraflarının 12 Mayıs 1901'de, 1902 yılına ait kirasının da 24 Haziran 1902 tarihinde ödenmesi kararlaştırılmıştır. BOA. HR.TH, Nr. 272/7, 3 Ağustos 1902.

[86] BOA. HR.TO, Nr. 67/7, 20 Nisan 1858.

bildirmiştir. Söz konusu 1.000 pezata 850 franka karşılık olup diğer bazı sefaretlerde olduğu gibi Madrid Sefareti'ne de ödenmesi uygun görülen aylık araba ücreti 600 franktır. Bu ücretin Temmuz 1900'den itibaren Şubatın sonuna kadar olan sekiz aylığın tutarı 21.120 kuruşun zamlı şekilde ödenmesi için Sadaret'ten izin istenmiştir. Oysa sefaret için şimdiye kadar araba ücreti tahsis edilmemiş olup halihazırda buna gerek görülmesinin sebebi İzzet Paşa'ya[87] sorulmuştur. Elçi ise araba masraflarının, sefaretin diğer masraflarıyla beraber ivedilikle ödenmesini talep etmiştir[88]. Elçinin, sefarete bir araç tahsis edilmesini istemesi ve bu araç için bir bütçe talebinde bulunmasının farklı gerekçeleri olabilirdi. Öncelikle İzzet Paşa, Osmanlı Devleti'nin Madrid'deki temsilcisi olduğundan İspanya ve diğer devlet elçileriyle yapacağı görüşmelerinde seyahatini kolaylaştırmak, Osmanlı Devleti'nin diplomatik temsil yolunda elçisine verdiği değeri göstermek ve İzzet Paşa'nın statüsünü hem İspanya hem de diğer devletler önünde kanıtlamak akla gelebilirdi. Halihazırda Osmanlı Devleti'nin yurt dışına açtığı bazı elçiliklerde de elçilik aracı kullanılmakta olup bu araçlara bir bütçe ayrılmıştır[89].

Elçiler, sefaret için yaptıkları harcamaları Osmanlı hükûmetine kalem kalem bildirmekle sorumlulardır. Sefirler tarafından dönem sonunda ortaya çıkan giderler mesarif defterine kaydedilmiştir. Bu masraflar arasında sefarethane kirası, elçilerin ve sefaret çalışanlarının maaşları ve harcırahları; telgraf, posta ücreti ve muhtelif telgraf

[87] Bu vesikada "sefir paşa" diye ifade edilse de elçilerin görev tarihlerini göz önünde bulundurduğumuzda buradaki Madrid sefirinin 20 Şubat 1900 tarihinde atanan İzzet Paşa olduğu sonucunu çıkardık. BOA. HR.TH, Nr. 238/58, 15 Şubat 1900; BOA. İ.HUS, Nr. 80/100, 18 Şevval 1317 (19 Şubat 1900).

[88] BOA. ŞD, Nr. 2707/2, 8 Receb 1318 (1 Kasım 1900); BOA. İ. HR, Nr. 369/32, 9 Şaban 1318 (2 Aralık 1900); BOA. BEO, Nr. 1592/119364, 12 Şaban 1318 (5 Aralık 1900); BOA. İ. HUS, Nr. 83/105, 2 Rebiül ahir 1318 (30 Temmuz 1900); BOA. BEO, Nr. 1526/114413, 3 Rebiül ahir 1318 (31 Temmuz 1900).

[89] Örneğin, Petersburg sefiri Rıza Bey tarafından elçilik arabası tamir ettirilmiş, masrafların 503 ruble 50 kapikeye ulaştığı bildirilmiştir. Ancak sefir, bu ödemeyi yapmadan İstanbul'a dönmekte olduğunu belirterek gereğinin yapılmasını istemiştir. Rıza Bey, bu arabaların elçiliğin olması sebebiyle tamir masraflarının da sefaretin masraflarından karşılanması gerektiğini belirtmiştir. BOA. HR.SFR.1, Nr. 1/94, 23 Nisan 1859. Bundan başka Londra Sefarethanesi'nde bulunan arabaya binilemeyecek derece olduğundan tamir edilmesi ve bu tamir masraflarının diğer elçiliklerde olduğu gibi ödenmesi istenmiştir. Ayrıca hizmetkarların da elbiselerinin toplam masrafının 124 lira 16 şilin olduğu beyan edilmiştir. BOA. İ. HR, Nr. 82/3997, 29 Muharrem 1268 (24 Kasım 1851).

şirketlerine abonman bedelleri[90] gibi sefarethane giderleri olmuştur[91]. Bunun yanında elçilik tarafından düzenlenen ziyafetler için yapılan harcamalar da sefaretin giderleri arasında olup bunun için hükûmet tarafından bir bütçe ayrılmıştır. Örneğin, Madrid sefiri İzzet Paşa, yaz mevsimini geçirmek için San Sebastian'a erken gideceğini, bu sebeple hem ziyafet masraflarının[92] hem de gidiş harcırahının[93] kendisine geciktirilmeden gönderilmesini istemiştir[94]. İzzet Paşa, Osmanlı hükûmeti adına

[90] Madrid Elçiliği masrafları için Bkz. BOA. HR.TH, Nr. 49/66, 29 Ocak 1884; BOA. HR.TH, Nr. 384/36, 12 Kasım 1891; BOA. HR.TH, Nr. 132/32, 9 Ağustos 1893; BOA. HR.TH, Nr. 203/4, 30 Ekim 1897; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, İdâre, [HR.İD], Nr. 453/51, 27 Nisan 1898; BOA. HR.TH, Nr. 224/29, 24 Mart 1899; BOA. HR.TH, Nr. 231/ 88, 16 Ağustos 1899; BOA. HR.TH, Nr. 227/54, 29 Mayıs 1899; BOA. İ.HR, Nr. 370/29, 29 Zilkaade 1318(20 Mart 1901); BOA. HR. TH, Nr. 238/18, 8 Şubat 1900; BOA. HR.TH, Nr. 106/87, 3 Şubat 1891; BOA. BEO, Nr. 2683/201195, 11 Şaban 1323 (11 Ekim 1905); BOA. HR.TH, Nr. 98/28, 8 Nisan 1890; BOA. HR.TH, Nr. 149/17, 7 Kasım 1894; BOA. HR.TH, Nr. 169/52, 11 Ocak 1896; BOA. BEO, Nr. 1722/129128, 6 Cemaziyel ahir 1319 (20 Eylül 1901); BOA. BEO, Nr. 2495/187083, 24 Zilkaade 1322 (30 Ocak 1905); BOA. BEO, Nr. 2732/204900, 6 Zilkaade 1323 (2 Ocak 1906). 1315 yılına ait sefaretlerin masrafları şu şekildedir: Petersburg Sefareti'nin masrafı 7.113,20 ruble; Tahran Sefareti telgraf masrafı 15.259,10 frank; Madrid Sefareti masrafı 301 frank; Lahey Sefareti birikmiş posta ücretleri 111,40 florin; Madrid Sefareti Başkatibi Erşed Bey'in 1315'den beri birikmiş olan maslahatgüzarlık tahsisatı 9.990 kuruştur. BOA. BEO, Nr. 2760/206970, 19 Zilhicce 1323 (14 Şubat 1906).

[91] Sabık Brüksel sefiri Kerckhove Efendi'nin 1857 yılı Temmuz ayı başlangıcından Diran Bey'in geliş tarihi olan 18 Teşrin-i Sani tarihine kadar Brüksel Sefareti'nde ortaya çıkan masraf defterine göre: Posta ve telgraf masrafları 1.247 frank 20 centime, sefaret olarak verilen sadaka ve kançılarya masrafları 285 frank 95 centime, gazete ücreti ve gazetelere yazılmış olan fıkraların masrafları 547 frank, sefarethane kirası 2.000 frank, sefaretin resmi masrafları vs. 1.375 frank olup toplam 5.455 frank 15 centime idi. 1858 yılı Temmuzun başlangıcından Kanun-i Evvel'in sonuna kadar Madrid Sefareti'nin ortaya çıkan masraf defterine göre: posta ve telgraf masrafları 620 frank kançılaryaya dair mesarif-i mütenevvia 201 frank, gazete ücreti ve gazetelere yazılmış olan fıkraların masrafları 337 frank, sefarethane kirası 10.330 frank, sefaretin resmi masrafları vs. 2.965 frank olup toplamda 14.450 frank 70 centime idi. BOA. İ.HR, Nr. 166/8937, 2 Ramazan 1275 (5 Nisan 1859). 1859 senesine ait Temmuz ayının başlangıcından Kanun-i evvelin 31'ine kadar altı aylık döneme ait masrafları: Posta ve telgraf ücreti 649 frank, Kançılarya masrafları müteferrikası 421 frank, gazete masrafı 512 frank 50 centime, hane kirası 9.146, sefaret masrafları ve müteferrikası 1.995 franktır. Toplam masraf 12.723 frank 50 centime idi. BOA. HR.TO, Nr. 67/16, 14 Ocak 1860. Madrid sefiri, bu masraf defterini Brüksel Sefareti'nde görevliyken de hazırlamış olup Brüksel Sefareti'nde ortaya çıkan masrafları, 5 Ağustos 1850 tarihli talimat gereğince bir deftere kaydetmiştir. Ancak ailesiyle alakalı bazı meseleler ortaya çıkınca bu defteri göndermesi gecikmiştir. Brüksel Sefareti ile ilgili masraflar şu şekildedir: Telgraf masrafı 1.247 frank 20 centime, kançılarya masrafları vs. 285 frank 95 centime, gazete bedeli 547 frank, sefarethane kirası 2.000 frank, resmi masrafları ve teferruatı 1.375 frank olup toplamda 5.455 frank, 15 centime idi. BOA. HR.TO, Nr. 67/1, 19 Şubat 1858; Kerckhove Efendi, Belçika telgraf ücretinin ıslahı ile alakalı Umûr-ı Dahiliyye Nezareti'ne bir tahrirat göndermişse de nezaretin önceki kararda ısrar ettiğini bildirmektedir. BOA. HR.TO, Nr. 37/24, 16 Kasım 1857.

[92] BOA. İ. HUS, Nr. 123/30, 5 Ramazan 1322 (13 Kasım 1904); BOA. İ. HUS, Nr. 143/ 36, 11 Cemaziyel evvel 1324 (3 Temmuz 1906); BOA. BEO, Nr. 2448/183542, 6 Ramazan 1322 (14 Kasım 1904); BOA. BEO, Nr. 2863/214669, 11 Cemaziyel evvel 1324 (3 Temmuz 1906); BOA. BEO, Nr. 3096/232146, 27 Cemaziyel evvel 1325 (8 Temmuz 1907).

[93] BOA. İ. HUS, Nr. 132/1, 1 Cemaziyel ahir 1323 (3 Ağustos 1905); BOA. BEO, Nr. 2406/180443, 29 Cemaziyel ahir 1322 (10 Eylül 1904); BOA. BEO, Nr. 2428/182039, 4 Şaban 1322 (14 Ekim 1904); BOA. BEO, Nr. 2638/197784, 2 Cemaziyel ahir 1323 (4 Ağustos 1905); BOA. BEO, Nr. 2860/214470, 6 Cemaziyel evvel 1324 (28 Haziran 1906); BOA. BEO, Nr. 2412/180837, 9 Receb 1322 (19 Eylül 1904).

[94] İzzet Paşa'nın durumunu muhasebeye bildirmesi üzerine diğer elçilere verildiği gibi bu sefire de 8.500 kuruş harcırahla 11.050 kuruş ziyafet masrafı olmak üzere toplamda 19.550 kuruş meblağ ödenmiştir.

Madrid'deki fevkalâde sefaret heyeti şerefine bir ziyafet düzenlemiştir[95]. Madrid Elçiliği'nden 21 Ağustos 1901 tarihiyle Hariciye Nezareti'ne gelen yazıda, Osmanlı Devleti adına gönderilen fevkalâde heyet, Damat Ferid Paşa'nın başkanlığında San Sebastian'a doğru yola çıkmıştır. Söz konusu heyet, hariciye teşrifatçısı, Osmanlı sefareti başkatibi, ataşemiliteri ve hükûmetin diğer memurları tarafından İspanya sınırında karşılanmış ve kısa bir müddet sonra bütün askeriye ve mülkiye bölge memurları tarafından San Sebastian İstasyonu'nda kabul olunmuştur. Madrid sefiri İzzet Paşa'nın maiyyetinde yalnızca ikinci katib ve şehbender bulunmasına rağmen istasyonda hazır bulunmuşlardır. Önlerinde bir müfreze askerle beraber müzik eşliğinde karşılama töreni son bulmuştur. Akabinde heyet tarafından hükûmet vekili kraliçe ve kral ile görüşülerek padişahın İmtiyâz Nişânı[96] takdim edilmiştir. Daha sonra heyetle beraber sefaret erkânı, kraliçe tarafından öğle yemeğine davet edilmiş ve yemek salonuna giriş esnasında mızıka aracılığıyla Hamidiye Marşı söylenmiştir. Yemekten sonra kral, salona gelerek kraliçe ve Ferid Paşa'nın yardımıyla İmtiyâz Nişânı'nı göğsüne takmış, kral ve kraliçe padişahın bu jestinden dolayı çok memnun kalmışlardır. Fevkalâde heyet erkânı, bir boğa güreşinde hazır bulunmak üzere İspanya Hariciye Nazırı'nın locasına davet olunmuştur. Güreşten önce yaklaşık 8.000 kişi, meydanda hazır vaziyette Hamidiye Marşı'nı dinlemiştir. Daha sonra İspanya, Osmanlı fevkalâde heyeti şerefine kral ve kraliçenin gitmekte olduğu büyük gazinoda bir konser tertip etmiştir. Konsere Hamidiye Marşı söylenerek başlanmış, kral ve

---

BOA. İ. HR. Nr. 402/24, 3 Cemaziyel evvel 1324 (25 Haziran 1906); BOA. ŞD, Nr. 2763/23, 13 Şevval 1326 (8 Kasım 1908); BOA. İ.HR, Nr. 407/18, 24 Cemaziyel evvel 1325 (5 Temmuz 1907); BOA. İ.HUS, Nr. 120/76, 28 Cemaziyel ahir 1322; BOA. İ. HUS, Nr. 122/7, 4 Şaban 1322 (14 Ekim 1904); BOA. İ. HUS, Nr. 121/22, 8 Receb 1322 (18 Eylül 1904); Elçi, Osmanlı sefaret heyetini de bu şehre çağırmaya mecbur olduğundan birinci ve ikinci katiplere de beşer yüz frank harcırah verilmesini muhasebeye bildirmiştir. BOA. ŞD, Nr. 2749/29, 11 Şaban 1323 (11 Ekim 1905). Bunun yanında İzzet Paşa, ziyafet masrafının yanında üç senelik hademe elbisesi bedelinin de ödenmesini yazıyla bildirmiş; ancak sefire Madrid Elçiliği ile diğer orta elçiliklere hademe elbisesi bedeli adı altında kayıtlı bir bilginin olmadığı iletilmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 311/100, 29 Kasım 1904. Örneğin, Stokholm Sefareti'ne de diğer sefaretlerde olduğu gibi ziyafet masrafı olarak 3.000 frank verilmesi gerektiğini içeren yazı Stokholm Sefareti'nden muhasebeye havale edilmiştir. Bunun üzerine belirtilen frank bedeli olan 13.143 kuruşun ödenmekte olduğu kayden anlaşılmaktadır. Fakat bu sene ölçüsündeki mikdara uygun olarak belirtilen meblağın %15'i indirilerek kalan 10.271,5 kuruşun ödenmesine karar verilmiştir. BOA. İ. HR, Nr. 391/35, 23 Şaban 1322 (2 Kasım 1904).

[95] BOA. İ. HUS, Nr. 90/98, 14 Cemaziyel ahir 1319 (28 Eylül 1901); BOA. İ. HUS, Nr. 90/101, 15 Cemaziyel ahir 1319 (29 Eylül 1901); BOA. BEO, Nr. 1726/129390, 16 Cemaziyel ahir 1319 (30 Eylül 1901); BOA. BEO, Nr. 1725/129371, 15 Cemaziyel ahir 1319 (29 Eylül 1901).

[96] İmtiyâz Nişânı, Sultan II. Abdülhamid Han döneminde 1878'de tasarlanmış olup murassa altın ve gümüş şekilde iki kısma ayrılmaktadır. Nişânın kordonunun yarısı yeşil, yarısı kırmızı renktedir. Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye,* Ahmed Nezih Galitekin (Haz.), İşaret Yayınları, İstanbul 2003, C. III, s. 35.

kraliçe de marşı ayakta dinlemişlerdir. Aynı günün akşamı Hariciye Nazırı Dük dö Almarova tarafından bir ziyafet düzenlenmiştir. San Sebastian Belediye Heyeti tarafından fevkalâde heyet ile sefaret erkânı akşam yemeğine davet edilmiş ve meydanda fişekler patlatılmıştır. Bu şenlikte hazır bulunan kalabalık halk Hamidiye Marşı'nı alkışlamıştır. Ferid Paşa, veda için kral ve kraliçeyle görüşmüş ve aynı günün akşamı Osmanlı heyeti şerefine şehrin en büyük otelinde 70 kişilik bir ziyafet düzenlenmiştir. Ziyafette hazır bulunan fevkalâde heyete son derece hürmet edilmiştir[97].

Osmanlı Devleti adına İspanya'da, Madrid Elçiliği tesis edilirken diğer yandan Madrid'e gönderilen sefirler İspanya'daki teşrifatta *önde gelme* problemiyle karşılaşmışlardır. Turhan Paşa, Madrid Sefâreti elçiliği döneminde İspanya'nın, kendisini büyük devletlerden biri olarak ilan etmek amacıyla 1887'de Londra, Berlin[98], Viyana ve Roma kabinelerinin Madrid'deki sefaretlerini büyük sefarete dönüştürmeye çalıştığı bilgisini vermiştir[99]. Yine Madrid Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 26 Şubat 1890 tarihli yazıda, 1889 yılında İngiltere, Almanya, Avusturya ve İtalya devletlerinin İspanya hükûmetiyle gerçekleştirdikleri görüşmeler neticesinde söz konusu devletler, tıpkı Fransa gibi Madrid'deki sefirlerini büyükelçiliğe yükseltmişlerdir. Madrid Elçiliği, Madrid'deki büyük devletlerin sefirlerinin, *büyükelçi* tayin olunduğundan beri buradaki *fevkalâde ve murahhas orta elçilere* daha aşağı bir muamele yapıldığını bildirmiştir. Büyük elçiler ile papa elçisi İspanya kralının sarayında resmi olmayan toplantılara ve özel ziyafetlere davet olunmalarına rağmen orta elçiler yalnız resmi kabullere ve resmi ziyafetlere davet edilmiştir. Rusya elçisi, sahip olduğu *zadegânlık* unvanından dolayı büyük elçilerin hazır bulundukları ziyafetlere bile katılabilmiştir. Elçilik tarafından büyük devletlerin elçileri arasında yalnızca Osmanlı Devleti sahip olduğu orta elçilik unvanından dolayı aşağı bir muamele gördüğü belirtilerek bu durumun Osmanlı Devleti'nin onuruna zarar verdiği eklenmiştir. Bunun yanında Amerika'nın bazı küçük cumhuriyetlerinin sefirlerinin bile siyasi görüşmelerde Osmanlı Devleti sefirine takaddüm (önde gelme)

[97] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Sadâret Hususî [Y.A.HUS], Nr. 420/45, 13 Cemaziyel ahir 1319 (27 Eylül 1901).
[98] İspanya devleti tarafından gerçekleştirilen teşebbüs neticesinde Almanya orta elçisi Mösyö "Ostom" büyükelçiliğe terfi edilerek düzenlenen merasimde itimadnâmelerini hükûmet naibesi kraliçeye takdim etmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 213/49, 14 Şaban 1305 (26 Nisan 1888).
[99] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Perakende Hariciye [Y.PRK.HR], Nr. 10/50, 16 Rebiül evvel 1305 (2 Aralık 1887); BOA. HR.TO, Nr. 68/37, 2 Aralık 1887.

edilmesi hoş karşılanmamıştır. Bu konuda diğer önemli bir nokta ise İspanya'ya yakınlığı sebebiyle Fas hükûmeti tarafından buraya sık sık büyükelçiler gönderilmektedir. Fas elçileri, sahip oldukları unvandan dolayı doğal olarak *Halife-i Müslimîn* olan padişahın sefirine üstün bir şekilde muamele görmektedirler. Osmanlı sefirinin büyük devletlerin sefirleri haklarında yapılan muamelelerden istifade edememekte olup bu durum bütün *fevkalâde ve murahhas orta elçiler* için genel bir kaideydi. Osmanlı Devleti, *Halife-i Müslimîn* olan padişahın bütün İslam memleketlerinin halifesi olduğundan bu meşru gücü koruması gerekmektedir. Bu düşünce göz önünde bulundurularak Osmanlı hükûmetine Madrid elçisi unvanını büyükelçi unvanına terfi etmesi rica edilmiştir[100]. Oysa Osmanlı hükûmeti, İstanbul'daki İspanya Sefareti büyükelçiliğe dönüştürülmedikçe Madrid Sefareti'nin unvanının yükseltilmesinin uygun olmayacağını bildirmiştir[101].

İzzet Paşa, takaddüm geleneğiyle ilgili verdiği bilgide, Prens Alber dö Peros'un İspanya'da ikametinden dolayı bir tören yapılması kararı alınmış ve İspanya Kralı'nın sarayında tertip edilen ziyafete yalnızca büyükelçiler davet edilmiş orta elçilerle maslahatgüzarlar önemsenmemiştir. Hâlbuki İspanya tarafından böyle bir ayrımın yapılmayacağı daha önceden söylense de yine sarayda verilen konsere sadece büyükelçiler davet edilmiş ve diğer sefirler tamamen hatırdan çıkarılmıştır. Yaşanılan bu durum, İspanya hükûmetinin muhtelif hükûmetlerin sefirlerini bir diğeriyle denk tutmadığı açıkça anlaşılmıştır. Diğer devletlerin büyük elçi statüsünde bulunmayan temsilcileri böyle bir muameleyi kabul etmemekle beraber durumu hükûmetlerine bildirmişlerdir. Madrid sefiri İzzet Paşa, *fevkalâde ve murahhas orta elçisi* olarak İspanya nezdinde bulunduğundan ilerleyen süreçte de kralın sarayında meydana gelebilecek bu gibi ziyafetlere diğer sefirler gibi davet edilmeyeceğini hükûmete bildirmiştir[102].

Osmanlı Devleti'nin Madrid Elçiliği'nin büyükelçiliğe yükseltilmesi talebi ilerleyen süreçte devam etmiş, İzzet Paşa, Osmanlı Devleti'nin hukuk ve menfaatlerinin halihazırda sınırlı olduğunu ve İspanya'da ikinci sınıf hükûmet statüsünde

[100] Rusya'nın ise İspanya'daki elçiliğini büyük elçiliğe terfi etmemesinin sebebi, Rusya sefirinin irsen (babadanoğula geçme) İspanya'nın zadegânlık unvanına sahip olmasıydı ki bu durumu, sefir-i kebire yakın olarak adlandırılmıştır. BOA. HR.TO, Nr. 69/18, 26 Şubat 1890; Bkz. **EK**-3.1, **EK**-3.2; BOA. HR.TO, Nr. 68/38, 8 Aralık 1887; BOA. Y.A. HUS, Nr. 209/27, 10 Rebiül ahir 1305(26 Aralık 1887).
[101] BOA. MV. Nr. 53/1, 12 Şaban 1307 (3 Nisan 1890).
[102] BOA. Y.A. HUS, Nr. 402/107, 10 Ramazan 1317 (12 Ocak 1900).

görüldüğünü eklemiştir. Elçi, Madrid Sefareti'nden şahsi bir menfaat beklemediğini belirtse de kendisine İspanya'nın İstanbul'daki sefiri orta elçi unvanına sahip iken Osmanlı Devleti'nin Madrid Sefareti'nin büyükelçiliğe terfi edilmesinin uygun görülmediği yinelenmiştir[103].

[103] BOA. Y.A. HUS, Nr. 515/107, 22 Şaban 1325 (30Eylül 1907).

3. BÖLÜM: MADRİD SEFİRLERİ

3.1. VİCOMTE KERCKHOVE

1841'de İslam hukuku alanında eğitimini tamamladıktan sonra Osmanlı Devleti hizmetinde göreve başlayan Vicomte Kerckhove, çoğunlukla İsveç devleti nezdinde sefarethane maiyyetinde görev almıştır[104]. Kerckhove, Belçikalı aristokrat bir aileden gelmekteydi[105]. Belçika vatandaşı olup dış işlerinde çalışmış olmasına karşın Osmanlı diplomatı olarak kendi ülkesinde vazifelendirilmiştir. Bu durum ülkesindeki bazı devlet adamları tarafından ahlaki olarak hoş karşılanmamasına rağmen Belçika hükûmeti Kerckhove'un tayinini onaylamıştır. Kerckhove Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmesi Avrupa diplomatik çevrelerini hayrete düşürmüştür. İngiltere ise bu tayinin Osmanlı Devleti için faydalı olabileceğini düşünmüştür[106]. İlk önce Belçika devleti Umûr-ı Ecnebiyye Nazırı'nın ikinci katibi olmuş ve Paris temsilciliğinde üç sene ikinci katib olarak görev yapmıştır. Belçika'da sekiz sene boyunca umur-ı diplomatikada istihdam edildikten sonra İstanbul sefaret serkatibi tayin edilen Kerckhove Efendi, Haziran 1849'a kadar Belçika maslahatgüzarı olarak çalışmıştır[107]. Söz konusu vazifesini icra ederken *küçük elçilik* memuriyetine terfi edilmiş olup[108] bir yıl sonra *mukîm elçiliğe* getirilmiştir[109]. Bu durum bir nâme-i hümâyûnla Belçika Kralı'na tebliğ edilerek bu kararın iki ülke arasındaki dostane münasebetlerin bir yansıması olarak nitelendirilmiştir[110]. Bununla beraber Osmanlı padişahı, Brüksel elçisi Kerckhove Efendi'ye üçüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı*[111] vermiştir[112].

---

[104] BOA. HR.TO, Nr. 36/79, 18 Şubat 1856.
[105] Musa Kılıç, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876),* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 144.
[106] Belçika hükûmeti, 1863 yılında Paraguay Brüksel temsilcisi olarak Alfred Marbais du Graty'ı tayin etmeyi düşünürken daha önce Belçika'nın Brezilya Sefareti'nde ataşe olarak görev yaptığından dolayı kabul etmemiştir. Kılıç, s.173-174.
[107] BOA. HR.TO, Nr. 36/79, 18 Şubat 1856.
[108] BOA. İ. HR, Nr. 123/6140,19 Zilkaade 1271 (3 Ağustos 1855); BOA. A.}AMD, Nr. 63/95, 29 Zilhicce 1271 (12 Eylül 1855).
[109] Kılıç, s. 175.
[110] BOA. A.}AMD, Nr. 55/13, 17 Zilkaade 1271 (1 Ağustos 1855); BOA. A.}AMD, Nr. 63/95, 29 Zilhicce 1271 (12 Eylül 1855).
[111] Nişân-ı Mecîdî, Sultan Abdülmecîd Hân döneminde 1852'de tasarlanmıştır. Bu nişân birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci rütbelerden oluşmaktadır. Nişânın birinci rütbesi süslü olup simli kısımlarının ortası kırmızıdır, yeşil renkli kordunu vardır. Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye,* C. III, s. 35.
[112] BOA. HR.TO, Nr. 36/61, 14 Aralık 1855; BOA. HR.MKT, Nr. 129/24, 28 Rebiül evvel 1272 (8 Aralık 1855).

Osmanlı Devleti ile Belçika arasında *münasebat-ı politikıyyesi kesret üzere değil ise de*[113] iki ülke arasında ticârî ilişkiler devam etmiştir. Bundan başka Belçika'nın merkezi olan Brüksel şehri, bir süredir Avrupa politikasının merkezi konumunda bulunmaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Brüksel'de bir sefaretin tesis edilmesi gündeme gelmiştir. Ancak Belçika devleti nezdinde müstakil bir sefaretin teşkil edilmesi ve hususi bir sefir ya da maslahatgüzarın tayini büyük bir masrafa sebep olacaktı. Bundan dolayı hem mevcut fırsatların değerlendirilmek istenmesi hem de ek bir masrafın karşılanamayacağı düşüncesi diğer bazı devletlerin uyguladığı gibi birkaç ay Brüksel'de ikameti şartıyla sefaret memuriyetine *orta elçilik* rütbesiyle Paris sefiri Callimachi Bey görevlendirilmiştir. Callimachi Bey, burada geçici olarak Belçika maslahatgüzarlığı yapacak Kerckhove Efendi de Callimachi Bey'in Paris'te bulunduğu müddetçe onun yerine Paris'te maslahatgüzarlık hizmetinde bulunacaktır. Kerckhove Efendi, Paris Sefareti müsteşarı rütbesi verilecek olup Callimachi Bey de gidip gelirken yol masrafı olarak yarısını aydan aya Kerckhove Efendi'ye vermek üzere kendisine 3.000 frank verilmesi uygun görülmüştür[114]. Fakat bir süre sonra Kerckhove Efendi, Brüksel Sefareti'nin Paris Elçiliği'nden ayrılması için talepte bulunmuştur. Her sene yalnızca 10 gün kadar Brüksel'e uğrayan Callimachi Bey'e 36.000 frank verilmekteydi. Bu meblağın Brüksel Sefareti'ne tahsis edilmesi yeterliydi. Kerchove Efendi'ye göre, Paris Sefareti'ne müracaat edilmeden Babıali ile doğrudan yazışma sağlandığı için Paris'e bağlı kalmasına ihtiyaç yoktu. Zaten bu şekilde de sefarethane idâre edilebilmekteydi[115].

Osmanlı Devleti, İspanya'yla olan münasebetlerini güçlendirmek için Brüksel Sefareti'nde bulunan Kerckhove Efendi'yi Madrid'e *fevkalâde murahhas orta elçi* unvanıyla tayin etmiş[116] ve bu atama Belçika Kralı'na nâme-i hümâyûnla

[113] BOA. İ.HR, Nr. 56/2648, 4 Ramazan 1265 (24 Temmuz 1849).
[114] BOA. İ.HR, Nr. 56/2648, 4 Ramazan 1265 (24 Temmuz 1849).
[115] BOA. HR.TO, Nr. 36/21, 5 Aralık 1852. Brüksel Sefareti'nin Paris Sefareti'nden ne zaman ayrıldığına dair kesin bir bilgi olmamakla beraber Callimachi Bey'den sonra Veli Paşa Paris'te elçilik vazifesini devam ettirmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 91/4469, 14 Muharrem 1269 (28 Ekim 1852); BOA. İ.HR, Nr. 93/4557, 12 Rebiül evvel 1269 (24 Aralık 1852).
[116] Kerckhove Efendi'nin Madrid'e sefir tayin edildiğini içeren nâme-i hümâyûn İspanya hükûmetine gönderilmiştir. BOA. A.}AMD, Nr. 40/58, 29 Zilhicce 1268 (14 Ekim 1852); Kerckhove Efendi, Madrid'e tayin olununca Brüksel'e de Feshane Müdürü Diran Bey tayin olunmuştur. Esasen Belçika devleti o tarihlerde İstanbul'da bir maslahatgüzar bulundurmayı yeterli görmüştür. Osmanlı Devleti de devletler arası mütekabiliyet hususunu göz önünde bulundurarak Diran Bey'i Brüksel'e elçi olarak gitmeyi istemesine rağmen onu maslahatgüzar olarak göndermeyi uygun bulmuştur. BOA. İ.HR, Nr. 147/7768, 9 Safer 1274 (29 Eylül 1857).

bildirilmiştir[117]. Bir süre sonra elçi, 12 Şubat 1859 tarihinde Hariciye Nezareti'ne yazdığı dilekçesinde, on seneden beri göstermiş olduğu hizmetlerine karşılık görevinde terfi edilmediğini dile getirmiştir[118]. Nitekim Kerckhove Efendi'nin bu dileği gerçekleşmiş ve kendisi birinci rütbenin ikinci sınıfına terfi etmiştir[119]. Fakat Madrid Sefareti 1860'da tasarruf tedbirleri gereği geçici olarak kapatılınca elçinin vazifesi de son bulmuştur. Bu tarihten itibaren Madrid Elçiliği, Paris Sefareti'ne bağlanarak 1881'e kadar sefaret faaliyetleri buradan yürütülmüştür[120].

3.2. HÜSEYİN HÜSNÜ SERMED EFENDİ

Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi, Timurtac Beyzade ailesine mensup olup Divân-ı Hümâyûn Kalemi'nden Osman Safder Efendi'nin oğludur. Ailesi aslen Niğde'li olan Sermed Efendi, 13 Temmuz 1832'de İstanbul Şehzadebaşı Kalenderhâne Mahallesi'nde doğmuştur. Özel muallimlerden Arapça, Farsça, edebiyat ve fıkıh dersleri almıştır. Fransızca yazabilmekte, konuşabilmekte ve tercüme edebilmektedir. Aynı zamanda Almanca ve İngilizce konuşup tercüme yapabilmektedir. 24 Eylül 1847'de Divân-ı Hümâyûn Kalemi'nde göreve başlamış, 16 Aralık 1849'da Babıali Tercüme Odası'na mülazemetle nakl olunmuştur[121]. 2 Mart 1853'te 50 kuruş olan maaşı, 1858 yılında 950 kuruşa kadar artmış ve derecesi dördüncü rütbeye kadar yükselmiştir. Sermed Efendi, 27 Nisan 1858'de 45 lira maaşla Berlin Sefareti Başkitabeti'ne tayin olunmuş ve üçüncü rütbeye yükselmiştir. Dönüşünde elçiye, Prusya devleti tarafından *Kron Nişânı*[122] verilmiştir. Bundan başka Berlin'den olağanüstü sefaret maiyyetinde İsveç'e gitmiş ve İsveç devleti tarafından kendisine *Etuval Poler Nişânı* verilmiştir. 27 Mayıs 1864'te İstanbul'a dönerek burada 950 kuruş maaşla eskiden olduğu gibi Tercüme Kalemi'nde devam etmiştir. 28 Nisan 1866 tarihinde 30 lira maaşla Londra Sefareti Başkitabeti'ne tayin edilmiş ve Şura-yı

[117] BOA. A.}AMD, Nr. 81/68, 18 Rebiül ahir 1274 (6 Aralık 1857).
[118] BOA. HR.TO, Nr. 67/13, 12 Şubat 1859.
[119] BOA. HR.TO, Nr. 67/19, 12 Şubat 1860; BOA. İ.HR. Nr. 174/9532, 15 Şaban 1276 (8 Mart 1860).
[120] BOA. HR.MTV, Nr. 1/14, 22 Temmuz 1861; Uğur Özcan; Abidin Temizer, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri,* Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 32-33.
[121] Sermed Efendi, Tercüme Odası maiyyetine tayin edilmiş ve kendisine 5.000 kuruş harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. HR.MKT, Nr. 89/17, 19 Muharrem 1271 (12 Ekim 1854).
[122] Kron Nişânı, 1861'de Kral I. Giyom tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye; Hâriciyye Nezâret-i Celîlesinin Sâlnâmesidir,* Ahmet Nezih Galitekin (Yay. Haz.), İşâret Yayınları, İstanbul 2003, C. II, s. 256.

Devlet'in teşkiline kadar Londra'da kalmıştır. Bu esnada Sermed Efendi, ikinci rütbeye terfi etmiş, akabinde dördüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* almıştır. Londra'dan olağanüstü sefaret maiyyetinde Belçika'ya gitmiş, Belçika devleti tarafından kendisine *Leopold Nişânı*[123] verilmiştir. Bundan başka Petersburg devleti Sermed Efendi'ye *Saint Stanislaw Nişânı*[124] vermiştir[125]. Elçi, Şura-yı Devlet'te 3.000 kuruş maaşla muavinlik vazifesine üç yıl devam etmiş, 24 Ağustos 1873'te 75 lira maaşla Peşte Başşehbenderliği'nde[126] görevlendirilmiştir. 27 Haziran 1877 tarihinde görevden azledilerek iki buçuk sene açıkta kalan sefire, bu süreçte 20 lira mazuliyet maaşı bağlanmıştır. Sermed Efendi'nin Peşte Şehbenderliği'nden ayrılma sebebi, Sırp ve Rusya muharebelerinde Macar milletinin Osmanlı hükûmeti ve milletiyle ilgili düzenlediği merasimlerin güya elçi tarafından düzenlendiği ve teşvik edildiği iddiasıydı. 27 Nisan 1879'da Belgrad Sefareti'ne tayin olunarak rütbesi ikinci sınıfa terfi ettirilmiş ve kendisine ikinci dereceden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. Belgrad Sefareti'nde vazifeliyken maaşı 160 lira olan elçiye dönüşünde *Takuvo Nişânı*[127] verilmiştir. Sermed Efendi, 19 Nisan 1880'de Çetine Sefareti'ne görevlendirilmişse de sağlık sebeplerini öne sürerek bu görevine gidememiş ve İstanbul'a dönmüştür[128].

---

[123] Leopold Nişânı, 1464'te Kral I. Kristiyan tarafından tesis edilmiş ve 1693'te Kral V. Kristiyan tarafından yenilenmiştir. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 258.

[124] Saint Stanislaw Nişânı, 7 Mayıs 1765'te Polonya Kralı II. Stanislaw tarafından oluşturulmuştur. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 257.

[125] BOA. HR.TO, Nr. 293/66, 18 Mayıs 1889.

[126] Sermed Efendi, Peşte Şehbenderi iken burada bir kolera salgınının ortaya çıktığı ve devam etmekte olduğu halde kendisinin zamanında yeterli bilgiyi vermediği belirtilmiştir. Esasen şehbender, 25 Nisan 1873'te çektiği telgrafta koleranın zuhur ettiğini bildirmişse de sağlığını koruyamamıştır. Bu konuda hükûmete haber vemiş olmasına rağmen on iki gündür kendisinden haber alınamadığından Umur-ı Sıhhiyye sefaret memurlarına karşı mahcup olunduğu bildirilmiştir. BOA. HR. MKT, Nr. 783/13, 26 Rebiül evvel 1290 (24 Mayıs 1873).

[127] Takuvo Nişânı, 15 Şubat 1877 tarihinde Kral I. Milan tarafından ihdas olunmuştur. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 257.

[128] Sermed Bey'in Çetine'ye atanması esasen selefi Halil Halid Bey ile becayişi neticesinde gerçekleşmiştir. Memleketlerini terk etmek mecburiyetinde kalan Karadağlı Müslüman muhacirlerin arkalarında bıraktıkları mülkleriyle alakalı problemlerin çözülmesi beklenildiği zamanlarda Çetine'ye memuriyetle vazifelendirilen Sermed Bey, iki ülke münasebetlerinde savaş sonrasında birbirini tanıma ve alışma devrinde birtakım sıkıntılar yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin Çetine Sefareti'nde görevlendirdiği ikinci elçi olan Sermed Bey, aslında Çetine'ye gitmeyi kesinlikle istememiştir. Kendisi 1880 yılı sonunda İstanbul'a Çetine'ye gitmek istemediğini ve bu vazifeyi kabul etmeyeceğini ifade eden bir telgraf çekerek istifanamesini takdim etmiştir. Böylece Çetine'de elçilik vazifesi son bulan Sermed Efendi'nin yerine Mart 1881'de Mehmet Rıza Bey görevlendirilmiştir. Haziran 1881'de Brüksel sefiri Kara Teodori Efendi'nin yerine tayin edilmesine dair görüşler mevcut olsa da bu tayin de yapılmamıştır. Bkz. Özcan; Temizer, s. 58. Aslında durum tam olarak böyle değildi. Sermed Efendi'nin sağlığı Çetine'ye gitmeye uygun olsa bile buraya gitmek istememiş, Karadağ'da ikametinin gerekli olmadığını düşündüğünden kendisinin başka bir yere memuriyetle görevlendirilmesini istemiştir. BOA. HR.TO, Nr. 18/21, 12 Ocak 1881. Sermed Bey, devlet tarafından bundan sonra hangi sefarette görevlendirilirse oraya tereddütsüz gideceğini bildirmiştir. Elçi, Felemenk Sefareti'ne tayin edilmeyi

Bunun üzerine Sermed Efendi, 26 Eylül 1881'de Madrid Sefareti'ne orta elçi[129] unvanıyla tayin edilmiş ve 5 sene Madrid'de elçilik hizmetinde görev yapmıştır[130].

Sermed Efendi'nin Madrid'e dâimî elçi olarak tayin edilmesiyle Madrid Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne ulaşmış olan 17 Kasım 1881 tarihli yazıda, elçi, İspanya kralı ile resmi bir görüşme gerçekleştirerek memuriyetini içeren nâme-i hümâyûnu sunmuştur. Bunun üzerine İspanya kralı, Osmanlı Devleti'nin Madrid'de dâimî sefaret ihdasını büyük bir memnuniyetle karşıladığını elçinin padişahına bildirmesini istemiştir. Hem kralın hem de İspanya hükûmetinin göstermiş olduğu hürmet ve muhabbetten dolayı elçi, krala değerli taşlarla bezenmiş bir *Osmanlı Nişânı*[131] takdim etmiştir[132]. Hükûmet naibesi kraliçe, elçi Sermed Bey'in gayreti ve görüşleriyle aracılık etmesi açısından görevini iyi derecede tatbik edeceği ve böylece iki devlet arasında mevcut münasebetlerin güçlendirileceği ümidinde olduğunu ifade etmiştir[133].

---

istemiş, Belgrad'dan ayrılacağı tarih hakkında da kendisine bilgi verilmesini rica etmiştir. BOA. HR.TO, Nr. 137/97, 24 Eylül 1880.

[129] Lahey ve Istokolm (Stokholm) sefiri Murad Efendi vefat etmiş olduğundan mevcut şehirlerde hususi bir sefirin ikametine lüzum olmadığından Lahey ve Stokholm Sefaretleri'nin lağvedilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun yerine Osmanlı Devleti, İspanya ile olan siyasi münasebetlerini artırmak istemiş, bu amaçla Madrid'e bir orta elçi atanmasını uygun bulmuştur. Belgrad sefiri sabık Sermed Efendi'nin diplomasi işlerinde olan hâkimiyeti ve malumatı göz önünde bulundurularak Murad Efendi'den kalan 100 lira üzerine Paris Sefareti Başkatibi sabık Nasrı Bey'den kalmış olan 30 lira zam yapılarak 130 lira maaşla Sermed Efendi, Madrid orta elçiliğine memuriyetle görevlendirilmiştir. Ve Lahey Sefareti kâtibi Logadis Efendi'nin de aylık 25 lira maaşla Madrid Sefareti kitâbetine tayini uygun görülmüştür. BOA. İ.HR. Nr. 284/17684, 13 Şevval 1298 (8 Eylül 1881); Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Mabeyn, İrade [MB.İ], Nr. 81/200, 26 Şevval 1298 (21 Eylül 1881). Sermed Efendi'nin elçilik vazifesi için gidişi tamamlandığında gerekli olan nâme-i hümâyûnun yazılması ve diğer sefirlere verildiği gibi kendisine 130 Osmanlı lirasi verilerek katibi Logadi Efendi'ye de 25 Osmanlı lirası harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. İ.HR, Nr. 284/17701, 8 Zilkaade 1298 (2 Ekim 1881). Bu esnada Halid Bey'in Madrid Sefareti'nin başkitabetine tayini ve Galib Bey'in de ikinci rütbeye terfi edilerek üçüncü kitabete memuriyeti uygun görülmüştür. BOA. MB.İ, Nr. 51/86, 19 Rebiül ahir 1296 (12 Nisan 1879).

[130] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyyesi [HR.SAİD], 1/18, 25 Safer 1304 (23 Kasım 1886).

[131] Nişân-i Osmânî, Sultan Abdülaziz Han devrinde 1862'de oluşturulmuş olup birinci rütbesi murassa ve simli kısımlarının ortası yeşil, kenarı kırmızı renkli kordonu vardır. Bu nişân birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü rütbelerden oluşmaktadır. Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye,* C. III, s. 35.

[132] Kral, elçiye bir kez daha teşekkürlerini padişaha bildirmesini istese de zaten Esad Paşa kralın muamelesini ve düşüncelerini nezarete bildirmiştir. Sermed Efendi, kendisinin İspanya'ya fevkalâde murahhas orta elçi olarak tayinini içeren nameyi, İspanya kralına takdimi esnasında kıvanç duyduğunu belirtmiştir. Buna ek olarak elçi, padişahın Madrid'de bir sefaret ihdas etmesiyle padişaha olan hürmetin artacağını ve birkaç yüzyıldan beri İspanya devletiyle Osmanlı Devleti arasında mevcut olan dostane münasebetlerin kuvvetleneceğini düşünmektedir. Kral, Osmanlı padişahının ululuğunun ve kudretinin yükselmesini ve Osmanlı ülkesinde mutluluğun ve bayındırlığın artmasını dilemektedir. Bunun yanında Sermed Efendi, sefaret vazifesini layıkıyla yapmaya çalışacağını, padişahı ve hükûmeti adına da görevini memnuniyetle yapacağını bildirmiştir. BOA.Y.PRK.HR, Nr. 5/78, 24 Zilhicce 1298; BOA. HR.TO, Nr. 67/24, 17 Kasım 1881; BOA. İ.HR, Nr. 284/17708, 1 Zilkaade 1298 (25 Eylül 1881).

[133] BOA. Y.A.HUS, Nr. 194/35, 11 Zilkaade 1303 (11 Ağustos 1886); Sermed Efendi, devlet tarafından görevlendirildiği süre zarfında ehliyeti ve zekâsıyla başarılı bir memur olarak görülmüştür. Kendisi

Sermed Efendi, Madrid elçiliği vazifesini yürütürken 13 Aralık 1886 tarihinde Madrid'de vefat etmiştir[134]. Sermed Efendi'nin naaşının İstanbul veya Paris'e nakledilmesi iznini içeren 10 Nisan 1887 tarihli bir tezkere Sadaret'e gönderilmiştir. Verilen kararda kolera sebebiyle genel sağlığa zararlı bir durum olmadığından sefirin cenazesinin İstanbul'a getirilmesinin daha uygun olacağı bildirilmiş, bu konuda gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir. Ancak cenazeyle ilgili sağlık açısından zararlı bir durum ortaya çıkarsa Paris'e nakledilmesi kararı alınmıştır. Bundan başka sefaret tercümanı tarafından çekilen telgrafta sefirin vefatından sonra kızının zor duruma düştüğü ve muhafaza edilmesi gerektiği bilgisi verilmiştir[135]. Sermed Efendi'nin cenazesi İstanbul'a getirilerek Sultan Mahmud Türbesi bahçesine defnedilmiştir[136].

zaman içerisinde kıdemli memurların derecesine ulaşmış ve mükâfatlandırılmak istenmiştir. BOA. İ. HR, Nr. 298/18875, 7 Zilkaade 1302 (18 Ağustos 1885).

[134] BOA. HR.SAİD, Nr. 1/18, 25 Safer 1304 (23 Kasım 1886).

[135] Elçinin vefatıyla açıkta kalan Madrid Sefareti'ne tayin olunacak şahıs hakkında yakın zamanda sadrazamlık tarafından bir görüşmenin yapılacağı bildirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Dâhiliye [İ. DH], Nr. 1011/79841, 17 Rebiül evvel 1304 (14 Aralık 1886).

[136] Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C. V, s. 1495-1496.

Tablo 1.2: Merhum Madrid sefiri Sermed Efendi'nin eşyasının bulunduğu sandıktan çıkanların listesi[137]**.**

Kullanılmış bir tarafı camlı altın saat (1 adet)	Adi kullanılmış permun saat (1 adet)	Kullanılmış çift lüleli cep revolver (1 adet)	Kullanılmış altın köstek (1 adet)
Kullanılmış altın kol düğmesi çift (1 adet)	Kullanılmış altın göğüs düğmesi (4 adet)	Kullanılmış altın düğme (14 adet)	Kullanılmış adi kol düğmesi çift (4 adet)
Kullanılmış altın kol düğmesi düğmeleri siyah takım (1 adet)	Kullanılmış bir necef ve diğeri gümüş iki mühür (2 adet)	Tahtadan yapılmış eski soğuk damga (1adet)	Kullanılmış adi kurşun kalemi (1 adet)
Eski içi resimli albüm (1 adet)	Eski içi resimli küçük albüm (1 adet)	Eski içi resimli büyük albüm (1 adet)	Eski ağaçtan yapılmış tütün kavanoz (1 adet)
Eski gümüş tepsiyle beraber çay takımı parça (9 adet)	Teneke çekmece (1 adet)	Evrak-ı zatiyye paket (4 adet)	

Elçi Sermed Efendi'nin vefatı üzerine Madrid'e sefir olarak tayin edilen Turhan Bey'in görev yerine ulaşıncaya kadar Madrid Sefareti'ne geçici maslahatgüzar sıfatıyla Sefaret Tercümanı Nikolaki Efendi atanmıştır[138]. Kendisine görevi süresince elçilik maaşının verilmesi kararlaştırılmıştır[139].

[137] Sermed Efendi'nin eşyaları, Madrid Elçiliği'nden bir sandık içerisinde gönderilmiş ve gümrükten alınarak Emtia-i Ecnebiyye Memuru ve merhum elçi için vekâleten gelen şahısların huzurunda açılmıştır. Söz konusu eşyalar, incelendikten sonra eşyaların sandıktaki miktardan ibaret olduğu bildirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita [HR.UMH], Nr. 255/19, 29 Haziran 1887. Ayrıca sandık içerisinde tahtadan yapılmış bir damganın üzerinde *"S ve H"* harfleri kazınmış olup bir adet altın kaplamalı kurşun kalem mevcuttur. BOA. HR.TH, Nr. 71/70, 22 Mart 1887.

[138] BOA. HR.TH, Nr. 69/38, 29 Aralık 1886.

[139] BOA. HR.TH, Nr. 70/49, 12 Ocak 1887.

3.3. TURHAN HÜSNÜ PAŞA

Turhan Hüsnü Paşa, Yanya vilayetine bağlı Premedi kasabasından Yahya Bey'in oğludur. Hicri 1262'de (1845/1846) Tırhala şehrinde doğmuştur. Yanya Medreseleri'nde Arapça, Farsça dersleri almış, yine bu bölgede *Zossimaia Rum Mektebi*'nde muhtelif ilimlerde eğitimini tamamlayarak şehadetname almaya hak kazanmıştır. Daha sonra Atina Hukuk Mektebi'ne devam eden Turhan Paşa, özel muallimlerden uluslararası hukuk ve Roma hukuku derslerinin yanında Wastefalya Muahedesi'nden itibaren 1815 senesine kadar yapılan muahedeler tarihini ve ilm-i servet-i milel alanında eğitim almıştır. Türkçe ve Fransızca yazabilmekte, Arnavutça, Rumca, İtalyanca ve İspanyolca'ya âşinâlığı bulunmaktadır[140].

19 Ağustos 1866'da mülazemetle Babıali Tercüme Odası'nda 200 kuruş maaşla göreve başlamıştır. 13 Aralık 1868 tarihinde 2.000 kuruş maaşla Petersburg Sefareti ikinci kitabetine tayin olunan Turhan Paşa[141], 16 Ağustos 1871'de 3.300 kuruş maaşla Petersburg Sefareti Başkitabeti'ne yükselmiştir. 30 Nisan 1871'de Rusya devleti tarafından kendisine üçüncü rütbeden *Saint Anne Nişânı*[142] verilmiştir. 23 Mart 1874'te 3.133 kuruş maaşla Berlin Sefareti Başkitabeti'ne naklolunmuştur[143]. Turhan Paşa, Berlin Sefareti birinci sır kâtibi iken vazifesinde gösterdiği başarıdan dolayı kendisine üçüncü rütbeden bir kıta *Mecîdî Nişânı* ile[144] 1877'de Prusya devleti tarafından ikinci rütbeden *Egl Ruj Nişânı*[145] verilmiştir.

Turhan Paşa, 30 Ağustos 1877 tarihinde 5.625 kuruş maaşla Viyana Sefareti maslahatgüzarlığına tayin edilerek 1 Kasım 1877 tarihine kadar vazifesinde kalmıştır. 8 Aralık 1877'de 20.000 kuruş maaşla Roma Sefareti'ne orta elçi[146] olarak tayin

---

[140] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dahiliye, Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Defterleri [DH.SAİDd], Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).
[141] Petersburg Sefareti ikinci kâtibi Turhan Bey'e beşinci rütbeden bir kıta *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. BOA. HR.MKT, Nr. 687/80, 17 Rebiül evvel 1287 (17 Haziran 1870).
[142] Bu nişân, Turhan Bey'e Petersburg Sefareti Başkitabeti'nde görevliyken verilmiştir. BOA. HR.TO, Nr. 502/21, 25 Haziran 1871. Saint Anne Nişânı, 14 Şubat 1725 tarihinde Şarl Frederik tarafından meydana getirilmiştir. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 257.
[143] BOA. DH.SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).
[144] BOA. HR.TO, Nr. 30/77, 11 Aralık 1874; BOA. HR.MKT, Nr. 862/2, 1 Zilhicce 1291 (9 Ocak 1875).
[145] Egl Ruj Nişânı, öncelikle 1705'te Brandenburg Dukalığı veliahdı Jorj Giyom tarafından meydana getirilmiştir. III. Frederik Giyom ve IV. Frederik Giyom ile 1712'de I. Giyom tarafından genişletilmiştir. Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Hâriciyye,* Ahmed Nezih Galitekin (Yay. Haz.), İşâret Yayınları, İstanbul 2003, C. I, s. 391.
[146] BOA. MB.İ, Nr. 39/169, 1 Ramazan 1294 (9 Eylül 1877).

edilmiş[147], bu görevinden 7 Kasım 1880'de ayrılmıştır. 6 Nisan 1881 tarihinde İtalya devleti tarafından birinci rütbeden *Saint Moris Lazar Nişânı*[148] almıştır. 3 Nisan 1881'de 5.000 kuruş maaşla Teke Sancağı Mutasarrıflığı'na atanmış olup 1 Nisan 1886'da mevcut maaşıyla Urfa Sancağı Mutasarrıflığı'na[149] görevlendirilmiştir. Turhan Paşa, 5 Ocak 1887'de 10.000 kuruş maaş ve aynı miktar tahsisatla Madrid Sefareti'ne tayin edilmiştir[150]. 1888'de Portekiz hükûmeti Turhan Paşa'ya birinci rütbeden *Bella Visyo Nişânı* vermiştir[151].

Madrid'de bulunduğu süre zarfında sağlık problemleri yaşamış olan Turhan Paşa, yapılan muayeneler neticesinde tedavi amacıyla Fransa kaplıcalarına gitmesi gerekli görülmüştür. Elçi, bunun için üç hafta süreyle resmi izin talep etmiş ancak bu isteği reddedilmiştir. Bunun sebebi, sefaret görevi vekâletini ataşemiliterine bırakmak istemesidir. İzin talebinde bulunan Turhan Paşa, arkadaşlarının tamamının ve vekillerin aşırı sıcaklardan dolayı Madrid dışına çıktıklarını ifade etmiştir. Fakat elçinin böyle önemli bir zamanda ataşemiliterini vekil tayin edip memuriyet bölgesinden ayrılmasının uygun olmayacağı belirtilerek; hastalığı ağırsa yerine birinin tayin edilebileceği kendisinin de İstanbul'a dönebileceği bildirilmiştir[152]. Bununla beraber takriben dört senedir Madrid'den ayrılmayan Turhan Paşa, eşinin ruhsal

[147] BOA. İ.HR, Nr. 275/16687, 15 Ramazan 1294 (23 Eylül 1877); Turhan Bey, Roma sefiri iken Osmanlı hükûmetinden kendisine birinci rütbeden bir kıta *Mecîdî Nişânı* verilmesini istemiştir. Buna gerekçe olarak da Roma'da bulunan sefirlerin içinde kendisi dışında bir nişâna sahip olmayan kimsenin bulunmadığını belirtmiş, hatta yakın zamanda Sırp, Romanya ve Karadağ sefirlerinin de kordonlarla gelip buradaki sefirlere katılacağını bildirmiştir. Böylece Osmanlı hükûmetinin onuruna yakışacak şekilde ülkesini temsil etmek istemiştir. BOA. İ.HR, Nr. 280/17307, 29 Zilhicce 1296 (14 Aralık 1879).
[148] BOA. İ.HR, Nr. 335/21591, 22 Cemaziyel ahir 1298 (22 Mayıs 1881). Saint Moris Lazar Nişânı, 1434'te VIII. Duka Amede tarafından oluşturulmuştur. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 255.
[149] Turhan Paşa'dan boşalan Urfa Mutasarrıflığı'na Kırk Kilise Mutasarrıflığı'ndan ayrılmış olan Cavid Paşa'nın memuriyeti uygun görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dâhiliye, Mektubî Kalemi [DH.MKT], Nr. 1387/26, 28 Rebiülevvel 1304 (25 Aralık 1886).
[150] BOA. DH.SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846); Sefir, Madrid Elçiliği'ne tayininden dolayı padişaha teşekkürünü içeren bir telgrafname takdim etmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 197/126, 24 Rebiül evvel 1304 (21 Aralık 1886). Urfa Mutasarrıfı Turhan Paşa, Madrid Sefareti'ne elçi tayin edildiği zaman burada bulunan Madrid Sefareti Müsteşarı Aleksander Bey, ehliyetli ve kifayetli olduğundan Washington Sefareti'ne elçilikle görevlendirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Sadâret Resmi Evrakı [Y.A.RES], Nr. 35/12, 6 Safer 1304 (4 Kasım 1886); Turhan Paşa'ya Madrid elçiliği görevindeyken birinci rütbeden *Osmânî Nişânı* verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Taltifat [İ.TAL], Nr. 40/53, 14 Cemaziyel ahir 1311 (23Aralık 1893); BOA. DH. SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).
[151] BOA. DH. SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).
[152] BOA. İ. HR, Nr. 307/19520, 19 Zilkaade 1304 (9 Ağustos 1887); BOA. HR.TH, Nr. 74/78, 11 Ağustos 1887.

durumunun iyi olmadığını, ancak hava değişikliğiyle düzelebileceğini bildirmiş, eşinin yanında kızları ve yaşlı pederinden başka kimsenin olmadığını da eklemiştir[153].

Turhan Paşa, bir yandan sağlık sorunlarıyla uğraşırken diğer taraftan ailesiyle ilgili endişeli olduğu bir dönemde, Portekiz hükûmeti, İstanbul'da elçi bulundurma kararı almıştır. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Lizbon şehrine bir elçi tayin etmeyi uygun görmüştür. Hem Madrid'in Lizbon'a yakınlığı hem de başka bir elçiye ek bir maaş ve tahsisatın verilmesini hazinenin mali durumunun karşılaması mümkün olmadığından 18 Kasım 1890'da Turhan Paşa'ya Madrid'deki elçilik görevine ek olarak Lizbon elçiliği de verilmiştir[154]. Elçi, birkaç sene sonra yeniden sağlık problemlerini ileri sürerek İstanbul'a gitmek için bir izin dilekçesi kaleme almıştır[155]. 18 Aralık 1892'de Turhan Paşa'nın rahatsızlığından dolayı ameliyat olması gerekliliği İspanya kraliçesi doktorunun raporundan anlaşılmış ve bu ameliyatın Paris'te Mösyö Kostanten Polin'in nezaretinde gerçekleşmesi uygun görülmüştür[156].

9 Nisan 1894'te Paris sefiri Esad Paşa rahatsızlanmış, Paris'te kalması durumunda hayatının tehlikeye gireceğini belirten ve İstanbul'a dönmesine izin verilmesini içeren telgrafını Divân-ı Hümâyûn Tercümânı ve Teşrifât-ı Umûmiyye Nâzırı Münir Paşa'ya göndermiştir. Bunun üzerine Esad Paşa'ya geçici olarak İstanbul'a gitmesine izin verilmiş, ancak elçinin izin isteme durumu tekrarlanırsa Paris Sefareti'ne başka bir kişinin seçilip tayin edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bu süre zarfında Madrid sefiri Turhan Paşa, Madrid Sefareti'ndeki elçiliğine devam etmekteyken aynı zamanda Paris Sefareti vekâletiyle görevlendirilmiştir[157].

---

[153] BOA. Y.MTV, Nr. 44/64, 20 Zilhicce 1307(7 Ağustos 1890).
[154] BOA. Y.A.RES, Nr. 53/3, 9 Rebiül ahir 1308 (22 Kasım 1890).
[155] BOA. BEO, Nr. 134/10025, 16 Cemaziyel evvel 1310 (6 Aralık 1892); BOA. İ.HUS, Nr. 7/43, 16 Cemaziyel ahir 1310 (5 Ocak 1893); Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Serkurenâlık Evrakı [Y.PRK.SRN], Nr. 3/69, 7 Receb 1310 (25 Ocak 1893).
[156] BOA. Y.MTV, Nr. 72/86, 28 Cemaziyel evvel 1310 (18 Aralık1892). Elçinin, Paris'e gidebilmesi için kendisine harcırah olarak 300 Osmanlı lirası değerindeki kredi verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Paris Sefareti [HR.SFR.4], Nr. 477/9, 1 Şubat 1893. Turhan Paşa, ameliyatından sonra padişahtan kendisini tedavi eden doktorların taltif edilmesini istemiştir. BOA. HR.SFR.4, Nr. 477/11, 12 Mart 1893.
[157] Mevcut elçinin herhangi bir sebepten görev yerinden ayrılması durumunda sefaret işleri maslahatgüzar vasıtasıyla idare edilirdi. BOA. İ. HUS, Nr. 23/6, 3 Şevval 1311(9 Nisan 1894); BOA. BEO, Nr. 382/28594, 3 Şevval 1311 (9 Nisan 1894); Paris sefiri Esad Paşa'nın Miladi 26 Haziran tarihinde Paris'ten ayrılacağı ve o gün yerine vekâleten Turhan Bey'in geleceği bildirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Başkitabet Dairesi [Y.PRK.BŞK], Nr. 36/75, 16 Zilhicce 1311 (20 Haziran 1894); BOA. DH.SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846). Turhan Bey, Paris'te bulunduğu müddetçe ek masrafları ortaya çıkacağından Madrid Sefareti'nde aldığı maaşı yeterli olmayacaktı. Bu sebeple Paris Sefareti vekâletinde bulunacağı süre

Turhan Paşa'nın Paris Elçiliği vekâlet vazifesi devam ederken Girit'te bir karışıklık çıkarılmak için gizli hazırlıkların yapıldığı İngiltere Sefareti'nden bir tercüman vasıtasıyla hem Hariciye Nezareti'ne hem de Girid Vali Vekili Paşa'ya bildirilmiştir. Vekilin çektiği telgrafta, ikamet ettiği odanın penceresinden meçhul bir kişi tarafından tüfekle ateş açıldığı ve kurşunun bir şahsın başına isabet etmesiyle yaralandığı ve ilk fırsatta İstanbul'a gönderilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu olay neticesinde kendisinin burada kalması uygun olamayacağından yerine başka bir kişinin tayini gündeme gelmiştir[158]. Turhan Paşa, Paris Sefareti vekâletine atanmışsa da[159] kendisinin *"umûr-ı idâre ve siyasiyyede derkâr olan vukûf ve iktidârı hasebiyle*[160]*"* Girid valiliği vekâlet görevinde bulunan Mahmud Paşa azledilerek[161] yerine Turhan Paşa'nın, 30 Temmuz 1894'te 30.000 kuruş maaşla Girid valiliği vekâlet görevine tayin edilmesi uygun görülmüştür[162]. Bu esnada Madrid elçiliği görevine devam eden Turhan Paşa, ağır şekilde hastalandığından sefaret işlerini Barcelona şehbenderine emanet ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Sadaret tarafından elçiye gönderilen 8 Kasım 1894 tarihli tezkereyle tedavi için Paris'e gitmesine müsaade edilmiştir. Böylece sabık sefir Turhan Paşa'nın memuriyetine son verilerek Madrid Sefareti'ne Feridun Bey tayin edilmiştir[163]. Bunun yanında 3 Mart 1895'te Sabık Sisam Beyi Aleksander Kara Teodori Paşa, Girid Valiliği'ne atanınca Turhan Paşa, Girit valiliği

zarfında elçiye, Madrid Elçiliği'nden almakta olduğu maaşa ek olarak aylık 15.000 kuruş maaş ödenmesi kararlaştırılmıştır. BOA. İ. HUS, Nr. 23/9, 5 Şevval 1311 (11 Nisan 1894); BOA. BEO, Nr. 383/28709, 6 Şevval 1311 (12 Nisan 1894); BOA. BEO, Nr. 401/30064, 8 Zilkaade 1311 (13 Mayıs 1894).

[158] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Eyâlât-ı Mümtâze Girid [İ.MTZ.GR], Nr. 28/1031, 29 Muharrem 1312 (2 Ağustos 1894).

[159] Paris Elçiliği vekâlet vazifesi için ilerde başka bir kişinin seçileceği anlaşılmaktadır. BOA. İ.MTZ.GR, Nr. 28/1031, 29 Muharrem 1312 (2 Ağustos 1894).

[160] BOA. DH.SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).

[161] Turhan Bey, memuriyet mahalline gelip vazifesini devrüteslim alıncaya kadar Mahmud Paşa'nın yerinden ayrılmaması tenbih edilmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 304/60, 27 Muharrem 1312 (31 Temmuz 1894); BOA. Y.A.HUS, Nr. 304/92, 29 Muharrem 1312 (2 Ağustos 1894). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi, Girid [A.}MTZ.GR], Nr. 4/28, 18 Şevval 1313 (2 Nisan 1896). Girid Valiliği'ne vekâleten tayin olunan Turhan Paşa'ya selefi Mahmud Paşa'ya verilen maaş mikdarının tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. İ.MTZ.GR, Nr. 28/1032, 30 Muharrem 1312 (3 Ağustos 1894).

[162] Turhan Paşa'ya görev yerine gitmesi için harcırah olarak 400 adet Osmanlı altını verilmiştir. BOA. DH.SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846); BOA. A.}MTZ.GR, Nr. 4/28, 18 Şevval 1313 (2 Nisan 1896).

[163] BOA. İ. HUS, Nr. 31/80, 20 Cemaziyel evvel 1312 (19 Kasım 1894); BOA. İ.HR, Nr. 346/9, 28 Cemaziyel evvel 1312 (27 Kasım 1894); BOA. BEO, Nr. 524/39246, 30 Cemaziyel evvel 1312 (29 Kasım 1894).

vekâlet görevinden de ayrılmıştır[164]. 1895'te Hariciye Nazırı olan Turhan Paşa[165], 5 Mart 1896 tarihinde Girid Vilayeti valiliğine atanmışsa da valilik ile kumandanlığın aynı şehirde bulunması gerektiğinden Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ kararıyla 19 Mayıs 1896'da görevinden azledilmiştir[166]. 5 Kasım 1898 tarihinde Livadya'ya gelen Rusya İmparatoru'nu karşılamak için Şura-yı Devlet Mülkiye Dâiresi azası Turhan Paşa ile Erkan-ı Harbiye'de memur Binbaşı Hamdi Bey görevlendirilmiştir[167]. Bunun akabinde Turhan Paşa, 1899'da Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı ülkesine ziyaretinde imparatoru karşılamakla vazifelendirilmiştir[168]. Ayrıca 9 Ağustos 1900 tarihinde İtalya Kralı I. Umberto'nun cenaze merasimine Osmanlı Devleti'ni temsilen katılmıştır[169]. Turhan Paşa, Şura-yı Devlet'te görevliyken 20 Eylül 1904'te Evkāf-ı Hümâyûn Nazırı Galib Paşa ile becayiş gerçekleştirmiştir[170]. Haziran 1908'de Evkāf Nazırlığı vazifesindeyken Lahey İkinci Sulh Konferansı'na padişah tarafından delege tayin edilmiştir[171].

Ağustos 1908'de Petersburg Sefareti'ne büyükelçi olarak atanan Turhan Paşa[172] 1914 yılına kadar bu görevine devam etmiştir[173]. Turhan Paşa, 1914'te yeni kurulan Arnavutluk Prensliği'nin ikinci başkanı olmuştur. 1914'te görevden indirilse de

[164] BOA. DH.MKT, Nr. 364/58, 23 Şevval 1312 (19 Nisan 1895).
[165] Hariciye Nazırı Said Paşa'nın görevinden azledilmesi neticesinde Turhan Paşa bu vazifeye getirilmiştir. BOA. HR.SYS. Nr. 31/46, 21 Haziran 1895; BOA, İ.DH, Nr. 1323/26, 15 Zilhicce 1312 (9 Haziran 1895).
[166] Girit Valiliği'ne tayin edilen Turhan Paşa'ya 500 lira harcırah verilmiştir. BOA. DH.SAİDd, Nr. 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846).
[167] BOA. İ.HUS, Nr. 69/51, 18 Cemaziyel ahir 1316 (3 Kasım 1898); Turhan Paşa'ya, Livadya'ya gidiş harcırahı olarak 500 lira, maiyetindeki Hamdi Bey'e 150 lira harcırah verilmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 69/63, 20 Cemaziyel ahir 1316 (5 Kasım 1898). Ferik Rıza ve Sadık Paşa'ların refakatinde Livadya'ya ulaşan fevkalade elçi Turhan Paşa memnuniyetle kabul edilmiş, Rusya imparatoru karşılama heyetinden dolayı Osmanlı padişahına teşekkürlerini bildirmiştir. BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 9/1, 4 Şaban 1320 (6 Kasım 1902).
[168] BOA. Y.EE, Nr. 13/14, 29 Zilhicce 1316 (10 Mayıs 1899).
[169] BOA. Y.EE, Nr. 13/17, 12 Rebiül ahir 1318 (9 Ağustos 1900).
[170] BOA. ŞD, Nr. 3195/136, 11 Receb 1322 (21 Eylül 1904); BOA. İ.EV, Nr. 37/21, 11 Receb 1322 (21 Eylül 1904).
[171] BOA. HR.SFR.3, Nr. 590/40, 22 Haziran 1908; BOA. Y.A. HUS, Nr. 522/182, 29 Cemaziyel evvel 1326 (29 Haziran 1908).
[172] BOA. İ.HR, Nr. 414/31, 19 Receb 1326 (17 Ağustos 1908); BOA. BEO, Nr. 3376/253177, 19 Receb 1326 (17 Ağustos 1908); Petersburg sefiri Hüsnü Paşa'nın elçiliğine son verilmiş ve yerine Turhan Paşa atanmıştır. BOA. İ.HR, Nr. 414/36, 22 Receb 1326 (20 Ağustos 1908); BOA. HR.MTV, 3/27, 19 Ağustos 1908; BOA. BEO, Nr. 3380/253448, 25 Receb 1326 (23 Ağustos 1908).
[173] Petersburg Elçiliği vekaletine Fahreddin Bey tayin edilerek sabık sefir Turhan Paşa'nın memuriyetine son verildiğini içeren name-i hümayun Rusya İmparatoru'na beyan edilmiştir. BOA. MV, Nr. 233/63, 11 Rebiül evvel 1332 (7 Şubat 1914).

1918'de yeniden Arnavutluk Başbakanı ilan edilmiştir. 1920 yılına kadar bu görevde kalmış olan Paşa, 1930'da vefat etmiştir[174].

3.4. MEHMED FERİDUN BEY

Mehmed Feridun Bey, aslen Antakyalı olup babası Teşrifât-ı Umûmiyye Nazırı merhum Kamil Bey'dir. 17 Haziran 1847'de İstanbul'da doğmuştur. İlk olarak dini eğitimini tamamlamış, daha sonra Bayezid Rüşdiye Mektebi ve Askeri İdadi Mektebi'nde ilimlere giriş dersleriyle özel muallimlerden Fransızca dersleri almıştır. Sonrasında Paris'te Hukuk Mektebi'nde eğitimini tamamlayarak şehadetname almaya hak kazanmıştır. Türkçe, Fransızca ve Macarca konuşup yazabilmekte, İngilizce ve Almancaya da aşinalığı bulunmaktadır. 1874'te hukuk ilmiyle alakalı Fransızca bir risale telif edip bastırmıştır. Bu eser, hem Maarif Nezareti'nde hem de Paris'te Hukuk Mektebi Kütüphanelerinde mevcuttur[175].

İlk olarak Sergi-i Osmanî İdaresi'ne 17 yaşındayken mülazemetle memur tayin edilmiş ve beşinci rütbeye yükselmiştir. 8 Ağustos 1864'te mülazemetle Bab-ı Ali Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'ne dâhil olmuş, 24 Ekim 1865'ten itibaren 500 kuruş maaşla dördüncü rütbeye terfi etmiştir. Birkaç ay sonra ataşelik unvanıyla Paris Sefareti maiyyetine atanarak üçüncü rütbeye yükselmiş ve maaşı 1.200 kuruş olmuştur. 27 Ekim 1868 tarihinde Viyana Sefareti ikinci sırkitabetinde göreve başlamış ve maaşı 2.500 kuruşa yükselmiştir. Ayrıca ikinci ve dördüncü rütbelerden birer bir kıta *Mecîdî Nişânı* almıştır. O sırada Livadya'da bulunan Rusya İmparatoru nezdinde fevkalâde elçi tayin edilen Fuad Paşa'nın fahri ve muvakkat olarak maiyyetinde bulunmuş, ardından iki sene İspanya ve Belçika nezdinde fevkalâde sefir olarak görev yapmıştır. Akabinde babası Kamil Bey'in fahri ve muvakkat olarak hizmetine girmiş, Cemil Paşa, Hariciye Nazırı olarak atanınca onun maiyyetinde İstanbul'a dönmüştür. Paşa'nın ölümüyle kendisine dördüncü rütbeden *Nişân-ı Osmânî* verilen Feridun Bey, bir süre mazul kalmış, bu süreçte mazuliyyet maaşı almamıştır[176].

[174] Osmanlı'da Siyaset ve Diplomasi, Mehmet Yaşar Ertaş, Haşim Şahin, Hacer Kılıçaslan (Ed.), Hacer Topaktaş, "Rus Çarı'na Livayda'da Hoş- âmedî: Turhan Paşa'nın II. Nikolay Nezdinde Fevkalade Elçiliği (1898)", Mahya Yayınları, İstanbul 2016, s. 244-245.
[175] BOA. DH. SAİDd, Nr. 1/668, 29 Zilhicce 1263 (8 Aralık 1847).
[176] BOA. DH. SAİDd, Nr. 1/668, 29 Zilhicce 1263 (8 Aralık 1847).

1872 yılı sonlarında 3.000 kuruş maaşla Paris Sefareti Başkitabeti'ne tayin edilerek üç ay kadar sefaretin maslahatgüzarlığını yapmış, asıl maaşının yanında 10.000 kuruş daha maaş almıştır. Şubat 1875'te 3.500 kuruş maaşla Tahrirat-ı Hariciyye Odası mümeyyizliğine tayin edilerek maaşına 500 kuruş zamla aynı odanın serhalifeliğine atanmıştır. Bu sırada birinci rütbenin ikinci sınıfına yükselmiş, 1877'de İstanbul'da kurulan muhtelit Hilal-i Ahmer Komitesi'nin azalığına ek olarak başkitabetine tayin edilmiş olup maaş almamıştır. Üçüncü rütbeden bir kıta *Nişân-ı Osmânî* ile komiteye mahsus bir madalya almıştır. 1878'de Berlin Kongresi'ne[177] tayin edilen delegeler maiyyetinde başkâtib sıfatıyla görevlendirilmiştir. Kendisine 170 lira harcırah verilerek bu görevi için bir maaş almamıştır. 1879'da 6.900 kuruş maaş ve tahsisatla Peşte Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir[178]. Feridun Bey, Peşte Başşehbenderi olarak görev yaparken 1886'da *orta elçi* unvanıyla ve 20.000 kuruş harcırahla[179] Atina Sefareti'ne atanmıştır[180]. Ancak Atina şehrinin havasının Feridun Bey'in sağlığını olumsuz etkilemesi üzerine elçi, bu şehirde bir sene ikamet edebilmiştir. Bu esnada Avrupa tabiplerine müracaat etmesi gerektiğinden padişahtan izin istemiştir. Elçi, Atina'nın hava şartlarının kendisine iyi gelmediğini belirterek ve bir hava değişikliğine ihtiyaç hissetmiştir[181]. Ancak Feridun Bey, Girid Adası meselesi iyi bir

---

[177] Feridun Bey'e ait olan bu sicil dosyasında ima edilen kongre Berlin Kongresi'dir. Berlin Kongresi için Bkz. *Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir,* Matbaa-i Amire, İstanbul 1298; Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *DİA,* İstanbul 1992, C. V, s. 516-517.

[178] BOA. DH. SAİDd, Nr. 1/668, 29 Zilhicce 1263 (8 Aralık 1847); Peşte Şehbenderi Celil Bey'in başka bir memuriyete atanması üzerine Peşte Şehbenderliği'ne Tahrirat-i Hariciyye Kalemi'nden olup çoğu zaman Avrupa'da bulunmuş, liyakatiyle bilinen Feridun Bey'in memuriyeti uygun görülmüştür. BOA. İ.HR, Nr. 277/16961, 29 Ramazan 1295 (26 Eylül 1878).

[179] BOA. İ.HR, Nr. 300/18998, 12 Rebiül ahir 1303 (18 Ocak 1886).

[180] BOA. İ.DH, Nr. 973/76879, 30 Rebiül evvel 1303 (6 Ocak 1886); BOA. İ.HR, Nr. 300/18999, 4 Rebiül ahir 1303 (10 Ocak 1886). Yunanistan elçisi Agâh Efendi'nin vefatı üzerine Osmanlı-Yunanistan arasındaki dostane ilişkilerin devam etmesi için Feridun Bey'in elçi olarak tayini uygun görülmüştür. BOA. Y.A.RES, Nr. 32/27, 11 Rebiül ahir 1303 (17 Ocak 1886). Ancak Yunan meselesi sebebiyle Atina'dan ayrılan Feridun Bey, bu meselenin son bulmasıyla diğer devletlerin sefirleri gibi Atina'daki vazifesine geri dönmüştür. BOA. İ.DH, Nr. 994/78488, 5 Ramazan 1303 (7 Haziran 1886); Yunan kralı, Feridun Bey'e birinci rütbeden bir kıta *Suvor Nişânı* takdim etmiştir. Söz konusu nişânın elçi tarafından kabul edilmesi ve gerektiğinde takılmasına dair izin istenmiştir. BOA. HR.TO, Nr. 11/88, 30 Aralık 1887. Bundan başka Feridun Bey'e Osmanlı Devleti ile İtalya hükûmeti arasında yapılan ticaret anlaşmasında gösterdiği gayret ve sefaretlerdeki üstün hizmetlerinden dolayı *Saint Etienne Nişânı, II. Şir ü Hurşîd, İzabella* ve *Kron dö Fer Nişânları, III. Leopold* ve *Konspesyon Nişânları* ve *IV. Saint Moris Lazar Nişânları* verilmiştir. BOA. HR.SAİD, Nr. 5/28, 17 Rebiül evvel 1315 (16 Ağustos 1897). Kron dö Fer Nişânı, 5 Haziran 1805'te Fransa İmparatoru I. Napolyon, İtalya Kralı unvanını almış olduğundan bu nişânı oluşturmuş; ancak bu nişân, 1814'de yürürlükten kaldırılmıştır. 12 Şubat 1816 tarihinde Avusturya İmparatoru I. Fransuva tarafından yeniden geçerlilik kazanmıştır. Saint Etienne Nişânı ise 5 Mayıs 1764'te Almanya İmparatoriçesi Mari Terez tarafından meydana getirilmiştir. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 254-255.

[181] Önemli bir konuma sahip olan Atina Sefareti, elçisiz kalamayacağından Feridun Bey'in vazifesine 24 Nisan 1888'de son verilerek ehliyet ve liyakatinden dolayı Umûr-ı Şehbender Müdürü Şemseddin

neticeye bağlanmadıkça görev bölgesinden ayrılmak için izin istemeyi doğru bulmadığından Atina'da kalmayı uygun görmüştür. Bu sırada Feridun Bey, bir taraftan Yunanistan'da yaşanılan olayların sükûnet kazanmasını ümit ederken diğer taraftan Girit'teki müslim ve gayrimüslim halkın tâbiiyyet bağlarının artmasını istemiştir. Bunun yanında Atina'daki bazı şahıslar, komiteler aracılığıyla bazı asılsız bilgiler ortaya atmaktaydı. Feridun Bey, bu komitelerin teşekkül edilmesinin engellenmesi ve toplantılarının yapılamayacak duruma getirilmesi gerektiğine inanıyordu. Hatta bu komiteler, zararlı matbuatların kendi itiraflarıyla ortadan kaldırılmış olduklarını ifade etmişlerdir. Yunanistan'ın genel durumundan bahseden Feridun Bey, Atina Sefareti'ne olgun kişiliği ve nezaketinden dolayı Turhan Bey'in elçi tayin edilmesini istemiştir. Turhan Bey'in bu özelliklerinin yanında belki de en önemlisi, Yunanistan ile ilgili derin bir malumata sahip olması, Rum Mektebi'nde eğitim görmüş olması ve Rumca'ya aşina bulunmasıydı. Bütün bu sebeplerden dolayı Atina sefiri Feridun Bey, Osmanlı hükûmetinden Madrid sefiri Turhan Bey ile becayişini teklif etmiştir[182].

Bükreş sefiri Ahmed Bey, İstanbul'da uygun bir hizmete istihdam edileceğinden Atina sabık sefiri Feridun Bey[183], açıkta olan Bükreş Sefareti'ne *fevkalâde ve murahhas orta elçi* sıfatıyla atanmıştır[184]. Elçinin tayiniyle alakalı Romanya Kralı'ndan uygun

---

Bey, Atina'ya maslahatgüzar olarak tayin edilmiştir. Sonradan Feridun Bey'in hava değişimine ihtiyacının olmadığı ifade edilerek Şemseddin Bey'in tayininden vazgeçilmiş ve Feridun Bey'in elçiliğinin devam etmesi kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Eyâlât-ı Mümtâze Yunanistan [İ.MTZ. (01)], Nr. 18/719, 12 Şaban 1305 (24 Nisan 1888); BOA. İ.MTZ.(01), Nr. 18/721, 17 Şaban 1305 (29 Nisan 1888). Atina sefiri Feridun Bey, her ne kadar görev mahallinden ayrılmak istese de bu isteğinin geçici bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Zira elçi, hastalığının çok da ağır olmadığını, bu sebeple Atina'da elçilik vazifesinin devam etmesini istemektedir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 213/65, 18 Şaban 1305 (30 Nisan 1888). Sabık Atina sefiri Feridun Bey'in hastalığının tedavi edilmesi için Heidelberg'de (Almanya'da bir şehir) bulunan Dr. Şiveninger tarafından tedavi edileceği bildirilmekle beraber bu şehre gidebilmesi için izin verilmiştir. BOA. İ.DH, Nr. 1095/85840, 22 Zilhicce 1305 (30 Ağustos 1888). Aslında Feridun Bey, Atina elçiliği süresince bu şehrin havasına uyum sağlayamadığından hükûmetten başka bir sefarete becayişini istemiştir. BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 8/20, 29 Zilhicce 1305 (6 Eylül 1888). BOA. İ.DH, Nr. 1079/84667, 20 Şaban 1305 (2 Mayıs 1888).

[182] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik [Y.PRK.EŞA], Nr. 6/92, 11 Zilhicce 1304 (31 Ağustos 1887).

[183] BOA. İ.DH, Nr. 1114/87165, 17 Rebiül ahir 1306 (21 Aralık 1888). Bükreş'e tayin edilen Feridun Bey'in memuriyetine ve selefi Ahmed Bey'in dönüş iznine dair Romanya kralına iki kıta nâme-i hümâyûn gönderilmiştir. Ahmet Bey'in dönüşü ve Feridun Bey'in de yeni görev yerine gidişi için sefirlere, birer maaş verilmesinin yanında tahsisat olarak da yirmişer bin kuruştan toplam 40.000 kuruş ödenmesi gerekmektedir. BOA. İ.DH, Nr. 1121/87637, 8 Cemaziyel ahir 1306 (9 Şubat 1889).

[184] Belgrad Sefareti'ne de ehliyeti ve iktidarından dolayı Gazban Efendi elçi olarak tayin edilmiştir. BOA. Y.PRK.BŞK, Nr. 24/104, 18 Cemaziyel ahir 1309 (19 Ocak 1892). Romanya kralı tarafından 29 Haziran 1890 tarihli gönderilen namede, vazifesi son bulan Feridun Bey'in elçiliği vazifesindeyken Osmanlı Devleti'yle Romanya arasındaki dostane münasebetleri kuvvetlendirdiği dile getirilerek elçiden memnun kalındığı ifade edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Nâme-i Hümâyûn [Y.PRK.NMH], Nr. 4/75, 11 Zilkaade1307 (29 Haziran 1890).

cevabın gelmesi üzerine elçinin Bükreş Sefareti'ne gitmesi tebliğ edilmiştir[185]. Romanya Kralı I. Şarl tarafından Belgrad sefiri Feridun Bey'e birinci rütbeden bir kıta *Etuval dö Romani Nişânı* verilmiştir[186].

Feridun Bey, 6 Temmuz 1890'da *fevkalâde ve murahhas orta elçi* sıfatıyla Sırbistan hükûmeti nezdinde Belgrad Sefareti'ne elçi olarak tayin edilmiştir[187]. Belgrad sefirliği vazifesindeyken mevcut hastalığı görevini engellediğinden Feridun Bey'in Avrupa'daki kaplıcalardan birine gidip tedavi olması için 24 Mayıs 1893 tarihinde 7.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir[188]. Bunun üzerine Feridun Bey, tedavisini tamamlayıp İstanbul'a döneceğini bildirmiştir[189].

18 Kasım 1894'te Belgrad sabık sefiri Feridun Bey, açıkta olan Madrid Sefareti'ne *fevkalâde murahhas orta elçi* unvanıyla tayin edilmiş ve sabık sefir Turhan Paşa'nın görevine son verilmiştir[190]. Feridun Bey'in tayiniyle Osmanlı hükûmeti, Osmanlı-İspanya arasında mevcut olan dostane münasebetleri devam ettirmeyi

[185] BOA. Y.A.RES, Nr. 46/4, 23 Rebiül ahir 1306 (27 Aralık 1888). Fakat Feridun Bey'in memuriyet mahalli olan Bükreş'e gitmeden önce İstanbul'a uğrayarak itimadnamelerini alması rica edilmiştir. BOA. İ.DH, Nr. 1116/87280, Nr. 1 Cemaziyel evvel 1306 (23 Ocak 1889).

[186] BOA. HR.TO, Nr. 24/26, 23 Haziran 1890; BOA. İ.HR, Nr. 318/20463, 27 Zilkaade 1307 (15 Temmuz 1890); Romanya hükûmeti tarafından verilen *Etuval dö Romani Nişânı*'nın elçi tarafından kabulüne ve gerektiğinde takılmasına müsaade edilmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 100/93, 17 Temmuz 1890. Etuval dö Romani Nişânı, 1877'de Prens Şarl, tarafından ihdâs olunmuştur. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 257.

[187] BOA. Y.A.HUS, Nr. 236/65, 18 Zilkaade 1307 (6 Temmuz 1890). Feridun Bey'in Belgrad'a gitmekte tereddüt ettiği ve mevcut sefaretinden ayrılmayı reddettiğine dair söylentiler olsa da bunların asılsız olduğu belirtilerek elçinin Belgrad'daki vazifesine gitmesi istenmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 10/59, 24 Ramazan 1310 (11 Nisan 1893); BOA. İ.HUS, 11/6, 3 Şevval 1310 (20 Nisan 1893). Belgrad'a sefir tayin edilen Feridun Bey, Hariciye Nezaretine gönderdiği bir telgrafta görevine başladığını bildirmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Posta ve Telgraf [Y.PRK.PT], Nr. 6/51, 27 Şevval 1307 (16 Haziran 1890); BOA. HR.TO, Nr. 27/43, 24 Nisan 1893.

[188] BOA. Y.A.HUS, Nr. 274/79, 8 Zilkaade 1310 (24 Mayıs 1893).

[189] BOA. HR.TO, Nr. 27/53, 26 Mayıs 1893.

[190] BOA. İ.HR. Nr. 346/9, 28 Cemaziyel evvel 1312 (27 Kasım 1894); BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 6/26, 12 Safer 1312(15 Ağustos 1894); BOA. HR.TH, Nr. 149/135, 29 Kasım 1894; BOA. İ.HUS, Nr. 31/55, 16 Cemaziyel evvel 1312. BOA. BEO, Nr. 524/39246, 30 Cemaziyel evvel 1312 (29 Kasım 1894); BOA. İ.HR, Nr. 345/22, 1 Safer 1312 (4 Ağustos 1894); Padişahın nâme-i hümâyûnuna cevaben İspanya hükûmet naibesi kraliçe tarafından da bir mektup yazılmış olup padişaha takdim edilmek için İstanbul İspanya Sefareti'nden gönderilmiştir. Sefir Feridun Bey'in memuriyet mahaline ulaştığına dair alınan 11 Aralık 1894 tarihli telgrafı takdim edilmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 34/95, 25 Şaban 1312 (21 Şubat 1895); BOA. Y.A.HUS, Nr. 315/13, 12 Cemaziyel ahir 1312 (11 Aralık 1894); BOA. BEO, Nr. 519/38858, 21 Cemaziyel evvel 1312 (20 Kasım 1894); BOA. İ.HUS, Nr. 31/80, 20 Cemaziyel evvel 1312 (19 Kasım 1894). Elçi, Madrid Elçiliği'ne tayin edildiğine dair itimadnâmelerini İspanya hükûmet naibesi kraliçeye sunmuştur. BOA. Y.A.HUS, 316/107, 16 Receb 1312 (13 Ocak 1895). Feridun Bey'in yeni görev yeri olan Madrid'e ulaşması için kendisine emsalindeki gibi 200 lira harcırah verilmelidir. BOA. Y.A.RES, Nr. 71/40, 12 Safer 1312 (15 Ağustos 1894).

amaçlamıştır[191]. Madrid elçisi Feridun Bey, bu bölgede işlerinin fazla olmadığını bu sebeple Paris'te kendisine emanet edilen hizmeti de iyi derecede yapmasının mümkün olduğunu belirterek Paris Sefareti'ne tayin edilmek istemiştir[192].

29 Ekim 1899 tarihinde Feridun Bey'e gelen talimatta, Paris'te ikamet edip maaşlarını devletten alan ve mekteplerde eğitim görmekte olan birtakım talebeler mevcut olduğu bildirilmiştir. Bu talebeler hakkında bir nezaret tesis edilirse talebelerin, tahsillerine daha çok önem vermeleri noktasında teşvik edilmiş olacaklardır. Bunun yanında öğrenciler başka işlerden feragat ederek ahlaklarını muhafaza edecek ve mesleklerinin gerekliliklerini yerine getirecekleri ifade edilmiştir. Bu durumdan devlet de istifade edebilecektir. Tesis edilecek nezaret talebelerin genel durumları hakkında bilgi sahibi olacak, tahsillerini layıkıyla yapıp yapmadıklarını takip edebilecektir. Bu şekilde öğrencilerin, Osmanlı Devleti'nin kaidelerine ve kendi mesleklerine uygun hareket edip etmediklerinden haberdar olunacaktır. Öğrenciler, hem İslâmî adaba ve öğrenciliğe yakışmayacak mahallerde dolaşmaktan hem de haysiyet ve namuslarına leke getirmekten imtina etmelerine dair daima uyarılacaklardır. Öğrencilerin daima dersleriyle ilgilenmeleri gerekli olduğundan politika vs. konularla meşgul olan öğrenciler araştırılıp İstanbul'a gönderilecektir. Bundan başka talebelerin genel durumlarıyla alakalı her ay bir rapor düzenlenecektir. Kurallara uymayanlara da devlet

[191] BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 6/26, 12 Safer 1312 (15 Ağustos 1894); Amedi-i Divân-ı Hümâyûn'dan merhum Akif Paşazade Reşid Bey Efendi, Feridun Bey'den kalan 7.500 kuruş mazuliyet maaşının kendisine tahsisiyle beraber Şura-yı Devlet azalığına tayin edilmek için dilekçe yazmıştır. Kendisine, bu dilekçesinin uygun olup olmadığının Bab-ı Ali tarafından araştırılacağı bildirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Maliye [İ.ML], Nr. 95/6, 16 Safer 1312(19 Ağustos 1894). Madrid Sefareti'nde görevine başlayan Feridun Bey'e 10.000 kuruş maaş ve aynı mikdarda tahsisatın görev mahalline ulaştığı 9 Aralık 1894 tarihinden itibaren verilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Memuriyet-i Mülkiye Kararnamesi'nin 46. maddesi gereğince Feridun Bey'in mazuliyet maaşı olan 7.500 kuruş ile sefaret maaşı olan 10.000 kuruş arasındaki 2.500 kuruş farkın ilk maaşından artan kısmına el konulması ve her ay maaşı verilirken hem tekaüd hem de mazuliyet aidatlarının kesilmesi gerekmektedir. Mavrogordato Efendi'nin almakta olduğu 5.000 kuruşun da 27 Teşrin-i Sani'den itibaren kesilmesi için Bank-ı Osmânî idaresine beyan edilerek Madrid Sefareti'ne de bilgi verilmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 150/90, 19 Aralık 1894. Madrid sefiri Feridun Bey'in memuriyet mahalline ulaşmasından itibaren alacağı ikinci aylığından Mülkiye Memurîni İâne Komisyonu adına alınması gereken %5 hesabıyla 500 kuruşuna el konulması için Bank-ı Osmani İdaresi'ne yanlışlıkla tebligat gönderilmediği kayıtlı incelemelerden anlaşılmış ve belirtilen 500 kuruşun ikinci aylığından alınması gerekeceğine dair hem Bank-ı Osmani İdaresi'ne hem de sefire bir tebligat yapılmalıdır. BOA. HR.TH, 152/2, 22 Ocak 1895. Mektubi Sadaret Kalemi hulefasından Rıza Bey'in eski maaşına zam yapılması uygun görülmüş ve yapılacak 1.000 kuruşluk zammın 450 kuruşunun karşılık bulunduğu ancak kalan 550 kuruşunun açık olduğundan ödenememiş ancak tezkereyle bildirilerek halledilmiştir. Bu kez Madrid Sefareti'ne tayin edilen Feridun Bey Efendi'nin mazuliyet maaşından münhal bulunan 750 kuruştan 450 kuruşunun Reha Bey'in mevcut maaşına zam yapılmasına dair yazılan dilekçe uygun görülmüştür. BOA. DH.MKT, Nr. 279/24, 5 Rebiül evvel 1312 (6 Eylül 1894); BOA. BEO, Nr. 461/34519, 20 Safer 1312 (23 Ağustos 1894).

[192] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 34/19, 2 Receb 1317 (6 Kasım 1899).

tarafından verilecek karar uygulanacak olup öğrencilerin aldıkları maaşlar da bir deftere kaydedilecektir. Daha önce yine Paris'te bulunan Osmanlı talebeleri hakkında bu yolda bir nezaret kurulmuş olup bu nezaretin ihalesi iktidar ve ehliyetinden dolayı Madrid sefiri Feridun Bey'e verilmiştir. Elçiye, Paris'in pahalı bir şehir olduğundan dolayı Osmanlı Bankası'ndan ödenmek üzere 200 lira maaş tahsis edilmiştir[193].

Feridun Bey, Grondoşa Döbadan dâhilinde Badenweiler'da 1903'te vefat etmiştir. Elçinin miras bıraktığı eşyaları kayda geçirilerek vârisleriyle ilgili bilgi istenmiştir. Yapılan araştırmada, Feridun Bey'in varislerinin, biraderi Babıali İstişare Odası muâvinlerinden Aziz Beyefendi ile kız kardeşleri Fatıma, Sare, Hacer hanımlar olduğu anlaşılmıştır. Kardeşlerinin ellerinde veraset haklarını bildiren bir şer'î evrak bulunmakla beraber, Fatıma ve Hacer hanımlar tarafından Aziz Beyefendi, Sare Hanım tarafından da Şura-yı Devlet azasından Reşad Beyefendi vekil tayin edilmiştir[194].

3.5. NECİB PAŞA[195]

Necib Paşa, 13 Mart 1843'te 208 kuruş maaşla mülazım-ı saniliğe atanmış olup 13 Mart 1853 tarihinde 250 kuruş maaşla mülazım-ı evvel olarak görevlendirilmiştir. 13 Mart 1857'de ise 333 kuruş maaşla yüzbaşılığa tayin edilmiştir. Akabinde 500 kuruş maaşla kolağalık vazifesini icra eden Necib Paşa, 13 Mart 1864 tarihinde 1.000 kuruş maaşla binbaşılığa yükselmiştir. Daha sonra 1.250 kuruş maaşla kaymakamlığa atanmış olup buradaki vazifesine dört sene devam etmiştir. 28 Nisan 1869'da 2.000 kuruş maaşla miralaylığa yükselen Necib Paşa, 13 Eylül 1872'de 4.000 kuruş maaşla mirlivalık askeri rütbesine terfi etmiştir. 13 Haziran 1876 tarihinde 6.000 kuruş maaşla

[193] BOA. İ.HR, Nr. 364/62, 23 Cemaziyel ahir 1317 (29 Ekim 1899); Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Esas Evrakı [Y.EE], Nr. 149/110, 23 Cemaziyel ahir 1317 (29 Ekim 1899); Eğitime önem veren Feridun Bey, vasiyetnamesinde 25.000 Fransız altın nemasıyla İstanbul'daki Osmanlı Müslüman tebaasından dört fakir çocuğun tahsil görmeleri için Budapeşte'ye gönderilmesini istemiştir. Bu konudaki vasiyetnamenin bir suretini 8. Belediye Dairesi Riyaseti'nden tezkereyle göndermiştir. BOA. HR.UMH, Nr. 1/7, 29 Mayıs 1883.

[194] BOA. HR.TH, Nr. 295/69, 26 Aralık 1903; BOA. BEO, Nr. 2359/176923, 16 Nisan 1322 (29 Nisan 1906).

[195] Necib Paşa'nın şahsına ait bir sicil dosyası tespit edememekle beraber hem arşiv vesikalarından yola çıkarak hem kronolojiyi göz önünde bulundurarak bir sicil dosyası oluşturmaya çalıştık. Bunun yanında elçinin vefatından sonra ailesine maaş tahsis edildiği ifade edilen bir arşiv evrakında elçinin, Osmanlı Devleti'nde yaptığı görevlerin bir arada olduğu bir tabloya ulaştık.

feriklik rütbesine tayin edilmiştir[196]. Görüldüğü üzere, Ferik Necib Paşa daha çok devletin askeri mevkilerinde görev yapmış ve Madrid'e elçi tayin edilmeden önce de muhtelif yerlerde tahkik ve teftiş işleriyle görevlendirilmiştir. 5 Nisan 1877'de Erkan-ı Harbiye Feriki Necib Paşa'ya, ikinci rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[197]. Bunun yanında Necib Paşa, cebir ve trigonometri alanında risaleler kaleme almış olup bu çalışmalarını yayımlamak istemiştir. Ancak ekonomik durumu iyi olmadığından telif hakkı kendisine ait olmak üzere çalışmalarının devlet tarafından basılmasını rica etmiştir[198]. 25 Temmuz 1878'de Necib Paşa, Erkân-ı Harbiyye Reis-i Saniliği'ne tayin edilmiştir[199].

Mudanya'dan başlayarak Bursa, İnegöl, Kütahya, Afyon-Karahisar, Konya ve diğer mevkilere uzanan bir tren hattı inşa edilmesi planlanmıştır. Maliye heyeti, bu tren hattının şartlarını belirlemiş olup Teftiş-i Askeri Komisyonu azasından Necib Paşa, heyetin iktidarına ilişkin tafsilatlı bir bilgi vermesi için görevlendirilmiştir[200]. Hatta Necib Paşa, Anadolu'da yapımı kararlaştırılan demir yolu hakkında bir layiha hazırlamıştır[201]. Bundan başka 12 Temmuz 1888'de, Ereğli'deki kömür madenini

---

[196] BOA. ŞD, Nr. 990/6, 29 Zilhicce 1318 (19 Nisan 1901).

[197] Bu sırada Ferik Fuad Paşa'ya ikinci rütbeden bir adet *Nişân-ı Osmânî* verilmiştir. BOA. MB.İ, Nr. 34/158, 21 Rebiül evvel 1294 (5 Nisan 1877); BOA. İ.DH, Nr. 743/60726, 21 Rebiül evvel 1294 (5 Nisan 1877).

[198] BOA. İ.DH, Nr. 762/62119, 25 Zilhicce 1294 (31 Aralık 1877); Necib Paşa'nın söz konusu risalelerinin Maarif Meclisi tarafından öncelikli olarak incelenmesi gerektiği bildirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Maarif Nezâreti, Mektubî Kalemi [MF.MKT], Nr. 53/56, 10 Safer 1295 (13 Şubat 1878).

[199] Aynı tarihte Mustafa Paşa, Asâkir-i Mülkiye Kumandanlığı vazifesi eskiden olduğu gibi mesuliyetinde kalmak üzere Dâr-ı Şûrâ Reis-i Evveliliği'ne, Halim Paşa'nın ise Reis-i Saniliği'ne memur edilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan başka Hüsnü Paşa'nın Dar-ı Şûrâ azalığında kalması, Mahmud Paşa'nın Dar-ı Şûrâ azalığına ek olarak Ebniye-i Askeriye Komisyonu Riyaseti'ne tayini ve Gazi Muhtar Paşa'nın Erkan-ı Harbiye Riyaseti'nde görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Gazi Muhtar Paşa'nın yerine de kumandanlığa Mehmed Ali Paşa atanmıştır. BOA. MB.İ, Nr. 46/1, 25 Receb 1295 (25 Temmuz 1878).

[200] İzmit'ten Ankara'ya kadar uzanan demir yolu hakkında muhtelif layihalardan hangisinin Osmanlı hükûmetinin menfaatine daha uygun olduğunun araştırılması için Maliye Nezareti vekili Agob Paşa'nın başkanlığında devletin ileri gelenlerinin bir araya gelmesiyle bir komisyon teşkil edilmiştir. BOA. İ.DH, Nr. 1104/86497, 19 Safer 1306 (25 Ekim 1888). Necib Paşa'nın katıldığı müzâkarenin neticesinde, söz konusu mevkilere inşa edilecek tren hattı için ekonomik durumu iyi olan hane sahiplerinin her birinden onar mecidiye alınarak gereken meblağın on senede tahsil edileceği bildirilmiştir. Ve gücü yeten hane sahiplerinin birer hisse alması üzerine 3.000.000 demiryolu hissesinin ihracının gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Demiryolunun inşasından dolayı öşür vergisinin artacağı belirtilerek öşür gelirlerinin 4/1'inin hissedârlara tahsisi uygun görülmüştür. Bununla beraber memlekete hizmet edecek bu hattın dâhili bir şirket vasıtasıyla inşa edilmesi ve devletçe seçilecek hattın geçeceği mahallerde fazla olan öşür gelirlerinden sadece 4/1'inin verilmesi kabul edilmiştir. Ayrıca otuz milyon mecidiyelik hisse senetlerinin mecburi olarak dağıtılması uygun olmayacağından vilayetlerdeki halkın bu konuda teşvik edilmesi istenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Meclis-i Vükelâ [MV], Nr. 29/41, 17 Cemaziyel ahir 1305 (1 Mart 1888).

[201] BOA. İ.DH, Nr. 1092/85650, 22 Zilkaade 1305 (31 Temmuz 1888).

teftiş etmek için görevlendirilen[202] Necib Paşa, Teftiş-i Askeri Komisyonu azası görevindeyken birtakım araştırmalar yapmak üzere Aydın vilayetindeki Tavas kazasında görevlendirilmiştir[203]. Ferik Necib Paşa, 8 Ağustos 1896'da tarihinde 9.000 kuruş maaş[204] ve 30.000 kuruş harcırahla[205] Madrid Sefareti'ne elçi olarak tayin edilmiştir[206]. Necib Paşa'nın Madrid sefiri olarak atanmasının akabinde askeri

[202] Ereğli'deki kömür madeninin ecnebilere ihale edilmeyip muhtelif ıslahatlar yapılarak işletilmesi isteniyordu. Yapılan araştırmalar neticesinde, Ereğli madeninden, yapılan muharebelerde asker nakliyatından dolayı vapurlar ve fabrikalar için çokça kömür alındığı ve işleri kolaylaştırdığından bu madenin elden çıkarılmasının doğru olmayacağı bildirilmiştir. Söz konusu madenin işletilememesi maden ilminin uygulanamadığından ileri gelmekte olup öncelikle bu konuda bilgili bir maden mühendisi ve birkaç çalışanın bir araya getirilerek madenin onlara gösterilmesi gerekmektedir. Bununla beraber Ereğli madeninin gelişmesi için alınacak tedbirlerin tamamlanması amaçlanmıştır. Madenle ilgili çalışmaları tetkik etmek amacıyla Teftiş-i Askeri Komsiyonu azasından Ferik Necib Paşa müfettiş olarak tayin edilmiştir. Ve yanına Bahriye Dairesi'nden fenni işleri bilen bir zabit verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Meclis-i Mahsûs [İ.MMS], Nr. 134/5738, 3 Zilkaade 1305 (12 Temmuz 1888).

[203] BOA. BEO, Nr. 66/4915, 17 Safer 1310 (10 Eylül 1892). Necib Paşa'nın Aydın'da görevlendirilmesiyle kendisine harcırah ödenmesi kararlaştırılmıştır. BOA. DH.MKT, Nr. 1997/101, 15 Safer 1310 (8 Eylül 1892); BOA. DH.MKT, Nr. 2000/110, 20 Safer 1310 (13 Eylül 1892). Tavas kazasından gelen dilekçede, Tavas ağalarının bölgede zulümler gerçekleştirdiği, mahalli hükûmetin de bu duruma kayıtsız kaldığı bildirilmiştir. Bölge halkının yaşadığı zulme son vermek ya da halkın başka bir bölgeye göç ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti, bu konuda bir tahkikat yapması için Teftiş-i Askeri Komisyonu azasından Necib Paşa'yı görevlendirmiştir. Necib Paşa'nın gerçekleştirdiği araştırma neticesinde bir yazı hazırlayarak komisyonun incelemesine sunmuştur. Neticede, halkın en çok şikâyetçi olduğu Tavas ağalarından Meclis-i İdare-i Liva azasından Ali Ağa ile biraderi Hacı Ömer Ağa'nın ahalinin mal ve namuslarına musallat oldukları ve bunun yanında 30.000 liradan fazla devlet mallarını üzerlerine geçirdikleri anlaşılmıştır. Bunun dışında bölgedeki malî ve mülkî memurlarla işbirliği yaparak vatandaşların koyunlarını yarı yarıya paylaşmışlardır. Denizli Mutasarrıfı sabık Şeref Paşa, Muhasebecisi Ziya Efendi, Tavas kazası Kaymakamı, Mal Müdürü ve Sandık Emini'nin bile bu işin içinde oldukları görülmüştür. Şeref Paşa'nın damadı aracılığıyla zahire ticareti yaptıkları ve aşar toplamak için mültezimlere bazı aşamalarda güç uyguladıkları, arazi satın alarak buralara istihdam yaptıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında amele, esnaf ve diğer hizmetlilerin haklarını vermeyip hükûmetin gücünü kötüye kullanmışlardır. Denizli cephanesi için satın alınan ekmeklerin tamamını satın alarak istifade etmek istemişlerdir. Tavas kazası sabık kaymakamı, naibi ve sandık eminiyle Tavas tapu memurlarını himaye ederek yapılan hataları gizlediği görülmüştür. Bunun yanında eşi adına 200 liraya Kurtluca Çiftliği'ni satın aldığı ve yapılan tahkikat üzerine bedeli olan 600 liranın Ziraat Bankası'ndan borç vererek ahaliyi mevcut haklarından vazgeçirmiştir. Oysa sabık mutasarrıf Şeref Paşa, bu çiftliği halkın haklarından feragat ettikten sonra aldığını iddia etmiştir. Fakat yapılan araştırmalarda yaşanılan hadiselerin ortaya çıkması üzerine bu duruma sebebiyet veren memurlarla ilgili komisyon tarafından alınan kararın uygulanacağı bildirilmiştir. Şu durumda Denizli Mutasarrıfı sabık Şeref Paşa, Tavas kaymakamı dâhil olmak üzere Denizli Muhasebecisi Ziya Bey ile Denizli Muhasebe Başkâtibi Hüseyin Efendi, Bidayet Mahkemesi Ceza Reisi Rüşdü, Liva Müdde-i Umûmî Muavini Eşref, mahkeme azasından Tahir ve Buldan Kazası Mahkeme İkinci Kâtibi olup Denizli'de çalışan Salih, Tavas hâkimi ve Mahkeme-i İbtidaiyye Reisi Ali Rıza ve Tavas Bidayet Mahkemesi Müstantiki Hacı Hafız Ali ve söz konusu mahkeme Başkâtibi Salih ve Tapu Kâtibi Salih ve Emlak Kâtibi Hüseyin Efendi'lerle Tavas ağaları da görevden alınmıştır. BOA. BEO, Nr. 126/9417, 2 Cemaziyel ahir 1310 (22 Aralık 1892). Ferik Necib Paşa'nın görev gereği Tavas ve Denizli'de bulunduğu sırada kendisine yardımcı olduklarından Müderris Hacı Mehmed Efendi'ye üçüncü, dava vekili Adil ve Sahak Efendi'lerle icra memuru Ahmed Bey'e dördüncü rütbelerden birer kıta *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. BOA. Y.MTV, Nr. 75/52, 9 Şaban 1310 (26 Şubat 1893).

[204] BOA. ŞD, Nr. 990/6, 29 Zilhicce 1318 (19 Nisan 1901).

[205] BOA. BEO, Nr. 928/69569, 28 Şevval 1314 (1 Nisan 1897).

[206] Feridun Bey, Atina Sefareti'ne tayin edilmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 188/74, 31 Ocak 1897; BOA. İ.HR, Nr. 353/66, 9 Şaban 1314 (13 Ocak 1897); BOA. BEO, Nr. 904/67734, 29 Şaban 1314 (2 Şubat

maaşının sefaret maaşına eklenmesi için Maliye Nezareti'ne tebligat çekilerek[207] elçinin maaşının düzenli ödenmesi için Osmanlı Bankası'ndan teminat istenmiştir[208].

Necib Paşa, Madrid Sefareti'nde iken padişaha bir telgraf çekmiş ve sıhhatinin iyi olmadığını belirterek ya geri dönmesine müsaade edilmesini ya da vazifesinde değişiklik yapılmasını rica etmiştir[209]. Fakat sefir, bir süre sonra haber vermeden Barcelona'ya gitmiştir[210]. Elçi, kendisinin müzmin bir göğüs nezlesinden dolayı çaresiz olduğunu, doktorların tavsiyesi üzerine kış mevsimini geçirmek üzere Barcelona'ya giderek orada birkaç hafta daha ikamet edeceğini bildirmiş, böyle kısa bir zaman için izin istemeye gerek görmediğini eklemiştir. Bunun yanında Necib Paşa, Barcelona'nın Madrid'den uzak olmadığını, telefon, telgraf, demiryolu vb. araçlarla iletişimin mevcut olduğundan sefaret işlerinin yapılabileceği ve işlerde bir gecikmenin kesinlikle olmayacağını ifade etmiştir. Madrid'deki ecnebi sefirlerin devletlerinden izin almadan İspanya içerisinde daima seyahat edebildiklerini belirtmiştir. Bu sebeple Necib Paşa'nın kendisi de izin alma ihtiyacı hissetmediğini, ancak yabancı memleketlere gitme talebi olursa bu kez izin almasının mecburi olduğunu dile getirmiştir[211].

Madrid sefiri Necib Paşa'nın tıpkı diğer sefirlerde olduğu diplomatik vazifeleri ailesinden önce gelmiştir. Sefirin kızı Helen Olga, yakalanmış olduğu hastalıktan dolayı vefat etmiş, kızının vefat tarihi bildirilerek naaşının İstanbul'a nakledilmesi uygun görülmüştür. Cenazenin İstanbul'a nakli esnasında birtakım sıhhi tedbirlerin alınması gerektiğinden bu konuda İstanbul memurlarına talimat verilmiştir. Bu konuda

1897); Söz konusu tayini içeren nâme-i hümâyûnların takdim edilmesiyle ilgili hususi tezkere gönderilmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 353/59, 26 Şaban 1314 (30 Ocak 1897). Bu konuda padişah tarafından dört kıta nâme-i hümâyûn yazdırılmıştır. BOA. Y.PRK.BŞK, Nr. 49/74, 25 Şaban 1314; BOA. BEO, Nr. 903/67660, 28 Şaban 1314 (1 Şubat 1897). Necib Paşa'nın Madrid'e atanmasında İspanya hükûmetinin de düşüncesi merak edildiğinden buradaki İspanya sefirine tebligat gönderilmiştir. BOA. Y.PRK.HR, Nr. 23/4, 8 Şaban 1314 (12 Ocak 1897).

[207] BOA. İ.HUS, Nr. 51/109, 2 Ramazan 1314 (4 Şubat 1897); BOA. İ.HUS, 51/84, 22 Şaban 1314 (26 Ocak 1897); BOA. BEO, 900/67479, 23 Şaban 1314 (27 Ocak 1897).

[208] BOA. İ.HUS, Nr. 60/46, 23 Şaban 1315 (17 Ocak 1898); BOA. BEO, Nr. 1070/80250, 25 Şaban 1315 (19 Ocak 1898).

[209] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 31/62, 9 Cemaziyel evvel 1316 (25 Eylül 1898).

[210] Necib Paşa'nın, Barcelona'da olup olmadığı kendisine hissetirilmeden araştırılmış ve Barcelona Şehbenderliği'nden çekilen telgrafnamede, Madrid sefirinin 26 Ekim'den beri ailesiyle beraber Barcolona'da olduğu bildirilmiştir. Ancak Necib Paşa'nın ne sebeple burada ikamet ettiğini açıklaması ve Madrid'e geri dönmesi istenmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 392/102, 5 Ramazan 1316 (17 Ocak 1899); BOA. Y.PRK.HR, Nr. 26/81, 2 Ramazan 1316 (14 Ocak 1899); BOA. BEO, Nr. 1256/94185, 4 Ramazan 1316 (16 Ocak 1899).

[211] BOA.Y.A.HUS, Nr. 393/73, 9 Şevval 1316 (20 Şubat 1899).

hem Madrid Başşehbenderliği'ne hem de Sıhhiye Nezareti'ne bilgi verilmiş olup Helen Olga'nın 10 Temmuz 1898'de İspanya'da vefat ettiği bilgisi Nüfus Müdüriyyeti'ne bildirilmiştir[212]. Necib Paşa da Madrid elçiliği vazifesindeyken kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Elçinin naaşı tahnît edilerek[213] İstanbul'a nakledilmesi kararlaştırılmıştır[214]. Necib Paşa'nın cenaze alayı, ihtişamlı bir biçimde yapılarak feriklik rütbesine mahsus bir merasim gerçekleştirilmiştir. Kraliçe, elçinin cenazesini takip etmek üzere hususi saray arabalarından birini göndermiş ve kendisini vekâleten asakirhane reisini cenaze alayında hazır bulundurmuştur. Vükela reisiyle, sefirler heyeti üniformalarını giyerek istasyona kadar cenazeye refakat etmişlerdir[215]. Sefirin naaşı İstanbul'a nakledilerek[216] Kılıç Ali Paşa Camii civarında defnedilmiştir[217]. Bununla beraber merhum Necib Paşa'nın Barcelona'da bulunan ailesine İstanbul'a dönüş harcırahı olarak Maliye Hazinesi'nden 30 lira verilmesi kararlaştırılmıştır[218].

Merhum sefir Necib Paşa'nın Ekim 1899 yılına ait maaş ve tahsisatından kalan 11.612 kuruşun sefirin ailesine senetle verilmesi için 1 Ocak 1900'de Bank-ı Osmani İdaresi'ne tezkereyle bildirilmiştir[219]. Bunun yanında sefirin eşi Leonore Hanım ve oğulları İskender ve Remzi Bey'lere maaş tahsis edilmiştir[220]. Fakat Necib Paşa vefat edince gayrimüslim eşinin yanında bulunan küçük çocukları İskender ve Remzi

[212] BOA. HR.UMH, Nr. 320/46, 10 Ekim 1898.
[213] Ölüyü, bozulmaması için muayyen formül dâhilinde ilaçlama. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Sami Güneyçal (Yay. Haz.), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 1021.
[214] Cenazenin nakil masrafı olan 5.117 pezata 65 centime bedeli 17.880 kuruş olup bu meblağın Madrid Maslahatgüzarlığı'na ödenmesi gerekmektedir. BOA. BEO, Nr. 1422/106589, 21 Şaban 1317 (25 Aralık 1899); BOA. İ.HUS, Nr. 84/7, 3 Cemaziyel evvel 1318 (29 Ağustos 1900). Ancak bu meblağın Hariciye Nezareti bütçesinden temin edilmesi mümkün olmadığından nezaret, söz konusu meblağın hazine tarafından ödenmesi gerektiğini belirtmiştir. BOA. BEO, Nr. 1438/107816, 7 Şevval 1317 (8 Şubat 1900); BOA. BEO, Nr. 1568/117526, 27 Cemaziyel ahir 1318 (22 Ekim 1900).
[215] BOA. HR.MTV, Nr. 678/1, 11 Kasım 1899.
[216] Elçinin naaşı için yapılan masraflardan kalan bakiye olan 2.880 liranın Madrid Maslahatgüzarlığı'na ödenmesi istenmektedir. BOA. BEO, Nr. 1462/109644, 26 Zilkaade 1317 (28 Mart 1900). Necib Paşa'nın cenazesi İstanbul'a ulaşınca deniz polis memurlarına başvurularak naaşı vapurdan çıkarılmıştır. BOA. BEO, Nr. 1410/105700, 28 Receb 1317 (2 Aralık 1899).
[217] BOA. BEO, Nr. 1638/122782, 6 Zilhicce 1318 (27 Mart 1901).
[218] BOA. İ.HUS, Nr. 87/41, 20 Zilkaade 1318 (11 Mart 1901); BOA. HR.TH, Nr. 253/8, 12 Mart 1901; BOA. BEO, Nr. 1630/122199, 21 Zilkaade 1318 (12 Mart 1901).
[219] Merhum Necib Paşa'nın maaşının ailesine verilmesi konusunda Madrid Sefareti'ne talimat verilmemiş olduğundan bu meblağın elçinin ailesine senetle verilmesi istenmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 237/88, 27 Ocak 1900.
[220] Necib Paşa'nın Osmanlı hükûmetinde iki sene görev yaptığı anlaşılmış olup görevlerini, görev tarihlerini ve maaşlarını içeren bir pusula hazırlanmıştır. Bu pusuladan yola çıkılarak ailesine 113 kuruş maaş bağlanmış, elçinin maaşından 37 kuruşu eşine ve 38'şer kuruşu da oğullarına verileceği bildirilmiştir. BOA. ŞD, Nr. 990/6, 29 Zilhicce 1318 (19 Nisan 1901); BOA. İ.HUS, Nr. 86/69, 10 Şevval 1318 (31 Ocak 1901); BOA. BEO, Nr. 1613/120946, 12 Şevval 1318 (2 Şubat 1901).

Beyler'in hakk-ı hızanesi[221] şeriat hükmünce sefirin kız kardeşi, İkinci Ordu-yı Hümâyûn'a mensup Süvari 7. alayın Alay Emini Mehmed Rasim Efendi'nin eşi Saliha Nadire Hanım'a aitti. Bu sebeple merhumun kız kardeşi bu çocukların kendisine teslim edilmesi için bir dilekçe yazmıştır[222]. Bunun üzerine Barcelona'da ikamet eden Necib Paşa'nın eşi Leonore Hanım söz konusu vesayet hakkının çözümlenmesi için oğulları İskender ve Remzi Bey ile beraber İstanbul'a gelmiştir[223].

Madrid'e gönderilen diğer elçilerde olduğu gibi Necib Paşa da elçiliği döneminde birtakım ekonomik sıkıntılar yaşamıştır. Sefirin maaşıyla tahsisat ve telgraf masraflarının ödenmesi tebliğ edilmesine rağmen vaktinde ödenmemiş olup elçinin vefatından sonra cenaze sorumlusu ve Dr. Robert'e verilecek ödemenin de[224] sefir için yapılacak ödemeden alınacağı belirtilmiştir. Bunun üzerine Necib Paşa'nın Madrid'deki ailesi, elçinin mevcut borçlarını ödemeden İstanbul'a geri dönemeyeceklerini bildirmiştir[225].

---

[221] Sütannelik hakkı. Bkz. Devellioğlu, s. 365.

[222] BOA. BEO, Nr. 1481/111062, 6 Muharrem 1318 (6 Mayıs 1900); BOA. BEO, Nr. 1499/112416, 11 Safer 1318 (10 Haziran 1900); BOA. BEO, Nr. 1585/118832, 28 Receb 1318 (21 Kasım 1900); Madrid sabık sefiri Necib Paşa vefat ettiğinde oğulları İskender ve Remzi'nin biri 10 diğeri 6 yaşındaydı. Bu çocukların elçinin gayrimüslim eşinin yanından alınarak İslam kaideleri üzerine yetiştirilmesi istenmiştir. Halihazırda eğitim almaları gereken yaşta olan bu çocukların ecnebi bir ülkede kalmaları uygun görülmemiştir. BOA. BEO, Nr. 1638/122782, 6 Zilhicce 1318 (27 Mart 1901). Ancak Necib Paşa'nın erkek kardeşi Sitar Efendi'nin yeğenlerini İslam dini kaideleri üzerine yetiştirilmesi gerektiğini vurgulasa da sefirin eşi Leonore Hanım kaleme aldığı mektubunda, Necib Paşa'nın çocukları İskender ve Remzi'nin İstanbul'a götürülerek halaları Saliha Nadire Hanım'a teslim edilmesini hoş karşılamamıştır. Çünkü Leonore Hanım, eşi merhum Necib Paşa'nın İslam dinine ve diğer dinlere bir inancının olmadığının hem Osmanlı Devleti hem de Avrupa tarafından bilindiğini belirtmiştir. Zaten Necib Paşa'nın üçüncü kez Hristiyan bir kadınla evlendiğini ve kendi evliliğinden dünyaya gelmiş olan çocuklarının dinsiz kalmalarını istemediğini de ekleyerek çocuklarının annelerinin mezhebinden gitmelerini arzu ettiğini Madrid Elçiliği'ne yazıyla bildirmiştir. Bununla beraber çocuklarının ta'mid (vaftiz etme) şehadetnamelerinin mevcut olduğunu ve merhum Necib Paşa'nın vefat etmiş Melpomen adında bir kızının da var olduğunu söylemiştir. Ayrıca oğlu Aleksander Platon ve Madrid'de vefat eden kızı Olga Valani, ve yine mevta en küçük oğlu Jorej Rafres isimlerinde çocuklarının da varlığından bahsetmiştir. Bunlara ek olarak, Leonore Hanım, eşinin erkek kardeşi Sitar Efendi'nin adı geçen çocukları nüfus tezkerelerinde İslam dinine mensup olarak kaydettirdiğinden 1898 yılında haberdar olmuştur. Şu durumda Leonore Hanım'a göre, Necib Paşa'nın İslam diniyle bağının olmadığından dolayı çocuklarını vaftiz ettirdiğini Sitar Efendi'den gizlemiştir. Eşi, Necib Paşa'nın çocuklarının İslam'a bağlı olmamaları için vefatından sonra karısının vesayetinde bulundurmak amacıyla vaftiz ettirdiğini ifade etmiştir. Leonore Hanım,Necib Paşa'nın bu konuda yazdığı beyannamesini Madrid Sefareti'nden gerekli olan mahale gönderebileceğini belirtmiştir. Necib Paşa'nın beyanına dair mektubu için Bkz. BOA. BEO, Nr. 1681/126068, 12 Rebiül evvel 1319 (29 Haziran 1901).

[223] BOA. BEO, Nr. 1746/130948, 8 Şaban 1319 (20 Kasım 1901).

[224] Merhum Necib Paşa için Dr. Robert'e verilecek ücret 200 pezata olup bu meblağın Madrid Sefareti'nden ödenmesi gerekmektedir. BOA. İ. HUS, Nr. 84/7, 3 Cemaziyel evvel 1318 (29 Ağustos 1900). BOA. HR.TH, Nr. 236/9, 10 Aralık 1899; BOA. BEO, Nr.1415/106091, 7 Şaban 1317 (11 Aralık 1899); BOA. BEO, Nr. 1410/105712, 27 Receb 1317 (1 Aralık 1899); BOA. BEO, Nr. 1410/106091, 7 Şaban 1317 (11 Aralık 1899).

[225] BOA. HR.TH, Nr. 236/86, 25 Aralık 1899.

Madrid Sefareti Başkâtibi Kara Teodori Efendi, Necib Paşa'nın elçiliğinde sefir vekili olarak görev yapmaktaydı. Başkâtib, sefir Necib Paşa'nın vefatından dolayı 14 Kasım'dan itibaren kendisine ödenmesi gereken vekâlet muhassasatını talep etmiştir. Bununla beraber elçilikte, maslahatgüzarlık sıfatıyla vazifesini yapan memurlara da usul gereği sefaret muhassasatından 4/1 oranında ödeme yapılırdı. Bundan dolayı sefarete mahsus 9.000 kuruş maaşın 4/1'i olan 2.250 kuruşla, 6.300 kuruş tahsisatın 4/1'i olan 1.575 kuruşun toplamı 3.825 kuruş olarak hesaplanmıştır. Sefir Necib Paşa'nın vefat tarihi olan 2 Kasım 1899'dan itibaren Kara Teodori Efendi'ye verilmesi kabul edilen 3.825 kuruşun usulen %5'ine el konulacağı Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nden hem Bank-ı Osmânî İdaresi'ne hem de Başkitabet'e tebliğ edilmiştir[226].

3.6. İZZET FUAD PAŞA[227]

İzzet Fuad Paşa, II. Abdülhamid devrinin ünlü kumandanlarından olup Keçecizade ailesine mensuptur. Sadrazam Fuad Paşa'nın torunu ve Nazım Bey'in oğludur. 1860'da İstanbul'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra Fransa'ya gönderilmiş burada askeri eğitim almıştır[228]. Yurda döndüğünde Bab-ı Seraskeri'de görevlendirilmiş olup 1876 Osmanlı-Sırp Savaşı'na gönüllü olarak katılmıştır. 93 Harbi'nde Rumeli'de görev yapmış olan İzzet Paşa, savaş akabinde sarayda yaverlik, mirahurluk ve Istabl-ı Amire Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur[229]. 27 Ağustos

[226] BOA. HR.TH, Nr. 236/39, 16 Aralık 1899.

[227] İzzet Fuad Paşa, ismini dedesi Sadrazam Fuad Paşa'dan ve büyük dedesi İzzet Molla'dan almıştır. İzzet Fuad Paşa, ismi hem aileden hem de aile dışındaki pek çok tarihi şahsiyetle karıştırılmakta olup çalışma esnasında arşivde birden fazla İzzet Paşa ile karşılaştık. Yapılan incelemelerde İzzet Fuad Paşa'nın diğer sefirlerde olduğu gibi toplu bir sicil dosyasına ulaşamadığımızdan hem kronolojiyi takip ederek hem de literatür çalışmalarından yola çıkarak bir biyografisini oluşturmaya çalıştık.

[228] *Meşhur Adamlar* [Elektronik Sürüm], Taha Toros Arşivi, s. 815; İzzet Paşa askeri eğitimine Fransa'da Saint Cry'da (Fransız Harp Akademi) devam etmiştir. Mustafa Arıkan, "Keçecizade İzzet Fuat Paşa Biyografisi'ne Katkı, Beş Yıl Sonra Doğmak Üç Yıl Önce Ölmek", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* C. 17, Sayı 27, Güz 2019, s. 345-346.

[229] Arıkan, s. 346; Istabl-ı Amire Müdürü olarak görevdeyken hizmetlerinden dolayı kendisine birinci rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. BOA. İ.TAL, Nr. 48/23, 29 Ramazan 1311 (5 Nisan 1894); BOA. İ.TAL, Nr. 69/43, 16 Receb 1312 (13 Ocak 1895); BOA. İ.TAL, Nr. 91/33, 18 Ramazan 1313 (3 Mart 1896). Bundan başka İzzet Paşa'ya ikinci rütbeden *Osmânî Nişânı* verilmiştir. BOA. İ.TAL, Nr. 3/50, 9 Safer 1310 (2 Eylül 1892). Emr-i Ahur İzzet Paşa, Hazine-i Hassa'ya mahsus olan maaşı eskiden beri aydan aya düzenli olarak ödenmekteyken Istabl-ı Âmire İdâresi'nin Bank-ı Osmânî'de emaneten muhafaza edilen 1.000 lira vakıf akçesini zimmetine geçirdiği anlaşılmıştır. Yapılan araştırmayla üç aylık maaşını almış olduğundan hazineden alacağı bulunmayan İzzet Paşa'nın 837 lira da borcu olduğu tespit edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa [Y.PRK.HH], Nr. 28/72, 23 Cemaziyel evvel 1313 (11 Kasım 1895).

1877'de Süvari Binbaşılığı rütbesine yükselmiştir[230]. Daha sonra Halep Süvari Kumandanı olarak görev yapmış[231], 27 Aralık 1898'de bu görevinden istifa etmiştir[232].

[230] BOA. İ.DH, Nr. 756/61744, 29 Şevval 1294 (6 Kasım 1877); Binbaşı İzzet Paşa, mevcut görevindeyken bir derece terfi ettirilmesi uygun görülmüştür. BOA. İ.DH, Nr.992/78320, 8 Ramazan 1303 (10 Haziran 1886).

[231] Arıkan, s. 346.

[232] İzzet Paşa'nın Beşinci Ordu-yı Hümâyûn Müşirliği'ne hitaben kaleme aldığı yazıda: "...Şimdiye kadar tavr ü hareketim ber-hayatına hiçbir vakt müsaid olmamış ve bir askerin bend-i sadakati olan kılıncı belinde bulunduğu kadar sadakatden inhiraf (eğilme, sapma) etmesi nezd-i 'âcizanemde yegâne düstur-ı vazife bulunmuş olduğu halde hakk-ı 'âcizanemde icra olunan muamelelerin ne gibi entrikalarla menafi' ve denâ'et-karaneye (alçakça) alet ve vasıta ittihaz olunduğu izahat-ı atiyye ile her munsif (insaflı) nazarında sabit olur ümidindeyim. Kendi servetimle mübâya'a eylediğim emlakımı Rusya muharebesine gider iken evlad vazifesini ifa içün fakir ve hiçbir serveti olmayan validemin ismine yazdırmış idim...Validem bir fakr-ı batıla uyarak Avrupa'ya gittiği için şer'en bu emlakın – validemin olsa bile – bana intikali lazım gelür iken Hazine-i Hassa ile Hazine-i Evkaf menfa'atine değil mücerred birtakım menfa'at-perestlerin meşrû' gayr-i meşrû' ihsân kā'imesi? içün – elimde mevcûd musaddak i'lâm-ı şer'i ile sabit olan – kavâ'id-i şer'iyye ve hakikat-hale bakılmayarak bunca emlakım müsaadere olundu. Resmen vaki' olan mürâca'âtımda hiçbir neticeye destres olamadım! Şevket-me'ab efendimizin etrafını el-an menfaat-perestân bu yoldaki muvaffakıyyetime mâni' olmak içün (çünkü ellerinden alınub bana iadesi lazım gelecek) efendimizin arzu-yı adâlet-kârânelerini herkese ve her memura başka rengde göstererek ifa-yı havfa muvaffak olduklarından usûlen icra-yı adâlete memur olanlar ifa-yı vazîfeyi mugayir ubudiyyet add idiyorlardı! Nihayet hukukumun te'mini hakkında irade-i seniyye-i kat'iyye şeref-sâdır olduğundan menfa'at-perestân ve daha bazıları maksadlarını başka yolda te'min ve tervîci tasmim itdiler... Ve 'acizlerini bu sûretle, her şeyimden ve hattâ evladlarımdan bile mahrûm itmeğe muvaffak oldular; o derecedeki istirdâd itmek istediğim emlakım şöyle dursun elimde bulunan bi'l-cümle emvâl ve eşyanın ne olduğunu anlayabilmekden bile mahrûm kaldım; çünkü benden başka vekilim dahi başka bir tarafa teb'îd idildi. Oğlum düçâr-ı ye's ve havf olarak ve zann-ı şirke mecbûr oldı; bu felaketler arasında kimsesiz kalan büyük kerîmem intihar itdi! Jurnal olmakdan teb'îdden, ihsân alamamakdan korkan dostlarım, mektûblarım ellerine vâsıl olmayan evlâdlarım muhabere idememekde ve resmen vukû'bulan mürâca'âtıma hiçbir cevab alamamakda olduğum gibi doğrudan doğruya hak-pa-yı şâhâneye vukû' bulan feryâdlarımın bile sem'-i şâhâneye vâsıl olabildiğinden emin değilim! Bu hallerle de beraber yine metânetimi muhâfaza iderek Haleb'de bir süvari alayının ta'lîm ve terbiyesiyle iştigal ile müteselli olmağa çalışıyor ve bunca senedir emek virerek ciddi tahsîl itdiğim 'ulûmun ve meşhûdatımın tatbîkat ve tevsi'âtıyla uğraşıyor ve hiçkimsenin ne didiğine bakmıyordum... Hattâ umûm silah arkadaşlarımın istifâdesi için kitâblar yazub takdîm ve her ne kadar ve her nasılsa tab'ına müsâ'ade alamıyor isem de yine bu yolda vaktimi hep meslek muhabbetine vakf idiyor iken bir de gicenin birinde ikametgâhımın abluka olunduğunu ve müte'âkıben ikametgâhıma girilüb taharriyyâta başlanıldığını gördüm! Çaresiz namusumu ve haysiyyet-i askeriyyemi muhâfaza ile beraber hukukumu muhâfaza itdim. On beş gün devam iden ve tabî'î nâ-becâ olduğu tahakkuk iden ablukadan iltifât ve te'minât-ı seniyye ile tahlîs buyuruldum; yine fütûr getirmeyerek ferik ümiformasıyla bir alaya ba'zân da bir bölüğe kumanda itmeği pek şerefli ve pek tabî'î gördüm. Fakat bu sırada aleyhimde yine jurnaller devam itdi. Ve tabî'î onlar da boşa çıkdı! Dimek olur ki 'âcizleri kolaylıkla vazîfesini terk iden bir asker olmadığım bu ahvâl ile dahi anlaşılmış olmak lazım gelür iken Haleb askerlik âlemindeki intizamsızlık her dürlü metânetimi kırdı. Haleb'de bulunan ve askerlik sözünü bile istemeyen silah arkadaşları arasında tahammül idüb durur iken efkâr-ı 'askeriyyemden dolayı istihfâf olunmağa başladım. En hayr-hâhâne ihtârâtım kimsenin işine elvirmedi. Cehâletlerini ve daha birçok hallerini setr itmek içün beni işden çekilmeğe mecbûr itdiler; süvari alayına ta'yîn olunan bir kaba Arnabud (Arnavud) tahkīr içün bana musallat idildi. Alaya virdiğim emrler tutulmamağa te'sîs itdiğim usûller kā'ideler ki hep devletce kabûl olunmuş ve fakat birçokların iktidârsızlığına mebnî fenâ görilerek terk olunmağa virdiğim terbiye bozulmağa başladı ve makām-ı fehimânelerine arz eylediğim ahvâl birer birer yüz gösterdi. Artık buradan isti'fâya, hiç olmazsa saffetime, gayretime lâyık bir mevki'e naklimi istirhâma hak kazandığımı zan iderek merci'lerime mürâca'ata cür'et eyledim. Bu ahvâle kim tahammül idebilir; bir çoban iken tāli'n yaverliğine müsâdif iderek ni'am-ı azîmiyyeye nâ'il olanların bile bu hallerin en küçüğüne tahammül itmediği ve herçi-bâd-âbâd diyerek her şeyden ferâgatle hasretini tercîh eylediği görülüyor. Mensûb bulunduğum hey'et istisnaen beni bu derecelerde kānûndan, 'adâletden mahrûm itmeğe haklı olduğu halde ben 'adâleti mu'âveneti nerde arayım; eğer bu hey'etden olmağa lâyık

İzzet Paşa, devlet hizmetinde görev yaptığı esnada tıpkı diğer temsilciler gibi ailesiyle yeteri kadar ilgilenememiştir. İzzet Paşa'nın annesi İkbal Hanım, Hristiyanlığı kabul etmiş ve Avrupa'ya kaçmıştır. Bu sebeple Osmanlı hukuku, İkbal Hanım'ı başka bir

değilsem beni büsbütün redd itmeli! Ne halim varsa göreyim! Ailemi bulayım! El-yevm milyonlara mâlik olub benden başka vârisi olmayan ve fakat şimdiye kadar redd itdiğim valideme ilticâ ideyim. Ma'işetimi te'mîn eyleyim. Âcizlerini şimdiye değin tutan mücerred vatana merbutmudur! Lakin bu kadar mahrûmiyyet bu kadar hakāret hilaf nâmûs-ı beşeriyyet olduğundan artık tahammül idemeyeceğimin ve maa't-te'essüf kılıncımı terk ile istirdâd-ı hürriyyetim zımnında mugāyir rıza-yı ali ahvâle cür'ete mecbûr olacağımın vesâtet-i aliyye-i fehimâneleriyle hak-pa-yı şahâneye 'arz buyurulmasını suret-i resmiyyede arz ve istirham eylerim. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Askerî [Y.PRK.ASK], Nr. 147/4, 13 Şaban 1316 (27 Aralık 1898); Haleb Süvari Fırkası Kumandanı Ferik İzzet Paşa, Haleb mevkiinde görev yaparken bazı problemlerle karşılaştığını daha önce bildirmiştir. Bununla beraber uzun zamandır ailesini göremediğini, bazı işlerini de halletmek için üç ay süreyle izin talebinde bulunmuş, ancak kendisine müsaade edilmemiştir. Bu sırada emri altında olan süvari alayı miralayına, Haleb Onuncu Nizamiye Fırkası Kumandanı Ferik Bekir Paşa tarafından akrabasından bir mülazımın Şam'a tayini için doğrudan emir verildiğini öğrenmiştir. İzzet Paşa, yaşanılan bu usulsüzlüklerden dolayı miralay tayin olunan Zülfikar Bey ile birlikte görev yapmak istemediğini ve istifasının kabul edilmesini istemiştir. Bunun yanında İzzet Paşa, nizamiye kumandanlarının muamelelerini kabul etmesinin mümkün olamayacağından onurunu korumak için vazifesini emir kumandanı miralayına bırakmaya mecbur kalmıştır. İzzet Paşa'ya Bekir Paşa tarafından verilip Haleb ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı vekâletinden yazıyla gönderilen kararda, İzzet Paşa'nın kanun ve nizama aykırı hareket ettiği, belirtilen süvari alayına talim bahanesiyle Hristiyan mahallerinde ve Yortu günlerinde kadınlara gösteri yapmak için uzun zaman askerleri ve hayvanları yorduğu bildirilmiştir. Bunun yanında jandarma kumandanı ve polis komiseri gibi memleketin ve halkın işlerine saldırırcasına bir müdahalede bulunduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla yaşanılan problemlerin Bekir Paşa'nın değil İzzet Paşa'nın sebebiyet verdiği, gerek hükûmet işlerini eleştirdiği gerek halkı tehdid ederek nefrete sürüklediği ifade edilmiştir. BOA. Y.MTV, Nr. 183/111, 20 Cemaziyel ahir 1316 (5 Kasım 1898); İzzet Paşa, Haleb Süvari Kumandanlığı vazifesinden ayrılmak istese de görevi resmi olarak son bulana kadar vazifesini gerçekleştirme mecburiyetinde olduğunu bilmektedir. Fakat maiyetinde bulunan çavuşların alındığını, alayla ilgili verdiği emirlerin değiştirildiğini ve kışladaki görevine mahsus odanın bile miralaya verildiğini belirtmiştir. Bunun yanında miralayın kumandanına itaatinin engellendiğini söyleyen İzzet Paşa, bu şartlar altında üç senedir var olan askeri bölüğünü terbiye etmek için emek verdiğini belirtmiştir. Buna rağmen kanun dışı birtakım hakaretlere maruz kalmış ve Osmanlı hükûmetinden himaye talep etmiştir. BOA. Y.MTV, Nr. 183/132, 23 Cemaziyel ahir 1316 (8 Kasım 1898); İzzet Paşa'yla Haleb ve Adana Fevkalâde Kumandanlığı Vekâleti ve Haleb Onuncu Nizamiye Fırkası Kumandanı Ferik Bekir Paşa arasında yaşanılan ihtilafların askeri düzeni ihlal edebileceği göz önünde bulundurularak İzzet Paşa'nın uygun bir mahale nakledilmesine karar verilmiş, bu bilgi Beşinci Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyyeti'nden telgrafla ulaştırılmıştır. BOA. Y.PRK.ASK, Nr. 147/18, 3 Ramazan 1316 (15 Ocak 1899); BOA. Y.MTV, Nr. 185/7, 3 Şaban 1316 (17 Aralık 1898). İtalyanca basılan bir gazetede çıkan resimden dolayı II. Abdülhamid'in İzzet Paşa'ya olan güveni sarsılmıştır. Bunun üzerine İzzet Paşa, 4 Aralık 1895 tarihinde durumunu izah eden bir mektup kaleme almıştır: "...Arzu-yı şahânelerine mugāyir neşriyyâtda bulunacak olmuş olsa idim öyle oyuncakla değil iki güne kadar kopyasını ikmāl ile atābe-i seniyyelerine takdîm idecek olduğum pek mühim layihanın neşrine kıyam iderek devlet-i 'aliyyelerinde ıslâhât ve terakkiyât-ı ciddiyyenin ne sebeplerden dolayı vücûda gelememekde olduğunu ve hattâ hiçbir gün gelemeyeceğini ve itâat-i 'askeriyyenin binaen aleyh memleketimizde askerliğin niçün mahv olduğunu ve ahlakımızın câsûsluk sayesinde nasıl bozulduğunun ve şu zemânda hâlâ sipâr-ı kavmler âleminde kalmış olmaklığımızın esbâbını âlem-i medeniyyete i'lân iderdim. Hâlbuki hiçbir vakt takdîr olunmayacağından emin bulunduğum bir 'ubudiyyet ile düşmenleriniz muvâcehesinde isbât etdiğim bir hamiyyet-i saikalarıyla selâmet-i umûmiyye namına olarak ve birçok mütâla'adan sonra tanzîm etmiş olduğum layihayı hey'et-i asliyyesiyle cum'a günü atabe-i mülûk-ânelerine takdîm ederim. Şu hâlde pek büyük mücâzât ve dâimâ doğru soyleyenlere mahsūs olan şiddetli mu'âmelelerin en şiddetlisine müstahak olduğumu kat'iyyen i'tirâf ederek bununla dahi kendimi pek bahtiyar 'addedeceğim mar'rûzdur." BOA. Y.EE, Nr. 15/155, 16 Cemaziyel ahir 1313 (4 Aralık 1895).

dine geçtiğinden ölü hükmünde kabul etmiştir[233]. Kendisi, Vanderbush adındaki bir gayrimüslimle resmi nikâh yapmamış olsa da iki taraf arasında bir evlilik meydana geldiğinden Osmanlı kanunu gereğince, kadın, artık erkeğe tabi olarak kabul edilmiştir. İkbal Hanım da gayrimüslim bir şahısla evlilik gerçekleştirdiğinden ecnebi tabiyetine girmiştir. Bu sebeple İkbal Hanım'ın üzerindeki bütün araziler kanunen sahipsiz mal hükmünde olduğundan diğer mülkleri de müsadare edilmiştir[234]. Aslında oğlu İzzet Paşa, mektubunda kendi imkânlarıyla satın almış olduğu emlakını Rusya muharebesine giderken ekonomik şartları iyi olmayan annesinin üzerine bırakmıştı[235]. Her ne kadar söz konusu emlak annesinin üzerinde olsa da hâlihazırda hükûmet tarafından müsadere edilmiş olan bu malları kendi üzerine almak istiyordu[236]. İzzet Paşa'ya ait Kabataş'ta bulunan konak arsası bedelinin ödendiği bildirilmişse de bu ödeme yapılmamıştır. Bundan dolayı hem Kanlıca'daki arsa hissesi bedelinin ödenmesi hem de Kireçburnu'nda mevcut yalı arsasının sefirin üstüne alma işlemlerinin hızlı bir şekilde yapılması gerekmekteydi[237]. Sonradan İzzet Paşa'ya

[233] BOA.Y.MTV, Nr. 47/45, 11 Cemaziyel evvel 1308 (23 Aralık 1890); İzzet Paşa annesinin bu durumunu şu sözleriyle ifade etmiştir: "...Bu kerre validem olacak ha'inenin irtikâb itdiği habâset yalnız bendelerini müte'ellim ve dil-hûn itmekle kalmayub belki âbâ ve ecdâdımın kabirlerinde kemiklerini ditretmişdir. Böyle bir 'azîm-i musîbet ve felâkete giriftâr olduğumu işidir işitmez düşdiğim beht ve hayret içinde en evvel hatr-ı çâker-âneme gelen tedbîr-i melce-i münferid bendegân olan 'atabe-i ulyâ-yı hazret-i mülûk-ânelerine düşüb derd ü ıztırâb-ı derûnun îrâs eylediği gözyaşlarını hâk-i ikdam-ı hümâyûnlarına dökmek ve bu derde bir 'ilâc var ise anıda Hakk Tealâ'nın füyûzât-ı ma'neviyyesiyle pîrâste olan hikmet-i cüz'iyle cenâb-ı zıllullahilerinden aramak olmuşdur. Bu 'abd-ı 'âcizle ma'ârifesi olanların pek ra'nâ ma'lûmları oldığı vechle validemin ahvâl ve evzâ'ı ötedenberü kullarının arzu-mend olduğum meslek ve mişvâra kat'â muvâfık olmadığından nice senelerdir beynimize bürûdet düşmüş ve kendisinin gitdiği yol nihâyet birkaç yıldır yek-diğerimizden müfârekatla çâkerlerini başka bir hânede iskâna mecbûr itmiş idi. Validem mesleğinde devam ve istimâ' nasîhat kābiliyyetinden ferâgat ideli beynimizde analık ve evlâdlık muhabbeti bütün bütün münkati' olmuştur. Ve hattâ inkıta'-ı münâsebet şu dereceye kadar gelmişdir ki kendüsünün bu def'a mütecâsire oldığı cinâyet-i firârî çâkerleri pek çok kimselerden sonra istihbâr eyledim. Şimdi atabe-i seniyye-i hazret-i mülûk-ânelerine ve hâletim böyle bir mecnûn ve habisenin hiçbir 'akl ve hesâba kābil te'lîf olmayan ve cünun-ı mahzdan başka ma'nâ ile ta'bîr kabul itmeyen hareketinin memleketimizce bi-hakkın hasıl ideceği su-i te'sîrden kullarının ve sâ'ir familyam a'zâsının merhameten muhâfaza buyurulmaklığımız niyâzından 'ibâret oldığı gibi mesmû'âta nazaran mezbûrenin nezdine gitdiği gibi şahs ile tezevvüc itmek niyyeti oldığı anlaşıldığından ve binaen aleyh dînini milletini aslını inkâr itmiş 'add olunacağında şübhe olmadığından bari bir daha nâmının yâd olunmamasına çâre olmak üzere şahs-ı merkūmun ba'd-ezîn memâlik-i şâhâneye 'avdet idememesi zımnında sefâret nezdinde teşebbüsât-ı mukteziyye icrâsı ve bir de 'âile-i çâkerâneme bir büyük şâ'ibe-i şeyn olan şu vak'a-i mekrûhanın gazeteler lisânına düşüb bir kat daha müte'essir ve müte'ellim olmamaklığımız esbâbının istihsâli hususunda mübârek ikdâm-ı şahânelerine kapanub istid'â-yı merhamet ve sahâbet iderim. Ol babda kātıbe-i ahvalde emr ü fermân ve lutf ve ihsân veli-ni'met-i 'âlem efendimiz hazretlerinindir." BOA. Y.EE, Nr. 14/155, 14 Şevval 1300 (18 Ağustos 1883).

[234] BOA. Y.PRK.BŞK, Nr. 43/28, 3 Rebiül ahir 1313 (13 Ekim 1895).

[235] BOA. Y.PRK.ASK, Nr. 147/4, 13 Şaban 1316 (27 Aralık 1898).

[236] BOA. İ. HUS, Nr. 42/33, 2 Rebiül ahir 1313 (22 Eylül 1895).

[237] BOA. İ. HUS, Nr. 86/44, 3 Ramazan 1318 (25 Aralık 1900); BOA. İ. HUS, Nr. 85/154, 24 Şaban 1318 (17 Aralık 1900); BOA. İ. HUS, Nr. 86/47, 8 Ramazan 1318 (30 Aralık 1900).

Hazîne-i Evkāf-ı Hümâyûn tarafından Kabataş'taki arsa bedeli için 130.000 kuruş ödenmiştir. Ancak Paşa, bu duruma itiraz etmiş ödenen bu meblağın arsanın bedeli olamayacağını ve Evkāf Nezâreti tarafından arsanın alındığı zamandaki kıymetine göre gerçek değerinin belirlenmesi için Osmanlı hükûmetinden yardım istemiştir. İzzet Paşa bir telgraf çekerek bu meselenin tam olarak karara bağlanmasının ancak Kanlıca'daki yalının satışından talep ettiği meblağın ödenmesine bağlı olduğunu belirtmiştir[238]. Kireçburnu'ndaki arazi İzzet Paşa'nın tasarrufundayken padişah iradesiyle muhacirin iskânı için satın alınmıştır. Bu arazi daha önceden muhacirin tarafından işgal edildiğinden birikmiş vergi ve kira kayıtlarının silinmesi Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nun mazbatasında bildirilmiştir[239].

Bundan başka 18 Mayıs 1897'de İzzet Paşa'nın Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın konağında ikamet eden büyük kızı Nazime Hanım'ın revolver silahla kendisini yaralaması üzerine konuyla alakalı zabıta ve polis memurlarıyla belediye ve memleket tabipleri tarafından bir tahkikat yapılmıştır. Araştırma neticesinde saat üç buçuk dört sularında hane halkı, uykuda olduğu sırada tabancanın sesine uyanmışlardır. Nazime Hanım'ın yatak odasına gittiklerinde can çekişir vaziyette olduğunu ve yanıbaşında bir revolverle yazıhane üzerinde Fransızca bir mektup bulmuşlardır. Nazime Hanım mektubunda, umutsuz bir hayat sürmekten usandığını ifade etmiştir. Doktorların yaptığı muayene neticesinde, kurşunun kalbi üzerinden girip arkadan çıkmak suretiyle vefat ettiği anlaşılmıştır[240].

[238] BOA. İ. HUS, Nr. 86/49, 12 Ramazan 1318 (3 Ocak 1901); BOA. İ.HUS, 85/81, 27 Receb 1318 (20 Kasım 1900); BOA. İ. HUS, Nr. 85/100, 1 Şaban 1318 (24 Kasım 1900); BOA. Y. MTV, Nr. 211/122, 29 Şevval 1318 (19 Şubat 1901); BOA. İ. HUS, Nr. 85/8, 4 Receb 1318 (28 Ekim 1900). Kabataş'taki arsa bedeli olan 130.000 kuruşun 700 lirası 27 Kasım 1900'de kalan 600 lirası da 19 Aralık 1900 tarihinde kendisine gönderilmek üzere Osmanlı Bankası'na teslim edilmiştir. Bunun yanında Kireçburnu'ndaki arsasının Evkāf-ı Hümâyûn tarafından mevcut kaydının tashih edilerek senedi İzzet Paşa adına düzenlenmelidir. Ayrıca Kanlıca'daki arazisinin hissesinine karşılık kabul ettiği 1.000 liranın verilmesi kararlaştırılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Hukuk Kısmı [HR.H], Nr. 118/68, 6 Kasım 1900.

[239] BOA. İ.HUS, Nr. 152/76, 24 Safer 1325 (8 Nisan 1907). Kireçburnu'ndaki mevcut altı parça arazinin muhacirin iskânına tahsis edilmek üzere devlet tarafından 42.875 kuruşa satın alınmıştır. Söz konusu muhacirin tahsisatı Hazine tarafından hesaplanmış, Defter-i Hakani Nezareti tarafından ödenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Mektubî Kalemi, Mühimme Odası [A.}MKT.MHM], Nr. 550/14, 7 Safer 1324 (2 Nisan 1906); BOA. İ.HUS, Nr. 140/22, 9 Safer 1324 (4 Nisan 1906).

[240] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Şehremâneti [Y.PRK.ŞH], Nr. 7/86, 26 Zilhicce 1314 (28 Mayıs 1897).

İzzet Paşa, 20 Şubat 1900 tarihinde Madrid Sefareti'ne tayin edilmiştir[241]. Padişah tarafından 8 Ağustos 1904'te Madrid sefiri İzzet Paşa'ya bir talimat verilerek bazı hayvanları temin etmesi istenmiştir[242]. Elçi, Madrid'den tedarik edilmesi istenilen hayvanların merinos diye tabir edildiğini, yünü fazla olan bu koyunların on iki tanesinin İstanbul'a kadar nakliye masrafları dâhil olmak üzere 50 liraya temin edilip gönderebileceğini bildirmiştir. Bunun yanında elçi tarafından atlar ve ineklerle ilgili yapılan araştırmalarda, İspanya kökenli atların boyunlarının kısa olduğu, 4.000-5.000 frank civarında, pahalı oldukları tespit edilmiştir. Burada devletin ileri gelenlerinin kullandıkları hayvanlar, Fransız ve İngiliz cinsinden atlardır. İneklere gelince ise yerli İspanya ineklerinin çok adi olduğunu hatta burada süt tâcirlerinin, Felemenk ve İsviçre ineklerinden istifade ettiği görülmüştür. Bunların değerleri ise 1.500 kuruş civarında olup pahalı olduğu belirtilmiştir. Bütün bu araştırmalar göz önünde bulundurulduğunda, İzzet Paşa'ya göre, padişah tarafından atlarla ineklerin İspanya'dan tedariki istenildiğinden bunların Endülüs'ten satın alınmasıyla nakliye masraflarıyla beraber 15.000 frankın hemen gönderilmesi gerekmekteydi. Elçi, bu belirtilen meblağ ile istenilen at ve ineklerin daha iyisinin geri dönüşte Fransa'dan alınmasını daha uygun görmüştür[243].

Osmanlı elçileri, maaşlarını alma konusunda bazen problem yaşamışlardır. Madrid sefiri İzzet Paşa, daha evvel biriken maaşlarını alamadığından bu konuda kendisine yardım edilmesini istemiştir[244]. Bunun üzerine elçinin sadakati ve yaptığı hizmetler

---

[241] BOA. HR.TH, Nr. 238/58, 15 Şubat 1900; BOA. İ.HUS, Nr. 80/100, 18 Şevval 1317 (19 Şubat 1900); BOA. İ.HR, Nr. 366/30, 12 Zilkaade 1317 (14 Mart 1900). BOA. BEO, Nr. 1444/108243, 19 Şevval 1317 (20 Şubat 1900); BOA. BEO, Nr. 1457/109218, 14 Zilkaade 1317 (16 Mart 1900). İzzet Paşa'ya Madrid'e sefir tayin edileceği daha önce vaad edilmiştir. BOA. Y.PRK.ASK, Nr. 157/72, 11 Ramazan 1317 (13 Ocak 1900). İzzet Paşa, padişahın kendisini Madrid Elçiliği'ne tayin etmesinden dolayı memnuniyetini dile getirmiştir. BOA. Y. PRK.EŞA, Nr. 42/21, 4 Zilhicce 1320 (4 Mart 1903). İzzet Paşa'ya Madrid'e gidiş harcırahı olarak 300 lira verilmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 81/68, 7 Zilhicce 1317 (8 Nisan 1900). İzzet Paşa, Madrid elçisi vazifesindeyken aldığı maaştan memnun olmadığını ve mevcut maaşının Bükreş sefiri Kazım Bey'in maaşı derecesine getirilmesini istemiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 104/1, 1 Muharrem 1321 (30 Mart 1903); BOA. İ.HUS, Nr. 104/16, 5 Muharrem 1321 (3 Nisan 1903); BOA. İ.HUS, Nr. 103/3, 2 Zilhicce 1320 (2 Mart 1903); BOA.Y.A.HUS, Nr. 443/2, 1 Zilhicce 1320 (1 Mart 1903). Madrid sefiri İzzet Paşa'nın oğlu Kazım Bey, Madrid Sefareti maiyetine girmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 85/87, 29 Receb 1318 (22 Kasım 1900).

[242] BOA. Y. PRK. EŞA, Nr. 46/35, 26 Cemaziyel evvel 1322 (8 Ağustos 1904).

[243] BOA. Y. PRK. EŞA, Nr. 40/35, 11 Safer 1320 (20 Mayıs 1902).

[244] BOA. İ.HUS, Nr. 102/106, 28 Zilkaade 1320 (26 Şubat 1903); BOA. HR.TH, Nr. 279/58, 1 Mart 1903. 26 Ekim 1904'te İzzet Paşa'nın büyükelçi derecesine yükselmiş olan maaşından 1.400 frank birden kesilmesi üzerine sefir, bu kesintiyle ilgili bilgi istemiştir. Kendisine bu konuda padişah iradesinin bulunduğu ve iki taraftan maaş alanların mikdarca çok olan maaşının verilmesi ve diğerinin kesilmesi kararı alındığı bildirilmiştir. Bu sebeple elçinin sefirlik maaşından mikdarca aşağıda olan askerlik maaşının seraskeri makamının haberiyle kesildiği ve belirtilen 1.400 frankın ödenememesinin

göz önünde bulundurularak hem biriken maaşları ödenmiş[245]. hem de 16 Ocak 1906'da terfi edilerek birinci feriklik rütbesine yükselmiştir[246]. 27 Ağustos 1906'da Madrid sefiri birinci Ferik İzzet Paşa'ya murassa[247] *Osmânî Nişânı* verilmiştir[248]. 1908'e kadar Madrid elçisi olarak görev yapan Ferik İzzet Paşa, 6 Mart 1908'de Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn Müfettişliği'ne tayin edilmiştir[249]. İzzet Paşa, bu görevdeyken 20.000 kuruş maaşla Teftiş-i Askeri Komisyonu azalığına atanmıştır[250]. Ve büyük pederi sabık sadrazam Fuad Paşa'dan kalan murassa *İftihar Nişânı'*nı takmasına müsaade edilmesini istemiştir[251]. 14 Ocak 1911 tarihinde Birinci Süvari Müfettişliği'ne tayin edilmiştir[252]. İzzet Paşa, bu vazifedeyken 7 Ekim 1913'te aylık 6.192 kuruş maaşla

bu sebepten kaynaklandığı ifade edilmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 480/36, 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904); BOA. İ.HUS, Nr. 122/23, 10 Şaban 1322 (20 Ekim 1904); BOA. İ.HUS, Nr. 151/38, 15 Muharrem 1325 (28 Şubat 1907), BOA. İ.HUS, Nr. 145/43, 22 Receb 1324 (11 Eylül 1906), BOA. İ. HUS, Nr. 151/16, 6 Muharrem 1325 (19 Şubat 1907).

[245] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 48/60, 21 Zilkaade 1323 (17 Ocak 1906).

[246] BOA. İ.TAL, Nr. 384/10, 20 Zilkaade 1323 (16 Ocak 1906); BOA. HR.TH, Nr. 329/91, 23 Ocak 1906. Madrid sefiri İzzet Paşa'nın mevcut maaşına ilave olarak feriklikle birinci feriklik arasındaki maaş farkıyla ödeneğinin verilmesi gerekmektedir. BOA. İ. HUS, Nr. 139/74, 22 Muharrem 1324 (18 Mart 1906). Ayrıca Madrid sefiri Ferik İzzet Paşa'ya *altın liyakat madalyası* verilmiştir. BOA. İ.TAL, Nr. 350/46, 12 Ramazan 1322 (20 Kasım 1904). Liyakat Madalyası, gümüş ve altın olarak iki kısma ayrılmakta olup Osmanlı Devleti halkıyla yabancı tebaadan sadakat ve yiğitlik gösterenlere verilirdi. Madalyanın sahibi vefat edince bu madalya çocuklarına miras kalırdı. *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye,* C. III, s. 37.

[247] Kıymetli taşlarla bezenmiş.

[248] BOA. İ.TAL, Nr. 403/30, 7 Receb 1324 (27 Ağustos 1906).

[249] BOA.Y.A.HUS, Nr. 519/13, 5 Safer 1326 (9 Mart 1908). Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn Müfettişliği'ne tayin edilen İzzet Paşa'nın Madrid sefirliği görevine son verilerek mevcut tahsisatının kesilmesi için Osmanlı Bankası'na tebligat çekilmiştir. Bunun yanında İzzet Paşa'nın yeni görev bölgesine gitmesi için harcırah verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. BEO, Nr. 3265/244828, 6 Safer 1326 (10 Mart 1908); İzzet Paşa, Üçüncü Odu Müfettişliği'ne tayin edilince daha önceki görevi olan Madrid elçiliği son bulmuştur. Fakat elçinin bu vazifesini resmi olarak tamamlaması için Madrid'de ikamet ettiği yazlığın kira sözleşmesini feshetmesi için büyük bir bedel ödemesi gerekmekte olup elçinin, İspanya'dan onurlu şekilde ayrılması mecburiydi. İzzet Paşa, ödemede meydana gelen gecikmelerin gün geçtikçe mevcut masraflara ekleneceğini bildirmiştir. BOA.Y.PRK.ASK, Nr. 255/34, 1 Rebiül evvel 1326 (3 Nisan 1908).

[250] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Askerî [İ.AS], Nr. 71/14, 24 Rebiül evvel 1326 (26 Nisan 1908); BOA. MV, Nr. 121/33, 9 Şevval 1326 (4 Kasım 1908); BOA. BEO, Nr. 3301/247561, 26 Rebiül evvel 1326 (28 Nisan 1908).

[251] BOA. İ.TAL, Nr. 461/22, 13 Cemaziyel evvel 1327 (2 Haziran 1909); BOA. BEO, Nr. 3568/267587, 18 Cemaziyel evvel 1327 (7 Haziran 1909).

[252] İkinci Süvari Müfettişliği'ne Mirliva Mehmed Faik Paşa, Üçüncü Süvari Müfettişliği'ne Mirliva Emin Paşa ve Dördüncü Süvari Müfettişliği'ne Mirliva Süleyman Faik Paşa'ların memuriyetleri uygun görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Harbiye [İ.HB], Nr. 74/24, 15 Muharrem 1329 (16 Ocak 1911). İzzet Fuad Paşa, Süvari Müfettişliği görevindeyken sağlık sorunlarıyla karşılaşmış ve iki ay süreyle Avrupa kaplıcalarına gitmesine izin verilmiştir. BOA. İ.HB, Nr. 142/24, 5 Zilkaade 1331 (6 Ekim 1913); BOA. BEO, Nr. 4220/316442, 6 Zilkaade 1331 (7 Ekim 1913).

emekliye sevkedilmiş[253], 27 Şubat 1916 tarihinde de İkinci Ordu Kumandalığı'na atanmıştır[254].

Osmanlı hükûmetinin fevkalâde heyetinin kabul merasiminde bulunmak üzere Osmanlı sefareti memurları San Sebastian'a gitmiştirr[255]. Madrid sefiri İzzet Paşa da bu şehre gelecek olan sefaret heyetiyle ilgilenmesi için vazifelendirilmiştir. Öncelikle İzzet Paşa, sefaret heyetinin uygun olmayan bir gösteriye rastlamaması ve buradaki matbuat tarafından Osmanlı Devleti hakkında hoş olmayan bir dilin kullanılmaması için çabaladığını bildirmiştir. Aksine liberal, cumhuriyet, sosyalizm taraftarı gazetelerde bile söz konusu heyeti öven pekçok makalelerin yer aldığı ve hiçbir yerde görülmemiş olan muhabbet dolu bir muamelenin temin edildiğini ifade etmiştir. Hatta sefir, bu heyetin İstanbul'da iken geleceğini haber alır almaz gerekli olan tedbirleri almaya giriştiklerini, kralın mızıkasıyla diğer bandolarda mevcut olmayan Marş-ı Âli-yi Hamidî'yi İstanbul'dan getirip sarayda birbirini takip eden gösteriler tertip ederek bir sofra hazırlatmışlardır. 8.000 kişiyi aşkın bir grupla beraber ayağa kalkarak marş okunmuş, Kral ve kraliçeye *Osmanlı Nişânı* takdim edilmiştir. Belediye Dairesi'nde bu heyet için bir ziyafet düzenlenmiş yapılacak şenlikten önce Hamidiye Marşı söylenmiş, ahali tarafından olağanüstü şekilde alkışlanmışlardır. Ayrıca İzzet Paşa tarafından yazılmış Türkçe bir levha ortalığı aydınlatmıştır. Ferit Paşa'nın burayı terkedeceği akşam Osmanlı Devleti'nin ikramını anlattıracak şekilde 70 kişilik bir sofra hazırlatmış kral, kraliçe ve İspanya hakkında uygun bir konuşma yapmıştır. Fakat elçi, bütün bu gayretlerine ve başarılarına bir karşılık göremediğinden derin bir ümitsizliğe kapılmıştır. Avrupa'nın diğer mahallerinde Osmanlı Devleti hakkında yazılan makaleler ve Osmanlılara karşı yapılan muamelelerin okunduğunu belirtmiştir. Oysa kendisinin yaklaşık iki senedir İspanya'da bulunmasına rağmen ne padişah

[253] BOA. İ.HB, Nr. 142/35, 8 Zilkaade 1331 (9 Ekim 1913); BOA. BEO, Nr. 4221/316552, 11 Zilkaade 1331 (12 Ekim 1913).

[254] Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmud Kamil Paşa'nın mazeretinden dolayı İkinci Ordu Kumandanı Vehib Paşa, Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na tayin edilmiştir. BOA. İ.HB, Nr. 181/37, 24 Rebiül ahir 1334 (29 Şubat 1916).

[255] BOA. Y.A.HUS, Nr. 420/5, 2 Cemaziyel ahir 1319 (16 Eylül 1901). Madrid sefiri İzzet Paşa'nın San Sebastian'a gitmesi için harcırah ödenmesine karar verilmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 119/71, 21 Cemaziyel evvel 1322 (3 Ağustos 1904); İzzet Paşa'ya ödenecek yol masrafı 10.000 kuruştur. BOA. İ.HR, Nr. 390/27, 18 Cemaziyel ahir 1322 (30 Ağustos 1904). Ayrıca telgraf ücretiyle sefaretin ziyafet muhasasatının ödenmesi gerekmektedir. BOA. İ.HUS, Nr. 132/1, 1 Cemaziyel ahir 1323 (3 Ağustos 1905); BOA. İ.HUS, Nr. 120/76, 28 Cemaziyel ahir 1322 (9 Eylül 1904); BOA. İ.HUS, Nr. 122/7, 4 Şaban 1322 (14 Ekim 1904); BOA. İ.HUS, Nr. 121/22, 8 Receb 1322 (18 Eylül 1904); BOA. İ.HUS, Nr. 123/30, 5 Ramazan 1322 (13 Kasım 1904); BOA. İ.HUS, Nr. 143/36, 11 Cemaziyel evvel 1324 (3 Temmuz 1906).

hakkında ne de Osmanlı Devleti aleyhinde herhangi zararlı bir bendi gazetelerde asla görmediğini, kendisinin de haksızlığa uğradığını düşünmekte sefaretinin herhangi bir ek masraf çıkarmadığını belirterek kabahati de bu noktada aramaktadır. Eğer sefir bütün bu hizmetlerine karşılık takdir göremeyecekse buna artık tahammülünün kalmadığını ve kendisine başka bir geçim yolu bulmaya çalışacağını söylemiştir. Madrid Sefareti'nden azlolunduğunun İspanya hükûmetine telgrafla bildirilmesini rica etmiştir[256]. Bunun yanında İzzet Paşa, üç seneden beri Madrid sefaretinde görev yaptığını ve vazifesini iyi bir şekilde sürdürdüğünü belirtmiştir. Gerek kralın sarayında gerek Madrid'deki meclis görüşmelerinde devrin ileri gelenleri arasında seçkin bir mevkiye eriştiğini de eklemiştir. Ancak bu sıralar sefirin Madrid'in su ve havasıyla uyum sağlayamadığından eklem hastalığına yakalandığı ve rahatsızlığının şiddetlendiği görülmüştür. Elçi, bazı askerî eserlerinin basılıp neşredilmesi için Fransa'da bulunduğu esnada[257], Almanya'da bazı seyahatler gerçekleştirmesi gerekmiştir. Ayrıca sefaretin bir ümitsizlik içinde olduğunu, Osmanlı hükûmetinin Avrupa'nın genel ahvalden habersiz olduğunu, bu büyük devletin birtakım şahısların yanlış düşünceleri ve inançlarıyla değil müessesenin adetlerine ve millî haysiyetine uygun düşüncelerini göstermek gibi güçlü bir noktaya ulaşamadığı için sefaretten afvını dilemiştir[258]. İzzet Paşa'nın vazifesinden ayrılmak istemesinin diğer bir sebebi,

[256] Devleti için hizmet eden İzzet Paşa, Münir Bey'in dâimâ Osmanlı Devleti hakkında insanları nefrete davet ettiğini ve padişah için uygun olmayan bir dil kullandığını bildirmiştir. BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 14/39, 10 Muharrem 1309 (16 Ağustos 1891).

[257] İzzet Paşa, Paris'teki halka karşı Osmanlı Devleti'nin şeref ve haysiyyetini muhafaza etmesinin yegâne vazifesi olduğunu bilmesine rağmen bu durum tamamen hükümsüz kalmıştır. Zira sefir, sefaret kirası gibi zaruri taleplerinin ödenmediğini bildirmekte bu sıkıntılı halin kendisi için devam etmesinin mümkün olmadığını belirtmektedir. Buna ek olarak görevi süresince biriken maaşının telgrafla kendisine ödenmesini isteyen İzzet Paşa, ödeme yapılmadığı takdirde şahsi eşyalarını nişân ve silahlarını mezadla (artırmalı satış) elden çıkarıp Madrid'e bir daha geri dönmeyerek annesinin yanına ya da başka bir yere gideceğini ifade etmiştir. BOA. Y.PRK.ASK. Nr. 161/48, 28 Muharrem 1318 (28 Mayıs 1900). İzzet Paşa, Paris'te boşuna kalmayıp Rumeli'ye gitmek istediğini belirtmiş, Fransa ve Avrupa'nın askeriyeyle ilgili yazılmış eserlerini takdirle yayımlayan gazetelere padişahın, askerlerinin ve mahalli hükûmetlerin mesaisindeki gayretleri ve icraatı hakkında mektuplar gönderip bastırmasının daha faydalı ve etkili olacağını ifade etmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 519/62, 17 Safer 1326 (21 Mart 1908).

[258] BOA. Y.A.HUS, Nr. 438/24, 10 Ramazan 1320 (11 Aralık 1902); BOA. BEO, Nr. 1716/128677, 24 Cemaziyel evvel 1319 (8 Eylül 1901); İzzet Paşa, istifasının gerekli mercilerce kabul edilmesini istemekteydi. Aslında sefirin amacı, mesleğini terk edip etmemesinin gerekli olup olmadığını anlamak için Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu askeri sıfatı hakkındaki fikrini öğrenmektir. Bu konuda kararlı olduğunu dile getirmiş ve ret bir cevabı kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Bu durum, hükûmet naibesi kraliçeyle İspanyalı ileri gelenler üzerinde iyimserlikle tesir etmiştir. İzzet Paşa, Osmanlı hükûmetinden memuriyetine son verildiğini içeren nâme-i hümâyûnun kendisine gönderilmesini istemiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 419/64, 21 Cemaziyel evvel 1319 (5 Eylül 1901); BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 51/67, 15 Zilkaade 1325 (20 Aralık 1907). Bunun yanında sefirin istifasıyla alakalı birtakım rivayetler de ortaya atılmıştır. Alman gazetelerinden birçoğu, Madrid elçisi İzzet Paşa'nın, Paris gazeteleriyle yayımladığı bir mektuba yer vermiştir. Sefir, bu mektubunda Osmanlı Devleti'nin maaşlarını ödemediğinden istifa

Osmanlı Devleti sefirlerinin büyük bir kısmının İstanbul'da olduğu halde kendisinin altı senedir memleketinden mahrum bir hayat sürmesiydi. Ayrıca uzun süredir yaptığı hizmetlerine karşılık herhangi bir mükâfat elde edememiştir. Bununla beraber *"Sadullah Paşa*[259] *gibi bir 'âdi sürgün ve esârete mahkûm"* olduğunu düşündüğünden vazifesinden ayrılmak istemiştir[260]. İzzet Paşa, her ne kadar her fırsatta istifa etmek istediğini belirtse de 1908 yılına kadar Madrid elçiliği görevini sürdürmüştür.

3.7. ABDÜLHAK HAMİD BEY

Abdülhak Hamid Bey, 2 Ocak 1852 tarihinde dedesi Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın Bebek'teki yalısında dünyaya gelmiştir. Babası Encümen-i Dâniş'in ikinci reisliğinde görev yapmış olan tarihçi Hayrullah Efendi olup annesi Kafkasya'dan kaçılırıp İstanbul'a getirilen Münteha Nasib Hanım'dır. İlk eğitimine Bebek'te mahalle

ettiğini bildirmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Siyasi [HR.SYS], Nr. 40/36, 5 Ekim 1900.

[259] Sadullah Paşa'nın yaşamı esaretle geçmesinin yanında ölümü de son derece elimdir. Madrid'de basılan *el-Kureu Gazetesi, el-Liberal* ve *Lare Publika* gazetelerinde *bir sefirin intiharı* başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Söz konusu gazeteler, resmi ve yarı resmi telgrafnamelerden yola çıkarak Viyana sefiri Sadullah Paşa'nın feci bir şekilde vefat ettiğini iddia etmişlerdir. Ancak gayri resmi gazetelerde bu olay intihar ederek vefat ettiği şeklindedir. Sadullah Paşa'nın Cumartesi sabahı sefarethaneden çıkıp lastik bir boru satın aldığı ve sefarethaneye gelerek borunun bir ucunu gazın ucuna diğer tarafını da ağzına yerleştirmek suretiyle gaz musluğunu açarak intihar ettiği bildirilmiştir. Sefirin mağdûr olduğu, bu mağdûriyete katlandığı ve kimseye haber vermeden hayatına son verdiği görülmektedir. Sultan Abdülmecid Han'ın cülusundan sonra kendisine ehemiyyetsiz bir nazarla bakıldığı, oysa Sadullah Paşa'nın son derece liyakatli bir şahsiyet olduğu, görev süresince mevcut bölgesinden herhangi bir yere gönderilmediği ve sürgün edilmediği ifade edilmiştir. Önce Berlin, 1883'te de Viyana Sefareti'ne tayin edilen Sadullah Paşa, muhtelif rütbelerle taltif edilse de görev süresince memuriyet mahalinden ayrılmasına asla izin verilmediği, hatta Berlin Sefareti'nde vazifeli olduğu dönemde İstanbul'da ikamete mecbur tutulan ailesini görebilmesi için birkaç günlüğüne bile vatana dönmesine müsaade edilmediği ifade edilmiştir. Sefir, İstanbul'a gelip kızını hükûmetin uygun gördüğü bir mahalde görmek için izin dilekçesi kaleme almışsa da kendisinin hizmetine daima ihtiyaç duyduklarından bu isteğinin her defasında ertelendiği bildirilmiştir. Bu sıkıntılar içinde on dört sene sefaret hizmetine devam ettiği, istifa etse bile kabul edilmeyeceğiniden emin olduğu ifade edilen Sadullah Paşa izinsiz görev mahalini terk etmesi durumunda eşinin ve kızının zarar görebileceğini düşündüğünden bunu da göze alamadığı ifade edilmiştir. BOA. Y.EE, Nr. 45/7, 16 Cemaziyel ahir 1308 (27 Ocak 1891). Bir diğer vesikada, *Wiener Tageblatt Gazetesi*'nin bir nüshasında, Sadullah Paşa'nın intiharına ilk başta inanılmadığı ancak elçinin naaşı İstanbul'a nakledilince doktorlar tarafından yapılan muayene neticesinde sefirin intihar ederek vefat ettiği ispatlanmıştır. Bir rivayete göre ise elçinin, padişahın maiyetinde başka bir kişi tarafından katledildiği zannedilmiş, hatta bu söylenti bir müddet İstanbul'da konuşulmuştur. Bunun üzerine devrin padişahı, Sadullah Paşa'nın vefatını araştırmak için üç üyeden oluşan bir komisyon teşkil etmiştir. Söz konusu komisyon tarafından gerçekleştirilen araştırmanın neticesinin gizli tutulmasına karar verilmiştir. Elçinin intihar etme sebebinin ekonomik olmadığı, sefirin Viyana'da çok fazla borcunun olduğu rivayet edilse de bunları ödediği bildirilmiştir. Bunların yanında sefirin Almanya'da bir kızla ilişkisinin olduğu ve bu kızla Viyana'da uzun süre vakit geçirdiği belirtilmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 244/41, 13 Receb 1308 (22 Şubat 1891).

[260] BOA. Y. PRK.EŞA, Nr. 48/23, 30 Ramazan 1323 (28 Kasım 1905).

mektebinde başlayan Abdülhak Hamid Bey, Evliya Hoca ve ona şiiri sevdiren âlimlerden biri olan Hoca Tahsin Efendi'den özel ders almıştır. Daha sonra ağabeyi Nasuhi Bey'le[261] Paris'e gidip burada takriben bir buçuk sene özel bir okulda eğitim görmüştür[262].

Hamid Bey henüz 13 yaşındayken Tercüme Odası'na göreve başlamış[263], 1865'te babası Hayrullah Bey Tahran'a elçi olarak atanınca babasıyla beraber Tahran'a gitmiş ve Tahran Sefareti'nin ikinci sırkitabetine tayin edilmiştir[264]. Bir sene sonra babası vefat etmiş ve ailesiyle beraber İstanbul'a dönmüştür[265]. Hayrullah Bey'in vefatı üzerine Osmanlı hükûmeti geride kalan ailesine 2.500 kuruş maaş bağlamıştır[266]. Muhtelif kalemlerde memuriyet yapan Hamid Bey, 1871'de Edirne'de Fatma Hanım'la evlenmiştir[267]. 1 Temmuz 1876'da Paris Sefareti ikinci kitabetine tayin edilmiştir[268]. Hamid Bey, 18 Aralık 1883'te Bombay Osmanlı Şehbenderliği'ne tayin edilmiştir[269]. Hamid Bey, İstanbul'da vereme yakalanan Fatma Hanım'ın hastalığının bu şehirde artması üzerine İstanbul'a dönme kararı almıştır. Fatma Hanım dönüş yolundayken 21 Nisan 1885'te Beyrut'ta vefat etmiş bu durum Hamid Bey'i derinden sarsmıştır[270]. Londra Sefareti'nde ikinci katib olarak olarak görev yapmakta olan Hamid Bey, bazı zararlı yayınlarından dolayı 21 Haziran 1888 tarihinde vazifesinden azledilmiştir[271]. Daha sonra Londra Sefareti Başkâtibi olarak atanmış[272] ve kendisine

---

[261] BOA. DH.SAİDd, Nr. 26/49, 29 Zilhicce 1252 (6 Nisan 1837); BOA. HR.SAİD, Nr. 14/19, 15 Muharrem 1325 (28 Şubat 1907).
[262] Bu okul, Ecole Nationale'dır. Bkz. Sakin Öner, *Abdülhak Hâmid Tarhan,* Toker Yayınları, İstanbul 1974, s. 7.
[263] Kenan Mermer, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Değişen Metafizik ve Edebiyat: Abdülhak Hâmid Tarhan Örneği,* İz Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 104.
[264] Tahran Sefareti ikinci sırkatibi Nazım Efendi'nin birinci sırkitabetine nakledilmesi üzerine Hamid Bey ikinci sırkitabetine atanmıştır. BOA. HR.MKT, Nr. 552/3, 11 Rebiül evvel 1283 (24 Temmuz 1866).
[265] İnci Enginün, "Abdülhak Hamid Tarhan", *DİA,* 1988, C. I, s. 207.
[266] BOA. İ.MMS, Nr. 34/1399, 29 Şevval 1283 (6 Mart 1867); BOA. A.}MKT.MHM, Nr. 376/61, 7 Zilkaade 1283 (13 Mart 1867).
[267] Öner, s. 8.
[268] Mermer, s. 106.
[269] Hamid Bey'in Bombay Şehbenderliği'ne atanması İngiltere kraliçesi tarafından onaylanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Londra Sefâreti [HR.SFR.3], Nr. 302/7, 26 Ocak 1884; BOA. HR.SFR.3, Nr. 302/17, 12 Şubat 1884; Hamid Bey'e şehbenderlik hükümlerini içeren dört kıta evâmirnâme gönderilmiştir. BOA. HR.SFR.3, Nr. 302/16, 12 Şubat 1884. Londra Sefareti heyetinin aldığı kararla Bombay Başşehbenderi Hamid Bey'in Londra Sefareti Başkâtibi Ferid Bey ile becayiş yapmaları uygun görülmüştür. BOA. İ.HR, Nr. 299/18953, 28 Safer 1303 (6 Aralık 1885).
[270] Öner, s. 8.
[271] BOA. İ.DH, Nr. 1086/85233, 11 Şevval 1305 (21 Haziran 1888); BOA, A.}MKT.MHM, Nr. 497/86, 11 Şevval 1305 (21 Haziran 1888).
[272] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 11/80, 29 Zilhicce 1307 (16 Ağustos1890). Hamid Bey, Londra Sefareti Başkâtibi iken kendisine 100 lira verilerek taltif edilmiştir. BOA. Y.PRK.HH, Nr. 21/11, 3 Receb 1306

üçüncü rütbeden *Nişân-ı Osmânî* verilmiştir[273]. Hamid Bey bu vazifedeyken kıdemli, ehliyetli oluşu ve iyi hizmetlerinden dolayı birinci rütbenin ikinci sınıfından birinci sınıfına yükselmiştir[274].1890'da Nelly Hanım'la evlenen Hamid Bey, eşinin kendisine ve kültürüne uyum sağlamasından dolayı memnun olduğunu dile getirmiştir[275]. Londra Sefareti Başkâtibi Hamid Bey, 23 Aralık 1893'te mevcut hizmetine devam ettirilerek Londra Sefareti Müsteşar Muavinliği'ne tayin edilmiştir[276]. Bu sırada Hamid Bey'in Londra'da tahsil gören oğlu Abdülhak Hüseyin Bey[277], Londra Sefareti fahri kâtipliğine atanmıştır[278]. 6 Eylül 1895'te orta elçi[279] unvanıyla Lahey Sefareti'ne tayin edilen Hamid Bey [280], bu görevine 30 Kasım 1897'de son verilmiştir[281]. Ancak Hamid

(5 Mart 1889). Londra Sefareti Başkâtibi Abdülhak Hamid Bey'e, İran devleti tarafından ikinci rütbeden *Şîr ü Hurşîd Nişânı* verilmiş olup gerektiğinde takılmasına izin verilmesi istenmiştir. BOA. İ.HR, 316/20334, 29 Cemaziyel ahir 1307 (20 Şubat 1890); BOA. HR.SFR.3, Nr. 367/16, 10 Mart 1890. Şîr ü Hurşîd Nişânı, 1808'de Fethî Ali Şâh tarafından ihdâs olunmuştur. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 264. Londra Sefareti Başkâtibi Hamid Bey, mevcut maaşı düşük olduğundan geçim sıkıntısı yaşamıştır. Bunun yanında aylıklardaki ödemelerin geciktiğini ve sefalet içinde olduklarını eklemiştir. Sefarethanede yemek olmadığından her gün dışarda yemek zorunda kaldıklarını, maaşlarında yaşanan bu gecikmenin son derece önemli bir mesele haline geldiğini bildirmiştir. Hamid Bey, Sefir Paşa'nın bu konuda Hariciye Nezareti'ne müracaat etmesine rağmen bir netice alamadıklarını, ecnebi memleketlerdeki sefaret katiplerinin böyle sefil ve perişan olmalarının uygun olmayacağını ifade ederek biriken maaşların ödenmesini istemiştir. BOA. Y.MTV, Nr. 80/29, 4 Muharrem 1311 (18 Temmuz 1893); BOA. İ.HUS, 14/39, 16 Muharrem 1311 (30 Temmuz 1893); BOA. BEO, Nr. 252/18888, 27 Muharrem 1311 (10 Ağustos 1893).

[273] BOA. İ.DH, Nr. 1109/86832, 14 Rebiül evvel 1306 (18 Kasım 1888).

[274] BOA. İ.HR, Nr. 316/20307, 26 Cemaziyel evvel 1307 (18 Ocak 1890).

[275] Mermer, s. 116.

[276] BOA. İ.TAL, Nr. 40/53, 14 Cemaziyel ahir 1311 (23 Aralık 1893). Londra Sefareti Müsteşar Muavini Hamid Bey'in maaş ve muhassasatı olan 54 liranın memuriyet tarihinden itibaren ödenmesi gerekmektedir. BOA. İ.HUS, Nr. 22/71, 29 Ramazan 1311 (5 Nisan 1894). Hamid Bey, Müsteşar Muavinliği vazifesini gerçekleştireceğinden Londra Başkitâbeti'ne Bükreş Sefareti Başkâtibi Ali Ferruh Bey tayin edilmiştir. BOA. BEO, Nr. 336/25192, 24 Cemaziyel ahir 1311 (2 Ocak 1894); BOA. İ.HUS, Nr. 19/65, 23 Cemaziyel ahir 1311 (1 Ocak 1894). Londra sefiri Rüstem Paşa, ihtiyarlamış olduğundan sefaret işlerinin yürütülebilmesinde yardımcı olması için Londra Sefareti Müsteşar Muavini Hamid Bey'e "sefir muavini" unvanı verilmesi uygun görülmüştür. BOA. HR.TH, Nr. 144/57, 31 Temmuz 1894; BOA. İ.HUS, Nr. 27/19, 25 Muharrem 1312 (29 Temmuz 1894).

[277] Osmanlı hükûmeti, Abdülhak Hüseyin Bey'i tababet ve diğer ilimlerde tahsil görmesi için Avrupa'ya göndermiş ve kendisine diğer öğrencilere verilen mikdarda tahsisat verilmesini kararlaştırmıştır. BOA. İ.DH, Nr. 1159/90580, 22 Rebiül evvel 1307 (16 Kasım 1889).

[278] BOA. İ.HUS, Nr. 22/69, 29 Ramazan 1311 (5 Nisan 1894). Abdülhak Hüseyin Bey, Lahey Sefareti ikinci kitabetinde iken mevcut maaşıyla Londra Sefareti ikinci kitabetine tayin edilmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 59/5, 3 Receb 1315 (28 Kasım 1897).

[279] BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 7/57, 5 Receb 1315 (30 Kasım 1897).

[280] BOA. Y.A.HUS, Nr. 336/9, 16 Rebiül evvel 1313 (6 Eylül 1895); BOA. İ.HR, Nr. 347/47, 11 Zilkaade 1312 (6 Mayıs 1895); Hamid Bey, memuriyet yerine ulaşmasının akabinde Felemenk hükûmet naibesi tarafından resmi kabülünün gerçekleşeceğini, sonrasında göreve başlayacağını bildirmiştir. BOA. Y.PRK.EŞA, 22/15, 23 Muharrem 1313 (16 Temmuz 1895).

[281] BOA. Y.PRK.NMH, Nr.7/57, 5 Receb 1315 (30 Kasım 1897); BOA. İ.HR, Nr. 348/6, 11 Muharrem 1313 (4 Temmuz 1895); Lahey sabık sefiri Hamid Bey'in memuriyetine son verildiğini içeren nâme-i hümâyûna Felemenk hükûmet naibesi kraliçe tarafından cevabî mektup gönderilmiştir. BOA. Y.A. HUS, Nr. 384/105, 29 Zilhicce 1315 (21 Mayıs 1898); Osmanlı hükûmeti, devlet vazifelilerine gidiş-dönüş harcırahlarını maaş ve tahsisatlarının bir misli ölçüsünde verirdi. Bu sebeple Lahey Sefareti'nden ayrılmış olan Hamid Bey'e Lahey'den İstanbul'a dönüşünde 10.000 kuruş harcırah

Bey, Lahey'deki elçiliği devam ederken 29 Haziran 1897'de Londra Sefareti Müsteşarlığı'nda görevlendirilmiştir[282]. Londra Sefareti Müsteşarı Hamid Bey'e, Felemenk devleti tarafından birinci rütbeden *Orange Nassau Nişânı* verilmiştir[283]. Hamid Bey, müsteşarlık görevindeyken Mancherster şehbenderinin vazifesinden ayrılması üzerine bu görev de memuriyetine eklenmiştir[284]. 22 Aralık 1907'de Londra sefiri Musurus Paşa'nın vefatı üzerine bu göreve uygun bir şahıs atanıncaya kadar Londra maslahatgüzarlığı sefaret müsteşarı Hamid Bey'e ihale edilmiştir[285]. Madrid sefiri İzzet Paşa'nın memuriyetine son verildiğinden 30 Mart 1908'de Londra Sefareti Müsteşarı Hamid Bey ehliyet ve liyakatinden dolayı[286] Madrid Sefareti'ne atanmışsa

verilmiştir. BOA. ŞD, Nr. 2683/48, 6 Rebiül ahir 1316 (24 Ağustos 1898). Hamid Bey'den sonra Lahey Sefareti'ne Paris Sefareti Müsteşarı Misak Efendi elçi tayin edilmiş ve selefinin görevinin son bulduğunu içeren iki kıta nâme-i hümâyûn 9 Eylül 1897'de tezkereyle gönderilmiştir. Ancak Misak Efendi'nin tayininden uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen gerekli olan nâme-i hümâyûnların ulaşmaması kötü bir tesire sebep olmuş ve nameler ulaşmadığı sürece de Hamid Bey'in sefirliği devam edeceği İstanbul'a dönen Felemenk sefiri tarafından beyan edilmiştir. Esasen Osmanlı hükûmeti, dostluk ilişkilerini devam ettirmek istediğinden buna vasıta olması amacıyla Lahey Sefareti'ne orta elçi unvanıyla meratibi divaniyyeden birinci rütbenin birinci sınıfına ve ikinci rütbeden Osmanlı ve Mecîdî Nişânları'na sahip Misak Efendi'nin tayinini uygun görmüştür. BOA. Y.A.RES, Nr. 90/11, 5 Receb 1315 (30 Kasım 1897); Hamid Bey, Londra Sefareti Müsteşarlığı'na seçileceğinden kendisine Paris Sefareti Müsteşarlığı'na geçmemesi gerektiği bildirilmiştir. Bunun yanında Hamid Bey'in maaşına 1.000 kuruş zam yapılması ve Misak Bey'in de Lahey Sefareti'nden aldığı mevcut maaşıyla tayini uygun görülmüştür. BOA. Y.PRK.HR, Nr. 24/41, 29 Muharrem 1315 (30 Haziran 1897).

[282] Hamid Bey'in Lahey Sefareti'ndeki mevcut maaşı 9.000 kuruşken 1.000 kuruş daha zam yapılarak müsteşarlık maaşı 10.000 kuruşa yükselmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 355/16, 28 Muharrem 1315 (29 Haziran 1897); BOA. Y.PRK.PT, Nr. 14/106, 13 Safer 1315 (14 Temmuz 1897); Paris Sefareti Müsteşarı Misak Efendi, Lahey Sefareti'ne atanmıştır. BOA. Y.MTV, Nr. 161/157, 29 Muharrem 1315 (30 Haziran 1897). Londra Sefareti Müsteşarlığı'na atanmış olan Hamid Bey, geçmiş memuriyetinde sefir unvanına sahip olduğundan ve ecnebi devletlerin sefaretlerinin yanında bulunan müsteşarların çoğunluğu *murahhas orta elçi* fahri unvanına sahip olduklarından Hamid Bey'e de bu unvanın verilmesi uygun görülmüştür. BOA. Y.MTV, Nr. 162/106, 10 Safer 1315 (11 Temmuz 1897); BOA. Y.MTV, Nr. 166/173, 9 Rebiül ahir 1315 (7 Eylül 1897). Londra Sefareti Müsteşarı Hamid Bey, Lahey Sefareti'nde bulunduğu zamana ait 1312 senesi maaşlarından birikmiş olan Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti'ne havale edilmiş olan mebaliği askerî tesisat ianesi olarak vermiştir. BOA. HR.TH, Nr. 210/4, 6 Nisan 1898. Londra Sefareti Müsteşarı Hamid Bey'in maaşına 8 Şubat 1900'de 2.000 kuruş zam yapılmıştır. BOA. İ.HR, Nr. 366/9, 7 Şevval 1317 (8 Şubat 1900); BOA. BEO, Nr. 1441/108006, 13 Şevval 1317 (14 Şubat 1900). Mekâtib-i Kavâid-i Hıfzüssıhha hakkında uluslararası düzenlenecek olan kongrenin ikinci toplantısı 5 Ağustos 1907'de Londra'da yapılacağı bildirilmiştir. Avrupa hükûmetlerinin pek çoğunun delege tayin edeceği bu kongereye Osmanlı hükûmetinden de bir delege gönderilmesi İngiltere Sefareti tarafından tavsiye edilmiştir. Fakat Osmanlı hükûmeti, söz konusu kongreye özel bir memurun tayin edilmesinin gerek olmadığını düşünerek Londra Sefareti Müsteşarı Hamid Bey'in bu kongreye katılmasını uygun görmüştür. BOA. İ.HR, Nr. 405/40,14 Rebiül evvel 1325 (27 Nisan 1907); BOA. HR.TH, Nr. 346/65, 30 Nisan 1907; BOA. HR.SFR.3, Nr. 580/10, 16 Mayıs 1907.

[283] BOA. HR.TH, Nr. 202/19, 14 Ekim 1897.

[284] Hamid Bey, Manchester şehbenderliği görevine kendi isteğiyle getirilmiş olup şehbender hasılatından kendisine 5.000 kuruş maaş bağlanmıştır. Bu tarihlerde Manchester'daki Ermeni komitelerinin hal ve hareketlerinin kontrol edilmesi gerektiğinden şehbenderlikte birinin vazifelendirilmesi önemliydi. BOA. Y.EE, Nr. 15/63, 29 Zilhicce 1317 (30 Nisan 1900).

[285] BOA. İ.HUS, Nr. 161/82, 17 Zilkaade 1325 (22 Aralık 1907); BOA. BEO, Nr. 3217/241216, 17 Zilkaade 1325 (22 Aralık 1907).

[286] BOA. İ.HR, Nr. 411/41, 21 Safer 1326 (25 Mart 1908).

da burada yalnızca üç ay görev yapmıştır[287]. Onun yerine 2 Temmuz 1908'de Madrid'e elçi olarak Stokholm sefiri birinci Ferik Şerif Paşa[288] tayin edilmişse de[289] bu vazifeyi kabul etmemiştir[290]. Sonradan Hamid Bey, 7 Temmuz 1908'de Brüksel Sefareti'ne sefir olarak atanmış[291], Brüksel elçisi olarak görevdeyken hizmetlerinden dolayı Hamid Bey'e birinci rütbeden *Mecîdî Nişânı*[292] ile 8 Temmuz 1908'de murassa *Osmanlı Nişânı* verilmiştir[293]. Bundan başka 9 Şubat 1910'da Belçika Kralı tarafından

[287] BOA. BEO, Nr. 3279/245861, 22 Safer 1326 (26 Mart 1908); BOA. BEO, Nr. 3273/245455, 16 Safer 1326 (20 Mart 1908). Hamid Bey'in Madrid'e elçi tayin edildiğine dair emsaline uygun olarak İspanya Kralı'na iki kıta nâme-i hümâyûn gönderilmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 360/96, 29 Mart 1908; BOA. BEO, Nr. 3281/246041, 26 Safer 1326 (30 Mart 1908). Madrid sefiri Hamid Bey'e maaş ve tahsisat olarak 24.750 kuruş verilmesi ve kendisine tahsis olunan maaşının Londra'dan hareket tarihinden itibaren ödenmesi kararlaştırılmıştır. BOA. Y.PRK.BŞK, Nr. 78/52, 25 Safer 1326 (29 Mart 1908); BOA. BEO, Nr. 3343/250718, 26 Cemaziyel evvel 1326 (7 Temmuz 1907); BOA. İ.HUS, Nr. 167/88, 25 Cemaziyel evvel 1326 (6 Temmuz 1907). Hamid Bey'e verilecek 24.750 kuruşun 18.450 kuruşu maaşı olup 6.300 kuruşu da tahsisatıdır. BOA. Y.A.RES, Nr. 154/84, 25 Safer 1326 (29 Mart 1908); BOA. İ.HR, Nr. 411/31, 25 Safer 1326 (29 Mart 1908); BOA. İ.HR, Nr. 412/27, 9 Rebiül ahir 1326 (11 Mayıs 1908). Aslında Hamid Bey, Londra Elçiliği'nde müsteşar muavini görevindeyken Madrid elçisi olarak tayin edilmeyi istemiştir. Çünkü akranları görevinde yükselirken kendisinin yerinde saydığını düşünmüş ve görevinde terfi ederse yaşadığı ekonomik sıkıntıların son bulacağına inanmıştır. Yusuf Mardin, *Abdülhak Hâmid'in Londra'sı,* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976, s. 162-165.

[288] Mehmed Şerif Bey, Berlin büyükelçisi Said Paşa'nın oğludur. 13 Ocak 1865'te İstanbul'da doğmuştur. Sıbyan Mektebi'nde ilk eğitimini tamamladıktan sonra Varna Rüştiye Mektebi'nde eğitim almıştır. Üç sene Mekteb-i Sultani'de, dört sene Paris'te okumuş; özel muallimlerden matematik ve Fransızca dersleri almıştır. Ayrıca Paris'te Saint Cry Harbiye Mektebi'nde eğitim almış olup Türkçe ve Fransızca konuşup yazabilmektedir. 27 Haziran 1882'de ikinci rütbenin ikinci sınıfına terfi etmiş ve 19 lira maaşla Paris Sefareti kitabetine atanmıştır. Şerif Bey'e, 1876'da dördüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı*, 21 Mart 1884'te *Osmânî Nişânı* verilmiştir. Bunun yanında kendisine 17 Aralık 1883'te Fransa devleti tarafından *Légion d'Honneur Nişânı* takdim edilmiştir. Paris Sefareti ikinci kitabetinde vazifeliyken Saint Cry Mekteb-i İdadisi'nde devam etmiş ve aldığı eğitimle ileride askeri rütbelere sahip olmayı hedeflemiştir. Nitekim 16 Ağustos 1886'da çavuşluğa getirilmiş, 18 Ekim 1886'da ikinci mülazimlik rütbesi verilmiştir. Ardından 16 Ocak 1888'de yüzbaşılık rütbesine terfi etmiştir. 25 Temmuz 1888'de Atina Sefareti Ataşemiliterliği'ne verilmekte olan maaş ölçüsünde tahsisatla Brüksel Sefareti Ataşemiliterliği'ne tayin edilmiştir. Detaylı bilgi için Bkz. BOA. DH.SAİDd. 1/632, 29 Zilhicce 1281 (25 Mayıs 1865); Ali Birinci, "Mehmed Şerif Paşa", *DİA,* C. XXXIX, İstanbul 2010, s. 1-2.

[289] BOA. İ.HR, Nr. 414/1, 2 Cemaziyel ahir 1326 (2 Temmuz 1908); BOA. İ.HR, Nr. 413/34, 9 Cemaziyel ahir 1326 (9 Temmuz 1908); BOA. İ.HR, Nr. 414/2, 12 Cemaziyel ahir 1326 (2 Temmuz 1908); BOA. BEO, Nr. 3353/251409, 10 Cemaziyel ahir 1326 (10 Temmuz 1908); BOA. BEO, Nr. 3350/251192, 6 Cemaziyel ahir 1326 (6 Temmuz 1908); BOA. BEO, Nr. 3346/250932, 30 Cemaziyel evvel 1326.

[290] Çünkü Şerif Paşa, Stokholm'da orta elçi olarak görev yaparken bundan sonraki vazifesinde bir terfi almayı ümit etmişti. Elçi, hem bu beklentisi karşılanmadığından hem de sağlık problemlerini ileri sürerek Ferid Paşa'ya çektiği telgrafta istifa etmek istediğini bildirmiştir. Bunun yanında Mısır ile ilgili bir vazifeye getirilmiş olsaydı Osmanlı hükûmetinin önemli çıkarlarını savunabileceğini de belirtmiştir. BOA. HR.SYS, Nr. 1858/22, 5 Ağustos 1908.

[291] Padişah tarafından Hamid Bey'in tayinini içeren nâme-i hümâyûn Belçika Kralı'na gönderilmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 413/33, 9 Cemaziyel ahir 1326; BOA. BEO, Nr. 3353/251403, 10 Cemaziyel ahir 1326 (10 Temmuz 1908); BOA. HR.TH, Nr. 365/96, 9 Temmuz 1908; BOA. BEO, Nr. 3350/251192, 6 Cemaziyel ahir 1326 (6 Temmuz 1908); BOA. BEO, Nr. 3346/250932, 30 Cemaziyel evvel 1326 (30 Haziran 1908).

[292] BOA. İ.TAL, Nr. 456/5, 7 Şaban 1326 (4 Eylül 1908).

[293] BOA. İ.TAL, Nr. 453/39, 8 Cemaziyel ahir 1326 (8 Temmuz 1908).

Brüksel sefiri Hamid Bey'e birinci rütbeden *Leopold Nişânı*[294] ile Lüksemburg Grandüşesi tarafından da birinci rütbeden *Kuron Döşen Nişânı* verilmiştir[295]. Eşi Nelly Hanım'ın 1911'de vefat etmesi üzerine aynı yıl İstanbul'a izinli olarak gelen Hamid Bey, Sultan Mecid'in Başmabeyncisi Mecid Bey'in kızı Emine Nâciye Hanım'la yirmi gün süren bir nişanlılık yaşamıştır. Hamid Bey, daha sonra Lüsyen Hanım'la evlenmiş, kendisinin birden fazla kadınla evlilik yapması zen-dost olarak ifade edilmiştir[296]. Söz konusu Brüksel Sefareti'ndeki elçilik görevindeyken 24 Aralık 1912'de bu vazifesinden ayrılmıştır[297]. Ocak 1914'te Meclis-i Âyân azalığına atanan Hamid Bey'e[298], âyân heyeti üyelerinden mevta Recaizade Ekrem Bey'den kalan maaş tahsis edilmiştir[299]. 8 Kasım 1916 tarihinde Meclis-i Âyân ikinci reis vekaletine atanmıştır[300]. 1929'da İstanbul Milletvekilliği'ne seçilmiş olup[301] bu görev onun son vazifesidir[302]. 13 Nisan 1937'de zatürre hastalığından vefat eden Hamid Bey'in Zincirlikuyu Asrî mezarlığına defnedilmiştir[303].

3.8. ALİ İHSAN EFENDİ

Ali İhsan Efendi, Cideli Kethüda Hâfız Mehmed Efendi'nin oğludur. Soyu Hafızzadeler'e dayanmakta olup Hicrî 1271'de (1854-1855) İstanbul'da doğmuştur[304].

---

[294] Aynı zamanda Belçika kralı, Brüksel Sefareti Başkâtibi Münir Süreyya Bey'e üçüncü ve ikinci katip Diran Noradonkyan Bey'e beşinci rütbelerden *Leopold Nişânları* vermiştir. BOA. BEO, Nr. 3700/277485, 28 Muharrem 1328.

[295]Bununla beraber Paris Sefareti Başkâtibi Diran Bey'e üçüncü ve Brüksel Sefareti Ataşesi Mahmud Sabit Bey'e beşinci rütbelerden *Kron dö Şen Nişânları* verilmiştir. BOA. BEO, Nr. 4094/307033, 25 Şevval 1330; BOA. İ.TAL, Nr. 480/19, 21 Şevval 1330 (3 Ekim 1912). Kron dö Şen Nişânı, Lüksemburg Dükalığı'na özgü olup 1841'de Felemenk ve Lüksemburg Grandükü II. Giyom tarafından meydana getirilmiştir. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 255-262. Belçika Kralı Leopold'un vefat etmesi üzerine Brüksel sefiri Hamid Bey'in elçilik vazifesi son bulmuş, ancak yeni Belçika Kralı I. Albert, sefirin memuriyetine devam etmesi için Osmanlı hükûmetine bir mektup göndermiştir. BOA. BEO, Nr. 3704/277729, 5 Safer 1328 (16 Şubat 1910); BOA. İ.HR, Nr. 421/13, 4 Safer 1328 (15 Şubat 1910).

[296] Mermer, s. 121-122.

[297] Brüksel Sefareti'ne Seyfeddin Bey tayin edilerek sabık sefir Abdülhak Hamid Bey'in memuriyetine son verilmiştir. BOA. BEO, Nr. 4127/309475, 15 Muharrem 1331 (25 Aralık 1912).

[298] Mermer, s. 122.

[299] BOA. BEO, Nr. 4269/320161, 23 Rebiül ahir 1332 (21 Mart 1914).

[300] BOA. MV, Nr. 245/110, 12 Muharrem 1335 (8 Kasım 1916).

[301] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], Muamelat Genel Müdürlüğü, [30-10-0-0], Nr. 74/487, 3 Şubat 1929.

[302] Mermer, s. 123-124.

[303] Öner, s. 9.

[304] BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912).

Sıbyan Mektebi'nde ilimlere giriş dersi almış, daha sonra Rüştiye Mektebi'nde, Mahrec-i Aklam'da ve Sultani Mektebi'nde muhtelif dersler tahsil etmiştir. 1874'te Mekteb-i Sultani'de edebiyat bölümünden en iyi derecede, ulûm ve fünûn kısmından ise orta derecede şehadetnamesini almıştır. Sonradan Paris'te Osmanlı öğrencisi olarak *Ekol Santral Mektebi*'nin giriş sınavına hazırlanmak üzere *Sainte Barbe Mektebi* son sınıfında eğitimi devam ederken Osmanlı öğrencileriyle beraber İstanbul'a dönmüştür. Arapça, Farsça'ya aşinalığı bulunmaktadır. Bununla beraber Türkçe, Fransızca yazabilmekte Almanca, İngilizce ve İtalyanca da bilmektedir[305].

Ali İhsan Efendi, 19 yaşındayken 800 kuruş maaşla Sultani Mektebi'nde Türkçe İdadi Muallimi olarak göreve başlamış, 1877'de Osmanlı Dersleri Mütalaat Müfettişliği vazifesini maaşsız şekilde ek görev olarak yapmıştır. 13 Aralık 1875 tarihinde muallimlik ve müfettişlik görevlerine devam ederken 100 kuruş maaşla Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'ne girmiştir. Ali İhsan Bey'e 10 Ekim 1878'de beşinci, 11 Şubat 1880'de dördüncü rütbelerden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. 17 Temmuz 1881'de 1.900 kuruş maaşla Berlin Sefareti ikinci kitabetinde göreve başlayınca muallimlik ve müfettişlik vazifelerinden istifa etmiştir. 14 Ocak 1882'de de üçüncü rütbeden *Osmânî Nişânı*[306] verilen Ali İhsan Bey, 6 Kasım 1882'de mevcut maaşıyla Petersburg Sefareti ikinci kitabetine nakledilmiştir. Bu vazifesine ek olarak Şubat 1884'te 5.195 kuruş harcırahla bazı konuları araştırmak için Tiflis'te görevlendirilmiştir. Daha sonra 8 Eylül 1884'te 3.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisatla Tiflis Başşehbenderliği'ne tayin edilmiştir. 1884'te hususi sefaretle Londra'ya atanan sabık Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın takriben beş ay sırkitabetinde bulunmuştur. Ocak 1885'te Rusya devleti tarafından üçüncü rütbeden *Saint Anne Nişânı* ile aynı sene Karadağ

Üsküdar Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi'nin 20 Eylül 1910 tarihli ilamında, Ali İhsan Bey'in doğum tarihi 1271 (1855) iken 1276 (1860) Rumi olarak düzeltilmiştir. Ancak burada kendisinin 1290 (1874) yılında muallimlik yaptığı kayıtlı olmakla beraber tercüme-i haldeki doğum tarihinin yeni Osmanlı evrakı üzerine tashih edilmiş buna göre ya muallimliğe 14 yaşında tayin edilmiş ya da bu vazifeye 1290 (1874) senesinden sonra başlamıştır. O kadar küçük yaşta muallim olamayacağından bu konudaki belirsizliğin çözülmesi istenmektedir. Ancak biz Ali İhsan Bey'in tercüme-i haline ulaştığımızda yukarıda da belirttiğimiz gibi doğum tarihi Hicrî (1854/1855) olup Sultani Mektebi'nde de vazifesine 1874'te başlamıştır. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası [HR. HMŞ.İŞO], Nr. 236/88, 16 Nisan 1338 (16 Nisan 1922).

[305] BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912).

[306] Ali İhsan Bey, Hariciye Nezareti müsteşar muavini olarak görevliyken hizmetlerinden dolayı kendisine birinci rütbeden *Nişân-i Osmânî* verilmiştir. BOA. İ.TAL, Nr. 350/27, 17 Ramazan 1322 (25 Kasım 1904).

Emirliği'nden üçüncü rütbeden *Danilo Nişânı*[307] verilmiştir. 15 Haziran 1885'te 1.900 kuruş maaşla Roma Sefareti ikinci kitabetine[308] ve 13 Şubat 1886'da 3.000 kuruş maaşla Çetine Sefareti Başkitabeti'ne atanmıştır. Mayıs 1886'da İtalya devleti tarafından dördüncü rütbeden *Saint Moris Lazar Nişânı* takdim edilmiştir[309]. 23 Mayıs 1887'de 2.400 kuruş maaşla Tahran Sefareti Başkitabeti'ne tayin edilen Ali İhsan Bey, ardından 30 Kasım 1887'de 3.600 kuruş maaşla Tahran Sefareti Müsteşarlığı'na nakledilmiştir. Daha sonra sefirler arasında çıkan anlaşmazlık neticesinde vazifesinde değişiklik yapılmış ve 5 Ekim 1889'da görevinden azledilmiştir. Kendisine bu tarihten itibaren 1.200 kuruş mazuliyet maaşı bağlanmıştır. 25 Kasım 1890'da 4.000 kuruş maaşla Petersburg Sefareti Müsteşarlığı'na tayin edilmiş[310] ve 3 Mart 1894 tarihine kadar görev yapmıştır[311]. Bu görevindeyken 18 Eylül 1891'de Rusya devleti tarafından kendisine ikinci rütbeden *Saint Stanislaw Nişânı* takdim edilmiştir[312]. Ali İhsan Bey, bu tercüme-i halini Çetine Sefareti Başkitabeti'ndeyken vermiştir. Burada kayıtlı olan bilgiler, tahsil dereceleri ve şehadetnameleri mevcut olup kendisinin iyi ahlaklı, dirayetli ve ehliyet sahibi vazifesinde iyi bir kişi olduğu ifade edilmiştir. 24 Ağustos 1894'te Ali İhsan Bey'e 1.000 kuruş mazuliyet maaşı tahsis edilmiştir[313]. Ancak İhsan Bey, aldığı mazuliyet maaşıyla geçinemeyeceğini ve başka bir memuriyete tayin edilmesini içeren bir dilekçe yazmıştır[314]. 11 Şubat 1906'da kendisine 4.600 kuruş maaş ve 1.350 kuruş tahsisat verilerek Berlin Sefareti Müsteşarlığı'na tayin edilmiştir.

---

[307] Danilo Nişânı, Karadağ'ın bağımsızlığı için tasarlanmıştır. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 255.

[308] ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912); BOA. İ.HR, Nr. 297/18836, 18 Şaban 1302 (2 Haziran 1885).

[309] BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912); BOA. HR.TO, Nr. 46/106, 6 Ağustos 1886; BOA. İ.HR, Nr. 302/19199, 5 Zilhicce 1303 (4 Eylül 1886); BOA. İ.HR, Nr. 303/19229, 10 Zilhicce 1303 (9 Eylül 1886).

[310] İhsan Bey'den kalacak 1.200 kuruş mazuliyet maaşının bir memuriyete tayin edilinceye kadar Çetine Sefareti sabık Başkatibi Lütfü Bey'e tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. Y.A.RES, Nr. 51/27, 2 Zilhicce 1307 (20 Temmuz 1890).

[311] BOA. İ.HR, Nr. 343/53, 25 Şaban 1311 (3 Mart 1894); BOA, BEO, Nr. 369/27663, 27 Şaban 1311 (5 Mart 1894).

[312] Bunlara ilaveten, Almanya devleti tarafından Madrid sefiri Ali İhsan Bey'e ikinci rütbeden *Koron dö Peros Nişânı* verilmiş olup bunun kabulü ve gerektiğinde takılması için izin istenmiştir. BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912); BOA. HR.TH, Nr. 371/29, 10 Ocak 1909; BOA. İ.TAL, Nr. 459/33, 12 Zilhicce 1326 (5 Ocak 1909); BOA. BEO, Nr. 3468/260097, 17 Zilhicce 1326 (10 Ocak 1909). Ayrıca İhsan Bey'e haysiyetine uygun bir nişân verilmesi gerektiği Hariciye Nezareti'nden bildirilmiş ve kendisine ikinci rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. BOA. İ.TAL, Nr. 457/23, 16 Şevval 1326 (11 Kasım 1908).

[313] BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912); BOA. BEO, Nr. 465/34835, 26 Safer 1312 (29 Ağustos 1894); BOA. ŞD, 1103/37, 11 Safer 1312 (14 Ağustos 1894); BOA. İ.TKS, 3/43, 20 Safer 1312 (23 Ağustos 1894); BOA. ŞD, Nr. 1103/37, 11 Safer 1312 (14 Ağustos 1894).

[314] BOA. BEO, Nr. 1782/133611, 13 Şevval 1319 (23 Ocak 1902); BOA, Y.PRK.AZJ, Nr. 48/11, 20 Rebiül ahir 1321 (16 Temmuz 1903); BOA, BEO, 2504/187764, 6 Zilhicce 1322 (11 Şubat 1905).

15 Eylül 1908'de 10.000 kuruş maaş ve 5.000 kuruş tahsisatla İhsan Bey, Madrid Sefareti'ne atanmıştır[315]. 10 Şubat 1909'da 10.000 kuruş maaş ve aynı mikdar tahsisatla Belgrad Sefareti'ne memur olmuştur. İhsan Bey'in, Belgrad Sefareti'ne gitmeden önce 6 Nisan 1909'da 10.000 kuruş maaş ve 5.000 kuruş tahsisatla Madrid Sefareti'ndeki elçilik vazifesine devam etmesi kararı alınmıştır[316]. Ancak 8 Eylül 1909'da yapılan ikinci düzenlemede, İhsan Bey'in emekli edilmesi kararlaştırılmıştır. 2 Ekim 1909'da sefaretten ayrılan elçinin maaşı, 29 Kasım 1909 tarihinden itibaren kesilmiştir[317]. İhsan Bey, 14 Mart 1922'de İstanbul Galata Sarayı'nda düzenlenen Rumeli Islahat Avrupa Komisyonu'nda toplantı bitimine kadar Fransızca katibi olarak vazifelendirilmiştir[318].

---

[315] BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912); İhsan Bey'in elçiliğini içeren iki kıta nâme-i hümâyûn usulen yazılmış ve İspanya kralına gönderilmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 415/46, 29 Ramazan 1326 (25 Ekim 1908); BOA. HR.TH, Nr. 368/90, 26 Ekim 1908. İspanya kralı tarafından 1 Şubat 1909 tarihiyle padişaha gönderilen nâmede, kral, İzzet Paşa'nın görevine son verilerek yerine *fevkalâde* ve *murahhas orta elçi* sıfatıyla Ali İhsan Bey'in tayin edildiğini içeren nâme-i hümâyûnu teslim aldığını bildirmiştir. Elçinin seçkin vasıflara sahip olması bu memuriyete getirilmesini sağlamıştır. Sefirin, İspanya ile Osmanlı Devleti arasında mevcut ilişkileri güçlendireceği ve vazifesinde gayret ve özen göstereceği ümit edilmektedir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 526/69, 10 Muharrem 1326 (13 Şubat 1908). Madrid Sefareti'nden ayrılmış olan İhsan Bey'e İspanya hükûmeti tarafından birinci rütbeden *İzabella Katolik Nişânı* verilmiş olup bunun kabul edilmesi ve gerektiğinde takılması için müsaade istenmiştir. BOA. İ.TAL, Nr. 477/83, 22 Rebiül evvel 1330 (11 Mart 1912); İzabella Katolik Nişânı, 24 Mart 1815 tarihinde VII. Fernando tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 253. Madrid sefiri İhsan Bey'in yerine Berlin Sefareti Müsteşarlığı'na da Viyana Sefareti Müsteşarı Reşad Hikmet Bey'in atanması uygun görülmüştür. BOA. İ.HR, Nr. 415/31, 18 Şaban 1326 (15 Eylül 1908).

[316] BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912). Belgrad sefiri Azaryan Efendi, Meclis-i Ayan azalığına atanmış olup ondan açıkta kalan bu sefarete kıdem ve ehliyetinden dolayı Madrid sefiri İhsan Bey tayin edilmiştir. Daha sonra alınan kararda ise Azaryan ve İhsan Beyler'in eski memuriyetlerinde kalmaları uygun görüllmüştür. BOA. İ.HR, Nr. 417/7, 19 Muharrem 1327 (10 Şubat 1909); BOA. İ.HR, Nr. 417/32, 15 Rebiül evvel 1327 (6 Nisan 1909).

[317] BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912). Osmanlı Devleti sefirleri, Hariciye Nezareti aracılığıyla yapılan düzenleme ve Tensik Komisyonu'nca verilen yetkiyle Ali İhsan Bey, nezaret tarafından 29 Kasım 1909'da emekli edilmiştir. Bunun üzerine sefir, Şura-yı Devlet-i Mülkiye Dâiresi'ne müracaat etmiş ve dairenin 15 Nisan 1912 tarihli kararında Ali İhsan Bey'in emekli edilmesinin Hariciyye Nezareti Tensik Komisyonu'nun kararına dayanmadığı ortaya çıkmıştır. Yürürlükteki bu muamelenin kanuni hükümlere uygunluğu araştırıldığında, Osmanlı Devleti sefirlerinin devlet vekilleri gibi düzenlemelerden ayrı tutulduğu iddia edilmiştir. Oysa düzenleme kanununun birinci maddesinde bütün memurlar, hâkimler, kâtipler ve muallimler için düzenleme yapılacağı yazılı olup burada sefirlerin ayrı tutulduğuna ilişkin bir kayıt bulunamamıştır. Neticede, İhsan Bey'in emekli edilmesinin Hariciye Nezareti Tensik Komisyonu'nun kararı olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti sefirleri ve maiyetindeki memurlarına yapılacak uygulamalara ilişkin komisyonca nezarete yetki verilmesi tensik komisyonlarının kanûnî olarak vazifeleri dışındadır. Bundan dolayı İhsan Bey'in mecburi tekaüd zamanının gelmediği ve istihdamına engel bir durumun olmadığı anlaşılmıştır. BOA. BEO, Nr. 4125/309359, 7 Muharrem 1331(17 Aralık 1912); BOA. ŞD, Nr. 3092/57, 27 Rebiülahir 1330; BOA. BEO, Nr. 4407/330462, 29 Cemaziyel evvel 1334 (3 Nisan 1916); BOA. ŞD, Nr. 3102/65, 20 Cemaziyel evvel 1330 (7 Mayıs 1912).

[318] BOA. HR.HMŞ.İŞO, Nr. 135/44, 14 Mart 1338 (14 Mart 1922); BOA. HR.HMŞ.İŞO, Nr. 236/26, 22 Mart 1338 (22 Mart 1922).

3.9. MEHMED SEZAİ BEY (SAMİPAŞAZADE SEZAİ)

Mehmed Sezai Bey, âyândan Abdurrahman Sami Paşa'nın oğlu olup Temmuz 1859'da İstanbul'da doğmuştur. Sezai Bey'in dedesi Halvetî şeyhi Ahmed Necib Efendi'dir[319]. Özel muallimlerden ulûm ve fünûn dersleri almıştır. İngilizce, Fransızca konuşabilmekte Türkçe yazabilmektedir. Ayrıca Arapça ve Farsçaya aşinalığı bulunmaktadır. *"Şîr"* adında tiyatro türünde bir eseriyle neşredilmiş edebî yazıları mevcuttur. 22 yaşındayken 1.000 kuruş maaşla Evkāf-ı Hümâyûn Mektubi Kalemi'ne tayin edilmiş olup Ekim 1881'de ikinci rütbenin ikinci sınıfına yükselmiştir[320]. 14 Kasım 1881'de 19 lira maaşla Londra Sefareti ikinci kitabetine[321] ardından 4 Ağustos 1886'da Viyana Sefareti ikinci kitabetine tayin edilmiş[322], ancak bu görevi kabul etmemiştir. Aynı yıl Sezai Bey, Tunuslu Mahmud bin Âyât'ın kızı Latife Hanım'la kısa süren bir evlilik gerçekleştirmiştir[323]. Daha sonra 7 Kasım 1886'da 600 kuruş maaşla Hariciye Nezareti İstişare Odası muavini olarak görevlendirilmiştir[324].

Londra ve Viyana Sefaretleri ikinci kitabetinde görevli olduğu esnada iyi hizmetler yapmış olan Sezai Bey, 26 Temmuz 1892'de bir dilekçe yazarak Viyana Sefareti Başkitabeti'ne tayin edilmek istemiştir. Sezai Bey'in bu vazifeye gelmek istemesinin sebebi, yaşadığı ekonomik sıkıntılar sebebiyle hekim ve ilaç masraflarını karşılayamamasıydı. Söz konusu memuriyete gelebilirse ekonomik olarak rahat edecektir[325]. Padişah emriyle terfi ettirileceği kendisine bildirilmesine rağmen bir memuriyetle vazifelendirilmemiş olan Sezai Bey, bir dilekçe yazarak Cemiyet-i Rüsumiyye Azalığı'na tayin edilmek istemiştir[326]. Kendisi şimdiye kadar bulunduğu hizmetlerden nakil suretiyle ayrılmış olup memurluk işlerinde hüküm altında kalmamış, menfi bir durumla suçlanmamıştır[327]. Bunun yanında Sezai Bey'in

[319] Zeynep Kerman, *Sami Paşazade Sezai,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 7.
[320] BOA. HR.SAİD, Nr. 19/26, 5 Safer 1326 (9 Mart 1908).
[321] BOA. İ.HR, Nr. 284/17721, 24 Zilhicce 1298 (17 Kasım 1881).
[322] BOA. İ.DH, Nr. 1001/79052, 4 Zilkaade 1303 (4 Ağustos 1886).
[323] Kerman, s. 15.
[324] BOA. HR.SAİD. Nr. 19/26, 5 Safer 1326 (9 Mart 1908).
[325] BOA. BEO, Nr. 39/2906, 2 Muharrem 1310 (27 Temmuz 1892); BOA. İ.DH, Nr. 1227/96097, 10 Şevval 1308 (19 Mayıs 1891); BOA. İ.HR, Nr. 284/17721, 24 Zilhicce 1298 (17 Kasım 1881); BOA. BEO, Nr. 123/9223, 28 Cemaziyel evvel 1310 (18 Aralık 1892); BOA. BEO, Nr. 214/16023, 20 Zilkaade 1310 (5 Haziran 1893).
[326] BOA. İ.DH, Nr. 1245/97518, 23 Safer 1309 (28 Eylül 1891).
[327] BOA. HR.SAİD. Nr. 19/26, 5 Safer 1326 (9 Mart 1908).

hükûmetine sakadatle bağlı olduğu ve aleyhte bir neşriyat yapmadığı[328] kendisiyle ilgili yapılan gizli tahkikatla anlaşılmıştır. Kendisinin kalemdeki şöhreti bilinmekle birlikte pederinin Mısır ile olan geçmiş bağından dolayı Mısır'daki bazı zengin paşalar ve beyler tarafından yaşayışı temin edilmiş, Mısır'a gitmesi için teklifler gelmiştir. Diğer taraftan İngiltere'deki Osmanlı muhalifi gazeteler, birtakım sözler vererek Sezai Bey'i İngiltere'ye getirmeye çalışmışlardır. Fakat kendisine kalemde ihtiyaç hissedildiğinden Mısır'a ve İngiltere'ye gitmesine fırsat verilmemesi gerekmekteydi[329]. 30 Eylül 1909'da Sezai Bey, Madrid Sefareti'ne elçi olarak tayin edilmiş[330], fakat kendisinin görevleri süresince hiç nişân almadığı anlaşılmıştır. Bu durum, İspanya devleti karşısında uygun olmayacağından kendisine ikinci rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[331]. 1914-1921 yılları arasında hastalandığından uzun süreli izinler alarak görev yerinden ayrılan Sezai Bey'in Madrid elçiliği görevine, 29 Ocak 1921 tarihinde son verilmiştir[332]. 1927'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından *"hidemât-ı vataniyye tertibinden"* dolayı kendisine 100 lira maaş bağlanmıştır. 26 Nisan 1936'da zatürre hastalığından vefat eden Sezai Bey, Küçüksu mezarlığına defnedilmiştir[333].

3.10. NUREDDİN FERRUH BEY

Nureddin Ferruh Bey[334], Teşrifât-ı Divân-ı Hümâyûn'dan Ferruh Efendi'nin oğlu olup Hicri 1293'te (1876/1877) İstanbul'da doğmuştur. 10 Eylül 1887'de Mekteb-i

[328] Sezai Bey'in *Müfarakat* adlı Türkçe tiyatro risalesinin içeriğinin zararlı olmadığı anlaşılmış ve usulen basıldıktan sonra neşredilmeden önce iki adedi müellif tarafından mühürlenip tekrar incelenmiş ve bir ilave yapılmadan basılmıştır. Söz konusu çalışmanın zararlı olmadığının anlaşılması üzerine eserin nüshalarının altı meclis damgasıyla mühürlenmiştir. Bunların bir nüshası alınarak diğer nüshaları kendisine teslim edilmiştir. Eserin hem neşri için kendisine müsaade edilmiş hem de bu çalışmasının başka yerlere ihraç edilmesi için ruhsat pusulası verilmiştir. BOA. MF.MKT, Nr. 21/146, 21 Şevval 1291 (1 Aralık 1874).

[329] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 40/62, 22 Rebiül evvel 1320 (29 Haziran 1902).

[330] BOA. İ.HR, Nr. 419/26, 17 Ramazan 1327 (2 Ekim 1909); BOA. BEO, Nr. 3645/273306, 19 Ramazan 1327 (4 Ekim 1909); BOA. BEO, Nr. 3663/274681, 1 Zilkaade 1327 (14 Kasım 1909); Madrid sabık sefiri İhsan Bey'in memuriyetine son verildiğini içeren iki kıta nâme-i hümâyûnun İspanya Kralı'na gönderilmesi gerekmektedir. BOA. İ.HR, Nr. 420/1, 1 Zilkaade 1327 (14 Kasım 1909).

[331] BOA. İ.TAL, Nr. 463/32, 29 Şevval 1327 (13 Kasım 1909); BOA. BEO, Nr. 3664/274740, 3 Zilkaade 1327 (16 Kasım 1909).

[332] Kerman, s. 21; BOA, BEO, Nr. 4672/350384, 19 Cemaziyel evvel 1339 (29 Ocak 1921).

[333] Kerman, s . 22.

[334] Bundan sonra Nureddin Bey denilecektir.

Sultani'de[335] ahlak ve kitabet ilimleriyle Arapça, Farsça, Tarih-i Osmanî, Hüsn-i Hatt-ı Türkî, Nahiv-i Fransevi'nin Nihayeti ve İfade Şekillerinin Başlangıç Kaideleri ve Târîh-i Kurûn-ı Vusta[336] ve tabîî ve siyasi coğrafya dersleri almıştır. Bundan başka hesab-ı nazari, hendese-i müsteviye, hikmet ve kimyanın birinci kısmı ve resim taklidi derslerine 13 Ocak 1893 tarihine kadar devam etmiştir. Bu esnada iki sene kadar Latince ve Ermenice dersleri almış olan Nureddin Bey, okulu kendi isteğiyle bırakmış[337], Sultani Mektebi Müdüriyyeti tarafından kendisine aldığı dersleri içeren bir tasdikname verilmiştir[338]. Akabinde özel olarak Fransız Edebiyatı alanında eğitim görmüştür. Türkçe ve Fransızca yazabilmekle beraber Latince ve Ermeniceye âşinalığı bulunmaktadır. "*Şafak Sadaları*[339]*"* adlı bir mecmuası İstanbul'da basılıp neşredilmiştir. Ayrıca Paris'te neşr olunan *"La Géographie"* adlı fennî gazeteye iki makale yazmıştır[340]. Bunun yanında Neşide-i Ruh adlı bir eseri de mevcuttur[341].

Mekteb-i Sultani'den ayrılan Nureddin Bey'in bir hizmette istihdam edilmesi gerekli görülmüş[342] ve 17 Nisan 1894'te 500 kuruş maaşla Amedi-i Divân-ı Hümâyûn'da memur olarak görevlendirilmiştir[343]. Memuriyetinde göstermiş olduğu iyi hizmetlerinden dolayı kendisine dördüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[344]. Bunun yanında kendisine üçüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* da hediye edilen Nureddin Bey'in rütbesi ikinci sınıftan birinci sınıfa terfi etmiştir[345]. Maaşı, 13 Temmuz 1898'de 700 kuruşa, 11 Şubat 1899'da 800 kuruşa yükselmiştir. 24 Temmuz 1898'de Amedi-i

---

[335] Babası Ferruh Efendi, ilim tahsil etmesi için oğlunu bu mektebe yirmi Osmanlı lirası ücret verip yatılı olarak kaydetmek istemiştir. BOA. MF.MKT, Nr. 333/19, 6 Rebiül ahir 1314 (14 Eylül 1896).
[336] Ortaçağ Tarihi.
[337] BOA. DH.SAİDd., Nr. 55/275, 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877).
[338] BOA. DH.SAİDd., Nr. 55/275, 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877).
[339] Nureddin Bey'in *Şafak Sadaları* adlı şiir kitabı, Maarif Nezareti'nin izniyle İstanbul'da basılmıştır. Nureddin Bey, bu eserini henüz 17 yaşında Amedi-i Divân-ı Hümâyûn'da memur olarak çalışırken kaleme almıştır. Şafak Sadaları adlı eserinin mukaddimesinde, edebiyatın yeni usullerinin olduğunu dile getiren Nureddin Bey, gençlerin içinde olağanüstü bir şairlik yeteneğinin var olduğunu da savunmuştur. Bkz. Nureddin Ferruh, *Şafak Sadaları,* Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1312 (1894). Şafak Sadaları üzerine yapılmış bir inceleme için Bkz. Ömür Aybar, "Nureddin Ferruh ve Şafak Sadaları Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies,* Volume 8/4 Spring 2013, p. 213-222.
[340] BOA. DH.SAİDd., Nr. 55/275, 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877).
[341] Nureddin Bey'in Neşide-i Ruh adlı eseri, Matmazel Mari Başkirçef ile Gi dü Mopassan'ın mevcut mekteplere dair görüşmelerini içermektedir. Maarif Nezareti'nin izniyle Malumat ve Servet Gazeteleri sahibi Tahir Efendi'nin Babıali Caddesi'ndeki matbaasında basılıp neşredilmiştir. Bkz. Nureddin Ferruh, *Neşide-i Ruh,* Konstantiniyye 1317 (1899).
[342] BOA. İ.HUS, Nr. 21/112, 29 Şaban 1311 (7 Mart 1894).
[343] BOA. BEO, Nr. 389/29143, 16 Şevval 1311 (22 Nisan 1894); BOA.İ.DH, Nr. 1312/19, 11 Şevval 1311 (17 Nisan 1894).
[344] BOA. DH.SAİDd., Nr. 55/275, 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877).
[345] BOA. İ.TAL, Nr. 128/42, 17 Şaban 1315 (11 Ocak 1898).

Divân-ı Hümâyûn'da görevliyken kendisine *Gümüş İmtiyaz Madalyası* verilmiştir[346]. Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde görevlendirilmek isteyen Nureddin Bey, 25 Ekim 1905'te bir dilekçe kaleme almıştır[347]. 10 Ağustos 1910 tarihinde 2.000 kuruş maaş ve 1.000 kuruş tahsisatla Londra Sefâreti evrak memuriyetine tayin edilmiştir[348]. Balkan Savaşları'ndan dolayı kitabette işlerin yoğunlaşması üzerine evrak işlerine yardımcı olması için izinde olan Nureddin Bey'in görev yerine dönmesi istenmiştir[349]. 15 Ocak 1914 tarihinde 1.000 kuruş maaşla Sicill-i Ahvâl Kalemi'ne tayin edilen Nureddin Bey, bu görevi kabul etmek istememiştir[350].

Daha sonra Lahey Sefâreti ikinci kâtibi Talat Rauf'un Paris Sefâreti'ne atanması üzerine Nureddin Bey, ondan açıkta kalan Lahey Sefâreti ikinci kitabetine görevlendirilmiştir[351]. 4 Şubat 1919'da Lahey Sefâreti ikinci kâtibi Nureddin Bey'e başkâtib unvanı verilmiştir[352]. Madrid Sefâreti maslahatgüzarı Nureddin Bey'e İspanya Kralı tarafından komandor rütbesinden *XII. Alfonce Nişânı* vermiştir[353]. Felemenk Kraliçesi tarafından Madrid maslahatgüzarı ve aynı zamanda Lahey Sefâreti ikinci kâtibi olan Nureddin Bey'e *Orange Nassau Nişânı* verilmiştir[354]. Bununla beraber Nureddin Bey, Madrid maslahatgüzarı iken 18 Ağustos 1920'de bu görevine Roma Sefâreti maslahatgüzarlığı da ilave edilmiş[355], bu görevine 8 Ağustos 1922 tarihine kadar devam etmiştir[356]. Nureddin Bey, Hazîne-i Evrak muamelatına vakıf

[346] BOA. İ.TAL, Nr. 146/20, 21 Rebiül evvel 1316 (9 Ağustos 1898).
[347] BOA. Y.MTV, Nr. 279/152, 25 Şaban 1323 (25 Ekim 1905).
[348] BOA. DH.SAİDd., Nr. 55/275, 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877).
[349] Burada kasdedilen Londra Sefareti kitabetidir. BOA. HR.SFR.3, Nr. 664/43, 28 Kasım 1912.
[350] BOA. HR.SFR.3, Nr. 704/73, 15 Ocak 1914.
[351] Londra Elçiliği'ne Petrograd Sefareti sabık evrak memuru Rüşdü Bey atanmıştır. BOA. İ.HR, Nr. 434/72, 16 Zilkaade 1332 (6 Ekim 1914); BOA. BEO, Nr. 4314/323544, 18 Zilkaade 1332 (8 Ekim 1914); BOA. HR.SFR.3, Nr. 704/101, 15 Ekim 1914; Ancak arşivist Nureddin Ferruh Bey'e, kayınpederinin vefatı üzerine bazı ailevi meselelerini halletmesi için izin verilmesi uygun görülmüş ve 22 Ağustos 1912'de İstanbul'a gitmek üzere Londra'dan ayrılmıştır. Onun yerine arşiv memuru olarak Baha Bey görevlendirilmiştir. BOA. HR.SFR.3, Nr. 670/6, 2 Ağustos 1912. Nureddin Bey, Londra'dan yeni görev mahalli olan Lahey'e doğru yola çıkmış olup çıkış tarihi hakkında bilgi vermemiştir. Bu sırada Londra Sefarethanesi masraflarına karşılık kendisine verilecek maaş ve tahsisatından başka aylık 3.000 kuruş tahsisatına zam yapılacağı bildirilmekle beraber Nureddin Bey'in Lahey'e gidiş tarihinin öğrenilmesi muhassasatı hakkında yapılacak işlem için gerekli olduğu bildirilmiştir. BOA. HR.SYS, Nr. 2162/5, 2 Temmuz 1915.
[352] BOA. BEO, Nr. 4554/341510, 2 Cemaziyel evvel 1337; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâdeler, Dosya Usulü İrâdeler [İ.DUİT], Nr. 49/114, 2 Cemaziyel evvel 1337 (3 Şubat 1919).
[353] BOA. BEO, Nr. 4610/345698, 19 Rebiül ahir 1338 (11 Ocak 1920); BOA. İ. DUİT, Nr. 72/109, 16 Rebiülahir 1338 (8 Ocak 1920).
[354] BOA. BEO, Nr. 4631/347277, 14 Şaban 1338 (3 Mayıs 1920); BOA. İ.DUİT, Nr. 72/107, 13 Şaban 1338 (2 Mayıs 1920).
[355] BOA. MV. Nr. 261/88, 2 Zilhicce 1338 (17 Ağustos 1920); BOA. BEO, Nr. 4647/348514, 3 Zilhicce 1338 (18 Ağustos 1920); BOA. İ.DUİT, Nr. 50/4, 3 Zilhicce 1338 (18 Ağustos 1920).
[356] HR.HMŞ.İŞO, Nr. 236/46, 8 Ağustos 1338 (8 Ağustos 1922).

olduğundan 8 Mayıs 1923'de 1.750 kuruş maaşla Hazîne-i Evrak memuriyetine atanmıştır[357]. Berlin Ortaelçiliği Başkatibi Nebil Bey'in görevinden istifa etmesi üzerine Umur-ı Siyasiyye Müdüriyyeti Birinci Şube Başkatiplerinden Nureddin Bey atanmıştır[358]. 1926'da Tabiiyet ve Umûr-ı Hukukiyye-i Muhtelita Müdürriyet-i Umumiyyesi Dosya Başkitabeti'ne 2.500 kuruş maaşla tayin edilmiş[359], 29 Mayıs 1926 tarihine kadar görevine devam etmiştir[360].

3.11. İBRAHİM EDHEM RAGIB BEY

İbrahim Edhem Ragıb Bey, Halep vilayeti valisi sabık Raif Paşa'nın oğlu olup Hicri 1290'da (1873/1874) İstanbul'da doğmuştur. Üç sene Mekteb-i Sultani'de eğitim aldıktan sonra Viyana'da Seniger Okulu'nda bir yıl kadar Almanca dersi almış ve iki sene de Parler Gymnasium[361] adlı okulda eğitim görmüştür. Daha sonra İsviçre'nin Zürih şehrinde Kongordiya adlı okulda muhtelif ilimler tahsil etmiş olup Türkçe, Almanca, Fransızca, İngilizce ve İtalyanca konuşup yazabilmektedir. Bunun yanında Arapça, Rumca ve İspanyolcaya aşinalığı bulunmaktadır. Belirtilen mekteplerin üçünden de şehadetname almıştır[362].

23 Ekim 1897'de 297 kuruş maaşla Halep Vilâyeti tercümanlığı ile 75 kuruş maaşla Halep İdadi Mektebi'nde Fransızca Muallimliği vekâletlerine tayin edilmiştir. 24 Mart 1898'de tercümanlık vazifesinden, 30 Mart 1898'de mualimlik vekâletlerinden ayrılmıştır. 7 Ekim 1898-13 Mart 1899 tarihlerinde mülazemetle Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde görev yapmıştır. Ardından 20 Ağustos 1899'da Petersburg Sefâreti Müsteşarlığı'na tayin edilmiştir[363]. Halep valisi sabık Raif Paşa, oğlu Ragıb Bey'in görev aldığı memuriyetlerinde iyi hizmetlerde bulunduğunu, ehliyet ve liyakat sahibi olduğunu tasdik etmiştir. Söz konusu gayretleri göz önünde bulundurulan Ragıb

[357] BOA. HR.İM, Nr. 18/138, 8 Mayıs 1923.
[358] BCA, 30-11-1-0, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, Nr. 7/27, 1 Ekim 1924.
[359] BOA. HR.İM, Nr. 174/55, 31 Ocak 1926.
[360] BOA. HR.İM, Nr. 188/53, 29 Mayıs 1926.
[361] Avusturya'nın Gmünd şehrinde lise düzeyinde bir okuldur.
[362] BOA. DH.SAİDd, Nr. 96/133, 29 Zilhicce 1290 (17 Şubat 1874); BOA. İ.HR, Nr. 388/31, 21 Safer 1322 (7 Mayıs 1904).
[363] Petersburg Sefareti Müsteşarı Erşed Bey'in, memuriyet mahaline gitmeyi kabul etmemesi üzerine Ragıb Bey bu memuriyete atanmıştır. BOA, İ.HR, Nr. 417/40, 13 Rebiül ahir 1327 (21 Ağustos 1899)

Bey'e, 13 Nisan 1900'de üçüncü ve dördüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[364]. Ragıb Bey, 9 Ekim 1900 tarihinde 1.350 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisatla Londra Sefâreti üçüncü kitabetine atanmıştır. Akabinde aynı maaş ve tahsisatla 28 Ağustos 1901'de Bükreş Sefâreti ikinci kitabetinde göreve başlamış, 3 Aralık 1901'de Bern Sefâreti kitabetine tayin edilmiştir. 7 Mayıs 1904'te 1.800 kuruş maaş ve 900 kuruş tahsisatla becayiş yaparak[365] Brüksel Sefâreti Başkitabeti'ne geçmiştir. Bu sefarette maslahatgüzarlık vazifesi de mesuliyetinde olduğundan ek masraflarına karşılık 10 Mart 1906'da mevcut tahsisatı artırılmış ve 3.900 kuruş olmuştur[366]. Ragıb Bey, Brüksel Sefâreti'nde başkitabet ve maslahatgüzar olarak vazifesini ifa ederken kendisine 9 Şubat 1906'da ikinci rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[367]. 4 Mayıs 1910'da Petersburg Sefâreti Müsteşarı Ragıb Bey, Washington Sefâreti Müsteşarlığı'na atanmıştır[368]. 6 Haziran 1912'de Washington Sefâreti Müsteşarı Ragıb Bey'in Londra Sefâreti Müsteşarı Cevad Bey ile becayiş yapması kararlaştırılmıştır[369]. Londra Sefâreti vazifesindeyken Bükreş'te Osman Nizami Paşa refakatinde bulunan Ragıb Bey'e, harbiyede gösterdiği hizmetlerinden dolayı beyaz şeritli bir harp

[364] BOA. DH.SAİDd, Nr. 96/133, 29 Zilhicce 1290 (17 Şubat 1874); BOA. İ.HR, Nr. 388/31, 21 Safer 1322 (7 Mayıs 1904). BOA. İ.HUS, Nr. 80/42, 27 Ramazan 1317 (29 Ocak 1900); BOA. BEO, Nr. 1435/107611, 29 Ramazan 1317 (31 Ocak 1900). Halep Valisi Ragıb Bey, oğlu Raif Bey'in taltif edilmesinden dolayı padişaha teşekkürlerini bildirmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Umum [Y.PRK.UM], Nr. 49/69, 28 Ramazan 1317 (30 Ocak 1900).

[365] Ragıb Bey, Bern Sefareti başkâtibi vazifesindeyken Brüksel Sefareti başkâtibi Müfid Bey ile becayiş yapmıştır. BOA. İ.HR, Nr. 388/31, 21 Safer 1322 (7 Mayıs 1904); BOA. BEO, Nr. 2329/174622, 24 Safer 1322 (10 Mayıs 1904).

[366] BOA. DH.SAİDd., Nr. 96/133, 29 Zilhicce 1290 (17 Şubat 1874); BOA, İ.HR, Nr. 400/9, 14 Muharrem 1324 (10 Mart 1906).

[367] BOA, HR.HMŞ,İŞO, Nr. 236/15, 6 Haziran 1338 (6 Haziran 1922). Ragıb Bey, Bükreş Sefareti başkitabetiyle maslahatgüzarlık vazifesini yaptığı esnada Belçika kralı tarafından kendisine üçüncü rütbeden bir kıta *Leopold Nişânı* verilmiştir. BOA, BEO, Nr. 3440/257965, 29 Şevval 1326 (24 Kasım 1908).

[368] BOA, BEO, Nr. 3744/280756, 23 Rebiül ahir 1328 (4 Mayıs 1910).

[369] Cevad Bey, Washington Sefareti Müsteşarlığı'nı kabul etmek konusunda isteksiz olmayıp her yerde hizmet edebileceğini belirtmiştir. Ancak uzun zamandan beri Londra'da görev yaptığından bu mahalin durumunu bildiğini ve sefaret işlerine vakıf olduğunu eklemiştir. Devletin ve milletin geçirmekte olduğu şu zor günlerde buradaki vazifesini bırakmayı vicdanen bir yük olarak hissetmektedir. Bunun yanında yirmi seneden beri dâimî olarak memuriyetine devam ettiğini ve vazifesi dışında izinli olarak hiçbir yere gitmediğini ifade eden Cevad Bey, havası ılıman bir mahalde üç ay tedavi göreceğini ve istirahat etmek istediğinden hükûmetten izin istemiştir. Ragıb Bey'in buraya ulaşmasının akabinde kendisi de buradan ayrılacağını bildirmiştir. Osmanlı Bankası, Londra şubesi sefaret Müsteşarı Ragıb Raif Bey'in Washington'dan dönüş masrafı için bir maaş harcırah verilmesini kararlaştırmıştır. Washington Sefareti'ne vazifelendirilen Cevad Bey'e de aynı mikdarda (4.000 kuruş) harcırah verilmesi gerektiği Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. BOA. HR.SFR.3, Nr. 670/4, 6 Haziran 1912; BOA. İ.HR, Nr. 429/59, 7 Zilhicce 1330 (17 Kasım 1912); BOA. BEO, Nr. 4114/308520, 8 Zilhicce 1330 (18 Kasım 1912).

madalyası verilmiştir[370]. Bir süredir Madrid Sefâreti maslahatgüzarlığını yapmakta olan Ragıb Bey'in *orta elçi* olarak Madrid Elçiliği'ne tayini uygun görülmüştür[371].

3.12. MEKİN MUKBİL BEY

Mekin Mukbil Bey, aslen Çerkes olup Mehmed Mukbil Bey'in oğludur. 8 Kasım 1875'te Kahire'de doğmuştur. Özel muallimlerden ders aldıktan sonra Mekteb-i Sultânî'de Fransızca derslerini tamamlamış olup Türkçeden dördüncü sınıfa kadar ders almıştır. Arapça, Türkçe, Fransızca konuşup yazabilmektedir. Fransa'nın Cannes şehrinde[372] hukuk eğitimi almıştır[373]. 29 Haziran 1892'de Mukbil Bey'e beşinci rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[374]. Mukbil Bey, Cannes şehrinde siyasi bilimler ve hukuk alanında eğitim aldığından bu alanlarda görevlendirilmek istemesine rağmen [375] 1893'te Tahrirat-ı Hariciyye Kalemi'nde mülazemetle göreve başlamış, 22 Nisan 1896 tarihinde Paris Sefâreti fahri üçüncü kitabetine tayin edilmiştir[376]. Mukbil Bey, bu görevindeyken Fransa devleti tarafından kendisine beşinci rütbeden *Légion d'Honneur Nişânı* verilmiştir[377]. 6 Haziran 1899'da Petersburg Sefâreti üçüncü kitabetinde

[370] BOA. HR.SYS, 2451/36, 21 Nisan 1918.
[371] BOA. İ. DUİT, Nr. 50/41, 23 Cemaziyel evvel 1340 (22 Ocak 1922); BOA. BEO, Nr. 4704/352730, 26 Cemaziyel evvel 1340 (25 Ocak 1922). Ragıb Bey, sabık sefir Sezai Bey'in memuriyetine son verilerek göreve getirilmiş ve bu durum İspanya kralına nâme-i hümâyûnla bildirilmiştir. BOA. İ. DUİT, 1/16, 23 Şevval 1340 (19 Haziran 1922). Esasen uzun süredir İsviçre'de bulunan Sezai Bey'in memuriyet mahaline geri dönmesinin mümkün olmadığı anlaşıldığından vazifesine son verilmiştir. BOA. İ.DUİT, Nr. 115/10, 17 Cemaziyel evvel 1339 (27 Ocak 1921). Sefir Ragıb Bey, İspanya kralının huzuruna kabul edilerek itimâdnâmesini takdim etmiştir. İspanya, Osmanlı hükûmetinin fevkalâde durumundan dolayı ecnebi memleketlerin bazılarında temsilci bulunduramadığı bu zamanda, Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini koruma vazifesini üstlenmiştir. İspanya kralı, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarını gözetse de tam olarak faydalı olamadığından şahsen üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Anadolu'da meydana gelen hadiseleri ima ederek Türk subaylarının ve şahıslarının gösterdikleri yiğitlik ve cesareti zikrederek yakın zamanda söz konusu devletin âdilâne bir barışa kavuşmasını temenni etmiştir. BOA. BEO, Nr. 4706/352876, 24 Cemaziyel ahir 1340 (22 Şubat 1922).
[372] Sicil dosyasında *Kan* şehri diye geçmekte olup burasının Fransa'nın Cannes şehri olması muhtemeldir.
[373] BOA. DH.SAİDd, Nr. 93/459, 29 Zilhicce 1292 (20 Ocak 1876); BOA. Y.A.RES, Nr. 125/81, 2 Safer 1322 (18 Nisan 1904).
[374] BOA. İ.TAL, Nr. 1/71, 10 Muharrem 1332 (9 Aralık 1913).
[375] BOA. HR.TH, Nr. 161/78, 26 Ağustos 1895.
[376] BOA. DH.SAİDd, Nr. 93/459, 29 Zilhicce 1292 (20 Ocak 1876); BOA. BEO, Nr. 770/57729, 13 Zilkaade 1313 (26 Nisan 1896). Mekin Mukbil Bey, Paris Elçiliği üçüncü kâtiplik vazifesini yapmak için bir dilekçe kaleme almış, ancak bu vazife için bir maaş verilemeyecekse bu görevi fahri olarak da yapabileceğini bildirmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 351/7, 9 Zilkaade 1313 (22 Nisan 1896); Paris Sefareti'ne başkâtib olarak bu sefaretin ikinci kâtibi Muhyiddin Bey'in atanması üzerine ondan kalacak maaşın Paris Sefareti fahri üçüncü kâtibi Mekin Mukbil Bey'e verilmesi sefaret tarafından uygun görülmüştür. BOA. BEO, Nr. 1194/89539 28 Rebiül ahir 1316 (15 Eylül 1898); BOA. BEO, Nr. 1366/102433, 29 Rebiül ahir 1317 (6 Eylül 1899); BOA. İ.HUS, Nr. 76/152, 26 Rebiül ahir 1317 (4 Eylül 1899).
[377] BOA. HR.TH, Nr. 241/86, 14 Mayıs 1900; BOA. BEO, 1486/111407, 15 Muharrem 1318 (15 Mayıs 1900). Légion d'Honneur Nişânı, 19 Mayıs 1802 tarihinde Cumhurbaşkanı Bonapart tarafından ihdâs

görevlendirilen Mukbil Bey[378], 19 Kasım 1901'de 1.610 kuruş maaşla[379] Brüksel Sefâreti ikinci kitabetine atanmıştır[380]. Mukbil Bey'e İran devleti tarafından üçüncü rütbeden *Şîr ü Hurşîd Nişânı* verilmiştir[381]. Bundan başka memuriyet vazifesinde göstermiş olduğu gayretlerinden dolayı dördüncü rütbeden bir kıta *Nişân-ı Osmânî* verilmiştir[382]. 5 Haziran 1904'te Mukbil Bey, Brüksel Sefâreti ikinci kitabetinde iken Paris Sefâreti ikinci kitabetine tayin edilmiştir[383]. Mukbil Bey, Paris görevindeyken kendisine Belçika hükûmeti tarafından beşinci rütbeden *Leopold Nişânı* verilmiştir[384]. Paris Sefâreti ikinci kâtibi görevindeyken Mukbil Bey, Belçika Harbiye Mektebi'nde eğitimine devam etmekteydi. Askeri bir rütbeye sahip olmak isteyen Mukbil Bey, 26 Kasım 1908'de müstahdem olduğu Paris Sefareti Başkitabeti'nde kalmak üzere fahri Süvari Mülazım-ı Saniliği'ne getirilmiş olup ilerleyen süreçte iktidar derecesine göre mülazımlık rütbesinin asaleten tasdik olunacağı bildirilmiştir[385]. 21 Aralık 1908'de Paris Sefâreti Başkâtibi Mukbil Bey, Belçika Mekteb-i Harbiyye süvari sınıfından mezun olduktan sonra Brüksel Sefâreti Ataşemiliterliği'ne atanmıştır[386]. 16 Nisan 1910'da, Mukbil Bey'in Belçika ordusunun gerçekleştirdiği menevralarda yer aldığı için kendisine Belçika Kralı tarafından ikinci rütbeden *Croix Militaire Nişânı*

olunmuştur. Bkz. *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesi'nin Sâlnâmesidir,* C. II, s. 253.

[378] BOA. BEO, Nr. 1321/99048, 27 Muharrem 1317 (7 Haziran 1899); BOA. İ.HR, Nr. 363/18, 23 Muharrem 1317 (3 Haziran 1899); BOA. Y.A.HUS, Nr. 397/72, 13 Safer 1317 (23 Haziran 1899).

[379] BOA. DH.SAİDd., Nr. 93/459, 29 Zilhicce 1292 (20 Ocak 1876).

[380] BOA. Y.A.RES, Nr. 125/81, 2 Safer 1322 (18 Nisan 1904); Mukbil Bey'den açıkta kalan Paris Sefareti üçüncü kitabetine ataşe Said Bey'in tayini uygun görülmüştür. BOA. BEO, Nr. 1748/131082, 10 Şaban 1319 (22 Kasım 1901).

[381] BOA. HR.TH, Nr. 274/76, 12 Ekim 1902.

[382] BOA. İ.TAL, Nr. 278/68, 17 Safer 1320 (26 Mayıs 1902); BOA. DH.SAİDd, Nr. 93/459, 29 Zilhicce 1292 (20 Ocak 1876); BOA. Y.A.RES, Nr. 125/81, 2 Safer 1322 (18 Nisan 1904).

[383] BOA. BEO, Nr. 2347/175990, 23 Rebiül evvel 1322 (7 Haziran 1904); BOA.Y.A.RES, Nr. 125/81, 2 Safer 1322 (18 Nisan 1904); BOA. İ.HR, Nr. 389/14, 21 Rebiül evvel 1322 (5 Haziran 1904); BOA. BEO, Nr. 2313/173436, 29 Muharrem 1322 (15 Nisan 1904); BOA. DH.SAİDd, Nr. 93/459, 29 Zilhicce 1292 (20 Ocak 1876).

[384] BOA. DH.SAİDd, Nr. 93/459, 29 Zilhicce 1292 (20 Ocak 1876); BOA. HR.TH, Nr. 324/6, 12 Eylül 1905; BOA. İ.TAL, Nr. 361/26, 7 Muharrem 1323 (14 Mart 1905); BOA. BEO, Nr. 2664/199749, 12 Receb 1323 (12 Eylül 1905).

[385] Mukbil Bey, Brüksel Mekteb-i Harbiyesi'nde öğrendiği askeri bilgilerle süvari zabitliği diplomasını almaya hak kazanmışsa da askeri malumatını daha da geliştirebilmek için Belçika veya Fransa'da mevcut süvari zabitanına mahsus tatbikat mektebinde bir sene daha eğitim almak istemiştir. Bu şekilde askeri eğitimini tamamlayabilmesi Ordu-yı Hümâyûn'da Süvari Mülazım-ı Evveliliği rütbesine sahip olmasına bağlı idi. Mukbil Bey, masrafları kendisine ait olmak üzere dönüşünde de kendisine uygun görülen rütbeyle bir devlet hizmetine istihdam edilmek istemiştir. BOA. BEO, Nr. 3449/258631, 13 Zilkaade 1326 (7 Aralık 1908); BOA. BEO, Nr. 3449/258630, 13 Zilkaade 1326 (7 Aralık 1908); BOA. BEO, Nr. 3375/253100, 17 Receb 1326 (15 Ağustos 1908); BOA. BEO, Nr. 3469/260104, 17 Zilhicce 1326 (10 Ocak 1909); BOA. Y.MTV, Nr. 305/97, 17 Zilhicce 1325 (21 Ocak 1908).

[386] BOA. BEO, Nr. 3459/259393, 29 Zilkaade 1326 (23 Aralık 1908).

verilmiştir[387]. 26 Ağustos 1912'de Sofya Sefâreti Müsteşarlığı'na atanmıştır[388]. 8 Aralık 1912'de Müsteşar Mukbil Bey'e Fransa hükûmeti tarafından dördüncü rütbeden *Légion d'Honneur Nişânı* verilmiştir[389]. 24 Aralık 1912'de Roma Sefâreti Müsteşarlığı'nda göreve getirilmiş[390], 25 Şubat 1921'de de Paris Sefâreti Müsteşarlığı'na tayin edilmiştir[391]. Akabinde liyakat ve kıdeminden dolayı 21 Ağustos 1922'de Paris Sefâreti Müsteşarlığı'ndaki maaş ve tahsisatıyla Madrid Sefâreti'ne *maslahatgüzar* olarak atanmıştır[392]. Mekin Mukbil Bey, Madrid'deki görevine devam ederken 9 Haziran 1925'te Londra Müsteşarlığı'na tayin edilmiş[393], 29 Mart 1926 tarihine kadar görevine devam etmiştir[394].

[387] BOA. İ.TAL, Nr. 465/6, 10 Rebiül ahir 1328 (21 Nisan 1910); BOA. BEO, Nr. 3737/280228, 10 Rebiül ahir 1328 (21 Nisan 1910).
[388] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Sofya Sefâreti [HR.SFR.04], Nr. 866/93, 25 Eylül 1912; BOA. HR.SFR.04, Nr. 867/1, 29 Eylül 1912; BOA. HR.SFR.04, Nr. 378/87, 1 Ağustos 1912; BOA. HR.SFR.04, Nr. 866/94, 25 Eylül 1912.
[389] BOA. İ.TAL, Nr. 481/9, 1 Muharrem 1331 (11 Aralık 1912).
[390] BOA. İ.HR, Nr. 430/10, 15 Muharrem 1331 (25 Aralık 1912).
[391] Mukbil Bey'den açıkta kalan Roma Sefareti Müsteşarlığı'na Bern Sefareti'nden ayrılmış, müsteşar unvanına sahip Hasan Basri Bey atanmıştır. BOA. BEO, Nr. 4675/350568, 16 Cemaziyel ahir 1339 (25 Şubat 1921); BOA. HR.SFR.4, Nr. 976/9, 2 Mart 1921.
[392] Mukbil Bey, Madrid'e elçi tayin edildiğini içeren nâme-i hümâyûnun İspanya Hariciye Nezareti'ne yazılmasını istemiştir. BOA. HR.SFR.4, Nr. 976/61, 31 Temmuz 1922.
[393] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı [30-11-1-0], Nr. 10/1, 9 Ocak 1925.
[394] BCA. [30-11-1-0], Nr. 23/13, 29 Mart 1926.

4. BÖLÜM: MADRİD ELÇİLİĞİ DÖNEMİ SİYASİ HADİSELER

4.1. BULGAR MESELESİ VE BULGAR MESELESİ'NDE MADRİD SEFÂRETİ'NİN ROLÜ

Bulgarların Slav kökenli olduklarına dair birtakım efsaneler ortaya atılmakla beraber bu durum, büyük ölçüde siyasiydi. Çünkü Rusya'nın, Bulgarlar'ın Slav kökenli olduklarını desteklemesinin temel amacı, bu milletin, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar'a doğru yayılmasında güzargâhı üzerinde bulunmasıdır[395]. Bulgaristan'ın bir mesele olarak ortaya çıkması Osmanlı devrinde yapılan muhtelif ıslahat hareketleriyle başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'yla Balkan topraklarında yaşayan Bulgarlar'a uyguladığı insanî ve hoşgörüye dayalı idare, bu milleti, bağımsızlıklarını elde etme yolunda cesaretlendirmiştir[396].

Bulgar meselesi, Bulgarlar'ın başlattığı eğitim-kültür alanındaki gelişmeleri, Fener-Rum Patrikhanesi'nden ayrı özerk bir Bulgar Milli Kilisesi'ni inşa etme düşünceleri[397] ve Osmanlı idaresinden ayrılmak amacıyla başlattıkları silahlı direnişleri neticesinde ortaya çıkmıştır[398]. Bulgaristan'daki ayrılıkçı hareketlerin, diğer Balkan ülkelerinden daha geç görülmesinin sebebi, Bulgarlar'ın sosyo-ekonomik olarak daha geride olmaları ve Rusya'ya daha bağımlı olmalarıdır[399]. Bunun dışında Bulgarlar, milli bir kiliseye sahip olmak istemekle beraber kiliselerini, Rum Patrikhanesi'nin egemenliğinden kurtarmayı amaçlamışlardır. Bu sebeple Sultan

---

[395] Bulgarların kökeni için Bkz. Plamen S. Tzvetkov, "Türkler ve Slavlar ve Bulgarların Kökeni", Osman Karatay (Çev.), *Türkler,* C.II, Ankara 2002; Istvan Zımonyı, Bulgarlar ve Ogurlar, *Türkler,* C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

[396] Süleyman Oğuz, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885),* Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1987, s. 31.

[397] Bulgarların bağımsızlıklarını elde edebilmeleri hem dışardan bir yardım almalarına hem de Fener Rum Patrikhanesi'nin etkisinden kurtulmalarına bağlıdır. Çünkü Bulgar milliyetçileri, Bulgarlar'ı Rum Patrikhanesi'nin nüfuzundan kurtarıp bir Milli Bulgar Kilisesi inşa edebilirse Avrupa Türkiyesi Slavlarının bilhassa Makedonya Slavlarının bu kiliseye bağlanacağına inanmışlardır. Bu istekleri gerçekleşirse Makedonya Slavları, Osmanlı idaresince Bulgar miletinin bir parçası olarak kabul edilecek, böylece daha büyük bir Bulgaristan meydana getirilebilmeleri mümkün olacaktır. Bkz. Mithat Aydın, *Balkanlarda İsyan; Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876),* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 145.

[398] Oğuz, s. 32.

[399] Tuğrul Kihtir, *Balkanların Osmanlı Tarihi,* İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015, s. 229.

Abdülmecid, 1849'da Bulgarların, İstanbul'da kendi Ortodoks kiliselerini kurma isteklerini kabul etmiştir. Ancak padişahın vefatıyla Sultan Abdülaziz, 27 Şubat 1870'te bir ferman çıkararak Bulgar Eksarhlığı'nın kurulduğunu[400] resmi olarak ilan edip 6 Mart 1872 tarihinde Vidin Metropolidi Anthim Efendi'yi ilk Bulgar eksarhı olarak seçmiştir[401].

Bulgarlar, kendilerine ait bir kiliseye sahip olduktan sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında bağımsızlıklarını elde etmeleri için silahlı direnişe girişmelerinde gerekli şartlar oluşmuştur. Mihailo Obrenoviç idaresindeki Sırbistan, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ne karşı girişilecek direniş hareketinin merkeziydi. Fakat Sırplarla Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda uzlaşamayınca Bulgar direnişinin merkezi 1862'de Eflak'a taşınmıştır. Buradaki asıl amaç, devrimci bir Bulgar köylü hareketi için bir kıvılcım oluşturmaktır. Bu gayeyle 1870'te ilk Bulgar Devleti Komitesi kurulmuştu[402].

Bulgarlar, 2 Mayıs 1876'da Osmanlı idaresine karşı isyan etmiş, bu ayaklanmayı daha önceki isyanlardan ayıran en belirgin özellik, ardında çok yönlü bir Panslavist destekçinin olmasıdır[403]. Osmanlı Devleti, Koprivniçe; Panagürişte, Akça Kilise (Sopot Filibe) mahallerinde çıkan isyanları bastırmıştır. *"Nisan Ayaklanması"* olarak bilinen bu isyanlar 1876 Haziran ayına kadar bastırılmıştır. İsyanın kısa sürede bastırılmasının sebebi, bu hâdisenin birkaç bölgede ortaya çıkması ve genel bir köylü katılımıyla gerçekleşmemiş olmasıydı[404]. Zaten Rusya, Bulgaristan'da daha önce bir isyan çıkarmak istemiştir; ancak bu isyanı, Bulgaristan meselesi olarak değil *"Panislavizm politikası"* olarak görmekteydi[405]. İngiltere, Bulgar isyanında ilk başta toprak bütünlüğünü korumak istediğini belirterek Slav isyanlarına karşı çıkmış,

---

[400] BOA. İ.MTZ. (04), Nr. 15/881, 8 Zilkaade 1307 (26 Haziran 1890); Bulgar Eksarhlığı'nın tesis edilmesine ait olan ve tahminen yirmi üç sene önce verilmiş olan ferman, Divân-ı Hümâyûn Kalemi'nden yarın öğlene kadar padişaha takdim edilecektir. BOA. İ.MTZ, (04), Nr. 17/1128, 1 Safer 1313 (24 Temmuz 1895); BOA. Y.A.HUS, Nr. 333/6, 2 Safer 1313 (25 Temmuz 1895).
[400] Kihtir, s. 234-235.
[401] Kihtir, s. 232-233.
[402] Kihtir, s. 234-235.
[403] Bu ayaklanma, Rumi takvime göre Nisan ayında gerçekleştiğinden "Nisan Ayaklanması", isyanın yayılma alanı Filibe olduğundan "Filibe Ayaklanması" ya da tarihinden dolayı "1876 Ayaklanması" olarak ifade edilmiştir. Aynı zamanda bu isyan büyük bir Pavslavist desteğe sahip olduğundan "Panslavist Ayaklanma" olarak da adlandırılmıştır. Bkz. Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 80.
[404] Kihtir, s. 235-236; 1876'da çıkarılan Bulgar İsyanı, Avrupa kamuoyunu harekete geçirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu isyanın bastırılmasıyla Sırp ve Karadağ yenilgiye uğratılmış, bu durum Rusya'ya bir saldırı bahanesi olmuştur. Orhan Koloğlu, *Balkanlar,* Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 87.
[405] Aydın, s. 82.

1870'li yıllarda ise Bulgarlar'ı Rusya nufüzundan kurtarmak için himaye etmiştir[406]. Ancak 1876'da meydana gelen isyana, Rusya'nın Pan-Slav komiteleri pek karışmamasına rağmen bu isyanla Avrupalı devletlerin dikkatleri Balkanlar'a çekilmiştir[407].

Bulgaristan'da özerk bir devletin kurulmasına dair hazırlanan tasarılar ve Rusya'nın bu meseleyle fazla ilgilenmesi Osmanlı ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Bunun üzerine İmparator II. Aleksander, 24 Nisan 1877'de Kişinev'de okunan bir bildiriyle Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Bu muhabere, Rusya'yla iki cephede başlamış olup Doğu Anadolu'da Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Balkanlar'da ise Gazi Osman Paşa komutasında kahramanca mücadele edilmiştir. Söz konusu muharebe, Osmanlı Devleti'nin lehinde ilerlerken bu durum uzun sürmemiş[408], mücadele neticesinde Plevne düşmüş, Rus ordusu Balkan dağlarını aşarak Sofya, Pazarcık ve Plovdiv'i ele geçirmiş, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'na doğru ilerlemiştir[409]. Şu durumda Osmanlı ordusunun direnmesi, İstanbul ve Çanakkale boğazları dâhil olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın tamamında bütün topraklarını kaybetmesiyle neticelenecektir. Bu durum boğazların kontrolünün Rusya'nın hâkimiyetine geçmesi anlamına geldiğinden iki devlet arasında İngiltere'nin aracılığıyla barış yapılması kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması (Yeşilköy Antlaşması) imzalanmıştır. Önceden tarafsız olan Batılı devletler, özellikle İngiltere ve Avusturya-Macaristan, barış anlaşmasının şartları hazırlanırken Osmanlı Devleti'nin tarafında yer almıştır[410]. Bu anlaşmayla Bulgaristan'ın, Osmanlı Devleti'nin hükümranlığında özerk bir Hristiyan prenslik olmasına ve sınırlarının Ege Denizi'nden Edirne'ye kadar uzanmasına karar verilmiştir. Şu durumda Osmanlı Devleti, Balkan topraklarının büyük bir kısmını Bulgaristan'a bırakmıştır. Ayrıca Doğu Rumeli vilayetinin padişahın hükümranlığında

---

[406] Süleyman Kocabaş, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı,* Vatan Yayınları, İstanbul 1992, s. 81-82.
[407] Kihtir, s. 236.
[408] Romanya, Sırbistan ve Karadağ Rusya'yla ittifak yaparken savaşın başladığı sırada İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya devletleri tarafsız olduklarını açıklamışlardır. Fakat İngiltere bu sırada kendi çıkarlarının tehlikeye düşmesi durumunda yaşanılanlara sessiz kalmayacağını ifade ederek donanmasını Çanakakkale'ye sevk etmiştir. Bkz. Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA,* İstanbul 1991, C. IV, s. 225; *Ayastefanos Mukaddemat-ı Sulhiyye ve Berlin Muahedenamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1296.
[409] Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 92.
[410] Tuğlacı, s. 92-93.

özerk bir bölge olması ve beş senelik sürelerle görevlendirilecek Hristiyan bir vali tarafından yönetilmesi uygun görülmüştür. Bununla beraber Makedonya vilayetlerinin Osmanlı'ya geri verilerek bu bölgede, büyük devletlerin kontrolünde ıslahatlar yapılması karara bağlanmıştı[411]. Ayastefenos Antlaşması'nın imzalanması hem Rusya'nın hem de Slavlar'ın lehine gelişen bir durum olmuştur. Bu anlaşmanın neticesinin, Avrupa'daki mevcut dengeleri altüst edebileceğinden şüphelenen başta İngiltere ve Avusturya olmak üzere büyük devletler memnun olmamış ve yeniden uluslararası bir konferansın düzenlenmesi için Rusya'ya baskı yapmışlardır[412].

Ayastefanos Antlaşması Karadağ, Romanya ve Sırbistan'a siyasi bağımsızlık vererek bu devletlerin sınırlarını genişletmiş ve Bosna-Hersek özerk bir yapıya kavuşmuştur. Bu anlaşmada Bulgaristan'nın geleceği, 6. ve 11. maddelerde ele alınmış, Bulgaristan bir taraftan Hristiyan bir hükûmete sahip olacak, diğer taraftan kendi silahlı ordusu olan, vergi ödeyen özerk bir prensliğe dönüşecektir. Bunun yanında anlaşmanın diğer maddelerinde doğu vilayetleri için birtakım reformların yapılacağı, tarafsız ülkelerin gemilerinin savaş ve barış zamanında Boğazlardan geçisine serbestiyet tanınacağı ve Rusya'nın savaş zararlarının ödeneceği bildirilmiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın maddeleri, İngiltere kanadında hoş karşılanmamış, hatta İngiltere hükûmeti çevresinde Rusya'ya savaş ilan edileceği konuşulmaktaydı. Bunun dışında Avusturya-Macaristan, Balkanlarda güçlü bir Slav devletinin tesis edilmesini, Bosna ve Hersek'e özerklik verilmesini istemiyordu. Bu anlaşmada, Bulgaristan'a Ege Denizi'nden bir çıkış verilmiş olup bu durum, Fransa ve İtalya tarafından onaylanmamıştır. Almanya ise Rusya'nın yaşadığı Doğu sorununun daha da derinleşmesi halinde Fransa'yla hesaplaşacağını planladığından Rusya'ya açıkça muhalefet olmamıştır. Bismarck, hem Rusya'nın düşmanı olarak görünmek istememekte hem de Rusya ile Batı hükûmetleri arasındaki anlaşmazlıkları barışçıl "dürüst bir aracı" olarak çözmek istemekteydi. Bu amaçla Almanya'nın başkentinde Berlin Kongresi toplanmış[413] hazırlanan Berlin Anlaşması, 13 Temmuz 1878'de Osmanlı Devleti ile İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında imzalanmıştır[414]. Bu anlaşmada, Rusya ve

[411]A. Gül Tokay, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908", *Osmanlı,* C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 320.
[412] Tokay, s. 319.
[413] Tuğlacı, s. 93; Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin temsilcileri, Müşir Mehmed Ali Paşa, Almanya Konsolosu Sadullah Bey ve Nafia Nazırı Aleksander Kara Teodori Paşa olmuştur. Bkz. Tuğrul Kihtir, *Balkanların Osmanlı Tarihi,* İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015, s. 249-250.
[414] Gencer, s. 516.

Avusturya-Macaristan devletlerinin menfaatleri gözetilmiş olup Balkan devletlerinin konferansa çağrılmaması bu devletleri gücendirmiştir[415]. Berlin Antlaşması, Ayestefanos Antlaşması'nın şartlarını yeniden düzenlemiş ve Bulgar halkının ele geçirdiği siyasi özgürlüğünü yarı yarıya kaybetmesine sebep olmuştur[416]. Berlin Antlaşması'yla güya Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Bulgaristan Emirliği kurulmuştur[417]. Oysa bu anlaşma, Ayastefanos Antlaşması'nın diğer maddeleriyle ilgili bir değişiklik yapmamış; ancak Büyük Bulgaristan'ı üç parçaya ayırmıştır. Böylece Bulgaristan, Bulgaristan Prensliği, Doğu Rumeli Vilayeti ve Makedonya Vilayeti olarak üçe bölünmüştür[418]. Ancak Bulgarlar, bundan sonraki süreçte Ayastefanos Antlaşması'ndaki sınırlarına daima ulaşma hedefinde olacaklardır[419]. Hatta Berlin Antlaşması'nın akabinde Bulgaristan idâresi, Makedonya ve Doğu Rumeli'de yaşayan Bulgarlar, ellerinden çıkan toprakları yeniden ele geçirmek için yayılmacı bir politika uygulamaya girişmiştir[420].

Bulgaristan prensi, Bulgar halkı tarafından seçilecek olup hem Osmanlı Devleti hem de büyük devletler tarafından onaylanacaktır. Bunun üzerine 1879'da Prens Aleksander (Battenberg), Bulgaristan'ın ilk prensi[421] seçilmiştir. Prens Alexander, bir yandan elde ettiği idareciliği kaybetmemek, diğer yandan Bulgarlar'ın gerçekleştirdiği eylemlere lojistik destek sağlayarak mali yardımda bulunmuştur. Ancak Prens Aleksander'ın bağımsız hareket etmesi zaman zaman Bulgaristan ile Rusya arasında gerginliğe sebep olmuştur[422]. Doğu Rumeli vilayeti, Avrupa komisyonu denetiminde

---

[415] Kihtir, s. 249.
[416] Tuğlacı, s. 96.
[417] Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler,* Serander Yayınları, Trabzon 2006, s. 368; Bulgaristan Emirliği'nin Osmanlı Devleti tarafından tanınması, azınlığın hak, hukuk ve menfaatlerinin muhafaza edilmesi şartına bağlanmıştır. Yani Bulgaristan, bir devlet olarak teşekkül ederken bu konulara riayet edeceğini kabul etmiştir. Berlin Kongresi, bir bakıma milletlerin meşru haklarını verdiğini ve insanları mutlu ettiğini düşünürek Bulgarların yeni sınırlarını belirlemiştir. Ancak bu sınırlar çizilirken mevcut bölgenin sosyal ve demografik yapısı göz ardı edilmiş, Bulgar Emirliği'ni inşa ederken çok milletli bir yapıya sahip olan bölgeyle ilgili herhangi bir şart ortaya koymamıştır. Türk topluluğu, Bulgaristan Emirliği dışında bırakılarak sahip oldukları haklara ilişkin kendilerine bir garanti verilmezken Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlerin üzerinde durdukları konu sadece azınlık hakları olmuştur. Bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 112.
[418] Mahir Aydın, "Doğu Rumeli Vilayeti", *Osmanlı,* C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 329.
[419] Kihtir, s. 249.
[420] Tokay, s. 320.
[421] BOA. Y.PRK.HR, Nr. 4/55, 14 Cemaziyel evvel 1296 (6 Mayıs 1879); BOA. Y.A.HUS, Nr. 160/105, 24 Rebiül ahir 1296 (17 Nisan 1879); Prens Aleksander Battengerg, Rus Çariçesi'nin yeğeni, aynı zamanda İngiliz hanedanının akrabası ve Avusturyalı bir generalin oğluydu. Bkz. Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 30.
[422] Tokay, s. 320.

özerk bir prensliğe dönüşmüş ve başına Osmanlı padişahının seçtiği büyük devletlerin de onayladığı Aleko Paşa vali tayin edilmiştir[423]. Aleko Paşa, Şarkî Rumeli'de beş yıl süreyle görev yapmış[424] daha sonra bu vilayet valiliğine Gavril Efendi atanmıştır[425]. Bu sırada Doğu Rumeli Bulgarları, Bulgaristan'la birleşmek amacıyla Osmanlı hâkimiyetinden tamamen çıkmak için harekete geçmişlerdir. Prens Aleksander idaresinde isyan başlatılmış, 18 Eylül 1885'te Filibe merkezli çıkan isyanda Doğu Rumeli valisi Gavril Efendi tutuklanarak[426] vilayetin Bulgaristan ile birleştiği açıklanmıştır[427]. Daha sonra Bulgar Prensi Aleksander, Doğu Rumeli valiliğine getirilerek[428] kendisi, buranın prensi ilan edilmiştir. Aleksander, İtalya Hariciye Nazırı'ndan Bulgaristan ile Şarki Rumeli'nin birleşmesinin Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesine aracı olmasını istemiştir[429]. Rusya, Şarkî Rumeli'nin

[423] Tuğlacı, s. 96; BOA. Y.A.RES, Nr. 17/2, 5 Şevval 1299 (20 Ağustos 1882). Aleko Paşa, görevi süresince özellikle Bulgarlar'a ayrıcalıklı davranarak bağımsızlığını kazanması durumunda Doğu Rumeli Vilayeti'nin prensi olmayı amaçlamıştır. Bkz. Mahir Aydın, "Doğu Rumeli Vilayeti", *Osmanlı,* C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 331.

[424] Berlin Muahedenamesi'nin 17. maddesi, Şarkî Rumeli için atanacak valinin görev süresini beş yıl olarak belirlemiştir. BOA. Y.A.RES, Nr. 23/23, 9 Cemaziyel ahir 1301 (6 Nisan 1884).

[425] BOA. İ.MTZ.(04), Nr. 9/374, 22 Receb 1301 (18 Mayıs 1884).

[426] Tuğlacı, s. 97; Bulgarlar, Şarkî Rumeli'de ihtilal çıkararak bu bölgenin telgraflarıyla demiryolu ve köprülerini tahrip etmiş, Bulgar köylerinden 4.000 kadar asker toplayarak Üçuli Burgazı köylerinin etrafını kuşatmışlardır. Bölgedeki gümrük memurlarıyla diğer memurlar ve dükkâncılar işten el çektirilmiş, çocukların tamamı silah altına alınmıştır. Prens Aleksander tarafından Üçuli Burgazı hükûmetine gönderilen telgrafta, Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'la birleştirilmesinin Avrupa devletleri tarafından gerekli olduğu belirtilmiştir. Bu sırada Şarkî Rumeli valisi Gavril Paşa tutuklanmış, milis askerinin isyancılarla birleştiği ve ihtilalin Filibe'ye kadar yayıldığı bildirilmiştir. Bu durum Rusya, Avusturya, İngiltere ve Almanya elçiliklerine ulaşmış olan telgraf haberlerinden teyit edilmiştir. Ancak bu isyan hareketinin neticesinde Osmanlı sınırına bir saldırı olmayıp isyanın Bulgaristan ile birleşmekten ibaret olduğu belirtilmiştir. BOA. Y.PRK.ZB, Nr. 3/17, 12 Zilhicce 1302 (22 Eylül 1885); Gavril Paşa'nın vekillerle ve emekliye ayrılmış bazı şahıslarla görüştüğü İngiltere Sefareti'ne bildirilmiş olduğundan kendisinin şu durumda görevinden uzaklaştırılması gerekmektedir. Bunun yanında yaşanılan Şarkî Rumeli vakasından dolayı Gavril Paşa'nın halkın nazarına hoş gürülmediği belirtilmiş; ayrıca sefarethane mahallerinde dolaşmasının uygun olmadığından usulen kendisine mazuliyet maaşı bağlanması uygun görülmüştür. BOA. İ.DH, Nr. 977/77167, 5 Rebiül ahir 1303 (11 Ocak 1886).

[427] Tokay, s. 320.

[428] Rusya Sefarethanesi'nde düzenlenen baloda Almanya, Avusturya sefirleriyle, İtalya maslahatgüzarı arasında bir görüşme gerçekleşmiş ve Bulgar Prensi'nin Şarkî Rumeli eyaletine vali olarak tayin edilmesine karar verilmiştir. Bununla beraber Şarkî Rumeli eyaleti nizamnamesini içeren maddelerde birtakım değişiklikler yapılacağı bildirilmiştir. Söz konusu nizamnâmede yapılacak değişiklikler, komisyon aracılığıyla gerçekleşecek olup yapılan düzenlemelerin onaylanması için sonradan bir konferans toplanacaktır. Ancak bu durumu, Osmanlı Devleti'nin kabul etmesi uygun olmayacağı bildirilerek görüşmeye son verilmiştir. Bu sırada İngiltere sefirinin durumun mahiyetini anlamadığı beden dilinden anlaşılmış olup Osmanlı Devleti'yle gerçekleştirdiği görüşmede üzerinde olumlu tesir oluşturulmuştur. BOA. A.}MTZ. (04), Nr. 20/10, 29 Cemaziyel evvel 1303 (5 Mart 1886).

[429] Bulgar Prensi Aleksander, Bulgaristan Emirliği halkının kendisini prens ilan ettiğini, kendisinin de bu vazifeyi kabul ettiğini belirtmiştir. İki Bulgaristan'ın da hâkimi olduğunu (Bulgaristan ve Doğu Rumeli) ifade eden Prens Aleksander, Osmanlı Devleti'ne karşı bir husumetinin olmadığını ifade ederek Osmanlı Devleti'nin *hükümranlık hakkını* tanıdığını beyan etmiştir. BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 4/76, 12 Zilhicce 1302 (22 Eylül 1885). Bulgaristan Komiseri Gazban Efendi'yle Bulgar Prensi arasında

Bulgaristan ile birleşmesini daha önce destekliyorken bu siyasi hadisede saf dışı bırakılmaktan memnun olmamıştır[430]. Bu sebeple Rusya başta olmak üzere büyük

gerçekleşen mülakatta, Gazban Efendi'nin ifade ettiği üzere, Prens Aleksander'ın Şarkî Rumeli hadisesinde meselenin şahsen içinde bulunduğunu, ancak böyle bir isyan hareketini kabul edip katılmasının birtakım gerekliliklerinin olduğunu beyan etmiştir. Prens Aleksander, Şarkî Rumeli'de çıkan bu isyana katılıp idareyi ele geçirmese bu memletin durumunun perişan olacağını eklemiştir. Bunun yanında Şarkî Rumeli'nin idaresini ele almasının meşru olmadığını da ifade etmekte olup bu konuda Osmanlı padişahından affedilmeyi dilemektedir. Prens Aleksander, Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesinin padişah tarafından kabul edilmesindeki amacın, buradaki Bulgarlar'ın mutlu bir hayat sürmeleri ve Rusya nüfuzu altında yaşamak yerine Osmanlı Devleti'nin tabiiyetinde kalmalarının uygun olacağı düşüncesini belirtmiştir. Çünkü Rusya memurlarının kendisini tehdid ederek Petersburg'a davet ettiklerini, memurların bu isteğini kabul ettiği takdirde Prens'in Bulgaristan için bütün isteklerini kabul edeceklerini, diğer türlü hem Şarkî Rumeli meselesinin hem de Sırplar ile bir barışın sağlanamayacağını bildirmişlerdir. Gazban Efendi'nin Prens Aleksander'a tavsiyesiyle Şarkî Rumeli gönüllü askerlerinin bütün silahları alınarak ait oldukları bölgelere iade edilmiştir. Şarkî Rumeli'nin muharebeden geri dönen milis askerinin Sofya'da olduğu, Filibe'ye Prens ile beraber toplu olarak gittikleri ve orada bir gösteri yapma düşüncesinden vazgeçtikleri bildirilmiştir. Gerçekleşen muharebede, Şarkî Rumeli askerinin umum kumandanlığında görev yapan Miralay Nikolayif'in Filibe'ye gönderilmeyerek umum kumandanlık unvanı hükümsüz bırakılmış ve kendisi alıkonulmuştur. Prens Aleksander'ın Filibe'ye gitmesi gerekirken Gazban Efendi'nin İstanbul'a ulaşmasından itibaren on beş güne kadar Filibe'ye gitmemeye söz verdiği bilgisi Gazban Efendi tarafından paylaşılmıştır. Gazban Efendi, bu esnada Sofya ve Filibe'de bütün şehir ve kasabalarda gizli komiteler teşkil edilip Bulgar birliğinin korunması için Prens Aleksander'ın maddî ve mânevî baskı altında bulundurulmasına karar verildiği bilgisine ulaşmıştır. Bu sebeple Prens'in Filibe'ye gitmesi teklif edilip hızlandırılması için Filibe Bulgar metropolidiyle itibarlı şahıslardan bir grup Sofya'ya gittikleri ve Prens'in on beş güne kadar Filibe'ye gitmemesinin Gazban Efendi tarafından Prens'ten söz almasının bu sebepten ileri geldiği anlaşılmıştır. Gazban Efendi'nin verdiği malumatta, Bulgaristan Prensi'nin Rusya tarafından tehdit edildiği devlet-i müşarün ileyhanın rızasına meyl edecek olursa Bulgarlar'ın kendisini kabul etmeyeceği gibi aynı zamanda İngiltere'nin karşıt bir politika güdeceği bildirilmiştir. Şu durumda Bulgar Prensi, himayesi altında bulunduğu Osmanlı Devleti'nden yardım isteyecektir. Esasen Bulgar Prensi, Sofya ve Filibe ileri gelenlerinin de ifade ettiği üzere, Rusya İmparatoru Prens Aleksander'ın yerine imparatoriçenin biraderi Prens Validmar'ı prens tayin ettirmeye söz vermiştir. Bu durumun Bulgarlar arasında duyulması onları bir kat daha korkutmuştur . Bunun üzerine birleşme kararında, Şarkî Rumeli halkı Bulgaristan halkından daha ileri giderek ya eski hallerine dönmek ya da Rusya'nın hâkimiyetinde bulunma tehlikesinden emin olmak için Bulgaristan'ın bağımsız olması taraftarıydılar. Bunun yanında Macaristan'ın Avusturya'ya ya da Saksonya'nın Almanya'ya olan yakınlığı gibi yalnız askeri ve politik yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı olması isteği bir diğer düşüncedir. Şu halde, Bulgar Prensi'nin içinde bulunduğu durumu, Osmanlı Devleti'ne sığınarak çözmeye çalışması doğal olsa da Prens'in İstanbul'a gitmesi durumda onun yokluğunu fırsat bilenler yerine başka birini tayin edebilirlerdi. Bunun yanında Prens Aleksander, İstanbul'da kendisiyle alınacak kararları Bulgarlar kabul etmezse Bulgar Prensliği vazifesini tamamen kaybedebilirdi. Gerçekleştirilen müzakerede devletlerin müdahalesini bertaraf ederek Prens ile doğrudan meselenin halledilmesi ve Berlin Muahedenâmesi'nde bir değişiklik yapılması uygun değildir. Neticede Gazban Efendi vasıtasıyla Bulgarlar'ın istekleri doğrultusunda birleşmenin Osmanlı Devleti için de kabul edilmesine karar verilmiştir. Bulgar Prensi'ne bir telgraf gönderilerek Osmanlı Devleti'nin menfaatlerine uygun şekilde gerekli şartları içermesi halinde Şarkî Rumeli'yle birleşmesini kabul etmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 186/126, 28 Rebiül evvel 1303 (4 Ocak 1886).

[430] Rus sefiri Nelidof, Bulgaristan'a Osmanlı Devleti ile beraber Rus askerinin girmesindeki Bulgaristan'ın fikrini yoklamakla memur edilmiştir. Ancak Bulgaristan'a Rus askerlerinin girmesinin mülki bir tehlike olarak görülmemesi gerektiği bu durum kabul edilirse meselenin daha kolaylıkla halledileceği belirtilmiştir. Çünkü bu durumda Avrupalı devlerlere karşı sorumlulukta Rusya da yerini almış olacaktır. Diğer bir konuysa Osmanlı Devleti'nin Berlin Ahidnamesi'nin tamamen iadesini talep etmesidir. Eğer devletler bu konuda başarılı olamaz da Bulgaristan ile Şarkî Rumeli birleşirse Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan'a değil, Bulgaristan'ın Şarkî Rumeli'yle birleşmesi yani Prens'in görevden uzaklaştırılarak bütün Bulgaristan ve Şarkî Rumeli'nin Osmanlı padişahının tayin etmiş olduğu bir valinin idaresi altında bulunması düşüncesinde ısrarcı olunması gerekmektedir. Bunun yanında Şarkî

devletler bu durumu protesto etmişlerdir[431]. Neticede yeni hükûmet, Prens Aleksander'ı Şarkî Rumeli vilayetinin valisi olarak kabul etmiş, Osmanlı padişahı da Şarkî Rumeli'nin[432] Bulgar Prensliği ile birleşmesini onaylamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin daha önceden kendisine bırakılmış olan Balkan savunma hattı elinden çıkmıştır[433]. 1 Ocak 1886'da Doğu Rumeli vilayetiyle ilgili Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir antlaşma yapılmıştır[434]. Buna göre Bulgaristan Prensliği, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini tanımaya devam edecek ve Prens Aleksander, beş yıl süreyle Doğu Rumeli vilayetine vali olarak atanacaktır[435]. Kırcaali ve Rodop'taki bazı köylerin Edirne'ye bağlanması kararlaştırılmıştır[436]. Rus Çarı, Babıali ile Bulgar Prensi arasında yapılan anlaşmayı, Doğu Rumeli Valiliği, Berlin Antlaşması'nın 17. maddesine uygun şekilde büyük devletlerin de onayıyla Bulgar Prensliği'ne verilecek şeklinde değiştirmiştir. Rus Çarı'nın bu antlaşma maddesinde değişiklik yapmasındaki amaç, Bulgar Prensi Aleksander'ı devirerek onun yerine kendi tarafından bir kişiyi prensliğe getirmekti. Nitekim Bulgar Prensi Aleksander, 21 Ağustos gecesi Rus taraftarlarının yaptığı darbeyle yakalanmış ve Rus sınırına götürülmüştür[437]. Bulgar Prensi Aleksander, ülkeden tecrit edilince Bulgar Prensliği'nde fevkalâde vekil başkanlığında geçici bir hükûmet kurulmuştur[438]. 25 Haziran 1887'de[439] Ferdinand de Cobourg, Osmanlı hükûmeti tarafından Bulgaristan Emirliği'ne tayin edilmiştir[440].

Rumeli'nin imtiyazları bir mikdar genişletilip Bulgaristan'ın imtiyazı daraltılarak bir valinin idaresi altında birleştirilmesi ve buradaki devletin ileri gelenleri tarafından da uygun görülmüştür. BOA. Y.PRK.MK, Nr. 2/106, 29 Zilhicce 1303 (28 Eylül 1886).

[431] Tuğlacı, s. 97; Rus Çarı, bir savaş durumunun ortaya çıkmaması amacıyla Ayastefanos Antlaşması ile inşa edilen Büyük Bulgaristan yerine kurulan Bulgar Emirliği ve Doğu Rumeli Vilayeti idaresinin varlığını Berlin'de kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Fakat Rus genel valisi Dondukof, Doğu Rumeli'nin Babıali'nin eline geçmesine karşı çıkarak Bulgarlar'ı, Berlin Antlaşması maddelerini riayet etmemeleri ve Şarkî Rumeli'de Osmanlı hükûmetinin idaresini tanımamaları noktasında teşvik etmiştir. Daha da ileri giden Rusya, bu vilâyetteki Türkler'in yok edilmeleri için Bulgar halkını silahlandırarak askeri bir düzen kurmuştur. Bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 113-114.

[432] Bu dönemde Şarki Rumeli'nin yüzölçümü 35.901 km olup nüfusu 715.941 kişiydi. Nüfusunun 573.560'ı Bulgar, 174.700'ü Müslüman, 42.654'ü Rum, 19549'u Kıpti, 1.306'sı Ermeni ve 4.177'si Museviydi. BOA. Y.PRK.MK, Nr. 2/11, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885).

[433] Tuğlacı, s. 97.

[434] Tokay, s. 321.

[435] Tuğlacı, s. 97.

[436] Tokay, s. 321.

[437] Tuğlacı, s. 97.

[438] BOA. Y.PRK.UM, Nr. 9/15, 27 Zilkaade 1303 (27 Ağustos 1886).

[439] Tuğlacı, s. 98.

[440] Osmanlı Devleti, Bulgar Emirliği'ne ehliyet ve dirayetli oluşundan dolayı Prens Ferdinand'ı atamıştır. Söz konusu devlet, tayin etmiş olduğu Prens Ferdinand'ın Osmanlı hükûmetinin Bulgaristan Prensliği üzerindeki hukukuna riâyet edeceğine, kendisinin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığının süreceğine, ayrıca Berlin Muahedenamesi'nin hükümlerine uygun şekilde davranıp halkın asayişini temin edeceğine inanmıştır. BOA. A.{DVNS.NMH.d, 14/16, 5 Şaban 1296 (25 Temmuz 1879).

Prens Ferdinand, ihtiraslı bir kişiliğe sahipti, prens olduğu günden itibaren Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan edip kendisini de Çar ilan etmek istiyordu. Ferdinand'ın bir sonraki planı, Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakıydı ki bu şekilde Ayestefanos Antlaşması'ndaki Bulgaristan'ı yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır[441]. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesinin ardından sıra Makedonya'ya gelmiştir. Makedonya, konumu itibariyle Balkan milletlerinin her biri için bir yayılma alanıydı. Bu bölge üzerinde yaşayan etnik grubun çeşitliliği yani Türkler, Rumlar, Sırplar, Ulahlar, Arnavutlar ve Yahudiler'in burada ikamet ediyor olması Makedonya'nın ele geçirilmesini zorlaştırmıştır[442]. Ancak emellerine ulaşmak isteyen Bulgarlar, Makedonya'yı topraklarına katmak istediklerinden çeşitli komiteler kurarak faaliyetlere başlamışlardır[443]. Çünkü Makedonya, Büyük Bulgaristan'ın inşasında Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhakından sonra üçüncü ayağını teşkil etmekteydi[444]. Ferdinand'ın, Bulgar Prensliği'ne tayiniyle beraber Makedonya'daki faaliyetler artmış, Bulgar prensi, Rusya'nın Uzakdoğu'daki faaliyetlerine yoğunlaşmış olduğundan Balkanlar'da aktif bir politika takip eden Avusturya'nın yolundan gitmiştir. Bu esnada Makedonya'da bulunan Bulgar ihtilal hareketlerine devam ederek Bulgar İhtilal Komitesi'ni (ORİM)[445], 3 Kasım 1893'te de bazı kaynaklara göre *Resne* kimi kaynaklara göre de *Selanik* merkezli Makedonya İç Devrim Örgütü'nü (MİDO) kurmuştur[446]. Osmanlı Devleti, 1895'te bütün dikkatini Ermeni hâdisesine

---

[441] Tuğlacı, s. 98.

[442] Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları,* Sayı: IX, İstanbul 1989, s. 78.

[443] Bunlar Bulgar-Makedonya Merkez Komitesi (1879), Makedonya Komitesi (1887), Yurtseverler Komitesi (1887) idi. Bkz. Mahir Aydın, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 143.

[444] Meltem Begüm Saatçi, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Tükler,* Yeni Türkiye Yayınları, C. XIII, Ankara 2002, s. 111.

[445] Tuğlacı, s. 98.

[446] Makedonya bölgesi içerisinde kurulduğundan İç Örgüt denilen MİDÖ, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine dayanarak Makedonya ve Edirne vilayetinde tam bir politik özerlik kazanmayı amaçlamıştır. Ayrıca hedeflerinin arasında Tanzimat lehine gerçekleşecek mücadelelerde bütün Hristiyanlara kişisel emniyet, yönetimde adaleti temin etmek de mevcuttur. Bundan başka Etniki Eterya, Yüksek Makedon Komitesi (YMK), St. Sava Örgütü gibi örgütler de kurmuşlardır. Etnik-i Eterya, XIX. yüzyıl başında Yunanistan'ın bağımsızlık hareketinde ortaya çıkarılmış olsa da XIX. yüzyıl boyunca Pan-Hellenizm'in Makedonya'da faaliyet gösteren bir örgütü olmuştur. Aslında Büyük Yunanistan sınırlarına Makedonya da dahil olduğu için 1890'lardan itibaren Makedonya hadiselerinde bu Yunan örgütü de varlık göstermiştir. Yüksek Makedon Komitesi (YMK), Mayıs 1895'te Makedonya'nın bağımsızlığı için Makedonya dışında Sofya'da kurulmuştur. Bundan dolayı YMK'ne Supremistler veya Dış Örgüt de denilmiştir. MİDÖ, Makedonya'nın kurtuluşunu özerklik elde etmek ya da bir fedarasyon oluşturmak olarak görürken YMK, kurtuluşu Bulgaristan'a ilhak olarak savunmuştur. St. Sava Örgütü, Sırplar tarafından Balkan Yarımadası'nda bağımsız olmak için kurulmuştur. Amaçları, Ortaçağ'daki Sırbistan Krallığı'nın geniş topraklarına yeniden sahip olmak ve Büyük Sırbistan'ı meydana getirmektir. Bu örgüt Sırp milliyetçilik hareketlerini Makedonya'da yaymak için mücadele etmiştir. Bkz. Meltem Begüm

yoğunlaştırdığı esnada Makedonyalı Bulgar İhtilal Komitesi'nin, Kuzey Makedonya'da bir isyan başlatması üzerine Rumeli'deki Türk ordusu seferberlik hali almıştır. Bunun üzerine Bulgar hükûmeti de seferberlik hazırlıklarına başlamış ve Eylül 1895'te Bulgar ihtilalcileriyle bir mücadeleye girişilerek Makedonya komitesi tarafından çıkarılan ilk isyan bastırılmıştır. Bu sırada İngiltere, Rusya'nın dikkatini Uzakdoğu'dan Balkanlar'a çekmek istediyse de Rusya, isyancı komitecilerin hareketlerine destek vermemiştir. Fakat sonradan fikri değişen Rusya, II. Abdülhamid'e Makedonya Hristiyanlarını muhafaza eden muhtelif tedbirler alması için tavsiyede bulunmuştur. Rusya'nın meseleye müdahil olmasıyla II. Abdülhamid İşkodra, Kosova, Selanik, Manastır ve Yanya valilerine iradeler göndererek söz konusu bölgelerde kanunların eskisi gibi uygulanmasını ve halkın birbirlerine karşı kin gütmemeleri gerektiğini ifade etmiştir[447].

II. Abdülhamid ve devletin ileri gelenleri, Makedonya'ya bir özerkliğin verilmesinin kısa bir süre sonra bölgenin, Bulgaristan'la birleşmesiyle neticeleneceğini tahmin etmekteydi. Bununla beraber Osmanlı Devleti, Rusya'yı Bulgaristan'ın hamisi olarak görmesine rağmen bu bölgenin Rus idaresinin etkisinde kalmasından çekiniyorlardı. Osmanlı, Makedonya'nın stratejik konumunu bildiğinden bu bölgenin elden çıkması durumunda İstanbul ve Boğazlar'ın tehlike altına gireceğinin farkındaydı. Ayrıca Avrupalıların tavsiyesi üzerine Makedonya'ya Hristiyan bir valinin atanması ya da bölgeye özerklik verilmesi burada yaşayan Müslüman halkın Anadolu'ya göç etmesine sebep olacaktır. Bu durum gerçekleşirse Makedonya'daki etnik yapı değişeceğinden Osmanlı lehine olmayacaktır. Bütün bu sebeplerden dolayı II. Abdülhamid, bölgedeki asker sayısını artırarak Avrupalıların reform isteklerini geciktirmeye çalışmıştır[448].

Sofya merkezli Makedonya Bulgar Komitesi, bir bildiri yayımlayarak Osmanlı hükûmetinden Makedonya'ya[449] muhtariyet verilmesini talep etmiştir. Komite, özerklik istediği topraklarını Selanik, Manastır, Üsküp'ten teşkil edeceğini ve

Saatçi, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Tükler,* Yeni Türkiye Yayınları, C. XIII, Ankara 2002, s. 112-114.

[447] Tuğlacı, s. 98-99.

[448] Tokay, s. 322.

[449] Makedonya'nın sınırları tarih boyunca kesin olarak çizilemese de XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı hâkimiyetindeki bölge Selanik, Manastır ve Üsküp vilayetleriyle bu vilayetlere bağlı sancak kaza ve köylerden oluşmaktadır. Makedonya bölgesi, Osmanlı Devleti'nin son devrinde *vilayet-i selase* olarak isimlendirilmiştir. Saatçi, s. 109.

merkezinin Selanik olacağını ilan etmiştir. Bulgar komiteciler, Serez Sancağı'nda Cuma-i Bâlâ ve Rızkak'ta, halkı Bulgar olan köyleri isyana teşvik etmiş[450], 1902'de VMRO tarafından çıkarılan *Cuma-i Bâlâ İsyanı*[451] Osmanlı Devleti tarafından bastırılmıştır. Osmanlı Devleti, bölgede muhtelif düzenlemeler yaparak Hüseyin Hilmi Paşa'yı bölgeye umumi müfettiş tayin etmiştir[452]. Bir süre sonra IMRO[453] tarafından *İlinden Ayaklanması* başlatılmış, Osmanlı'nın Anadolu'dan getirdiği askerler vasıtasıyla isyan bastırılmıştır. Osmanlı hükûmeti, bir antlaşmanın yapılmasının Bulgar çetelerinin faaliyetlerini azaltacağına inandığından Bulgarlarla 8 Ağustos 1904'te Osmanlı-Bulgar Antlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma, genel bir af ilanını beraberinde getirirken Bulgar Prensliği tarafından çete faaliyetlerinin kısıtlanacağı bildirilmiştir. Ancak başta Hilmi Paşa olmak üzere Osmanlı Devleti, olası bir savaşı önlemek amacıyla askeri hazırlıklarına devam etmiş ve Müslüman halkı savaş tehlikesine karşı tekayyuzda tutmuşlardır[454].

Bulgar Prensi Ferdinand, Avusturya Dışişleri Bakanı Aehrenthal ile görüşmüş, Aehrenthal, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesine karşılık Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasına göz yumacağını bildirmiştir. Ancak Bulgaristan, bağımsızlığını ilan ederse Osmanlı Devleti'yle bir çatışmanın ortaya çıkabileceğini düşünen Ferdinand, Avusturya tarafından kendisine diplomatik ve askeri yardım yapılacağına inanıyordu. Bu esnada Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan ise 5 Ekim 1908'de II. Abdülhamid'e bir telgraf çekerek bağımsızlığını ilanetmiştir.

---

[450] Tuğlacı, s. 100.

[451] Manastır Valisi Ferik Edib tarafından Dahiliye Nezareti'ne gelen şifreli yazıda, 100 kadar Bulgar'ın imtiyaz sınırını aşarak Cuma-i Bâlâ'ya geldiği ve Bulgar köylüleriyle irtibata geçerek bir isyan hazırlığı içerisinde olduklarının öğrenilmesi üzerine vali tarafından gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir. BOA. DH.ŞFR, Nr. 292/57, 2 Eylül 1318 (15 Eylül 1902). Sırbistan ve Karadağ hükûmetlerinin kurduğu ittifakla ve Rusya'nın da himayesiyle 10.000'er kişiden oluşan iki grup Bulgar askeri, Cuma-i Bala, Razlık ve Dospat taraflarında Osmanlı askerine karşı bir işgal başlatmıştır. Bununla beraber Bulgarların, Makedonya Komitesi'ne mensup çetelerin bütün silahlarını getirerek halkı silahlandırmak suretiyle isyana teşvik ettikleri haberi alınmıştır. BOA. BEO, Nr. 796/59690, 6 Muharrem 1314 (17 Haziran 1896).

[452] Tokay, s. 323; Rumeli vilayeti müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın üç seneden beri müfettişlik görevine devam ettiği ve kendisinin bu vazifeyi layıkıyla yaptığı görülmüştür. Gerekli olması durumunda, Hüseyin Hilmi Paşa'nın görev süresinin uzatılabileceği ancak şu an bu duruma ihtiyaç hissedilmediği belirtilmiştir. Müfettişin gerektiği durumda söz konusu vilayetlerden asker yardımı alabileceği, bu askerleri istihdam ederken iyi niyetle hareket etmesi gerekmekte olup askerlerin istihdamının kanunlara uygun şekilde yapılıp Osmanlı hükûmetine haber verilmesi istenmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 437/20, 24 Zilkaade 1320 (22 Şubat 1903).

[453] Makedonya Devrimci İç Örgütü.

[454] Tokay, s. 323.

Osmanlı Devleti, bu bağımsızlığı tanımayınca Bulgaristan, Osmanlı'nın bağımsızlığını tanıması için Fransa'nın aracı olmasını istemiştir. Bu sırada İngiltere, Osmanlı Devleti'ne bazı tavizler elde etmesi şartıyla Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyabileceğini söylemiştir. Osmanlı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul etmesine karşılık tazminat talebinde bulunmuş; ancak bu durumun sürüncemede kalması üzerine Rusya'nın arabuluculuğuna başvurulmuştur. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Savaşı'ndan kalan ve kendisine ödemesi gereken 125 milyon franklık tazminat borcunu Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımasına karşılık silmeyi kabul etmişti r[455]. Berlin Antlaşması imzalandığından beri fiilen bağımsız bir halde olan Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını hukuken elde etmiştir. Ardından 19 Nisan 1909'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında yapılan İstanbul Antlaşması'yla Osmanlı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Prens Ferdinand, çok istediği "Çar" unvanını almış ve kısa sürede Bulgaristan ile Rusya arasındaki münasebetler artmıştır[456]. Bundan sonraki süreçte, Bulgaristan'ın bağımsızlığına giden yolda Avrupa ve Rusya'nın tutumu, bu ülke temsilcilerinin düşünceleri, Madrid elçilerinin uyguladığı diplomasi ve bağımsızlık yolunda yaşanılan sürecin yabancı basına yansıması üzerinde duracağız.

4.2. BULGAR MESELESİNDE AVRUPA VE RUSYA'NIN TUTUMU

Avrupa'da bir yandan harp hazırlıkları devam ederken diğer yandan 1887'de Rusçuk ve Silistre'de ortaya çıkan isyan[457] siyasi toplantıları meşgul etmekteydi. Osmanlı

[455] Görüldüğü üzere, Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne bir ödeme yapmayacaktır. Ancak Rusya, bu sayede bu iki devleti uzlaştırmak amacıyla girdiği bu yolda Bulgaristan'ı kendine borçlu duruma düşürmüştür. Bkz. Pars Tuğlacı, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri*, Cem Yayınevi, İstanbul 1984, s. 101.

[456] Tuğlacı, s. 101; Kihtir, s. 252.

[457] Silistre mevkindeki askerlerin naiplik aleyhine isyan ettikleri gazetelerde ilan edilmiştir. Hariciye Nezareti'ne gelen haber üzerine bu isyanda, Bulgaristan hükûmeti bölge kumandanından şüphelenildiği bildirilmekte olup Rusçuk ve Silistre'de çıkan isyanlar bastırılmıştır. BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 6/59, 23 Receb 1304 (17 Nisan 1887); Paris'ten çekilmiş olan 3 Mart 1887 tarihli Havas Telgrafnamesi'nde, Bulgaristan'da çıkan isyan hareketinde, Varna askerinden şüphe edilmiştir. Rusya Sefareti Tercümanı Maksimof ile Bismarck'ın ifadelerini içeren Berlin Sefareti'nden ulaşan telgrafnamede, yaşanılan hadisenin tehlikeli bir neticeyi beraberinde getireceği noktasında hemfikirdirler. Bu sırada Avusturya mebus heyetinin, Peşte şehrinde olağanüstü bir toplantı yapacakları ve alınacak tedbirlerden çıkacak masrafların araştırılması istenmiştir. Ayrıca Babıali'de Bulgar meselesi üzerinde yapılacak müzakerelerde barışın sağlanması amacıyla Osmanlı Devleti tarafından izlenecek politikanın görüşülmesi gerekmektedir. Bu esnada Bulgaristan'daki isyan hareketinin memleketin tamamına yayıldığı ve düşman askerinin bu isyana katıldığına ilişkin resmi olmayan haberler gelmektedir. Bunun yanında Rusçuk tüccar vekaletinden gelen bilgide, Şumnu ve Varna'dan Silistre'ye asker ve top

Devleti, Avrupa merkezlerine açtığı ikamet elçilikleri vasıtasıyla diplomatik gelişmelerden haberdâr oluyor, bu bölgelerde yaşanılan siyasi hadiseler hükûmete raporlanıyordu. Madrid elçisi Turhan Paşa, Bulgar meselesiyle alakalı devlet temsilcileriyle gerçekleştirdiği görüşmelerden yola çıkarak şu bilgileri vermiştir: Madrid'de ikamet eden Almanya sefiri, Almanya ile Fransa arasında bir savaşın çıkacağına dair söylentilere Berlin'de inanılmadığını belirterek konuyu Bulgaristan'ın durumuna ve işitilen isyanlara getirmiştir. Bunun yanında Bulgar meselesinde Rusya'nın tavırlarının güven vermediğini eklemiştir. Avusturya sefiri Dobsky'e göre, Rusya'nın Bulgaristan'la ilgili niyetlerini ortaya koyduğundan Osmanlı Devleti'nin bu konuya vakit ayırması gerekiyordu. Dobsky, Prens Bismarck'ın, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti, İngiltere, Almanya, Avusturya ve İtalya devletleri arasında bir ittifak yapabilme iktidarına sahipken böyle bir girişimde bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca sefir Dobsky, Osmanlı Devleti'nin mevcut durumdan memnun olmadığını Rusya'ya kesin bir dille anlatmasını ve gerekli olduğu takdirde bazı icraatlara kalkışmasını tavsiye etmiştir. Çünkü O'na göre, Osmanlı Devleti, bu konuda bir girişimde bulunmadıkça Avusturya'dan da bir hareket beklememeliydi. Avusturya, Bulgaristan meselesini Osmanlı Devleti'nin *hükümranlık hakkı* olarak gördüğünden bu meseleyi öncelikle kendi başına halletmesi gerektiğini düşünüyordu. Madrid elçisi Turhan Paşa ise Dobsky'nin sözlerinin Avusturya'nın güçsüzlüğünü bildiğinden mi yoksa Osmanlı Devleti bir girişimde bulunursa Avusturya'nın da müdahale edeceği ümidinden mi ileri geldiğini bilememiştir. Diğer yandan Osmanlı Devleti, Rusya'yla bir ittifaka girerse Avusturya'nın, bu sırada bundan bir çıkar elde etmekte gecikeceğinden mi

---

sevkiyatı olduğu, bunların Bulgar kardeşleriyle asla bir muharebeye girmeyecekleri ve mevcut idare aleyhinde ihtilal yapmak istedikleri bildirilmiştir Söz konusu meselede, şimdiye kadar Osmanlı hükûmetinin kabul ettiği hareket hattı devletin menfaatlerine uygun olmakla beraber Rusya'nın amacına da uygundur. Berlin Sefareti'nden gelen telgrafnamede, Bismarck, *"Bab-ı Ali ile Petersburg kabinetosu mesele-i mezkûrenin tesviyesini pek ziyade tesri' itmek istemedikleri cihetle Avrupa efkâr-ı umûmiyyesindeki gerginliğin bi't-tab' kesb-i sükûnet itdiğini*" beyan etmiştir. Bu meseleye hakim bir şekilde yaklaşılmasından dolayı Avrupa'da süren heyecanın son bulduğunu ima ederek Avusturya'nın hazırlıklarında ihtiyatlı olduğundan bahsedilmiştir. Bu esnada diğer bölgelerden sevk olunan askerlerin Silistre'ye ulaşmasıyla orada isyan eden askerlerin öncelikle Burgaz hadisesinde olduğu gibi itaat etmeleri akla gelmektedir. Çıkarılan bu isyanın Bulgaristan'ın tamamına yayılması kararlaştırılmışsa da bunun sonucunun öncelikle Prens Aleksander'ın ayrılmasından sonra ortaya çıkan mevcut Bulgar hükûmetinin görevden düşürülmesiyle yerine muhalif fırka reislerinden diğer bir idare heyetinin teşkilinden ibaret olacağı belirtilmiştir. Yaşanılan bu Silistre hadisesinin genel barışı ihlal edecek derecede olmadığı bildirilmiştir. BOA. Y.A.RES, Nr. 37/6, 7 Cemaziyel ahir 1304 (3 Mart 1887); Silistre'deki bu isyan, bir tabur Bulgar askeri tarafından gerçekleştirilmiş olup tren hattında herhangi bir tahribatın olmadığı, ancak bazı telgraf tellerinin kesilip tahrip edildiğine ilişkin bilgi İkinci Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyyeti'nden verilmiştir. BOA. A.}MTZ.(04), Nr. 21/44, 12 Cemaziyel ahir 1304 (8 Mart 1887).

endişe ettiğini anlayamadığını dile getirmiştir[458]. Sefir Dobsky'e göre, Fransa'yla Almanya arasındaki ilişkilerin karışık görünmesine rağmen iki devlet arasında bir savaşın ortaya çıkması şarkta bir karışıklığın ortaya çıkmasına bağlıdır. Bulgar meselesinde Babıali'nin güç bir konumda bulunduğu, her ne kadar karar veremiyor gibi görünse de gazetelerden anlaşıldığı üzere Rusya tarafındadır. Babıali'nin bu kararının kendisi için son derece tehlikeli olduğunu düşünen Dobsky, Rusya, askerini Bulgaristan'ın hangi noktasına çıkarırsa Osmanlı Devleti'nin bunu savaş sebebi sayacağını Rusya'ya sert bir dille ifade etmelidir. Bunun yanında Erzurum tarafında birkaç ordusunu hazır bulundurmasını Osmanlı'ya tavsiye etmiştir. Eğer Osmanlı, Rusya'nın istediğini yapmasına izin verirse Avusturya mecburen Rusya askerinin istilasına engel olacaktır. Dobsky'e göre, neticede bu devletlerden biri mağlup olacak ve galip gelen de bu olaya istediği gibi yön verecektir. Rusya ile Avusturya arasında bir mücadele başlayıp Osmanlı Devleti tarafsız kalırsa bu durumda zarara uğrayacağını bilmelidir. Aslında Avusturya sefirine göre, Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın gerçek hakimi olduğundan bu bölgenin işgaline engel olması gerektiğini hem Avrupa hem Rusya'ya karşı bildirmelidir. Hâlbuki Turhan Paşa, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya gücendiğini fiilen göstermek için diğer devletler arasında özellikle Avusturya'yı beraberinde görecekleri ümidiyle Osmanlı vekillerinin dokuz sene bu uğurda çalıştıklarını ancak hata yaptıklarını görmüştür. Ayrıca yaygınlaşmaya başlayan ve iki devlet için de tehlikeli olan Panslavizm'e karşı Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya olağanüstü şekilde ihtiyacı olduğunu eklemiştir[459]. Dobsky ise Turhan Paşa'ya, Osmanlı Devleti'nin Bosna ve Hersek vilayetlerini kapsayan hükümranlık hukukunu Viyana ve İstanbul'da kimseye duyurmadan bir name-i hümâyûnla Avusturya İmparatoru'na bırakabileceğini ve bu vilayetlerin Osmanlı Devleti'ne sonradan geri dönmeyeceğini ifade etmiştir. Şu durumda Osmanlı'nın yalnızca isimden ibaret olan bir saltanat hakkından neden vazgeçmemeli ve Avusturya'nın dostluğunu kazanmamalıdır diyerek eklemiştir. Avusturya'nın Kırım Savaşı'na katılmadığından bütün Avrupa'da etkisini kaybettiğini ve menfaatlerini zarara uğrattığını belirtmiştir. Ancak Avusturya'nın bu tarafsızlığının Rusya'nın, Macaristan meselesinde Avusturya İmparatoru'na yardım ettiğinden ileri geldiğini söylemiştir. Sefir Turhan Paşa, Dobsky'nin büyük devletlerin anlaşmasına dayanan ve Osmanlı ile Avusturya arasında

[458] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 6/48, 13 Cemaziyel ahir 1304 (9 Mart 1887).
[459] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 6/40, 29 Cemaziyel evvel 1304 (23 Şubat 1887).

imzalanmış olan bir kararnâme mahiyeti bulunan bir hükümranlık hakkını nasıl göreceli bir hak olarak adlandırdığını anlayamamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, Bosna ve Hersek'te geçerli olan saltanat hakkının yanında Avusturya'nın idaresine zarar verecek her türlü davranıştan kaçınmıştır. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin saltanat meselesinin Avusturya'nın Bosna ve Hersek'teki menfaatlerine ne gibi çekinceye sebep olacağını göremediğini belirtmiştir. Dobsky, Bosna'da bulunan Panslavizm taraftarlarının, padişahın hükümdarlık hakkını bir işaret kabul ederek Avusturya'ya sıkıntı çıkarmakta olduklarını ve Avusturya'nın en çok Müslüman haktan memnun olduğunu dile getirmiştir[460].

İsveç sefiri, Bulgaristan meselesinde Rusya'nın Bulgaristan için bir savaşa girmeyeceğini belirtmektedir. Sefirin bu düşüncesi ise güvenilir bir kaynaktan gizlice elde ettiği bilgiye dayanmaktadır. Çünkü Rusya İmparatoru'nun geçen yıl Lehistan'da bulunduğu esnada davet ettiği Almanya veliahdının oğlu Prens Kilyom'a hitaben: *"Bulgarlar gibi pis bir millet uğruna bir nefer askerimi telef edemem"* sözlerinden ileri gelmektedir. Fakat Bulgaristan'da, Rusya halkına olağanüstü bir hakaret gerçekleşirse ya da başka bir sebepten Rusya İmparatoru, bir müdahaleye mecbur olursa bunu da tahmin edemediğini eklemiştir. İtalya'nın Madrid elçisi olup İstanbul büyükelçiliğine de tayin edilen Plan, Almanya ile Fransa arasında bir savaşın ortaya çıkacağı söylentisine ihtimal vermemektedir. Hatta Plan, Prens Bismarck'ın, Bulgaristan meselesinin kazanacağı renge göre hareket edeceğini düşünmektedir. Prens Bismarck, ne Avusturya'yı ne de Rusya'yı gücendirmeyerek batının durumunun doğu hakkında karar vermesini engelliyor gibi göstermek istediğinden Almanya ile Fransa arasında bir savaş ihtimalini ortaya atmıştır. Aslında Bismarck, açıkça Avusturya taraftarı görünse de Rusya'yı küstürüp Fransa'yla beraber hareket etmesine sebep olmak istemiyordu; çünkü bu ittifak Almanya'nın çıkarlarına uygun değildi. Bundan başka Bismarck, Rusya'yla ittifak yapacak olursa bu kez Avusturya'yı yalnız bırakacağından bu da Almanya için doğru bir karar olmayacaktır. Bütün bu ihtimalleri göz önünde bulunduran Prens Bismarck, kendisini Fransa'yla bir savaş içerisinde göstererek söz konusu devletleri başbaşa bırakmıştır. Şu durumda Avusturya, Rusya'yla bir savaşa girerse kendi menfaatleri için zaman kazanmış olacaktır. Diğer taraftan Avusturya-Rusya arasında bir düşmanlık başlar başlamaz Bismarck bu işi

[460] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 6/40, 29 Cemaziyel evvel 1304 (23 Şubat 1887).

kongrede halletmek isteyebilirdi. Yaşanabilecek olası bir savaşın ağır sonuçlarını göze alamayan bu devletler kongrenin toplanmasını uygun bulacaklardır. Söz konusu kongrenin, Berlin Kongresi gibi yüzeysel olmayıp uzun bir antlaşma metnine dayanması mümkün görülmektedir[461]. İsveç sefirinin, Avrupa'daki diplomatik rengin değişimine göre devletlerin uygulayabilecekleri hamleleri gözler önüne sermesi son derece önemlidir.

Bulgar meselesinde yalnızca Madrid Elçiliği'nden değil, diğer elçiliklerden de bilgiler gelmektedir. Berlin elçisi Tevfik Paşa'dan gelen telgrafta, İngiltere sefiriyle yaptığı görüşmede, Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir düşmanlık ilan ederse İngiliz elçisi kendi hükûmetiyle beraber İtalya donanmasının her durumda Kala-yı Sultaniye ve Karadeniz Boğazları'ndan geçip Rusya'yla savaşacağını, Almanya ve Avusturya'nın da kendilerine müttefik olacağını söylemiştir. Aslında müttefik devletlerin amacı, Rusya'nın bir savaşa girmesini önlemektir. Olası bir savaş durumunda ise Rusya ile Fransa'nın müttefik olacakları düşünülmektedir. Söz konusu ittifaka, Osmanlı Devleti'nin dâhil olabilmesi ihtimalinin Berlin'de endişeye sebep olacağından bahsetmiştir. Hatta Prens Bismarck tarafından Şakir Paşa'nın Rusya politikasına hizmet ettiğiyle ilgili yapılan şikâyetin sebebi de budur. Kısacası Osmanlı'nın Rusya ile müttefik olması Almanya tarafından istenmemiştir. Almanya'nın Avusturya'yla bir ittifak yaptığına ilişkin haberin gazetelerde resmen ilan edilmesi bu sebepten yani Rusya'yı savaştan vazgeçirmek isteğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Bulgaristan meselesi, Rus Çarı'nın isteklerine uygun şekilde neticelenmeyip Avusturya ve müttefik devletler tarafından da bu netice kabul edilmezse Rusya'nın savaşa girmeye hazır olacağı düşünülmektedir. Sefir Tevfik Paşa, Babıali'den herhangi bir talimat almamakla beraber yabancı sefirlerle ve devlet vekilleriyle yaptığı görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin her devletle dostane münasebetlerde bulunduğunu söylemiştir. Sefir, bunun yanında müttefik devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi meselesinde, ortaya çıkabilecek savaşta Osmanlı Devleti tarafsız kalacak olursa hiçbir devletin ordu ve donanmasının Osmanlı memleketlerinden zorla geçmeye çalışmasına devletler hukuku kaidesince yetki verilemeyeceğini belirtmiştir. Sefir Tevfik Paşa'ya göre, İngiltere elçisi; Rusya, Osmanlı aleyhine bir savaş ilan ederse önceden müttefik

[461] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 6/48, 13 Cemaziyel ahir 1304 (9 Mart 1887).

olan devletlerin boğazları geçerek Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini ifade etmiştir[462].

Viyana Elçiliği'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 18 Mayıs 1888 tarihli gizli telgrafta, Bulgar meselesinin halledilmesi için Rusya, Berlin kabinesine bazı tekliflerde bulunmuş; fakat Prens Bismarck, bu teklifleri kabul etmekte çekimser davranmıştır. Oysa Avusturya Hariciye Nazırı Kalnoky, bu konuda Rusya ile Bismarck arasındaki görüşmenin doğru olmadığını, Viyana kabinesinin Babıali tarafından yapılacak teklifleri kabul edeceğini bildirmiştir. Rusya, Berlin Antlaşması hükümlerine aykırı olarak Bulgaristan'da kazanmış olduğu mevkiyi hak dairesine dahil etmek istemektedir. Ancak Şarkî Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesinden dolayı böyle bir mevki kazanacak olursa bu kazancın derecesi çok geniş olacaktır. Rusya'nın en baştan beri boğazlara hakim olmak istediğinden bazı devletler, böyle bir mevkiye izin vermeyeceklerdir. Zaten esas olan Bulgaristan'da huzur ve ehemmiyetin sağlanmasıdır[463].

İngiltere ile Rusya'nın menfaatlerinin uyuşmadığı, Afganistan meselesinden anlaşılmış olup[464] bu iki devlet siyasi ilişkilerinde düşmanlıklarını ilan etme derecesine gelmiştir. Çünkü İngiltere, Hind askeriyle Rusyalılara bizzat kara yoluyla üstün gelemeyeceğini anladığından donanmasıyla Karadeniz'deki Rusya sahillerini abluka altına almak istemiştir. Bu sırada İngiltere, Osmanlı Devleti'nin tarafsız bir politika kabul etmesinin, İngiliz donanmasının boğazlardan geçişine engel olacağını bildiğinden Afganistan meselesini geçici olarak barış yoluyla halletmiştir. Bununla beraber Rusya'ya sınırı olan devletler arasında bir savaş çıkarıp kendisi de bu devletlere katılma amacındadır. Bu sayede Rusya'yı güçten düşürerek Afganistan

[462] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 7/44, 27 Cemaziyel evvel 1305 (10 Şubat 1888).
[463] BOA. Y.PRK.HR, Nr. 11/14, 8 Ramazan 1305 (19 Mayıs 1888).
[464] İngiltere, Afganistan'a girdiğinde bu memleketi Rusya'dan koruyacağını bildirmiş, pek çok Afgan vatandaşını kendisine inandırmıştır. Ancak yapılan barışın akabinde meydana gelen karışıklıklar neticesinde İngiltere bu problemi çözmek ve Afganistan'ı ihtilalden korumak yerine bütün Afgan halkını bir ihtilal yoluna sevketmemiştir. Rusya da Afganistan'da ihtilal çıkarmaya sebep aradığından bütün halkı İngiltere aleyhine davet etmiştir. Bu esnada Rusya'nın politikasıyla Afganlılar, İngiltere aleyhine kışkırtılmakta İngiltere'nin mevcut düşüncesi ve uyguladığı sert politikayla başarıya ulaşacağını ümit etmesi günden güne bu devleti tehlikeye sürüklemektedir. Diğer taraftan Rusya, Türkmen aleyhinde büyük bir kuvvet sevkedeceğinden Afganistan meselesi şimdilik son bulmuştur. Ancak Rusya Askeri Fırkası'nın Türkmen memleketinde ilerlemesi Afganistan'daki ihtilali güçlendireceğinden Rusya bu esnada Türkmenistan'da bulunan Merv şehrini istila etme kararı almıştır. Merv şehri Rusya tarafından zabtedildiği anda İngiltere de Afganistan'daki Herat şehrini istila etmeye mecbur olacaktır. BOA. Y.A.HUS, Nr. 164/11, 16 Rebiül ahir 1297 (28 Mart 1880).

meselesini çözmek istemiştir. Bunun dışında İngiltere'nin Bulgar Prensi'yle daha önceden görüştüğü, Bulgar birliği meselesinin hızlandırılmasına destek olduğu ve hatta bu birlik aleyhine Yunanistan'ı bile tahrik ettiği ortaya çıkmıştır. İngiltere'nin bu tutumu üzerine Rusya, Avusturya'yla ittifak yapmış ve Almanya da bu ittifaka katılmıştır. Aslında İngiltere'nin bu girişimdeki amacı, büyük Bulgaristan'ın teşekkül etmesidir. Çünkü bu amacı gerçekleşirse hem Osmanlı Devleti'ni tehdit etmiş olacak hem de Avusturya'yla Bulgaristan arasında tarafsız bir bölge hükmünde olan Sırbistan'ı ortadan kaldıracaktır. Fakat büyük Bulgaristan'ın ortaya çıkmasını istemeyenler bunu engellemek için Bulgarlar'a savaş açacağından bu durum, Rusya'daki Slavların ayaklanmasını beraberinde getirecek ve Rusya, Slavlar'a müdahale edecektir. Zaten İngiltere, Slavlar aleyhine bir savaşın ortaya çıkmasını ümit etmektedir. İngiltere'nin bu amacı hissedildiğinden daha önce Bulgar birliğinin meydana gelmesini destekleyen Rusya, bu düşüncesini kabul ettirme yoluna gitmemiş; Avusturya ve Almanya'yla beraber Osmanlı Devleti'nin hukukunu muhafaza etmekten ayrılmamışlardır. Şu durumda İngiltere kendi politikasına hizmet edecek şekilde bir yol tutarsa söz konusu devletlerin de Osmanlı'ya verdikleri desteği geri çekmeyeceği ve İngiltere'nin politikasının siyasi hilelerden ibaret kalacağından bir icraata girişemeceği ifade edilmiştir[465].

4.3. BULGAR MESELESİNİN BASINA YANSIMASI

Viyana Sefâreti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 20 Aralık 1886 tarihli gizli telgrafta, Peşte'de Macarca basılan "Ajtirtes" adlı gazetenin neşrettiği bir bentte, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan hakkında tuttuğu yolu eleştirdikten sonra şunları eklemiştir: *"Osmanlı milletinin kendi hükûmeti tarafından vuku bulan harekât ve muâmelâta artık karşu gelecek zemandır. Sultan Abdülaziz Han'ın usûl-i idâresi aleyhine o kadar gayret ve metânete kıyam etmiş olan millet-i merkûme his ve vicdanisini acaba büsbütün mü gā'ib itdi"* denilmiştir. Gazetede yayımlanan bu haber Osmanlı Devleti tarafından Kalnoky'ye şikâyet edilmesi üzerine bu tür makalelerin bir daha yayımlanmayacağı Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir[466].

[465] BOA. Y.A.HUS, Nr. 186/58, 14 Rebiül evvel 1303 (21 Aralık 1885).
[466] BOA. Y.A.HUS, Nr. 197/29, 4 Rebiül evvel 1304 (1 Aralık 1886).

Peşte'de yayımlanan *Nemezzet* adlı Macar Gazetesi'nin 3 Nisan 1892 tarihli nüshasında *Abdülhamid ve Bulgaristan* manşetiyle bir bend yayımlanmıştır. Wolkoviç[467] aleyhinde gerçekleşen suikastle ilgili Bulgar hükûmetinin, İstanbul tarafından bazı girişimlerde bulunmak istediğini *La Correspondance Politic Gazetesi* tarafından ilan edilmiştir. Bu tür haberlerin, Bulgarlar'ın düşmanları tarafından yapıldığı ve bir an önce tekzip edilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu gazetede, büyük devletlerin Rusya'nın hilelerine karşı Bulgarlar'a yardım etmediğinden Bulgarlar'ın bağımsızlığını ilan etmek istedikleri yazılıdır. Bunun yanında Bulgarlar'ın Babıali'ye bir nota verdiği ve katil sanılan Şişmanof'un Rusya'ya teslim edilmesinden dolayı sitem ettikleri bildirilmektedir. Bu kişinin Rusya'dan geri alınmasını talep etmesi için Osmanlı hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunacakları vs. gerçekdışı haberler yapılmaktadır. Bu tür yalan haberlerin ortaya çıkarılmasındaki birinci amaç, büyük devletler nezdinde Bulgarlar'a iftira atarak rezil etmek, ikincisi, Osmanlı Devleti ile Bulgarlar arasındaki iyi ilişkileri mahvetmek olsa da bu konuda başarılı olunamamıştır. Bu havadisin Balkanlar'da bir karışıklık çıkarmak amacıyla Slavlar tarafından yayımlanmış olduğundan şüphelenilmektedir. Zaten Osmanlı Devleti'yle Bulgarlar arasındaki iyi ilişkilere vakıf olanlar, bu tarz haberlerin iyi niyetle yapılmadığını anlayabilirlerdi. Çünkü ne Prens Ferdinand ne de İstanbulof'un Bulgaristan'a çokça iyiliği dokunmuş olan Osmanlı Devleti'ne karşı hareket etmeyeceklerini bilirlerdi. Bulgar siyaset adamları, II. Abülhamid'in dostluğunu bildiği gibi on altı seneden beri padişahın Osmanlı Devleti'nin en birinci padişahı olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nin ümitsiz bir halde olduğu vakit yönetimi devraldığı ve devlete intizam kazandırdığı belirtilmektedir. Kendisi sadece Osmanlı'nın sultanı olmayıp en birinci siyasetçisi olarak nitelendirilmekte her işi düşünerek yaptığı, orduları tanzim ettiğinden söz edilmektedir. Bunun yanında padişah, Avrupa medeniyetine katılarak adlî ve mâlî işleri düzenleyerek devleti mutluluğa eriştirmeye çalışmıştır. Bu sebeplerden dolayı II. Abdülhamid bütün milletler tarafından takdir edilmiş olup hem iç işlerinde ilerlemiş hem dış siyasetle meşgul olmuştur. II. Abdülhamid'in bu kararlı politikaları Balkanlar adına faydalı olduğu gibi padişahın dirayeti, zihin açıklığı ve işgüzarlığı Avrupa'nın dikkatini çekmiştir. Padişah tarafından kabul edilen merkezi politikası, Avrupa politikasıyla

[467] Bulgaristan Kapıkethüdası.

paralel olup üç müttefik devletin gerektiğinde Osmanlı Devleti'nin bile kendi taraflarına geçeceğini bilmeleridir. Ayrıca Şarkî Rumeli olayında, Prens Ferdinand'ın Sofya'ya gelişinden beri padişahın, Bulgaristan'ın iç işlerine müdahale etmemesi bu durumun iyi bir politika olduğuna bir delil gösterilmektedir. Şu durumda Slavların, Bulgarlar aleyhine olan kötü niyetlerinin Osmanlı Devleti aleyhine olduğu kabul edilmeliydi. Wolkoviç ile Bolçef'in[468] katledilmesi, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında bir husumet çıkarmaktan ileri gelmesine rağmen bu olayların iki devlet arasında bir kırgınlığa sebep olmayacağı belirtilmiştir. II. Abdülhamid, kabul etmiş olduğu bu basiretli politikayla asayişi sağlarken üç müttefik devletin de barışı muhafaza edebilecekleri bildirilmiştir[469].

Doğuda yaşanılan karışıklıklar, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir ittifak yapılmasını gerektiriyordu. Bir Rus gazetesinde yayımlanan bendde, Osmanlı hükûmetinin de bildiği üzere, Bulgar meselesinde müstakil bir politika izleyecek güçte olmadığı belirtilmiştir. Babıali'yi bu duruma sevk eden ise yapılan antlaşmalardır. Osmanlı hükûmeti, Avrupa devletlerinin vesayeti altında olduğundan yaşanılan bazı siyasi meselelerde kendi başına hareket etmek yetkisinden mahrumdur. Bunun yanında Osmanlı'nın Şark politikası iki kısma ayrılmakta olup Osmanlı Devleti'nin hangi tarafla ittifak yapacağına karar vermesi gerekmektedir. Rus gazetesine göre, Osmanlı Devleti, Avrupa'yla ittifak yaparsa bu durum Rusya'nın aleyhine olacağından Osmanlı'nın sonradan Rusya'yla bir ittifaka girişmesi mümkün olmayacaktır. *Novoye Vremya Gazetesi* de Romania Vista Gazetesi'nin görüşlerini yorumlayarak: Osmanlıların zaaflarından dolayı hilekâr davranamadıklarını ve kendilerine en çok baskı uygulayan tarafa yöneleceklerini belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı hükûmetiyle birleşik Bulgaristan arasında bir birlikteliğin ortaya çıkacağı İngiltere tarafından da akla gelen bir durumdur. Hâlihazırda İngiltere Kraliçesi, Hindistan İmparatoriçesi olduğu gibi Osmanlı padişahının da Bulgaristan Prensi olması için İngiltere'nin Osmanlı'yı ikna etmekten başka bir şey yapamayacağı belirtilmiştir. Viyana'dan gelen bilgide, İngiltere'nin böyle bir düşüncesinin olduğu, bu düşüncenin genel meclisin, birleşik Bulgaristan, Şarkî Rumeli'nin kraliyetini ve padişahın kırallığını ilan etmesinden ibaret olacağı bildirilmiştir. Şu durumda Bulgaristan, yeniden Osmanlı

[468] Bulgaristan Maliye Müdürü.
[469] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 15/68, 7 Ramazan 1309 (5 Nisan 1892).

Devleti'nin memleketlerinden sayılacak, Avusturya ve Macaristan gibi iki hükûmetten oluşacaktır. Bulgarlar'ın bir daireye bağlanmaları ve Osmanlı ile bir ittifak gerçekleştirmeleri Bulgar Vesâyet Heyeti tarafından vatana ihanet etmek olarak nitelendirilmiştir. Bundan başka İngiltere'nin Bulgar Vesâyet Heyeti'ne verdiği rüşvet ortaya çıkmış ve İstanbulof'un[470] İstanbul seyahatinin gizli tutulmasındaki amaç anlaşılmıştır. Aslında İstanbulof, Hariciye Nazırı Kalnoky ile bu meselenin halledilmesi için bir görüşme gerçekleştirmiş ancak kendisi söz konusu meseleyi tam olarak gizli tutamamıştır. Bundan başka Avusturya hükûmeti, Almanya politikasına tabi olmakla beraber Romanya ve Sırbistan hükûmetleri üzerinde nüfuz kullanmaktadır. Bulgaristan ise Osmanlı Devleti'nin tabiiyetine girmektedir. Hâlbuki Romanya ve Sırbistan tekrardan Osmanlı Devleti'ne tabi olsaydı ve Osmanlılar, Avrupa kıtasından çekilmeden önce Osmanlı hükûmeti yeniden teşekkül edebilirdi. Fakat bu iki hükûmet, Avusturya Kralı Milan'a ve Almanya Kralı Şarl'a güvendiklerinden Osmanlı Devleti'nin tâbiiyetine tekrar girmeyeceklerdir. Bütün bu fikirlerden yola çıkılarak Avrupa'nın ne düşündüğü merak edilmektedir[471].

4.4. AVRUPALI DEVLETLERİN AFRİKA'DAKİ SÖMÜRGECİLİK POLİTİKASINA GENEL BİR BAKIŞ

Fas meselesine geçmeden önce bu meselenin ortaya çıkışındaki süreçten bahsetmeyi konunun genel çerçevesini gözler önüne sermek açısından uygun bulduk. Diğer Afrika ülkelerinde olduğu gibi Fas'ta da Avrupa devletleri arasında yaşanılan mücadelelerin temel sebepleri bu bölgede ekonomik, siyasi ve dini güç elde etmektir. Bu sebeplerden en öne çıkanı ise devletlerarası sömürgecilik yarışıdır. Sömürgecilik[472] bilimsel ve teknik alanlarda meydana gelen keşiflerin bir neticesi olarak ortaya çıkmış ve bu gelişmelerin hayata geçirilmesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında hızlanmıştır. Özellikle teknik alandaki gelişmeler, bir yandan insanların ellerindeki enerji kaynaklarının artmasını sağlarken diğer yandan insan ve hayvan gücüne dayanan üretim yerini motor

[470] Bulgar Müdürleri Reisi.
[471] BOA. Y.A.HUS, Nr. 202/2, 2 Şaban 1304 (26 Nisan 1887).
[472] "Bir devletin kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askerî müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasî, iktisadî ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması" olarak ifade edilmiştir. Bkz. Ahmet Kavas, "Sömürgecilik", *DİA,* C. XXXVII, İstanbul 2009, s. 394.

gücüne bırakmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında gemilerde buharlı makinelerin kullanılması kıtalar arasındaki mesafeyi kısaltmış, taşınan ürünün maliyetini de düşürmüştür. Diğer taraftan büyüyen endüstri için hammadde kaynağı bulma isteği ve ürün fazlası için pazar arayışı devletleri sömürge arayışına itmiştir[473]. 1873'te Avrupa'da ciddi bir ekonomik kriz ortaya çıkmış, fabrikalar, müşterilerin satın alabileceğinden daha fazla ürün imal edince bu ürünlerin satılması için yeni pazarlara ihtiyaç hissedilmiştir. Avrupa'ya göre, Afrika, o zamana kadar bir pazar değil; sadece Avrupa'ya muhtelif ürünler gönderen bir kıtadır. Bununla beraber Avrupa devletleri arasında yaşanılan siyasi güç savaşları da bu devletlerin Afrika'da yeni topraklara sahip olma mücadelesine sebep olmuştur[474].

XIX. yüzyılda Afrika'yı, Avrupa medeniyetine açan iki ülke Fransa ve Büyük Britanya'dır. Fransa, 1830'da Cezayir'i işgal ederek topraklarını Senegal'e kadar genişletmiştir. Fransa'nın bölgedeki amacı, Fransız misyonerler ve askerlerle beraber Kuzey Afrika'da bir imparatorluk kurarak Fransa'yı büyük bir devlet yapmaktır. Fakat Fransa'nın bu hayalleri, Büyük Britanya'nın Ümit Burnu'ndan Kahire'ye uzanacak demiryolu projesiyle çatışmıştır[475]. İngiltere, 1882'de Mısır üzerinde bir denetim kurarak Afrika'nın sömürgeleştirilmesinde büyük payı almıştır. Daha önce Avrupa'da Napolyon Savaşları'na son verip Avrupa haritasına yeni bir şekil veren 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla İngiltere, Hollanda'dan Güney Afrika'daki Cape sömürgesini almıştır. Söz konusu devlet, 1840'larda Güney Afrika'nın daha yukarılarında mevcut olan Oranj ve Transvaal topraklarını da Cape sömürgesine (Cape Colony) katmıştır[476].

Sömürgecilik yarışından geri kalmak istemeyen İspanya Kralı Leopold, 1876'da Kongo havzasını keşfetmek ve bu bölgeye medeniyet getirmek amacıyla Afrika'ya doğru yola çıkmıştır. Leopold, burada uluslararası bir dernek kurarak bu derneğin, Afrika'da uygulayacağı sömürge politikasına hizmet etmesini sağlamıştır. Avrupalıların koloni idareleri, 1875-1914 yılları arasında hızla gelişirken Afrika'nın pek çok yerinde yeterli düzeyde gelişememiştir. Sömürgeciliğin son aşaması, XIX.

---

[473] Abdurrahman Çaycı, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 71-72.
[474] Hıfzı Topuz, *Kara Afrika,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 43.
[475] Zhaleh Abdi, *Afrika'nın Kısa Tarihi,* Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Huriye Yıldırım Çınar (Ed.) *Afrika Politikası: 21. Yüzyılda Güvenlik, Refah ve Demokrasi Arayışı,* (s. 12) Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.
[476] Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983, s. 85.

yüzyılın son çeyreğindeki aşama olup bu dönem, XX. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Bu devirde Afrika'da sömürgelere sahip olan Avrupa devletleri, kendi koloni alanlarını diğer devletlerin ticaretine kapatmayı tercih etmiştir. Örneğin, Batı Mrika ve Büyük Sahra bölgesi Fransa sömürgesi kabul edilmiştir[477].

Fransa, Afrika'yı Afrikalı askerlerle ele geçirmek istiyor, bu amaçla Afrika'nın etnik yapısını, yerel dillerini ve yerel düşmanlarını ve bölgedeki kabileler arasındaki güvensizlikleri bilmesi gerekiyordu. Bütün bu bilgileri misyonerler aracılığıyla öğrenirken aynı zamanda misyonerler, bölge halkına Hristiyanlığı anlatmaktadır. Misyonerler, ilk başta bölge halkının özlerine inemeseler de şeklen bir Hristiyanlaştırma kültürü başlatmışlardır. Fransa bununla da kalmayıp okullar, hastaneler açarak Afrika dillerinde Batı medeniyetinin fikri ve teknik yapısını temel olarak öğretmiştir. Batı fikirlerine sahip ve Batı davranışlarıyla yetiştirilmiş bir Afrika grubu ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere Afrika'nın işgal edilmesindeki diğer amacın dini sebeplerden ileri geldiği görülmektedir[478].

4.5. FAS MESELESİ VE MADRİD ELÇİLİĞİ'NİN ROLÜ

Avrupa devletleri, Fas'ı jeopolitik-jeostratejik konumu ve ekonomik kaynaklarından dolayı ele geçirmek istemişlerdir. Fas, coğrafi konumu itibariyle "Afrika kıtasının kuzey ucunda, Akdeniz ile Atlas Okyanusu'nda kıyısı bulunan bir ülke" olup[479] başlıca iki araziden meydana gelmektedir. Bunlardan biri Nil, diğeri ise Sahra'dır. Nil eski Fas ve Marekeş hükûmetlerini içine almakta Sahra ise Dirah, Noun, Souss, Legat, Figiğ arazilerinden oluşmakta ve güneye doğru uzanmaktadır. Fas idarecisi, sultan unvanına sahip olup bu ülkenin emiriydi. Fakat Noun ve Suss gibi bölgelerde var olan kabileler emirin hükümdarlığını tanımamakla beraber kendileri müstakil bir yapıya sahiptiler. Fas'ın parçalı siyasi yapısı, ekonomik durumunu da olumsuz etkilemekte olup vergilerin toplanmasında birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Hatta bu durum, Fas Emiri'nin silah gücüne başvurmasına sebep olmaktadır[480]. Görüldüğü

[477] Abdi, s. 13.
[478] Abdi, s. 14.
[479] Muhammed Tandoğan, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 59.
[480] BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 3/19, 14 Zilkaade 1302 (25 Ağustos 1885).

üzere, Fas'ta güçlü bir siyasi yapının olmayışı ülkeyi diğer devletlerin tehdidine açık hale getirmiştir.

Avrupalı devletlerin Fas'ı ele geçirme planları mevcutken bu konuyla ilgili bilgiler elçilikler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne ulaştırılmıştır. Nitekim Madrid sefiri Sermed Efendi'nin İspanya Hariciye Nazırı L. Marki'yle gerçekleştirdiği görüşmede, Hariciye Nazırı, 1882'de Fransızlar'ın Fas'ın Figiğ civarındaki kabilelere saldırdığını belirtmekle beraber Fransızlar'ın bu askeri harekâtını, Fas'ı istila etme planının ilk aşaması olarak görmüştür. Her ne kadar İngiltere tarafından İspanya'ya Kuzey Afrika'daki statükosunun muhafaza edileceğine ilişkin iki kez teminat verilse de nazır, İngiltere'ye güvenmemiştir. Bundan dolayı Fransa ordusunun, Kuzey Afrika'da attığı her adım İspanya için endişe vericidir. Bu esnada Fransızlar, urban kabilelerinin sınırına göçmen iskân etmiş olduklarından göçmenlerle kabileler mücadele içerisindedir. Urban kabileleri, Fransa'nın gerçekleştireceği taarruza karşı mukavemet etmek üzere hazır durumdadırlar. L. Marki, Fransızların, bu kabileler tarafından şiddetli bir mukavemetle karşı karşıya kalacakları düşüncesindedir. Bununla birlikte İspanya hükûmetinin sömürgelerini Fas'a kadar genişletme düşüncesinde olduğunu eklemiştir. L. Marki'ye göre, Fas, Osmanlı padişahıyla aynı dine mensup olup ona, güçlü bağlarla bağlıdır. Şu durumda Osmanlı Devleti, bölgede nüfuz ve onuruna uygun bir politika uygulayabilirdi. Elçi Sermed Efendi, İspanya Nazırı'na, Osmanlı Devleti ile İspanya'nın Afrika'daki menfaatlerinin ortak olduğunu, Osmanlı padişahının Fas'taki nüfuzunu artırmasının İspanya hükûmeti tarafından da faydalı olacağını söylemiştir[481]. Anlaşıldığı üzere, İspanya, Fransa'nın Fas üzerindeki sömürgeci politikasına karşı bir mücadele başlatmak için Osmanlı Devleti'nden gelecek ittifakı beklemekte, Fas'ta Fransa politikasına öncelikle Osmanlı Devleti'nin karşı çıkmasını istemektedir. Sermed Efendi'ye göre, Afrika meselesiyle ilgili devletler arasında bir konferans düzenlenecekse bu konferansın Osmanlı Devleti'nin vekâletinde yapılabilmesi için Fas hükûmetinin ikna edilmesi gerekmektedir. Elçi, Fas hükûmetine yapılacak bu teklifin, İngiltere ve Fransa'nın muhalefet edebileceği ihtimalinden dolayı gizli tutulması gerektiğini düşünmüştür. Bunun yanında sefir, yakın zamanda

[481] BOA. HR. SYS, Nr. 405/4, 4 Ocak 1882.

İspanya'ya Fas hükümdarı tarafından özel memurların gönderileceğini öğrenmiş olup bu memurların kendisiyle de bir görüşme gerçekleştirebileceğini belirtmiştir[482].

Fas'ta Fransız varlığından rahatsız olan İspanya'nın, Fas'ın Atlas Okyanusu'ndaki sahillerini işgal edeceğine ilişkin ortaya çıkan rivayet, İngiltere'yi telaşa düşürmüştür. İngiltere, İspanya'nın Sûs Limanı adıyla inşa etmek istediği limana bağlı olan arazinin büyük bir bölümünün önceden bir İngiliz kumpanyasının bölgedeki kabile reisleriyle yaptığı anlaşmada kendisine verildiğini açıklamıştır[483]. Gerek Fransızların bölge kabileleriyle mücadeleye girişmesi gerek İspanya'nın Fas'ın sahil noktalarını işgale kalkışacağı söylentileri, Fas bölgesinde Avrupa devletlerinin sömürgeci politikalarına fiili olarak da başladıklarının göstergesidir.

İngiltere'nin Mısır'ı, Fransa'nın Fas'ı işgal edeceğine ilişkin rivayetlerin duyulması üzerine II. Abdülhamid, bu meselenin doğruluğunun araştırılması için Londra ve Paris Sefâretleri'ne telgraf çekmiştir. Sefâretlerden, Fransa hükûmetinin İspanya ile dostluk ilişkilerine zarar vermeyeceği ve İspanya'nın bir savaşı göze alamayacağı bilgisi gelmiştir. Bunun yanında Fransa, Fas'ı işgal etme düşüncesinin olmadığı noktasında hem İngiltere'ye hem de diğer devletlere güvence vermiştir. Ancak İngiltere'nin Fas meselesinde İspanya'yla bir anlaşma yapmayı düşündüğünün doğru olduğu iletilmiştir[484]. Fransa her ne kadar Fas'ı ilhak etme düşüncesini inkâr etse de Fransa hükûmeti, Fas'a doğru harekete geçecek olursa İtalya ve İspanya devletlerinin kendisine karşı çıkacağı görülmektedir. Bu sırada İspanya Kralı ile Almanya İmparatoru arasında samimi ilişkiler kurulurken Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi[485] sebebiyle İtalya'nın gücendiği bildirilmiştir[486].

[482] BOA. HR. SYS, Nr. 405/4, 4 Ocak 1882.
[483] BOA. Y.PRK.TKM, Nr. 5/35, 14 Rebiül evvel 1300 (23 Ocak 1883).
[484] BOA. Y.A.HUS, Nr. 178/53, 5 Şaban 1301 (31 Mayıs 1884); BOA. HR. SYS, Nr. 967/22, 31 Mayıs 1884; BOA. HR. SYS, Nr. 967/23, 1 Haziran 1884.
[485] Fransa, 1881'de Tunus'u işgal etmiştir. BOA. Y.PRK.PT, Nr. 1/86, 30 Zilhicce 1298; BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 2/60, 23 Cemaziyel evvel 1298 (23 Nisan 1881).
[486] BOA. HR. SYS, Nr. 1008/58, 31 Mayıs 1884. Bkz. **EK**-10.

4.6. BERLİN VE KONGO KONFERANSLARI

Avrupa devletlerinin Afrika kıtasında çıkar çatışmaları sebebiyle mücadeleleri devam ederken bu mücadeleleri sonlandırmak amacıyla 1884'te Berlin'de bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. Bu konferansla Afrika topraklarında hak iddia eden Avrupalı devletler, bir bakıma sömürgeciliğin resmi başlangıcını oluşturacaklardır. Berlin Konferansı, Avrupa devletleri tarafından Afrika'nın paylaşıldığı ve ülkenin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel temelini derinden etkileyen sömürgecilik tarihinin bir dönüm noktası olmuştur[487]. 1884'te Portekiz'in isteğiyle Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, Danimarka, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, İtalya, Hollanda, Lüksemburg, Portekiz, Rusya, İsveç, Norveç ve Osmanlı Devleti'nin[488] katılımıyla Berlin Konferansı toplanmıştır. Bu konferansta Afrika'nın muhtelif bölgelerinde ticareti geliştirmek, Atlantik'e dökülen nehirlerde yapılan nakliyede serbestiyet kurallarını belirlemek, Afrika sahillerinde yeni işgal bölgelerinde çıkabilecek çatışmaları engellemek ve bölge halkının mutluluğunu sağlamaktır. Berlin Konferansı'nın gündemi bu maddelerden oluşurken perde arkasında Kongo'nun durumu görüşülmüştür[489].

Osmanlı Devleti'nin Londra sefirinin[490] Lord Granville ile yaptığı görüşmesinde, İngiltere tarafından Afrika kıtasıyla ilgili bir konferansın yapılmasını daha önceden teklif edildiğini; ancak bu toplantının Almanya ile Fransa arasında yapılan ittifakla gerçekleştiğini söylemiştir. Kongo Konferansı'nda, Batı Afrika ticaretinin geliştirilmesi için birtakım kararlar alınarak sonradan ortaya çıkabilecek problemleri önlemek amaçlanmıştır. Batı Afrika ticaretiyle ilgilenen devletlerin menfaatlerini korumak, Kongo ve Nijer Nehirleri'nde ticarî serbestiyet tesis etmek[491] ve Batı Afrika'daki memleketlerin işgaliyle buralara yerleştirilen göçmenlerin iskânına ilişkin belli kuralları ortaya koymak amacıyla Berlin'de bir konferansın toplanması

[487] Abdi, s. 13-14.
[488] Osmanlı Devleti'nin Berlin Konferansı'na katılma hakkının olduğuna ilişkin İzzet Vitali tarafından yayımlanan bend, Roma Sefareti aracılığıyla gönderilmiştir. BOA. İ.HR, Nr. 296/18708, 17 Rebiül evvel 1302 (4 Ocak 1885).
[489] Çaycı, s. 75.
[490] Bu tarihte Osmanlı Devleti'nin Londra sefiri Musurus Paşa'dır.
[491] Kongo ve Nijer Nehirleri'nde ticaret yapan devletlerin gemilerinin serbestçe dolaşmalarını sağlamak, tıpkı Viyana Kongresi'de kabul edilen daha sonradan Tuna Nehri'nde uygulanan kuralların Kongo'da da uygulanmasını temin etmektir. BOA. HR.SYS, Nr. 910/3, 22 Ekim 1884; BOA. HR.SYS, Nr. 910/5, 24 Ekim 1884.

kararlaştırılmıştır[492]. İngiltere, Belçika, İspanya[493], Portekiz, Felemenk ve Amerika hükûmetleriyle sonradan İtalya'nın talebi üzerine İtalya, Avusturya ve Rusya hükûmetleri de davet edilmiştir. Londra sefiri[494] Lord Granville'e hitaben diğer devletlerin konferansa davet edilmelerine rağmen Osmanlı Devleti'nin davet edilmemesine şaşırdığını söylemiştir. Elçi, Avusturya ve Rusya gibi devletlerden bazılarının Afrika'da sömürgelerinin olmadığını da eklemişti. Lord Granville, İngiltere'nin bu konferansa davet etme yetkisi olsaydı Osmanlı Devleti'ni davet etmekte tereddüt etmeyeceğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti, bu konferansa katılmak istiyorsa İtalya gibi bu isteğini bildirmesini tavsiye etmiştir[495]. Osmanlı Devleti, Afrika'da toprakları olmasına rağmen ilk başta bu toplantıya davet edilmemiş[496], ancak Osmanlı'nın Kongo Konferansı'na katılma isteği, Almanya'nın aracılık etmesi neticesinde İngiltere tarafından kabul edilmiştir[497]. Bunun üzerine bu konferansa Osmanlı Devleti adına Berlin sefiri Mehmed Said Paşa[498] tayin edilmiştir[499]. Ayrıca

---

[492] BOA. HR.SYS, Nr. 910/20, 17 Kasım 1884; BOA. HR.SYS, Nr. 910/14, 11 Kasım 1884.

[493] Madrid Elçiliği'nden 23 Ekim 1884'te Hariciye Nezareti'ne gelen yazıda, Kongo Konferansı'na davet edilen İspanya hükûmeti bu davete katılacağını ifade etmiştir. BOA. HR. SYS, Nr. 910/1, 11 Ekim 1884.

[494] Kongo Konferansı'nın 1884'te gerçekleştiğini gözönünde bulundurduğumuzda, o tarihte Osmanlı Devleti'nin Londra'daki sefiri Kostaki Musurus Paşa'dır. Musurus Paşa, 29 Nisan 1851'de Londra Sefareti'ne fevkalâde *murahhas ve orta elçi* sıfatıyla tayin olunmuş ve 1885 yılına kadar bu elçilikte görevine devam etmiştir. Kostaki Musurus Paşa'nın tercüme-i hali için Bkz. BOA. HR.TO, Nr. 528/58, 31 Aralık 1884; Sinan Kuneralp, "Bir Osmanlı Diplomatı: Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)", *Belleten,* C. XXXIV, Temmuz 1970, S. 135, s. 421; *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye,* Ahmed Nezih Galitekin (Yay. Haz.), İşaret Yayınları, İstanbul 2003, C. III, s. 136.

[495] Londra sefiri Musurus Paşa, hem Osmanlı Devleti'nin düvel-i muazzamadan sayıldığından hem de Afrika kıtasında toprakları bulunduğundan düzenlenen Kongo Konferansı'nda yalnızca Osmanlı Devleti'nin hariç tutulmasını doğru bulmamıştır. Elçi, Osmanlı hükümetinin bu konferansa memur gönderme salahiyetine sahip olduğunu ve bu hareketinin de onuruna ve bölgedeki menfaatlerine uygun olacağını eklemiştir. BOA. HR.SYS, Nr. 910/3, 22 Ekim 1884.

[496] Osmanlı Devleti, Kongo Konferansı'na davet edilmemesini üzüntüyle karşılamış ve bu durumu protesto edeceğini Viyana'dan *Daly News Gazetesi*'ne bildirerek söz konusu konferansa bir delege tayin etme kararı almıştır. BOA. Y.PRK. TKM, Nr. 8/77, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885).

[497] BOA. HR.SYS, Nr. 910/15, 13 Kasım 1884; Osmanlı Devleti, Afrika'nın doğusunda çok fazla toprağa sahipti. Kongo Konferansı, daha önceden belirttiğimiz üzere Batı Afrika'nın durumunu müzakere etmek için toplanacaktı. Ancak konferansa katılan delegelerden bazıları tarafından söz konusu müzakere, Batı Afrika'yla sınırlı kalmayıp bu sınırın dışına çıkarılmak istenileceği gibi konferansta görüşülmesi planlanan maddelerin de dışına çıkılması ihtimali vardı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin Afrika'nın doğusunda yer alan toprakları tehlikeye gireceğinden hem devletin bölgedeki hukukunu müdafaa etmesi hem de buradaki topraklarını koruması amacıyla Kongo Konferansı'na Osmanlı Devleti tarafından bir temsilcinin gönderilmesi şarttı. BOA. İ.MMS, Nr. 79/3437, 26 Muharrem 1302 (15 Kasım 1884); BOA. Y.PRK.A, Nr. 4/1, 2 Safer 1302 (21 Kasım 1884).

[498] Said Paşa, Kongo'da toplanacak konferansta, Batı Afrika ticaret serbestiyetine ilişkin görüşmelerin yapılacağını, Afrika'nın doğusuna dair konuları içermediğini bildiğinden bu konferansa katılmakta ilk başta çekimser davranmıştır. BOA. MV, Nr. 225/80, 14 Safer 1302 (3 Aralık 1884).

[499] Berlin sefiri Mehmed Said Paşa, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki menfaatlerini korumak amacıyla bu konferansa katılmış ve yapılan her görüşmenin fezlekelerini postayla Hariciye Nezareti'ne göndermiştir. Kongo Konferansı'nda, devletler arasında Kongo civarında ticari münasebetlerin korunması için alınacak birtakım tedbirler görüşülmüştür. Elçi tarafından Osmanlı hükûmeti adına

konferansa katılacak delegelerin yanında bir iki tane fen memuru görevlendirilmesi gerektiğinden Said Paşa'nın yanına Berlin Sefareti Müsteşarı Ohan Efendi de görevlendirilmiştir[500].

Berlin Konferansı'nda kabul edilen maddelere baktığımızda, uluslararası bir anlaşmada ilk kez "nüfuz alanı" kavramı kullanılmış, bu ifade anlaşmanın 34. maddesinde yer almıştır. Söz konusu madde, Afrika topraklarını, Avrupa devletleri arasında bir mücadeleye sebep olmadan paylaştırılmasını amaçlamıştır. Ayrıca bir bölge, anlaşma gereği bazı ölçütleri kapsamıyorsa nüfuz alanı içerisinde kabul edilemeyecektir. Şöyle ki, bir devlet bir bölge üzerinde açıkça hak iddiasını bildirmeli ve kurumsal olarak da bu bölgenin uluslararası boyutta tanınması şartlarını içermelidir. Ayrıca diğer devletler tarafından bu durumun onaylanması gerekmekte olup Afrika'nın yerli halkına herhangi bir hak tanınmamıştır. Antlaşmanın 34. maddesi zamanla *Hinterland Doktrini* denilen bir kavramı da gündeme getirmiştir. Buna göre, *"kıyıda bir yerleşim kurmuş olan güç, yerleşimin bütünlüğü ve güvenliği için gerekli olduğunda egemenliğini bu kıyıya bağlı iç bölgelere doğru; eğer bu bölgeler başka güçler tarafından işgal edilmemişse yayma hakkına sahipti".* Ancak hinterland (arka) terimi, kıyı bölgesinin ardında kalan alanın ne kadarının hinterland olarak kabul edileceğine ilişkin kesin bir sınır getirmemiştir[501]. Bununla beraber Afrika Fransa, İngiltere, Belçika, Portekiz, İspanya ve Almanya devletleri tarafından XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eden süreçte işgal edilmiştir. Kısa zamanda Afrika'nın sömürgeleştirilmesi temeline dayanan bu yolda "fiili işgal" ve "hinterland teorisi" işgalin önemli ayaklarını oluşturmuştur[502].

Avrupalı devletler, birtakım konferanslar düzenleyerek Afrika topraklarında sömürgeci politikalarını gerçekleştirmeye çalışırken Afrika'nın kuzeyindeki önemli bir toprak parçası olan Fas üzerinde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini artırması gündeme gelmiştir. Bunun için Madrid sefiri Sermed Bey, Osmanlı Devleti'nin,

---

Alman İmparatoru Bismarck ve kraliçeye *Şefkat Nişânı* verilmiştir. BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 4 /54, 14 Rebiül evvel 1302 (1 Ocak 1885). Şefkat Nişânı, II. Abdülhamid Han döneminde 1878 yılında oluşturulmuştur. Birinci, ikinci ve üçüncü rütbelerden oluşan bu nişânın birinci ve ikinci rütbeleri murassa olup kordonunun ortası beyaz, kenârı yeşil ve kırmızı renktedir. *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye,* C. III, s. 36.

[500] BOA. İ.HR, Nr. 295/18660, 27 Muharrem 1302 (16 Kasım 1884); BOA. İ.HR, Nr. 295/18661, 28 Muharrem 1302 (17 Kasım 1884).

[501] Mostafa Minawi, *Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diploması,* Ayşen Gür (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 79-80.

[502] Tandoğan, s. 218-219.

Tanca'da[503] bir sefâret tesis ederek bölgedeki askeri ve dahili işlere müdahale edebileceğini ve Fas'ı hâkimiyeti altına alabileceğini belirtmiştir. Böylece Osmanlı Devleti, Fas'ın, Fransa veya diğer Avrupa devletlerinden birinin himayesi altına girmesini engellemiş olacaktır. Çünkü Sermed Bey, Fas'ın idari şubelerinde yaşanılan iç karışıklıkların mevcut hükûmetin iktidarsızlığından kaynaklı olduğunu, bu durumun tıpkı diğer küçük İslam hükûmetlerinde olduğu gibi Fas'ın da Avrupa devletlerinin idaresine girebilme ihtimalinin bulunduğunu düşünmektedir. Şu durumda Osmanlı Devleti'nin, Fas hükûmetiyle aynı dine mensup olmasının Osmanlı hükûmetinin bu yolda atacağı adımı daha da kolaylaştıracağı ve İspanya'nın Fas'ta Osmanlı hâkimiyetinin tesis edilmesini desteklediğini bildirmiştir. Bu yolda Osmanlı Devleti'nin, Fas hükûmetiyle doğrudan bir görüşme gerçekleştirmesinin kendi menfaatine olacağını ifade eden Sermed Efendi, bu sayede Osmanlı'nın İspanya nezdinde de nüfuzunun artacağını belirtmiştir. Ayrıca Fas hükûmetiyle böyle bir görüşmenin yapılabilmesi için Madrid Elçiliği'nde Arapça bilen bir kâtibe ihtiyaç duyulduğunu belirten sefir[504], Fas ile Osmanlı hükûmeti arasındaki münasebetlerin sağlamlaştırılması amacıyla Osmanlı Devleti tarafından Fas'a bir sefir tayin edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Tanca'da mukîm İspanya sefiri de Osmanlı Devleti'nin Fas'ta bir sefâret tesis etmesinin İspanya'nın menfaatlerine uygun olacağını belirtmiş; ancak Fransa'nın bu konuda bir zorluk çıkarmaması için meselenin gizli tutulmasını tavsiye etmiştir[505].

Osmanlı Devleti, Fas'a bir elçi tayin etme düşüncesinin yanında Fas hükûmetiyle olan dostane ilişkilerini desteklemek amacıyla Fas Emiri'ne bazı hediyeler[506] ve nişânlar

[503] Fas'ın kuzeybatısında bir şehir.

[504] BOA. HR.TH, Nr. 62/51, 18 Mart 1886; Sermed Efendi, Faslı, Cezayirli, Maroni ve Arap asıllı Osmanlı tebaasından kişilerin İspanya'da olan işlerini halletmek için Madrid Sefareti'ne müracaat ettiklerinden onları anlamak amacıyla daha önce bu katibe ihtiyaç hissedildiğini bildirmiştir. Ancak mali sıkıntılardan dolayı elçiliğe diğer bir katibin tayinini teklif edemediğini de eklemiştir. Sermed Efendi, şu an Pire Başşehbenderi olup önceden Peşte'de kendi maiyyetinde bulunmuş olan Şedid Efendi'nin hem dirayetli oluşu hem de doğuştan Arapçaya vakıf olmasından dolayı Madrid Sefareti birinci sırkitabetine nakledilmesini uygun görmüştür. Bunun yanında Madrid Sefareti Müsteşarı [Aleksander] Mavroni Bey'in de Pire Başşehbenderliği'ne tayinini hükûmete teklif etmiş olan elçi, Mavroni Bey'in memleketine hizmet edeceğinden dolayı memnun olacağını düşünmektedir. BOA. HR. SYS, Nr. 405/8, 1 Mart 1886. Fransa'nın Fas Elçiliği'ne Ferrand adlı bir kişi tayin edilmiş ve bu şahsın Fas'ın lisanını gayet iyi derece bildiği ve bu sayede emir ve maiyyeti nezdinde nüfuza sahip olduğu rivaret edilmektedir. BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 3/19, 14 Zilkaade 1302 (25 Ağustos 1885).

[505] BOA. HR.TH, Nr. 62/51, 18 Mart 1886.

[506] Tanca'daki Avrupalı sefirler, Osmanlı Devleti'nin 1899'da Fas Emiri'ne bir hediye göndereceğini öğrenmeleri üzerine bir araya gelerek bu hediyenin girişini engelleme kararı almışlardır. BOA. Y.PRK.HR, Nr. 27/28, 19 Zilhicce 1316 (30 Nisan 1899).

gönderme girişiminde bulunmuş; ancak Fransa, Osmanlı ile Fas arasında bir dostluk ilişkisinin kurulmasını istemediğinden Fas Emiri'nin aklını karıştırmaya çalışmıştır[507]. Bunun yanında Fransa, Fas Emiri'ne Osmanlı Devleti'nin Fas hükûmetini kendi himayesi altına alma düşüncesinde olduğunu söylemiştir. Bu kez Osmanlı Devleti, Fas hükûmeti tarafından İstanbul'a fevkalâde bir elçi gönderilmesini istemiş[508] ve bu konuda Almanya'nın aracılık etmesini uygun görmüştür. Bunun için Almanya sefiri, kendi hükûmetine müracaat etmişse de hâlihazırda Fransa'nın Fas'ta yaptığı kötü telkinler neticesinde Alman sefirinin bu konuda bir netice elde edemeyeceği kendisine söylenmiştir[509].

Osmanlı Devleti, Fas'ta sefâret heyetine sahip olmasıyla bir yandan İslam hükûmeti olan Fas ile doğrudan ilişki kuracak[510] diğer yandan Fas'ta mevcut işlerini halledemeyen Osmanlı tebaasının bu bölgedeki diğer memurlara başvurmak zorunda kalmalarını önlemiş olacaktır. Böylece bölgedeki Osmanlı halkının, hukuk ve menfaatleri korunacak ve Fas hükûmetiyle Osmanlı Devleti arasında çıkabilecek meseleler halledilebilecektir. Bunun dışında iki devlet arasında haberleşmeyi sağlayabilmek ve diplomatik mevzuları görüşüp halledebilmek için Fas'a bir sefir tayin edilmesi gerekli görülmüştür[511]. Nitekim Madrid Elçiliği'nden gelen bilgide, Fas sefâret heyetinin, Madrid'deki Osmanlı elçilliğini ziyaret ettiği, Fas'taki altı yedi milyon Müslüman halkın birtakım sıkıntılarla karşı karşıya olduğunu ve yaşanılan bu sıkıntıların yalnızca Babıali'nin, Fas hükûmetiyle doğrudan bir ilişki kurmasıyla ortadan kalkacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Fas hükûmetiyle doğrudan bir ilişki kurmasının Cezayir ve Tunus üzerinde de olumlu etki yapacağı eklenmiştir[512].

Osmanlı Devleti, Fas'ta Müslüman halkın hukukunu koruma politikası için bölgede sefâret heyeti kurmaya çalışılırken Avrupa devletleri Afrika'da nüfuz elde etme

---

[507] BOA. MV, Nr. 52/33, 24 Receb 1307 (16 Mart 1890).
[508] Fas Emiri nezdindeki İspanya sefiri Depostado'nun tavsiyesiyle Fas'ın Osmanlı Devleti'ne fevkalâde bir sefaret heyeti göndermeye karar verdiği Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 170/95, 2 Şaban 1299 (19 Haziran 1882).
[509] BOA. Y.A.HUS, Nr. 233/75, 29 Cemaziyel ahir 1307 (20 Şubat 1890).
[510] BOA. İ.MMS, Nr. 108/4629, 11 Rebiül ahir 1307 (5 Aralık 1889).
[511] BOA. İ.DH, Nr. 973/76871, 28 Rebiül evvel 1303 (4 Ocak 1886); Bkz. **EK-8**; BOA. İ.DH, Nr. 979/77306, 2 Cemaziyel evvel 1303 (6 Şubat 1886).
[512] Bu esnada Tanca'daki şerifin, bir İngiliz Farisi ile evlenip İslam adetlerini terke ettiği, bunun yanında şerifin halk üzerinde sahip olduğu büyük nüfuzundan dolayı iktidarının elinden alınacağı şeklinde tehdit edilerek ecnebiler tarafından şerife her istediklerini yaptırdıkları rivayet edilmektedir. BOA. İ.DH, Nr. 1163/90886, 9 Rebiül ahir 1307 (3 Aralık 1889).

politikalarından geri durmamıştır. 1880'de Fas hükûmetiyle İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya, Amerika, Portekiz, Belçika ve Felemenk devletleri[513] arasında bir antlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla ilgili arşiv vesikalarından bir bilgi elde edemesek de 1887'de bu antlaşmada, İngiltere devletinin itirazıyla birtakım değişiklikler[514] yapılması için Madrid'de bir konferans toplanması kararlaştırılmıştır. İspanya hükûmetinin ev sahipliğinde Madrid'de düzenlenecek bu konferansa, 1880 antlaşmasını imzalayan devletlerin katılması için İspanya tarafından bu devletlere davetnameler gönderilmiştir[515]. Madrid sefiri Turhan Bey'in edindiği bilgiye göre, aslında İtalya hükûmeti, bu konferansın Roma'da yapılmasını teklif etmek istemiş; fakat İspanya, konferansın Madrid'de toplanması noktasında ısrarcı düşüncesinden vazgeçmemiştir[516]. İspanya, Madrid'de toplanacak konferansa Osmanlı Devleti'nin de katılmasını teklif etmiştir. Diğer devletlerin bu konferansa Madrid'deki sefirlerini delege tayin edeceklerinin bildirilmesi üzerine Osmanlı hükûmeti, Madrid elçisi Turhan Bey'i, konferansa temsilci olarak görevlendirmiştir[517]. Konferansın toplantı tarihi belli olmamakla beraber daha önceden antlaşma hükümlerini kabul etmiş Rusya devleti de toplantıya davet edilmiştir[518]. Madrid'de düzenlenecek konferansın amacı; Tanca'daki elçilerinin konsoloslar tarafından Fas'taki yabancıların himaye usûllerinde değişiklikler yaparak bölgedeki mukîm yabancı elçilerinin ve konsolosların yerlilerle ilgili himaye hakkını genişletme aşamalarını belirlemek ve ortaya çıkan suistimalleri ortaya koymaktır. Bunun yanında toplantıya katılan devletlere verilen haklarda, ne derecede sınırlandırma yapılması gerektiğini içeren birer rapor hazırlamaları istenmiş ve bunun için bir ay süre verilerek konferansın yeniden toplanacağı bildirilmiştir. Ancak Londra kabinesi, Madrid kabinesinin ısrarı üzerine 1880 Antlaşması'nın tekrar

[513] BOA. İ.MMS, Nr. 95/4020, 4 Rebiül ahir 1305 (20 Aralık 1887); BOA. HR.SYS, Nr. 405/15, 26 Kasım 1887.
[514] BOA. İ.MMS, Nr. 95/4020, 4 Rebiül ahir 1305 (20 Aralık 1887).
[515] BOA. HR. SYS, Nr. 405/17, 14 Aralık 1887.
[516] İtalya, Fas meselesiyle ilgili olan bu konferansın Roma'da yapılmasını istese de Fransa hükûmetinin bu teklifi kesin olarak kabul etmeyeceği ve İngiltere'nin de Fransa'nın yanında olacağı bildirilmiştir. Turhan Bey, İspanya Hariciye Nazırı ile yaptığı görüşmesinde, Fas meselesine ilişkin yapılacak müzakerenin Fas'taki devletlerin himaye hakkından doğan suistimallerin önlenmesi için yapıldığı ifade edilse de alınacak kararların Fas'a zarar verebileceğini görmektedir. Elçi, Hariciye Nazırı'na Fas'ın yine de himaye sınırlandırmasına giderek ilerideki suistimalleri önlemesi gerektiğini söylemiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 222/37, 11 Cemaziyel ahir 1306 (12 Şubat 1889).
[517] BOA. MV, Nr. 27/57, 27 Rebiülahir 1305 (12 Ocak 1888); BOA. MV, Nr. 26/78, 29 Rebiül evvel 1305; BOA. İ.MMS, Nr. 95/4024, 8 Cemaziyel evvel 1305 (22 Ocak 1888).
[518] BOA. HR.SYS, Nr. 405/17, 14 Aralık 1887; Rusya ilerleyen süreçlerde bazı sıkıntılarla karşılaşmazsa konferansa aza göndermeyi istemektedir. BOA. Y.A. HUS, Nr. 208/40, 11 Rebiül evvel 1305 (27 Kasım 1887).

görüşülmesi konusundaki itirazını değiştirmiş ve Fas'taki yabancı elçi ve konsolosların himaye hakkıyla ilgili hazırlayacakları raporu yeterli görmüştür. Bu durum hem İspanya hem de diğer devletler tarafından olumlu karşılanmış olup İspanya'nın buradaki en önemli amacı, Fas'taki siyasi durumunu ve bölgedeki arazilerinde statükosunu muhafaza etmektir[519]. Devletler tarafından hazırlanacak raporlar neticesinde konferansın yeniden düzenlenmesi kararlaştırılmışsa da Fransa'nın konferansa katılmak için belirttiği şartlar İngiltere tarafından uygun bulunmadığı ve görüşmelerin devam ettiği Madrid Sefâreti'nden bildirilmiştir[520]. Osmanlı Devleti, yeniden toplanacak olan bu konferansa bu kez Umûr-ı Şehbender Müdürü Şemseddin Bey'i murahhas tayin etmiştir[521].

Avrupa devletleri, Fas'taki himaye hakkıyla ilgili raporlar hazırlarken Fas Emiri'nin tifo hastalığına yakalandığını ve durumunun ümitsiz olduğunu öğrenmişlerdir[522]. Bunun üzerine Fas'ta ortaya çıkabilecek karışıklıkları göz önünde bulunduran

[519] BOA. İ.MMS, Nr. 95/4020, 4 Rebiül ahir 1305 (20 Aralık 1887); BOA. HR.SYS, Nr. 405/15, 26 Kasım 1887.

[520] Fransa, öncelikle bu konferansta Fas'ın tarafsızlığının müzakerede konuşulmamasını, sadece Fas Emiri'nin himaye edilmesi ve Fas'ta en çok muhmilere sahip Fransa ve İspanya devletleri olduğundan konferansta kabul edilecek bir anlaşmanın ilk önce bu iki devlet arasında görüşülmesi gerektiğini şeklinde birtakım şartlar ortaya koymuştur. Ancak İngiltere, menfaatlerine uygun olmayan bu şartları kabul etmeyeceğini söylemiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 210/36, 15 Cemaziyel evvel 1305 (29 Ocak 1888).

[521] Osmanlı Devleti, daha önce Madrid sefiri Turhan Bey'i delege olarak vazifelendirdiği bu konferansa, bu kez Umur-ı Şehbender Müdürü üçüncü rütbeden Nişân-ı Osmânî ve dördüncü rütbeden Mecîdî Nişânları'na sahip Şemseddin Bey'i görevlendirmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 210/36 15 Cemaziyel evvel 1305 (29 Ocak 1888); BOA. A.{DVNSNMH.d, Nr. 14/73, 10 Cemaziyel evvel 1305(24 Ocak 1888) ; BOA. A.}DVN.NMH. Nr. 30/11, 10 Cemaziyel evvel 1305 (24 Ocak 1888). Şemseddin Bey, Madrid'deki konferansa *orta elçi* sıfatıyla gönderilmiş olup kendisine 200 lira maaşla aynı mikdarda harcırah verilecektir. BOA. İ.HR, Nr. 309/19673, 13 Cemaziyel evvel 1305 (27 Ocak 1888).

[522] Fas Emiri'nin veliahdının yaşı küçük olduğundan amcalarından bazılarının veliahdın cülusunu engelleyerek kendi namzetliklerini ilan etmek istedikleri bu durumun da ülkede bir karışıklığa sebep olacağı görülmekteydi. BOA. Y.A.HUS, Nr. 207/42, 21 Muharrem 1305 (9 Ekim 1887).

İspanya[523], Tanca'daki elçisinin maiyetine iki adet zırhlı gemi göndermiştir[524]. İngiltere, Fransa ve İtalya[525] devletlerinin de bölgeye zırhlı gemiler gönderdikleri Madrid Elçiliği'nden gelen telgrafla öğrenilmiştir[526]. Bununla beraber İngiltere, Fas askerinin Jubi mevkinde İngilizler'i katletmesi üzerine Fas'tan tazminat talebinde bulunmuştur[527]. Her ne kadar Fas hükûmeti, Jubi Burnu'nda hâkimiyet hakkı davasında bulunmuşsa da bu isteği İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. İngitere hem askerlerinin katledilmesi neticesinde tazminatını almak istediğinden hem de Tanca ve Cebelitarık arasında denizaltı telgraf hattının tamir edilmesi sebebiyle Tanca'ya birkaç zırhlı göndermiştir. Elçilik, Fas hükûmetinin İngiltere'ye sert bir politika uygulaması durumunda İngiltere'nin de saldırgan bir tavırla karşılık vererek Fas'a dâimî asker göndermesinin muhtemel olduğunu bildirmiştir. Bu sırada İspanya, Fas'ta nufuzunu kaybedeceğinden endişe ettiği için İngiltere karşısında Fas

[523] İspanya, bölgedeki kabilelerin Fas Emiri'nin hastalığını fırsat bilerek isyan edeceklerinden endişe duymaktaydı. Bu sebeple gelecekte ortaya çıkabilecek problemlere karşı birtakım tedbirler alma gereği duyan İspanya hükûmeti, Rif bölgesi boyunca bir süreden beri ateşli silahlar, mermiler ve harp mühimmatı gibi geniş bir ticaret ağı tesis etmiş ve bu ticaretin bir kısmını "Malaga" ve diğer kısmını Vahran Limanı'na inşa etmiştir. Fas Emiri'ne daha önceden itaat etmeyen bölgedeki kabileler, İspanya'nın hâlihazırda donanımlı olduklarını görmekteydiler. Bununla beraber Afrika'nın kuzeyinde İspanya'nın istihkamatını kuşatan sahraların mevkisi, ahali ve askerlerin komşu kabileler arasında mevcut görüşmeleri göz önünde bulundurulduğunda, İspanya'nın askeri kumandanları tarafından bir çatışmanın ortaya çıkmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Ancak İspanya, Fas'ın içinde bulunduğu mevcut siyasi karışıklığı hesaba katarak bölgedeki kabilelere karşı bir gövde gösterisi yapmıştır. Bununla beraber İspanya devleti, şahsi menfaatlerine muhalefet eden olursa bir muharebeye de girişebileceği sinyalini vermiştir. İspanya'nın, Afrika'nın kuzeyindeki istihkamatına karşı ecnebi bir devlet, Afrika'nın batısında mevcut "Süs" ve "Nun" isimleriyle bilinen Kanari Cezayir Denizi'ne hakim olan civara asker yerleştirirse İspanya bu durumu bir tehlike olarak kabul edip kendisini müdafaa edeceğini belirtmiştir. BOA. HR.SYS, Nr. 405/11, 5 Ekim 1887.

[524] BOA. Y.A.HUS, Nr. 207/54, 23 Muharrem 1305 (11 Ekim 1887). İspanya hükûmetinin Fas'ta menfaatlerini korumaya çalışırken bu bölgede çıkarları olan diğer devletleri gücendirecek davranışlardan kaçınacağı bildirilmiştir. BOA. HR.SYS, Nr. 405/12, 7 Ekim 1887.

[525] İtalya, tıpkı diğer devletler gibi devletinin bölgedeki menfaatlerini muhafaza etmek istemiştir. Bu konuda İtalya Başvekili Krispi'nin Fas ile ilgili politikasında, statükosunu koruma düşüncesinde olduğu Roma Sefareti'nden bildirilmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 207/59, 24 Muharrem 1305 (12 Ekim 1887); BOA. HR.TO, Nr. 97/35, 11 Ekim 1887; BOA. HR.SYS, Nr. 405/21, 12 Ocak 1892.

[526] BOA. Y.A.HUS, Nr. 207/54, 23 Muharrem 1305 (11 Ekim 1887).

[527] Fas'ta vergi tahsili esnasında bir isyan çıkmış ve bu isyanı bastırmak için bölgeye bir grup asker sevkedilmiştir. Bu askerler arasında yer alan veliaht, isyancılar tarafından alıkonulmuş ve Fransız bir subay öldürülmüştür. Bu hadise Madrid elçisi Turhan Paşa tarafından şöyle aktarılmaktadır: Fas hükûmetinde görevli Fransa askeri heyeti reisi "Smith" adlı zabit katledilmiş, bundan dolayı subayın ailesine verilmek üzere Fransa hükûmeti tarafından Fas devletinden tazminat talebinde bulunulmuştur. Fakat Fas'taki Fransa sefiri bu tazminatın istenilmemesini ve söz konusu meblağın Fransa Maliye Nezareti'nden ödenmesini hükûmetine tavsiye etmiştir. Fransa hükûmetinin tazminat talebinde Fas hükûmetine karşı ısrarcı tavrı neticesinde Fas Emiri kendi cebinden Fransa'ya 100.000 frank tazminat ödemiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 207/68, 28 Muharrem 1305 (16 Ekim 1887); BOA. Y.A.HUS, Nr. 222/37, 11 Cemaziyel ahir 1306 (12 Şubat 1889).

hükûmetine yardım edememiş; ancak Madrid kabinesi, Fas'a İngiltere'ye karşı mukavemet etmesini tavsiye etmiştir[528].

Madrid Elçiliği'nden 23 Ocak 1889 tarihinde gelen yazıda, Fas hükûmetine ait olmak üzere Fas'ta bir silah fabrikasının kurulduğunu ve bu fabrikanın bir İtalya askerî heyeti tarafından idare edilmesine karar verildiği bildirilmiştir[529]. Ayrıca askerî heyetin başkanına mahsus muhtelif aletler içeren yedi yüz sandık karaya çıkarılmıştır[530].Bu sayede İtalya hükûmeti, Fas askerine silah tedariki için bir imtiyaz elde etmiş, fakat bu durum İspanya Hariciye Nazırı'nı endişelendirmiştir. Nazır, sefir Turhan Paşa'yla yaptığı görüşmede, İtalya'nın, Fas'ta bir silah fabrikası tesis ederek bu bölgeyle ilgilenen devletleri gücendirebileceğini düşünmediğini ve Fas'ta kendi nüfuzunu tesis etmeye çalıştığını söylemiştir[531]. Bunun yanında İtalya, 1890'da Massava, Trablusgarp ve Fas'a göçü kolaylaştırmak amacıyla Napoli'de *Afrika Müstemlekât Şirketi*'ni kurmuştur. Napoli Şehbenderliği, bu şirketin ticaret yapmak amacıyla kurulduğu ve İtalya hükûmetinin yapacağı finansal destekle varlığını devam ettireceğini belirtmiştir. Napoli halkından altı tacirin bir araya gelmesiyle kurulan bu şirket, Massava ve civarından arazi satın alacak olup bu araziyi, üç yıl süreyle İtalya göçmenlerine ücretsiz verecektir. Verilen süre sonunda arazide yetiştirilen ürünlerden nisbî vergi alınarak bu vergi her yıl artırılacaktı. Şirket, her sene giderek artan Afrika göçmenlerinin bu sayede Afrika'ya gitmeyi tercih edeceklerini ümit etmektedir[532].

Fransa, topraklarını genişletme düşüncesinden vazgeçtiğini ifade etse de dâimâ Cezayir ile Fas arasında sınırın düzenlenmesi ve Fas'ın Figig vadisini tamamen ele geçirme düşüncesindedir[533]. Turhan Paşa, İspanya Hariciye Nazırı'yla yaptığı görüşmesinde: Fas Emiri'nin Fransa'yla arazi terki konusunda bir anlaşma yaptığını ve Fransızlar'ın Cezayir'i işgal ettikleri dönem Fas'la Cezayir arasındaki sınır boyunun, bazı kabilelerin evlerinin bulunduğu şekliyle belirlendiğini ifade etmiştir[534].

---

[528] BOA. HR.TO, Nr. 68/49, 25 Mart 1889; BOA. Y.A.HUS, Nr. 224/42, 13 Şaban 1306 (14 Nisan 1889).
[529] BOA. Y.A.HUS, Nr. 222/37, 11 Cemaziyel ahir 1306 (12 Şubat 1889).
[530] BOA. HR.TO, Nr. 68/59, 6 Ağustos 1889.
[531] BOA. Y.A.HUS, Nr. 222/37, 11 Cemaziyel ahir 1306 (12 Şubat 1889).
[532] BOA. HR.SYS, Nr. 994/115, 21 Kasım 1890.
[533] BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 3/19, 14 Zilkaade 1302 (25 Ağustos 1885).
[534] Fransa'nın 1845'te Cezayir'le yaptığı anlaşma gereği, Cezayir ile Fas'ın Alagva Burnu'nun doğu yönünde Bahri Sefid'de sona eren hayali bir hatla birbirinden ayrılmıştır. Çizilen bu sınırla hattın her iki tarafında çıkabilecek isyanlara destek vermeyecekleri gibi çıkan isyanları engelleyeceklerine dair anlaşmışlardır. Fakat Fransızlar, bu sınır hattında Cezayir arazisinin Fas kabileleri tarafından taarruz

Tabi ki bu durum zamanla iki devlet arasında arazi mücadelelerini beraberinde getirmiştir. Bunun dışında Fransa sefiri, Marekeş'e giderek Fransa'nın bir istihkâm inşa etmek istediğini Fas Emiri'ne söylemiş, hatta bu istihkâmın, Fas Emirliği'nin sınırında bir kabileye ait olup bir tekke civarında bulunduğunu eklemiştir. Fransa elçisinin, ülkesinin bu istihkâmı 30.000 askerlik bir kuvvetle başaracağını belirtmesi üzerine Fas Emiri mesafeyi göz önünde bulundurarak İngiltere'den yardım isteyememiş, Fransa'nın bu isteğini kabul etmek üzere olduğunu söylemiştir. Turhan Paşa'ya göre, Fransa'nın amacı, Fas'ın güneyinden batıya doğru uzanan ve okyanusta sona eren bir sınır hattı çizerek Fas Emirliği'ni bir taraftan karadan diğer taraftan denizden kuşatmaktır. Böylece silahlı bir mücadeleye girişmeden Marekeş'te söz sahibi olacaktır. Şu aşamada Marekeş meselesinin İspanya için de önemli bir konu olduğunu ifade eden elçi, İspanya'nın Fas Emirliği'nin bütünlüğüne ilişkin bir politika izleyeceğini düşünmektedir[535].

Madrid Sefâreti'nden 9 Kasım 1887 tarihiyle Hariciye Nezareti'ne gelen bilgide, Fas'ta yalnızca Fransa'nın nüfuz kullandığı ve bu devletin harisane emellerinden korkulurken şimdi de İngiltere, Fransa derecesinde endişe verici bir rakip olarak görülmektedir. Times Gazetesi'nde: *"İngiltere devleti Cebelitarık[536] müstemlekâtından ve Fas'da mevcûd menâfi'-i azîme-i ticâriyyesinden dolayı memleket-i mezkûrenin istikbâline müteallik bil-cümle mesâ'il-i müdâhaleye Fransa ve İspanya hükûmetleri derecesinde salahiyeti olduğunu nazar-ı dikkatden devr idemez"* diye belirtilmiştir. Bununla beraber gazetede, İngiltere'nin Malta, Heruland, Hong Kong ve Morisyas sömürgeleri, İtalya, Almanya, Çin ve Madagaskar bölgeleri üzerinde İngiltere'ye hiçbir hak vermediği gibi Cebelitarık sömürgelerinin de İngiltere'ye Fas'la ilgili bir yetki veremeyeceğinden bahsedilmektedir. Fas'ta hayati menfaatlere sahip olan devletler, İspanya ve Fransa'ydı; çünkü İspanya sahilleri, Fas'tan birkaç mil mesafede yer almaktadır. Ayrıca İspanya hükûmeti, Fas'ta sömürgelere ve büyük bir göçmen heyete sahiptir. Fransa ise Cezayir'de Fas ile

edilmelerine karşı güvende olmadıklarını iddia ederek başka bir sınırın çizilmesini istemişlerdir. BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 3/19, 14 Zilkaade 1302 (25 Ağustos 1885).

[535] Fransa sefiri, yapılacak istihkâmata bölgedeki tekke dervişlerinin engel olmaya çalıştığını söylemesi üzerine Fas Emiri, elçiye hitaben istihkâm için bölge kabilelerinin zorlanmaması gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine sefir, bölge kabilelerine Fransa'nın istihkâm düşüncesinin kabul ettirilmediğini belirtmiştir. BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 6/41, 29 Cemaziyel evvel 1304 (23 Şubat 1887).

[536] Cebelitarık'ın İngiltere'nin tasarrufunda olması İspanya açısından uygun bir durumdu. Çünkü Fransızlar, Fas sahillerinde bazı noktaları işgal etmeye kalkışırlarsa İngiltere'nin muhalefetiyle karşılacakları düşünülmekteydi. BOA. Y.A.HUS, Nr. 177/61, 27 Cemaziyel evvel 1301 (25 Mart 1884).

sınırdaştı. İngiltere, İspanya'nın Fas'ı ele geçirebileceğinden dolayı endişeli görülmektedir. Çünkü İspanya, Fas'ı ele geçirirse medeniyet ve ticaret alanında Fas hükûmetiyle yapacağı bütün anlaşmalardan istifade edecek olup ticaret limanları da her millete açık olacaktır. Bununla beraber Fas ülkesinin servetinden yararlanılacak ve herkesin malı ve canı muhafaza edilecektir. Ayrıca Fas Emiri'nin yapacağı anlaşmaların güvence altında olacağı belirtilmiştir. Fas, fethedilecek bir memleket olarak görülmeyip orada göçmenler iskân edilmelidir. Cezayir'de yapıldığı gibi Fas'a da göçmenlerin götürülmesi gerekli olup bu konuda yalnızca İspanya'nın muktedir olduğu beyan edilmiştir[537].

İngiltere ile İspanya Fas üzerinde birtakım planlar yaparken Madrid Elçiliği'nden 10 Temmuz 1891 tarihiyle Hariciye Nezareti'ne gelen yazıda, Fransa hükûmeti, Cezayir sınırını, Büyük Sahra'dan geçerek Senegal sömürgelerine bağlayacak olan demiryolu hattını inşa etme düşüncesindedir. Cezayir ile Fas arasında 1845'te yapılan anlaşmada sınır hattı tam olarak çizilememiştir. Ancak bu anlaşmada kesin olarak belirtilmese de *"Figig"* ve güneyde yer alan *"Fuad"* adındaki ağaçlık mevki önemli bir konuma sahiptir. Fransa, Fas hükûmetinin Figig mevkinde sahip olduğu hukukuna itiraz etmemekle birlikte bu noktanın Cezayir nüfuzu içinde bulunduğunu iddia etmiştir. Fuad bölgesiyle ilgili bir görüşmeyi de kabul etmemiştir. Fransa hükûmetinin *"Sus"* üzerinde himaye hakkı elde etmeye çalışmaktadır. Fas Emiri ise eskiden beri *"Deroua"* şehrinin güneybatısındaki yerleri sınır olarak nitelendirmekle beraber Fransa'nın iddialarına ister istemez tabi olduğu rivayet edilmektedir. Bu sırada İngiltere hükûmeti, Fas Emiri'nden Jubi Burnu'nda bir deniz kalesi inşa etmek için izin almış ve İngiltere inşa ettiği bu kalelere komşu kabilelerden korumak amacıyla askerler yerleştirmiştir. Görüldüğü üzere Fransa ve İngiltere tarafından Fas hükûmeti üzerine birtakım müdahaleler gerçekleşmekte olup bu durum Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir[538].

Berlin Sefareti'nden 14 Haziran 1901'de Başkitabet'e gelen yazıda, 1845'teki anlaşmanın birinci maddesinde, Cezayir ile Fas'ın doğu sınırı, eskiden bu iki İslam hükûmetinin Osmanlı Devleti'nin idaresindeyken aralarında yapılan anlaşmanın sınır hattından ibaret olduğu yazılıdır. Fransa, Fas hükûmetinin elinde bu anlaşma metninin

[537] BOA. Y.A.HUS, Nr. 208/5, 1 Rebiül evvel 1305 (17 Kasım 1887). Bkz. **EK**-9.
[538] BOA. HR.TO, Nr. 69/55, 10 Temmuz 1891.

olmadığını bildiğinden Fas'taki pek çok bölgeyi işgal edebilecektir. Babıali, yapılan anlaşma metninin araştırılarak Fas hükûmetine bir nüshasının gizlice verilmesine karar vermiştir. Berlin sefiri Tevfik Paşa, Osmanlı Devleti'nin bu konuda Fas hükûmetine yardımcı olamazsa Fransa'nın Fas topraklarını ele geçireceği, Osmanlı Devleti'nin mülki bütünlüğüne göz diken diğer devletlerin de Fransa'nın yolunda hareket edeceklerini söylemiştir[539].

Fas Emiri'nin şahsi menfaatlerine aykırı olsa da kendi nüfuzlarını genişletmeye çalışan Avrupalı devletlerin bölgede uyguladıkları politikalarla Kongo, müstakil bir hükûmet olarak kurulmuş ve henüz keşfedilmemiş pek çok büyük arazi İngiltere, Almanya, Fransa hatta İspanya devletlerinin himayelerinde olan kumpanyalar tarafından tasarruf ve istimlak edilmiştir. Fransa'nın Bükreş sefiri Ortega[540], Fas'ın er geç Fransa'nın idaresine gireceğini ifade etmekle beraber sefir, Tanca görevindeyken Fas'ta Fransa nüfuzunu giderek artırmıştır. Fransa'nın bölgedeki nüfuzunun artması, İngiltere, İspanya ve Akdeniz'in doğusunda bazı emelleri olan İtalya hükûmetini endişelendirmiştir. İspanyollar, Cezayir sınırının yakınında bulunan Sefarin Adaları'nın Fas ile Fransa arasında bir sınır olarak kabul edilmesini istememektedir. Çünkü Fransızlar, Molopa Nehri bölgesine sahip olurlarsa Sefarin Adaları da tehlikeye girecektir. İspanyollar, Fas'taki menfaatlerini bütün devletlere hatta Fransa'ya karşı müdafaa edebilmek istemiştir. Bu amaçla İspanya'ya bu adaları Almanya'ya karşılıksız vermesi tavsiye edilmiştir. Her ne kadar bu arazinin Almanya'ya verilmesi Prens Bismarck'ın hoşuna gidecek olsa da İspanya hükûmeti, İspanyol haritasını bu şekilde değiştirmek istemeyebilirdi. Görüldüğü üzere Avrupalı devletler, Fas'taki nüfuzlarını artırmak amacıyla birbirleriyle çıkar çatışmasına düşmelerine rağmen Fas'ın eski halini korumak istediklerini ilan etmektedirler[541].

---

[539] BOA.Y.PRK.EŞA, Nr. 38/45, 26 Safer 1319 (14 Haziran 1901).

[540] Bükreş sefiri Ortega, daha önceden Fransa'nın Tanca'da mukîm sefiri olarak görev yapmıştır. BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 3/19, 14 Zilkaade 1302 (25 Ağustos 1885).

[541] Okyanusya kıtasında bulunan Karolin Adaları'nın Almanya tarafından zabtedildiği haberi, Madrid'deki siyasi toplantılarda şaşkınlıkla karşılanmış olup Almanya'nın bu faaliyeti genişleme siyasetinin bir neticesiydi. Almanya tarafından düvel-i muazzamaya gönderilen bir notada, zabtettiği adaların hiçbir Avrupa devletinin idaresi altında bulunmadığı açıklanmıştır. İspanya hükûmeti ise bu duruma karşı çıkarak Karolin Adaları üzerindeki hâkimiyet hakkını kimseye terketmeyeceğini savunmuştur. Bununla beraber Madrid hükûmeti, Almanya'nın gücünü suistimal etmesine karşılık bu durumu protesto etmeye karar vermiştir. Ancak İspanya'nın vereceği bir nota, Prens Bismarck'ta ciddi bir etkiye sebep olsa da onun müstemlakat politikasında bir değişikliğe sebep olacağı düşünülmemektedir. Zaten İspanya, Karolin Adaları'ndaki sömürgelerini diğer devletlere göre ihmal

Malta Başşehbenderliği'nden 22 Mayıs 1901 tarihiyle gelen yazıda, *Daily Cronicle Gazetesi'*nde, İtalya ile Fransa arasında bir anlaşmanın yapıldığı ve anlaşma gereğince Fransa'nın Fas'ı İtalya'nın da Trablusgarp'ı işgal edeceği paylaşılmıştır[542]. 1904'de de Fransa ile İngiltere arasında bir anlaşmanın yapılmasının Fransa'ya Fas'ta büyük menfaatler getireceğinden endişelenen Madrid kabinesi, bu anlaşmaya Fransa ve İspanya hükûmetleri arasında Fas meselesiyle ilgili meydana gelebilecek anlaşmazlıkları sonradan bir karara bağlamak için özel bir madde eklenmesini istemiştir. Fas Emiri Abdülaziz, kendi ülkesiyle alakalı bü tür anlaşmaların yapılmasından dolayı üzüntü duymakta ve bu esnada Fransa'ya borçlanmamaya çalışmaktadır. Fransa hükûmeti ise bölgedeki çıkarlarını elde etmek için uygun zamanı beklemektedir. Bu sırada İngiltere, Fransa'nın çıkarlarına muhalif şekilde hareket etmesi amacıyla Fas Emiri'ne birtakım nasihatler vermektedir[543].

4.7. ALGECİRAS (CEZÎRETÜ'L-HADRA) KONFERANSI (OCAK 1906)

Almanya'nın desteğiyle Fas Sultanı Mevlây Abdülaziz, Fransa'nın isteklerini kabul etmemiş ve meseleyi uluslararası bir konferansa taşımıştır[544]. Böylece Fas meselesini görüşmek için Ocak 1906'da İspanya'nın El-Cezire şehrinde bir konferans düzenlenmiştir[545]. Bu konferansa Fransa, İngiltere, Almanya, Fas, Avusturya, Macaristan, Belçika, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Rusya, Portekiz, Hollanda ve İsveç devletlerinin temsilcileri katılmıştı. Fransa'nın büyük bir başarı elde ettiği bu konferansta, Fas'ın idârî, mâlî durumlarıyla gümrük sisteminin düzenlendiği 123 maddelik bir anlaşma metni oluşturulmuş olup Fas sultanının hâkimiyeti ve toprak bütünlüğüyle, Fas'ta ticaret serbestliği kabul edilmiştir. Fas'ta güvenlik ve barışın korunması görevi de Fransa devletine verilmiştir[546]. Paris Sefâreti'nden 24 Ocak 1906'da Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, El-Cezire Konferansı'nda[547]

---

etmiş olduğundan Bismarck da bu durumdan istifade etmeyi bilmiştir. BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 3/19, 14 Zilkaade 1302 (25 Ağustos 1885).

[542] BOA. Y.A.HUS, Nr. 416/67, 22 Safer 1319 (10 Haziran 1901).

[543] BOA. Y.A.HUS, Nr. 473/48, 7 Rebiül evvel 1322 (22 Mayıs 1904).

[544] İsmail Ceran, *Fas Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 856.

[545] Araplar tarafından "El-Ceziretü'l-Hadra" yani "Yeşil Ada" olarak adlandırılan El-Cezire adlı şehir, İspanya'nın bir şehridir. Şehrin tarihî ve coğrafî durumu için Bkz. BOA. Y.PRK.TKM, Nr. 49/78, 29 Zilhicce 1324 (13 Şubat 1907).

[546] Ceran, s. 857.

[547] Almanya hükûmetinin, El-Cezire Konferansı'nda daha önceden Fransa'yla Almanya arasında kararlaştırılmış olan ıslahat programına uygun davranıp davranmayacağı bilinmemektedir. Fransa

Fransa'nın haklı olduğu ve Almanya devlet adamlarının endişelerinin de anlamsız olduğu belirtilmiştir. Almanya'nın şu aşamada barışı ihlal etmesinin ekonomik menfaatlerini olumsuz etkileyeceğini göz önünde bulundurarak Fas'ta yapılacak düzenlemeleri Fransa ile İspanya'ya yüklemesi gerektiği eklenmiştir[548]. El-Cezire Konferansı'yla Fas'ın bir devletin hâkimiyetine girmesinin engellendiği; ancak Fransa'ya verilen muhtelif imtiyazlar, ülkenin bağımsızlığını tehlikeye açık hale getirmiştir. Bunun dışında Fas hükûmetinin devlet bankasıyla limanlarının korunması şartları, ülkenin kurtuluşu için yapılacak ıslahatları karşılayamadığından var olan karışıklıklar devam etmiştir. Neticede Algeciras Konferansı, Fas sultanına kabul ettirilmiş ve sultan, ülkesinin Fransa ve İspanya hâkimiyetine girmesine engel olamamıştır. Ayrıca Fas'ın polis teşkilatında Fransız memurlarına yer verilmesi ülkedeki iç karışıklıkları daha da arttırmıştır[549].

Fransa, 1830'da Cezayir'i işgal ettikten sonra Fas'ı da işgal etmek istemiş, ancak Almanya'nın bu duruma karşı çıkmasıyla bu planını bir süre geciktirmek durumunda kalmıştır. Fransa, Balkan Savaşları esnasında 30 Mart 1912'de imzalanan Fas Anlaşması'na dayanarak Fas topraklarını işgal etmiştir[550]. Fransa, Eylül 1912'de Marekeş'i, 1914'te Taza'yı alarak Filali sülalesinden Sultan Abdülhafız'ı tahttan indirmiş ve yerine aynı sülaleden Ebu'l-Mehasin Yusuf'u geçirmiştir. Böylece Fas'taki asıl yönetim, Fransa tarafından atanan bir valiye verilmiştir. Sultan Abdülhafız'ın sağlık problemleri sebebiyle tahttan ayrıldığı söylenerek kendisine tazminat olarak yıllık 275.000 frank ve 40.000 sterling çek verilmiştir. 4 Nisan 1937'de vefat eden sultanın mezarı Fas'tadır[551].

---

delegesinin ise bu konferansta kendi hükûmetinin düşüncelerini kabul ettirmesi istenmiş, fakat müzakereleri durduracak her türlü söylemden kaçınması için kendisine talimat verilmiştir. Almanya devlet adamları, bu konferansta geçici kararların alınacağını düşünmekteydi. Konferansta görüşmeler devam ederken Almanya hükûmetinin nasıl bir tutum sergileyeceği merak konusuydu. Bununla beraber Fas meselesine ilişkin karışık durum, Fas Emiri Abdülaziz'e yüklenmekte olup memleketinin kurtuluşu için Fransa sefirine birtakım beyanlarda bulunarak ikiyüzlü bir politika izlediği söylenmektedir. İtalya'nın Fas politikasıyla ilgili bir teminat vermiş olmasına rağmen delege tayin etmesi Fransa siyasi toplantılarında endişeyle karşılanmıştır. İngiltere ile Fransa arasında Akdeniz'de İtalya menfaatlerine ilişkin yapılan anlaşmalardan bir teminat istemesinden korkulmaktadır. BOA. HR. SYS, Nr. 405/3, 14 Şubat 1906.

[548] BOA. HR. SYS, Nr. 1379/49, 5 Mart 1906.

[549] Ceran, s. 857.

[550] Yüksel Kaştan, "Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye Cumhuriyeti; Kuzey Afrika (Cezayir, Fas, Tunus) İlişkileri", Ayşenur Şenel, Şükrü Çavuş (Haz.), *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu*, (s. 337), TTK Yayınları, Ankara 2020.

[551] Ceran, s. 864; Taştan, s. 337.

4.8. MISIR MESELESİNDE AVRUPA'NIN TUTUMU VE OSMANLI DEVLETİ'NİN UYGULADIĞI POLİTİKA VE YABANCI BASIN

Mısır meselesinin Mısır'da ortaya çıkmış bir mesele olmayıp Osmanlı Devleti'yle İngiltere meselesi olduğu ifade edilse de[552] aslında bu sorunun temeli, Mısır idârecilerinin tutumlarıyla ilgilidir. Mısır Hidivi İsmail Paşa, İngiltere ve Fransa'yla işbirliği içerisinde çalışırken Avrupalılara karşı ortaya çıkan muhalefet üzerine batının bölgedeki nufüzunu sınırlandırma yoluna gitmiştir. Bundan dolayı Fransa ve İngiltere, hidivin değiştirilmesi için II. Abdülhamid'e baskı yaparak hidivin oğlu Tevfik Paşa'nın Mısır'a atanmasını istemiştir. Neticede padişah, 26 Haziran 1879'da İsmail Paşa'yı Mısır Hidivliği'nden azletmiş ve yerine Tevfik Paşa'yı tayin etmiştir. Ancak İsmail Paşa'nın Mısır'ı, Batılı manada modernleştirme çalışmaları bir yandan bu bölgenin Osmanlı idari sistemi içerisinde bulunduğu konumda değişikliklere sebep olurken diğer yandan Mısır'ın Fransa ve İngiltere'nin denetimine girmesine neden olmuştur. Özellikle bölgede kültürel alanda meydana gelen gelişmelerin Batılı düşünceleri beraberinde getirmesi Mısırlı entelektüeller arasında milliyetçilik fikirlerini alevlendirmiştir. Aynı zamanda Mısırlı yerel elitlerin hem ordu hem de siyasette daha fazla yer edinmeye başlamasıyla Hidiv'in ve Avrupalıların Mısır'daki güçlerine muhalif bir hareketin doğmasına yol açmıştır[553].

Osmanlı Devleti, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği düzenlemeleri devam ettirmiş, valilerini merkezden atama geleneğini sürdürmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin eyaletlerdeki valilerinin sık sık değişmesi bölgelerdeki iktidarsızlığı da beraberinde getirmiştir. Arap vilayetlerine atanan valilerin Arapça bilmemesi merkezle taşra arasında sağlıklı bir iletişimin yaşanmasına engel olmuştur[554]. Mısır'da meydana gelen bu değişimler zamanla ülkenin iktidârını zayıflatarak idârecilerin batılıların elinde birer kukla olmasına sebep olmuştur. Özellikle İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunun gün geçtikçe artması Mısır'ın işgaline zemin hazırlamıştır. İngiltere bu işgali gerçekleştirirken bölgedeki güvenliği sağlama ve hidivin istikrarını sağlamlaştırma düşüncelerini öne sürerek hareket etse de durumun böyle olmadığını ilerleyen süreçte göreceğiz.

---

[552] BOA. Y.PRK.SRN, Nr. 1/63, 22 Zilkaade 1299 (5 Ekim 1882).
[553] Özge Özkoç, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 161.
[554] Özkoç, s. 165.

İngiltere, diğer Avrupalı devletlerin Mısır'da hâkimiyet kurma düşüncelerinin olduğunu bilmektedir; hatta bu konuda ilk rakibi Fransa'dır. Mısır meselesiyle igili mütercim Luis Sabuncu'nın aktardığı üzere, 1881'de Tunus'ta ikamet eden Fransa maslahatgüzarı tarafından kaleme alınan bir makalede: İngiltere'nin, Tunus'u işgal etmesi için Fransa'yı teşvik etmesindeki amacı, Arabi Paşa döneminde meydana gelen ihtilalin başlangıcında Mısır'ı ele geçirmektir. Hem bu yolda gerekli olan vasıtaları kullanmak hem de Mısır'ı işgal edeceği sırada Fransa'nın mukavemetine uğramamak için Tunus'u rüşvet olarak Fransa'ya vermeyi düşünmüştür. Nitekim Tunus'u işgal eden Fransa, İngiltere'ye karşı koymamıştır. Eğer Fransa, İngiltere'yi Mısır'dan çıkması için protesto etmeye girişirse İngiltere de Fransa'nın Tunus'dan çıkması gerektiğini düşünmektedir. İngiltere, Mısır'ı işgal ettiği sırada bölgede barış ve asayişi sağladıktan sonra buradan çıkacağını bütün Avrupa'ya bildirirken Fransa da Tunus'a girdiği zaman İtalya'yla beraber bütün Avrupa'ya benzeri bir açıklama yapmıştır[555].

Mısır içerisindeki karışıklıkların artması İngiltere ve Fransa'nın bu bölgedeki nüfuzlarını güçlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin dikkatini çeken bu durum, Avrupa'nın da siyasi bir meselesi haline gelmiştir. Aslında Mısır'da yaşanılan karışıklıkların iki temel sebebi vardır: Birincisi, Hidivlik makamına gelenlerin Osmanlı Devleti'nin tanımış olduğu muhtariyet idâresine kanâat etmeyip Osmanlı'nın birkaç asırdan beri Mısır üzerinde bulunan meşru hükümdarlık hukukunu ihlal ederek bağımsız olmak istemesi, diğeri ise kötü niyetli kişilerin Hidivliğin tamamen Arap hükûmetinin eline geçmesini istemeleri ve yabancı kötü güçlerin etkisinde olmalarıdır. Mısır askerlerinin gerçekleştirdiği ayaklanma, Mısır'da nazırlar heyetini değiştirmiştir. Emirler, askerleri Hidiv aleyhine tahrik etmiş olup bu durum Osmanlı Devleti'ne şikâyet edilmiştir. Osmanlı hükûmeti, Mısır'daki iç karışıklıkların ülkeyi büyük bir felakete sürüklemesinden endişe duyduğundan bölgede, birtakım hukuki ve menfaatlerini gözeten tedbirler alması gerekmektedir[556].

[555] İngiltere, Mısır meselesinde Fransa'nın itirazlarına pek önem vermemiş, olup Fransa, İngiltere'nin bu konuda Almanya tarafından teşvik edildiğini bilmekteydi. Bu sebeple Fransa, ara sıra yaptığı itirazlardan bir netice elde edemediği gibi söz konusu devletin yaptığı protestolar da hükümsüz kalmıştır. BOA. Y.PRK. TKM, Nr. 34/19, 20 Şaban 1312 (16 Şubat 1895).
[556] BOA. Y.PRK.A, Nr. 3/11, 5 Cemaziyel evvel 1298 (5 Nisan 1881).

Mısır'ın adli ve mali işlerinde ecnebi memurlar zamanla çoğalmış ve baskılarının artmış olması[557] Mısır'ı her alanda yabancıların egemenliğine giren bir hale getirmiştir. Diğer taraftan Mısır Hidivi'nin değişmesiyle beraber Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki mülkî hukuku, metbuiyyeti, istikrârı, ve istihkâmı göz önünde bulundurulduğunda Mısır'da Arap hükûmetinin teşekkülü düşüncesinin ortaya atılması Osmanlı Devleti'nin zararına olacağından Mısır'ın mevcut durumunun korunmasını desteklemelidir. Fakat bu iktidar değişikliğinde, Mısır'da söz söyleme yetkisine sahip olan İngiltere ve Fransa, Mısır'daki statükonun korunması için Osmanlı Devleti'nin müdahale girişiminde bulunmasını istememişlerdir. Hâlihazırda İngiltere ve Fransa devletlerinin menfaatleri ortak olup Mısır'daki statükonun devamı için Hidiv'in bekasını istemek Osmanlı Devleti için de uygun olandır[558].

5 Mayıs 1882'de Arabi Paşa'nın, II. Abdülhamid'e gönderdiği yazısında, Mısır Hidivi Tevfik Paşa'nın İngilizlerle işbirliği yaptığını ve devlette idârî görevlerdeki yerli halkı ihraç ederek İngilizler'i yerleştirdiğini bildirmiştir. Bunun yanında hidivin, Mısır'ı, tıpkı Hindistan gibi İngiltere'nin hâkimiyetinde müstakil bir hükümdarlık olarak tesis etmek istediğini de eklemiştir[559]. Şu aşamada Osmanlı Devleti, Mısır'daki özerk idâreyi korumalı, Mısır askerinin Hidiv aleyhinde ikide bir de ayaklanmasını engellemeli ve halkla asker arasında ilişkileri iyileştirmek için bölgeye bir memur görevlendirmelidir. Bununla beraber Osmanlı hükûmeti tarafından Mısır'a mahsûs bir kanûn-i esâsî tayin edilmelidir. Böylece Kanûn-i Esâsî-i Osmânî'yle Mısır halkının hukuksal işleri teminat altına alınmış olacaktır. Osmanlı Devleti, Mısır Hidivliği üzerinde mâlî ve adlî idâresinin kabul edilmesini istediği gibi askerî idâresini de elde etmek istemiştir. Çünkü İngiltere'yle Fransa hükûmeti arasında bir ittifak yapılıp Mısır, bu güçler tarafından dışardan kumanda edilecek olursa bu ülkenin itaatsizliği artacağından bu durum Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına uygun olmayacaktır. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Mısır'a bir miktar asker göndermelidir[560].

[557] BOA. Y.PRK.A, Nr. 3/11, 5 Cemaziyel evvel 1298 (5 Nisan 1881); Tevfik Paşa, iktidara geldikten hemen sonra 1880'de İngilizlerin ve Fransızların baskısıyla Mısır'ın gelirlerinin %66'sının borç ödemelerinde kullanılması için ipotek altına alındığı Tasfiye Yasası'nı yürürlüğe koyması ülkedeki memnuniyetsizliği daha da artırmıştır. Özkoç, s. 171.
[558] BOA. Y.PRK.A, Nr. 3/11, 5 Cemaziyel evvel 1298 (5 Nisan 1881).
[559] Özkoç, s. 172.
[560] BOA. Y.PRK.A, Nr. 3/11, 5 Cemaziyel evvel 1298 (5 Nisan 1881).

25 Mayıs 1882 tarihinde İngiltere ve Fransa, Mısır'da Hidiv'in otoritesini kuvvetlendirip güvenliği sağlamak amacıyla İskenderiye'ye donanma göndereceklerini haber vermişlerdir[561]. Almanya, İngiltere kendi menfaatini müdafaa ederken Osmanlı Devleti'nin hukukunu da korursa Avrupa'nın yardımını elde edebileceğini düşünmektedir. Bunun yanında Almanya, İngiltere'nin Mısır meselesinde Fransa ile ittifak yapmasını tavsiye etmiştir. İskenderiye'den alınan haberde, 5.800 İngiltere askeri aynı gün karaya çıkmıştır. Nazırlar Heyeti Başkanı Ragıb Paşa[562], Arabi Paşa tarafından birtakım hazırlıkların yapıldığını; ancak bu hazırlıklara Mısır Hidivi'nin rıza göstermediği bildirilmiştir. Hidiv, hâlihazırda Arabi Paşa'yı görevden almaya karar vermişse de yeniden bir savaş ortaya çıkması ihtimaline karşı bu haberi yayımlatmamıştır[563]. Almanya İmparatoru'nun doğrudan bir menfaati olmadığından Mısır meselesinde tarafsız olduğunu açıklaması padişah tarafından memnuniyetle karşılanmıştır[564].

1870'lerden itibaren başlayan yabancı düşmanlığı artmış ve İskenderiye'de yaşayan Rumları hedef alan gösterilere yol açmıştır. İskenderiye'deki protesto gösterileri Kahire'ye sıçramıştır. 1882'de İskenderiye'de bütün Avrupa'yı karşısına alan büyük bir ayaklanmanın ortaya çıkması neticesinde 11 Temmuz 1882 tarihinde İngiltere donanması İskenderiye'yi bombalamaya başlamıştır. 13 Eylül'de İngiliz askerleri, Telel Kebir'de Arabi Paşa komutasındaki orduyu yenilgiye uğratmış ve ardından Kahire'yi ele geçirmiştir. İngiliz politikacı Gladstone, söz konusu işgalin dâimî olmadığını, Mısır'da düzenin yeniden tesis edilip Hidiv'in iktidârının güvence altına alınmasının akabinde İngiliz askerlerinin bölgeyi terk edeceklerini söylemiştir[565]. İngiltere, Mısır'a yaptığı asker sevkiyâtını bölgede asâyişi iâde etmek amacı altında gizlemekteyse de mevcut olan 11.000 askeriyle önemli stratejik noktaları tamamen

[561] BOA. Y.A.RES, Nr. 16/2, 7 Receb 1299 (25 Mayıs 1882); BOA. Y.EE, Nr. 124/31, 29 Cemaziyel ahir 1299 (18 Mayıs 1882); Osmanlı hükûmeti, İngiltere ve Fransa'nın ittifak kurarak İskenderiye'ye gemilerini sevkedeceği haberini alır almaz bu durumun gerçekliğinin araştırılması için Fransa ve İngiltere kabinelerinin Dışişleri Bakanları'yla görüşülmesi için Londra ve Paris Elçilikleri'ne tebligat göndermiştir. BOA. İ.MTZ (05), Nr. 22/1005, 1 Receb 1299 (19 Mayıs 1882).
[562] Ragıb Paşa, daha önceden Mısır'da önemli vazifelerle görevlendirilmiş ve halk arasında itibarlı bir konuma yükselmiş olduğundan Mısır'a gönderilmek için teşkil edilen nazırlar heyetinin başkanlığına tayin edilmiştir. Onun dışında heyette Ahmed Reşid Paşa yer almakta olup Arabi Paşa da cihadiye nezaretine görevlendirilmiştir. BOA. Y.PRK.MK, Nr. 1/65, 29 Receb 1299 (16 Haziran 1882).
[563] BOA. Y.PRK.PT, Nr. 1/151, 30 Zilhicce 1299.
[564] BOA. Y.PRK.PT, Nr. 1/153, 30 Zilhicce 1299; BOA. Y.A.HUS, Nr. 170/36, 7 Receb 1299 (25 Mayıs 1882).
[565] Özkoç, s. 179.

işgal etme niyetindedir. Hâlihazırda İngiltere'nin, Mısır'a yakın mevkilerde istihkâm yapmak için hazırlanmakta oldukları bazı emarelerden anlaşılmaktadır[566]. Bu sırada Osmanlı Devleti, Mısır'da güvenliğin sağlanması ve Osmanlı hukukunun korunması amacıyla Derviş Paşa refakatinde Lebib Efendi, Kadri Efendi ve Esad Efendi'nin Kahire'ye gitmelerine karar vermiştir[567]. II. Abdülhamid, Mısır meselesinin çözümlenmesi için gönderdiği bu heyetin, Hidiv ve Arabi Paşa taraftarlarıyla görüşmesi neticesinde Mısır sorununun ortadan kalkacağına inanmaktadır. Padişah, Mayıs 1882 tarihinde Derviş Paşa'nın başkanlığında Kahire'ye gönderdiği heyete, *"Hidiv'den ve Avrupalı devletlerden gelecek olan Mısır'a Osmanlı askerinin gönderilmesine ilişkin talepleri önlemek, Arabi Paşa taraftarlarının İstanbul'a davet edilerek Mısır'dan uzaklaşmalarını sağlamak ve Hıdivlik makamını güçlendirerek Mısır'ın merkezi yönetime bağlılığını sağlamlaştırmak*[568] gibi talimatlar vermiştir. Nitekim Derviş Paşa, Mısır Hidivi'yle görüşerek Arabi Paşa ve eski bakanları da ziyaret etmiştir. Derviş Paşa, Mısır'da yaptığı araştırmalar neticesinde Arabi Paşa'nın bundan kısa süre önce Hidiv'in azledilmesini istediği bazı vekil üyelerini tehdid ettiğini öğrenmiştir. Ancak Derviş Paşa'nın ve maiyetinin İstanbul'dan hareket ettiğinin duyulması üzerine Arabi Paşa'nın cihadiyye nezaretinde devam etmesine karar verildiği bildirilmiştir[569].

"İskenderiye Hadisesi" Avrupalı güçlerin, Mısır'daki sorunların çözümlenmesi için bir konferans düzenlenmesi fikrine sebep olmuştur. Fransa sefiri, Mısır'ın durumu için bir konferansın teşkilini isterken İngiltere Sefâret Baştercümanı Sandiyon, Mısır'da asayişin sağlanması amacıyla bir konferansın yapılmasına gerek olmadığını ve Derviş

---

[566] BOA. Y.PRK.MK, Nr. 1/81, 5 Cemaziyel ahir 1300 (13 Nisan 1883).

[567] BOA. Y.PRK.MYD, Nr. 2/35, 21 Receb 1299 (8 Haziran 1882); Bu esnada Lord Granville, Osmanlı Devleti'ni Mısır ile ilgili toplanacak konferansa katılmaya ikna etmeye çalışmakta ve Osmanlı Devleti'nin hükümranlık hukukunun korunacağına ilişkin teminat vermekteydi. Hâlihazırda Derviş Paşa, Osmanlı Devleti adına Mısır'daki asayiş ve statukoyu sağlama ve Hidiv'in nüfuzunu muhafaza etme amaçlarıyla vazifelendirildiğinden Osmanlı Devleti için bir konferansın toplanmasına ihtiyaç yoktu. Bu sebeple İstanbul'da bir konferans yapılmasına dair diğer devletlerden bir teklif gelirse uygun bir dille reddedilmesi istenmiştir. BOA. Y.A. HUS, Nr. 170/64, 21 Receb 1299. (8 Haziran 1882); BOA, İ.MTZ. (05), Nr. 22/1013, 16 Receb 1299 (3 Haziran 1882). Her ne kadar İngiltere hükûmeti ve devlet adamları Osmanlı Devleti'nin hukukuna riayet edileceğini defaatle söyleseler de İngiltere'nin bir grup İngiliz askeriyle top ve mühimmatını Mısır üzerine sevketmesi bu söylemleriyle uyuşmamaktadır. Bunun yanında İngiltere bazı kıtalarına hristiyan vali ile memurları tayin ediliyor olması hükümranlık haklarının gittikçe ihlal edildiğinin bir göstergesiydi. BOA. Y.PRK.HR, Nr. 7/49, 4 Cemaziyel evvel 1301 (2 Mart 1884).

[568] Özkoç, s. 180.

[569] Derviş Paşa, Mısır'da olup bitenleri Hidiv'le askerlerle ve halkla yaptığı görüşmeler neticesinde öğrenmiş olup Osmanlı Devleti'ne raporlamıştır. BOA. Y.PRK.SRN, Nr. 1/58, 22 Receb 1299 (9 Haziran 1882).

Paşa'nın çalışmalarıyla da istenilen neticeye ulaşılacağını bildirmiştir[570]. Fakat İngiltere'nin *Times Gazetesi* politik davranarak Mısır Meselesi'nin bir konferans aracılığıyla halledilmesi noktasında İngiltere devletinin bir fikri olmadığını, Fransa ve Rusya'nın da konferansla ilgili bir teklifte bulunmayacaklarının muhtemel olduğunu ifade etmiştir[571]. Oysa 22 Haziran 1882'de Beyoğlu'nda bir konferans toplanması kararlaştırılmış ve bu konferansa Fransa ve İngiltere tarafından diğer devletler davet edilmiştir. Söz konusu toplantıda Mısır'ın mevcut durumuyla ilgili görüşmenin yapılacağı ve bunun dışında başka bir konudan bahsedilmeyeceği belirtilmiştir. Bu konferansa Osmanlı Devleti'nin katılmayacak olmasına rağmen toplantının Beyoğlu'nda yapılmasındaki amaç, Babıali'yle bir ittifakın yapılmasını kolaylaştırmaktır[572]. Bu sırada Tarabya'da İtalya sefiri Korti başkanlığında düzenlenen konferans[573], 23 Haziran'dan 14 Ağustos 1882'ye kadar devam etmiş olup Osmanlı Devleti toplantının ilk dokuz oturumuna katılmamıştır[574]. Bu konferansta dört madde üzerine yoğunlaşılmıştı: Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki hükümranlık hukukunun teyidi ve bekası, hidiviyyetin desteklenmesi, Mısır halkının bağımsızlığının korunması ve devletlerarasında yapılan bu ittifaka ve taahhüdâta riayet edilmesidir. Osmanlı hükûmeti, yabancı devlet temsilcilerinin aldığı kararları, devlet usüllerine aykırı bulduğundan Osmanlı Devleti'nin görüşü ve uygunluğu olmadan yürürlüğe konulamayacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti'ne Mısır üzerindeki hükümranlık hukuku ve siyasi menfaatlerinin ihlal edilmeyeceği garantisi verilmesine rağmen kendisinin katılmadığı bir toplantıda Mısır ile alakalı ciddi kararlar alınmıştır[575].

Bismarck, şu durumda Osmanlı Devleti'ne Mısır'a asker göndermemesini tavsiye etmiştir. İngiliz politikacıları, II. Abdülhamid'in asker göndermeye karşı olduğunun farkındadır. Aslında İngiltere, Mısır'a asker sevkiyâtını sürekli ortaya atarak

---

[570] Mısır için düzenlenecek konferansın kısa bir müddet daha ertelenmesinde bir sakınca olmadığı görülmektedir. İngiltere Hariciye Nazırı Lord Granville, Derviş Paşa'nın memuriyetinden memnuniyet duyduğunu ve onun bu vazifesinde başarılı olacağını dile getirse de konferans için ilgili devletlere davetnamelerin gönderildiğini ve bunların da geri almanın uygun olmadığını Derviş Paşa'ya hatırlatmıştır. BOA. Y.A.RES, Nr. 16/12, 20 Receb 1299 (7 Haziran 1882).

[571] BOA. Y.PRK.PT, Nr. 2/4, 8 Safer 1300 (19 Aralık 1882).

[572] BOA. Y.PRK.PT, Nr. 1/111, 29 Şaban 1299 (16 Temmuz 1882).

[573] BOA, Y.PRK. TKM, Nr. 4/94, 12 Şaban 1299 (29 Haziran 1882).

[574] Süleyman Kızıltoprak, *Mısır'da İngiliz İşgali: Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 93.

[575] BOA. Y.PRK. TKM, Nr. 4/94, 12 Şaban 1299 (29 Haziran 1882).

uluslararası arenada kabul görmeyi amaçlamıştır. Eğer Osmanlı Devleti, meşru hâkimiyetine dayanarak bu sevkiyâtı gerçekleştirmezse İngiltere'nin Mısır'a askerî müdahalesinin gerekli olduğuna devletleri inandırmaya çalışmaktadır[576]. Bu esnada Mısır'ın işgaline giden yolda İngiltere devlet temsilcileri de aynı samimiyetsizliği göstermiştir. İngiltere Başbakanı Salisbury, kaleme aldığı mektubunda, padişahın Mısır üzerindeki hükümdarlık hukukunu muhafaza ve idâme ettireceğini, bununla beraber Mısır halkının asayiş ve refahını güvence altına alacak şekilde Mısır meselesini halletmeyi arzuladığını bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'yle İngiltere arasındaki dostâne münasebetlerin kuvvetlendirilmesi isteğini de ifade etmiştir[577].

Daily News Gazetesi'nde, Babıali'nin kendisine dost olan devletler nezdinde bulundurduğu elçilerden gelen bilgide, Lord Granville, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki hükümdarlık haklarına aykırı bir tutumda bulunmayıp Osmanlı'nın menfaatlerini gözetecektir[578]. İngiltere, Mısır meselesini Osmanlı Devleti'nin hukukuna uygun şekilde çözümlenmesi için Babıali'yle görüşmeleri başlatmaya hangi vakit uygun olduğunu bilmek istediğinden Londra Elçiliği vasıtasıyla Londra kabinesine bir tebligat göndermiştir. Bu sırada Mısır'a Osmanlı askerinin gönderilmesinin akabinde Osmanlı tarafından İngiliz askerinin bölgeden çekilmesi isteği İngiltere'ye teklif edilmişse de bu teklif Granville'in de ifade ettiği üzere İngiltere hükûmetince uygun görülmemiştir[579].

Osmanlı Devleti Mısır'daki hukukunu savunmak istediğinden Mısır meselesinin görüşülmesi için İstanbul'da toplanan konferansa Evkaf Nazırı Asım Paşa'yı memuriyetle vazifelendirilmiş olup bu bilgi konferansa katılacak devletlerin elçileriyle paylaşılmıştır[580]. Devletlerin başkentlerinde toplanan konferansın başkanlığı o ülkenin Hariciye Nazırı'na ait olduğundan ve Asım Paşa'nın konferansta

[576] Kızıltoprak, s. 94-95.
[577] BOA. Y.PRK.SGE, Nr. 1/90, 29 Zilhicce 1299 (11 Kasım 1882); Lord Salisbury, Osmanlı Devleti'nin mülkî devamlılığını daima arzu ettiğinden yalnızca Mısır Meselesi'nde değil, Sırp ve Yunan meselelerinde de Osmanlı Devleti'ni destekleyerek bu iki millete de tebligatta bulunmuştur. BOA. Y.PRK. MYD, Nr. 2/92, 29 Zilhicce 1300 (31 Ekim 1883). Salisbury, bundan başka Bulgar meselesinde de padişahın tatbik ettiği politikayı beğendiğini, Muhtar Paşa'nın memuriyetinden de herkesin memnuniyet duyduğunu bildirmiştir. BOA. Y.PRK.MYD, Nr. 3/79, 29 Zilhicce 1301 (20 Ekim 1884).
[578] BOA. Y.PRK.TKM, Nr. 5/42, 17 Rebiül evvel 1300 (26 Ocak 1883).
[579] BOA. Y.A.HUS, Nr. 178/84, 25 Şaban 1301 (20 Haziran 1884).
[580] BOA. HR. SYS, Nr. 966/49, 20 Ocak 1883.

temsil vazifesini yalnız başına idare edemeyeceğinden Hariciye Nazırı Said Paşa beraberinde görevlendirilmiştir[581].

Morning Post Gazetesi'ne göre, İtalya, bir yandan Mısır'daki Avrupa menfaatlerini uzlaştırarak diğer yandan Akdeniz ile Nil üzerindeki şahsi çıkarlarını korumaya çalışmıştır. İtalya gazeteleri, İskenderiye şehrinin bombalandığını ve binlerce İtalyanın çaresiz olduğunu ve İtalya'yla Mısır arasındaki ticarete ara verildiğini bildirmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde İtalya için Mısır meselesinin bir sonuca bağlanması menfaatine uygun olacaktır. İtalya'nın Akdeniz'de elde edeceği şeylerin şahsi çıkarlarını telafi edemeyeceği; çünkü İtalya'nın yüz seneden beri İtalyalı seyyahlar vasıtasıyla Akdeniz'den Afrika içlerine yol açmaya çalıştıkları unutulmamalıdır. İtalya emellerine ulaşmak için İngiltere ve Babıali'yle müttefik olarak hareket etmektedir[582].

Liberte Gazetesi, Batılı devletlerin Mısır'daki tutumlarını değiştirmediklerini ancak söz konusu devletlere Hidivle asker arasındaki çekişmelere karışmamaları için nasihat verildiğinden söz etmektedir. Oysa bu sabah gelen telgrafta, Mısır'ın Avrupa devletleri tarafından işgal olunma ihtimalinden bahsedilmekte ve söz konusu gazete tarafından bu hareket, büyük bir hata olarak ifade edilmektedir. *Liberte*'ye göre, Tevfik Paşa[583], iktidarını temin etmek için askeri müdahaleye ihtiyaç hissediyorsa bu işin yapılması Fransa ve İngiltere'ye ait olmayıp Osmanlı Devleti'nin hakkıdır[584]. *Macir Debari Gazetesi'*nde, Kahire'de güvenlik ve asayişin yolunda olduğunu söylenmekteyse de Mısır'ın borçlarının ödenmesine memur olan Avrupalıların hazinede mevcut nakitleri korumaya daha fazla önem verdiği belirtilmektedir. Mısır meselesinin Müslüman kuvvetlerin işgaliyle halledileceğini, hatta bazı gazeteler, Mısır'ın Osmanlı tarafından gizlice işgal edileceğini, bir kısım gazete de Fransa ya da İngiltere tarafından bu işgalin gerçekleceğini ifade etmiştir. Bir diğer gazete meselenin halledilmesi için karma bir işgale ihtiyaç hissedildiğini belirtmekle beraber İtalya'nın hâlihazırda her ittifak içine girmeye meyilli olduğu da eklenmiştir. *Times Gazetesi,* Mısır'daki karışıklığı İngiltere veya Fransız askerinin halletmeye muktedir olmadığını bu sebeple meseleye

[581] BOA. İ.MTZ. (05), Nr. 22/1039, 8 Ramazan 1299 (24 Temmuz 1882).
[582] BOA. Y.PRK.TKM, Nr. 8/16, 21 Rebiül evvel 1302 (8 Ocak 1885).
[583] Bu tarihte Mısır Hidivliği'nde Tevfik Paşa idareciydi.
[584] Osmanlı Devleti, Mısır'ın hakimi olup gerekli görüldüğünde valisini korumak kendisini ilgilendiren bir durum olduğu, Paris ve Londra'da bilinmekteydi. Bu sebeple *Liberte Gazetesi'nde,* İslam memleketlerinin kendi aralarında yaşadığı barış ya da savaş durumlarına asla müdahale edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. BOA. Y. PRK.MK, Nr. 1/47, 29 Zilhicce 1298 (22 Kasım 1881).Bkz. **EK-**6.

Babıali'nin müdahale etmesini istemiştir. Ancak söz konusu müdahalenin, Osmanlı Devleti'nin kendi adına değil, İngiltere'nin talimatına uyularak bunu gerçekleştirmesinin doğru olacağını eklemiştir. *Ajans Havas* bir mektubunda, bazı gazetelerin Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı işgal etme maddesini lehinde görmektedir; fakat İngiltere hükûmetine göre, bu fikir kendilerini kandırma olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca mektupta, Mısır'ı Türkler'e iâde etmeyi bir bakıma bölgeyi medeniyyet dışına atmak olarak değerlendirilmiş ve bu şekilde Mehmet Ali Paşa döneminden beri gerçekleşmiş olan ilerlemeleri yok edeceği belirtilmiştir. Hidiv, Mısır'ın Avrupa'nın isteklerine uygun olmayan bir keyfi iktidar olduğu, şu durumda İngiltere'nin Mısır için istediği şey, bölgedeki askerî düzenin iâdesi ve mevcut iktidarın sınırlandırılmasıdır. Osmanlı Devleti'nin işgal etmesi maddesi ise mevcut durumu daha da güçleştireceğinden Paris ve Londra kabinelerini de böyle bir hatayla itham etmenin doğru olmadığı üzerinde durulmuştur. Gazeteye göre, söz konusu devletlerarasında yapılan ittifaklar, Mısır'ı ekonomik sıkıntılardan kurtarmış olup bu ittifakın meyveleri henüz toplanmamıştır. Gerek İngiltere ve gerek Fransa devletlerinin ittifaklarının devam etmesini istedikleri ve şimdiye kadar da bu ittifaka bir zarar gelmediği belirtilmiştir[585]. *Golva Gazetesi,* Osmanlı Devleti, büyük devletlerin niyetlerini açıklamalarını istediğini, İngiliz kabinesi, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerinde hükümdarlık haklarına uygun şekilde hareket etmeyi kabul etmezse Osmanlı'nın büyük devletlerle ittifak yapmayı menfaatlerine uygun gördüğünü belirtmiştir. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin Mısır'a bir hidiv tayin etmesini İngiltere'nin onaylamasını isteyecektir. Bundan başka Osmanlı Devleti, Mısır işgalinin tayin süresi hakkında bir görüşme gerçekleştireceği, buna karşılık Osmanlı'nın Mısır için mâlî teftişi ve diğer gerekli olan ıslahatları kabul edeceği yolda bir anlaşmanın yapılacağı belirtilmiştir[586]. *Morning Post Gazetesi,* İtalya'nın Afrika politikasından söz etmekte olup Mısır meselesiyle ve Kızıldeniz'de bulunan bazı önemli mevkilerin İtalya tarafından işgaline dair İngiltere ve İtalya arasında bir anlaşma yapıldığını rivayet ederken Jul Feri'nin[587], İtalya'ya önemli tekliflerde bulunmaya karar verdiğinden bahsetmektedir. İtalya'nın cevabı ise Mançini'nin[588] İngiltere'ye karşı dostluk

[585] BOA. Y. PRK.MK, Nr. 1/47, 29 Zilhicce 1298 (22 Kasım 1881).
[586] BOA. Y.PRK.TKM, Nr. 8/16, 21 Rebiül evvel 1302 (8 Ocak 1885).
[587] Fransa Hariciye Nazırı.
[588] İtalya Hariciye Nazırı.

niyetinin bir delili olduğu ve Roma kabinesinin Mısır meselesindeki politikasının hiçbir devlete karşı husumet düşüncesinde olmadığı ifade edilmiştir[589].

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Mısır'daki görevi süresince Osmanlı padişahının Mısır'daki nufüzunu artırmaya çalışmış ve İngilizler'in ülkeyi bir an önce boşaltmaları için mücâdele verdiyse de bunu başaramamıştır. 1886'dan itibaren İngiliz meslektaşı Drummond Wolf ile tahliye sürecini görüşmesine rağmen İngiliz idâresi Mısır'da dâimî hale gelmiştir. Muhtar Paşa, 22 Mayıs 1887'de Osmanlı ile İngiltere arasında bir anlaşmanın yapılmasına aracı olmuş, bu anlaşmaya göre, İngilizler üç yıl içerisinde Mısır'ı boşaltacak; ancak Mısır'da iç ve dış güvenliği bozacak bir durumla karşılaşırsa İngiltere yeniden Mısır'a müdahale edebilecektir[590]. Fransa ve Rusya bu maddenin İngiltere'ye ikinci bir işgal hakkını tanıdığını ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin anlaşmayı imzalamamasını tavsiye etmiş, II. Abdülhamid de anlaşmayı imzalamaktan vazgeçmiştir. Görüşmelerin başarısız olması üzerine İngiltere, yüksek komiser Wolff'u geri çağırmış bu sırada Muhtar Paşa, Osmanlı hükûmetine istifasını sunduysa da II. Abdülhamid bunu kabul etmeyip Paşa'nın 1909'a kadar Mısır'daki vazifesini sürdürmesini uygun görmüştür[591].

İngiliz gazetesi olan *Daly News,* 25 Temmuz 1887 tarihli nüshasında, Rüstem Paşa'nın Mısır meselesini yeniden müzakere etmek için İngiltere'ye teklifte bulunduğu, ancak olumsuz yanıt aldığı bildirilmiştir. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'yle bir görüşme gerçekleşmesine Fransa ve Rusya dâimâ muhalefet edeceği bu sebeple Fransa ile doğrudan doğruya İngiltere arasında bir karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir. *Times Gazetesi* de 25 Temmuz 1887 tarihli nüshasında, Osmanlı Devleti'nin yapılan anlaşmayı onaylamadığından üzüntü içerisinde oldukları ve diğer taraftan İngiltere'yi Mısır'da serbest bırakmalarına rağmen kendilerinin bir şey kazanamadıkları ifade edilmiştir. Bununla beraber Mısır'da Babıali komiseri sıfatıyla görevlendirilen Muhtar Paşa'nın bölgede bir işinin kalmadığından Osmanlı hükûmeti tarafından geri çağrılmayı beklemektedir. Ayrıca *Dosişe Zaytong* adlı Alman Gazetesi'nde anlaşmanın reddedilmesinden dolayı Mısır'ın Hindistan gibi bir İngiliz vilayeti olacağı ve İngiltere'nin Fransa ve Almanya'dan intikam alma düşüncesinde olduğu

[589] BOA. Y.PRK.TKM, Nr. 8/16, 21 Rebiül evvel 1302 (8 Ocak 1885).
[590] Özkoç, s. 186.
[591] Yunus Özger, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha" *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı (2010), s. 307.

bildirilmiştir[592]. Kısacası Mısır meselesi bir karara bağlanmayıp uzadıkça İngilizlerin buradaki nüfuz ve iktidarı günbegün artmaktadır[593].

İtalyanlar'ın Habeşistan'da uzun süren yenilgileri üzerine Kesale mevkinde bir tehdid oluşturmaları, Mısır'a saldıracaklarına dair bir rivayete sebep olmuştur. Bunun yanında Almanya, bir süredir İngiltere'yle olan ilişkilerinde pek de dostane olmasa da İngilizler'in Mısır'ı tahliyesi durumunda onun yerine Fransızlar'ın geçmesini ya da bölgede nüfuzlarının arttırmalarını istememiştir. Çünkü Almanya, İngilizlerin Mısır'da ikametlerini sürdürmelerini kendi politikasına daha uygun görmüştür[594].

İngiltere, Mısır meselesinde Fransa'yla müttefik olarak hareket etme istediğini de Fransa'ya bildirmiştir[595]. Bu meseleye Fransızların da katılmasıyla Avrupa tarafından bir müdahale kapısı açılmıştır[596]. Öncelikle Mısır meselesiyle alakalı Fransa ile İngiltere arasında bir ittifak tam anlamıyla sağlanmış ve Fransa'nın İngiltere tarafından yapılan teklifleri kabul ettiği anlaşılmıştır. İngiltere, Mısır'ı üç buçuk sene işgal altında tutacağı daha sonra ise Fransa'nın işgal edeceğine dair yapılan teklifi Fransa kabul etmiştir[597].

Osmanlı Devleti, Mısır meselesiyle ilgili İngiltere kabinesiyle görüşmek ve bir anlaşmaya varmak için Londra'ya özel bir memur tayin etmiş ve Umur-ı Adliyye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'yı, fevkalâde elçilikle Londra'ya göndermiştir[598]. Ancak nazır, iki ay Londra'da bulunmasına rağmen beklenilen bir ittifak gerçekleştirememiştir[599]. Aslında söz konusu mesele için özel bir sefirin gönderilmesine ilk başta ihtiyaç hissedilmemiş, ancak İngiltere'yle Fransa arasında bir anlaşmanın gerçekleşmekte olması ve İtalya'nın da Kızıldeniz'de hareket halinde bulunmasından dolayı meselenin ciddiyeti artmıştır. Bunun üzerine Londra sefiri

[592] BOA. Y.PRK.TKM, Nr. 11/12, 24 Zilkaade 1304 (14 Ağustos 1887).
[593] BOA. Y.PRK.MK, Nr. 4/98, 7 Cemaziyel ahir 1307 (29 Ocak 1890).
[594] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 24/15, 16 Şevval 1313 (31 Mart 1896).
[595] BOA. HR.SYS, Nr. 997/16, 10 Ocak 1885.
[596] BOA. Y.PRK.MK, Nr. 2/31, 26 Cemaziyel evvel 1303 (2 Mart 1886).
[597] BOA. Y.PRK.HR, Nr. 7/38, 25 Safer 1301 (26 Aralık 1883).
[598] BOA. Y.PRK.NMH, Nr. 3/4, 30 Rebiül evvel 1302 (17 Ocak 1885); BOA. HR.SYS, Nr. 997/24, 25 Ocak 1885.
[599] BOA. Y.A.HUS, Nr. 181/13, 25 Cemaziyel evvel 1302 (12 Mart 1885).

Musurus Paşa, Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın İngiltere Hariciye Nazırı Granville ile yapacağı görüşmede yardımcı olması için gönderilmiştir[600].

Osmanlı Devleti, bir yandan Londra'ya gönderdiği temsilcileri vasıtasıyla Mısır meselesiyle ilgili çözüm yolları ararken diğer yandan devlet içerisinde çözüm arayışlarına devam etmektedir. Bunun için Osmanlı hükûmeti, Dahiliye Nazırı, Şeyhülislam Efendi ve Şura-yı devlet reisi paşaları bir araya getirerek ve gerekirse Adliye ve Nafia Nazırı Paşa'nın hangisi uygun olursa birisini de bulundurarak bir komisyon toplanması kararlaştırmıştır. Söz konusu komisyonda Mısır'ın mâlî, askerî, mülkî ve hâricî durumlarıyla ilgili önemli görüşmeler yapılarak ülkenin mevcut durumuyla alakalı siyasi tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır. Komisyonda bu siyasi duruma açıklık getirmesi amacıyla padişah yakınlarından Besim Bey özel bir memuriyetle tayin edilmiştir[601].

Osmanlı Devleti, Mısır meselesinin çözümlenmesi noktasında her yolu denemiş, hatta Madrid elçisi Turhan Bey, Avusturya'nın Madrid sefiri Dobsky ve İspanya Hariciye Nazırı'yla gerçekleştirdiği görüşmede Mısır konusundaki düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu tutumundan Mısır meselesinde İngiltere'yle bir anlaşmaya varamazsa kendisinin Avrupa'da müttefik arayışında olduğu anlaşılmıştır. Turhan Bey'in Madrid'de Avusturya elçisi Dobsky ile gerçekleştirdiği görüşmede, Avusturya sefiri; Mısır meselesinde Fransa'yla Rusya'nın Bâb-i Âli'yi taciz edercesine birtakım girişimlerde bulunduklarını, Mısır'ın eskiden beri Fransa'nın ele geçirmek istediği bir bölge olduğunu dile getirmiştir. Hâlihazırda Rusya'nın Mısır'la ilgili telaşa kapılmasının İngiltere'yi meşgul ederek Afganistan'ı istila etmesini beraberinde getireceğinden bahsetmiştir. Yaşanılan bu durumlar Babıali'yle Londra kabinesi arasında var olan dostane ilişkilere zarar verme düşüncesinden ileri gelmektedir. İngiltere ise Mısır'ı bir an önce terk ederek kendisini beş senedenberi meşgul eden bu meseleyi ortadan kaldırarak askerini kendi dairesine çekmek

[600] BOA. HR.SYS, Nr. 998/47, 9 Şubat 1885; BOA. MV, Nr. 1/33, 28 Rebiül ahir 1302 (14 Şubat 1885); Londra sefiri Musurus Paşa, Hasan Fehmi Paşa'nın Mısır meselesinde Osmanlı hükûmeti tarafından kendisine verilen vazifesini tamamlaması için gayret göstermiş, bu meselede gerçekleştirdikleri görüşmelerle aynı fikirde olduklarını bildirmişlerdir. BOA. HR.SYS, Nr. 968/51, 15 Mart 1885; BOA. HR.SYS, Nr. 968/10, 25 Şubat 1885; Hasan Fehmi Paşa, 14 Şubat 1885'te Hariciye Nezareti'ne çektiği telgrafında, Londra sefiri Musurus Paşa'nın kendisine yardımlarından dolayı teşekkür ettiğini bildirmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 180/130, 29 Rebiül ahir 1302 (15 Şubat 1885); BOA. HR.SYS. Nr. 998/58, 14 Şubat 1885.

[601] BOA. Y.PRK.BŞK, Nr. 9/70, 18 Zilkaade 1302 (29 Ağustos 1885).

isteyecektir. Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti için son derece önemli olan söz konusu anlaşmanın tereddütsüz şekilde yapılmasını ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da en önemli dostu olan İngiltere'yi gücendirmemesi gerektiğini söylemiştir. İspanya Hariciye Nazırı da Mısır meselesinde, İngiltere'yle yapılan anlaşmanın Babıali tarafından onaylanmasının Osmanlı Devleti için hayırlı olacağı kanaatindedir. Nazır, İngiltere'nin, Avrupa'ya hitaben: *"Mısır'da antlaşmaya aykırı olarak bulunuyorum"* dediğini ve bu bölgeden çıkmak için Osmanlı padişahıyla Mısır üzerinde bir anlaşma yapmak istediğini, ancak anlaşmanın engellendiğinden, mecburiyyetten Mısır'da kalıyorum diyerek işgali uzatma düşüncesi olabileceğini söylemiştir. Ayrıca İngiltere kabinesinin, Mısır'dan askerini çekerek olağanüstü masraflardan kurtulmuş olmayı istediğini, Mısır'a yeniden girmemesinin bölge için talep edilen askerî ve mâlî ıslahatların yapılmasına bağlı olduğunu eklemiştir[602].

Osmanlı Devleti, yurt dışındaki elçileri vasıtasıyla Mısır ile ilgili dış siyasetini yöneterek çözüm yolları ararken iç siyasette de bu mesele üzerine yoğunlaşmıştır. Sadrazam Kamil Paşa, Mısır meselesiyle ilgili bir layiha hazırlayarak padişahın bu meselede izlemesi gereken yolda birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Kamil Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti, Şarkî Rumeli ve Yunan meselelerinin birbirlerini takip etmesi sebebiyle bir süredir bu olaylarla meşgul olduğundan Mısır meselesini iyi bir neticeye ulaştıramamıştır. Hâlihazırda belirtilen meseleleri iyi bir şekilde neticelendirmesiyle ilgisini Mısır meselesine yoğunlaştırma fırsatı bulmuştur. Kamil Paşa, Mısır üzerinde var olan Osmanlı hukukunun iâde edilmesi gerektiği hâlihazırda İngilizler'in işgali altında bulunan Mısır'ın İngiliz askerinden tahliye edilmesine hidivin gücünün yetmediğini eklemiştir. O'na göre, hidiv, halkının güvenliğini sağlamakta iktidarı olmadığından İngiliz askerinin Mısır'da varlığını devam ettirmesini uygun görmüştür[603].

---

[602] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 5/43, 30 Ramazan 1303 (2 Temmuz 1886). Bkz. **EK**-5.

[603] İngiltere'nin, Mısır'ı askeri işgal altında tutmasına Osmanlı Devleti izin vermeyeceği gibi bu durum Fransa tarafından da istenilmemekteydi. İngiltere, Mısır'dan askerini çekmek istese de Sudan'da devam eden isyan, hidivin iktidarını zayıflatacağından Mısır'ı kendi haline terkedecek olsa başka bir karışıklık ortaya çıkacak olup bu kez Fransızlar tarafından Mısır'ın askerî işgali gerçekleşebilirdi. Bu düşüncelerden dolayı İngiltere, Mısır'dan askerlerini çekmekten çekinmektedir. Almanya ise Mısır'ı Fransızlar'ın işgali altında görmektense İngiliz askerinin Mısır'da ikametinin devam etmesini tercih etmektedir. Rusya da Mısır'dan İngiliz askerinin tahliyesi konusunda Fransa ile aynı fikirdededir. Bu durum, Osmanlı Devleti ile Fransa'nın menfaatlerine yardım etmekte ise de hakikatte kendi rakibi olan İngiltere, Osmanlı Devleti ve Fransa arasında bir husumet ortaya çıkararak Osmanlı Devleti ve Fransa'yı kendi yanında İngiltere'ye karşı tutmak isteyip ileride bu meselenin alacağı renge göre hareket etme niyetinde olabilir. Avusturya da bu konuda müttefiki olan Almanya'nın politikasına tabi olup

İtalya ise Afrika'daki istila teşebbüslerinin gereği, İngiltere'nin Mısır'daki bekasını temenni etmektedir. Şu durumda İtalya'dan başka bütün devletler Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesi konusunda manen Osmanlı Devleti'nin yanında olsalar da devletler arasında bir muharebe ortaya çıkacak olsa hatta bir kongre teşkil edilerek söz konusu mesele müzakere edilse, İngiltere Mısır'ın bulunduğu durumu ortaya koyarak hidivliğin dışardan askeri bir kuvvete ihtiyacı olduğunu ifade edecektir. Böylece İngiltere, meselenin başlangıcında teklif ettiği gibi yine Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesini veya Mısır'da İngiliz askerini azaltarak kendi kumandası altında olmak üzere her devletten yeterli mikdarda asker gönderilmesiyle karma bir ordu teşkilini devletlere teklif edebileceğinden bu kez devletlerin, Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a asker gönderilmesini tercih etmeleri muhtemeldir. Sudan'da güvenliğin sağlanması ve Mısır ordusunun tanzimiyle Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesi hakkında İngiltere ile bir mukavelenâme imzalanmışsa da bu mukavelenâme İngiltere'nin askeri işgalini diğer devletlere karşı meşru bir hükümde göstermek ve askerini Mısır'da sonsuza kadar tutmamak amacındaydı. Fakat zannedildiği gibi Mısır'ı kendi müstemlekatına da katmayıp mutlaka tahliye edeceğine Osmanlı Devleti'ni inandırması gerekmektedir. İngiltere, bu mukavelenâmenin hükümlerini kolaylaştırma ve acele ettirme olmadıkça Tunus Fransa'nın, Bosna ve Hersek Avusturya'nın geçici idareleri altında bulunduğu gibi Mısır'da da İngiltere'nin askeri işgali altında olacağı ortadadır. İngiltere komiseri Drummond Wolff, bu bölgedeyken ilk olarak Mısır'a asker gönderilip gönderilmeyeceğini sormuş olup müzakere esnasında Mısır askerine kesinlikle emniyete uygun olmadığı, hidiv tarafından da bunlara güvenilmediğinden hariçten asker tedarikine ihtiyaç olduğu İngiliz komiseri tarafından bildirilmiştir. Buna ilaveten, İngiliz askerinin Mısır'dan ihraç edileceği müddetin tayin edilmesi gerekmektedir. İngiliz askerinin yerine geçmek üzere Mısır'a Osmanlı askeri gönderildiği takdirde her bir Osmanlı askeri alayı, Mısır'a dahil oldukça İngiliz askerinden bir alay Mısır'dan ihraç olunarak bu şekilde Mısır, İngiliz askerinden tamamen tahliye olunacaktır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker göndermesi konusu sakıncalı görüldüğünden Mısır ordusunun eskiden olduğu gibi teşkilinin daha uygun olacağı düşünülmüştür. Mısır askerinin ve ordusunun tanzimi konusunda Ahmed Muhtar Paşa ile İngiliz komiseri Drummond arasında şimdiye kadar yapılan müzakerelerden iyi bir neticeye aracılık edecek bir işaret görülmemektedir. Ayrıca Mısır askerine güvenilmediği gerek İngiltere'de gerek Mısır Hidivliği'nde baki olan bu inanç, diğer büyük devletlerin muhakemesine bırakılacak olsa Mısır'da Arabi taraflarının baki olup sabık hidiv İsmail Paşa ile Halim Paşa'nın tahrikleri devam ettikçe harici bir kuvvetin hazır bulunmadığı durumda, ya Mısır'a gerektiği kadar asker gönderip ecnebi elinden kurtarmak ya da o durumda bırakıp komiser vasıtasıyla müzakereye devam edilerek neticesine razı olunacaktır. Birinci şıkta olduğu gibi Mısır'a asker gönderildiği takdirde Fransa'nın itirazıyla karşılaşılacaktır. İngiliz komiseriyle komisyonca yapılacak görüşmeden anlaşıldığı üzere, Osmanlı Devleti tarafından Mısır'a asker gönderilmesinin mümkün olduğu, bu durum geçici olarak gerçekleşecek olsa da Osmanlı hükûmeti İngiltere'nin bugün Mısır'da bulunduğu mevkiye geçmiş olacak ve böylece hükümranlık hukuku bir kat daha güçlenmiş olacaktır. Sözün kısası, Mısır'ın mülkî ve mâlî idâresi hidiviyyette olup askeri işleri gecici devlette olduğu (ki bu İngiltere devletidir) görülmekle beraber devlet tarafından bu süre uzatılabilirdi. Mısır'ın askeri idaresi ele alınmakla birlikte Sudan'a asker sevk etmek gerekmeyeceği ve bunun yanında İngiliz askerinin Mısır'dan çekilmesiyle beraber burada meydana gelen isyan hareketleri devam etmeyecektir. Sudan'da güvenlik sağlanacak ve İtalyanların Massava'dan çıkarılmasının çaresine bakılacaktır. İtalya'dan başka diğer büyük devletlerin sefirleri de özellikle Rusya ve Fransa maslahatgüzarları, Babıali ile bir araya geldiklerinde Mısır meselesinden bahsetmekte ve Ahmed Muhtar Paşa için memuriyet yapabilir mi diye sormaktadırlar. İngilizler'in Mısır'ı ne zaman terk edeceklerini sormanın yanında Yunan meselesine son verdikten sonra Mısır meselesine de son verme zamanının gelmiş olduğunu hatırlatmaktadırlar. Görüldüğü üzere, Mısır meselesinin diğer devletler için de büyük bir öneme sahip olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere tarafından bunun önemi daha önceden bilindiğinden İngiltere, Mısır'ı kendi müstemlekatına ilhak etmeyi düşündüğü halde hükûmet buna müsaade etmemiştir. İngiltere ise askerinin geçici surette ikametinin devam etmesine meşruiyyet vermek için Osmanlı Devleti ile bir mukavelename akdine başlamıştır. Aslında Mısır meselesi ihmal edilecek olursa istila yolu açılacağı malum olup Rusya ile Fransa devletlerinin Mısır'dan istifade etmesine meydan verilmiş olacaktır. Mısır'ın İngiliz askerinden tahliyesi Osmanlı Devleti'nin yardımıyla mümkün olduğundan Babıali'yi İngiltere devleti tarafından kabul edilemeyecek teklifte bulundurup İngiltere'nin durumunu başarısız bir şekilde göstererek bundan böyle İngiliz askerinin Mısır'daki ikametinin fuzuli olduğunu göstermek amaçlanmıştır. İngiltere, Osmanlı memleketinde başka bir zamanda bir karışıklık ortaya çıkarmakta başarılı olursa İngiltere'nin Mısır'daki bekasının mevcut dengeye zarar vereceğinden Rusya'nın Karadeniz Boğazı'nı ve Fransa'nın Suriye'yi zaptetmeye kalkışması ihtimali de uzak değildir. BOA. Y.EE, Nr. 126/27, 27 Ramazan 1303 (29 Haziran 1886). Bkz. **EK**-7.

Gazban Efendi, sadrazam Kamil Paşa'nın Mısır ve Bulgaristan meseleleriyle uğraştığını, ancak bu çabalarının boşuna olduğunu düşünmektedir. Kendisini bu iki mühim meseleyle meşgul gibi gösteren Kamil Paşa'nın padişaha bu meselelerin yakın zamanda çözümleneceğiyle ilgili ümit verdiğini de eklemiştir. Gazban Efendi'ye göre Kamil Paşa'nın amacı, kendi mevkisini korumak olduğundan Mısır ile alakalı gerçekleşen görüşmelerin devam etmesinden istifade etmektir[604].

Diresse Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti, Mısır meselesinde acele etmemeli ve İngilizler'i öfkelendirmemelidir. Aynı zamanda Osmanlı'nın İngiltere'yle bu konuda herhangi bir anlaşma imzalaması gerektiğini savunan Paşa, söz konusu meselenin, Bulgaristan'ın sıkıntılı durumu halledilinceye kadar ikinci plana bırakılması gerektiğini düşünmektedir[605].

Sömürgecilik yarışında olan İtalya, himayesinde bulunan sahilleri daha da genişletmek buralarda himayesini tesis etmek istemiştir. Fakat İngilizler, Mısır'da bulundukça ne İtalya'nın ve ne de diğer bir devletin Mısır'ı işgal etmesine izin vermeyecektir. İngiltere'nin Mısır'da kalmasının başlıca sebebi, Afrika sahillerinin diğer bazı noktalardan askerilerini geri çektiği vakit diğer devletlerin bu noktaları zabtedeceği düşüncesidir[606].

Uzun süren müzakereler neticesinde Osmanlı ile İngiltere arasında Mısır meselesiyle ilgili 27 Nisan 1909 tarihinde biri Fransızca diğeri Türkçe olan on dört maddelik mukavelename[607] yayımlanmıştır. Ekim 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'nın

---

[604] BOA. Y.PRK.MK, Nr. 3/30, 28 Cemaziyel evvel 1304 (22 Şubat 1887).
[605] BOA. Y.PRK.MYD, Nr. 6/18, 22 Cemaziyel evvel 1304 (16 Şubat 1887).
[606] BOA. Y.EE.KP. Nr. 2/193, 17 Zilhicce 1305 (25 Ağustos 1888).
[607] **Birinci Madde:** Mısır üzerinde Osmanlı Devleti'nin hükümranlık hukuku Paris ve Berlin Anlaşmaları'yla bütün devletler tarafından tasdik edilmiş olup bu anlaşmayla pekiştirilmiştir. İngiltere'nin Mısır üzerindeki askeri işgali geçicidir. İngiltere, bölgedeki asayiş ve emniyeti sağladığı, taarruzdan çekinmesi gereken bir sebebin kalmadığı durumda askerlerini tahliye edeceğine dair bir taahüdünün olduğunu belirtmektedir. Bu mukavelenamenin onaylanmasından itibaren 6 ay içinde devletlerin ortak menfaatleri sebebiyle gerektiği takdirde daha kısa süre içerisinde de tahliye uygulanacaktır. **İkinci Madde**: Mısır'ın İngiltere askeriyle gerçekletirdiği işgalin gerektirdiği hal ve sebeplere bir an önce son verilmesi için mukavelenamenin yapılması akabinde Osmanlı Devleti gerekli göreceği mikdarda asker göndererek İngiltere askeriyle beraber Mısır'ı işgalde serbesttir. **Üçüncü Madde:** İngiltere'nin Mısır'ı geçici askeri işgal altında tutsa da mukavelenamenin 1. maddesinde beyan olunan Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki hükümranlık hukukuna Mısır'da bulunan bütün İngiltere askeri heyeti tarafından riayet edilmekte olup buna zarar getirilmeyecektir. **Dördüncü Madde:** Mısır ile ilgili Osmanlı hükûmetinde önceden ve sonradan çıkan fermanların hükümleri, söz konusu memleketlerin tamamında eskiden olduğu gibi geçerlidir. **Beşinci Madde:** Tahliye emrinin yapılması Mısır'da ortaya çıkan sebeplerden burada aşayişin sağlanması ve İngiltere tarafından alınan tedbirler ve Mısır ordusu üzerindeki geçici nezarete son verilecektir. **Altıncı Madde:** 1. madde gereğince kararlaştırılmış olan tahliyenin tayin olunan sürenin sonundan Mısır dahilinde gerçekleşeceği, ancak

Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa girmesiyle İngiltere, 18 Aralık 1914 tarihinde tek taraflı olarak Osmanlı hükümranlık haklarını kaldırmış ve Mısır'ı himayesine aldığını ilan etmiştir[608].

burada bir karışıklık gerçekleşip emniyyet zarar görürse ya da hariçten bir saldırı olursa bunun araştırılması mahalli askerlerin iadesiyle bölgeden güvenliğin sağlanması ya da Mısır hidivliğinin gerek tabi olduğu hükûmete karşı olan vazifeleri gerek Mısır hakkında tabi olduğu devletin diğer devletlere karşı olan taahhüdatını imzadan vazgeçtiği takdirde Osmanlı hükûmeti Mısır ülkesini askeriyle işgal etme hakkını kullanacaktır. Ancak kendi başına bu tehlikeyi ortadan kaldırmasına engel bir durum ortaya çıkarsa Osmanlı Devleti, İngiltere'den yardım isteyebilecek ve beraberce Mısır'a asker sevk olunacaktır. **Yedinci Madde:** Daha evvel belirtildiği gibi bir durum ortaya çıkarsa ve Osmanlı Devleti kendi topraklarının diğer mahallerinde Mısır'a asker sevk ve idhaline dahili ve harici bir problemle meşgul olur ya da bu gibi bir hadisenin ortaya çıkışında çekingen olup Mısır'a asker göndermeyeceğini bildirirse İngiltere tek başına ve muvakkat surette asker gönderme hakkına sahiptir. **Sekizinci Madde:** Osmanlı Devleti'nin 7. maddede asker irsaline engel olan sebeplerin ortadan kalkması durumunda Mısır'a asker sevkini gerektiren durumda İngiltere askeri vasıtasıyla henüz halledememiş olduğu takdirde Osmanlı Devleti için sonradan asker sevki hakkı daima saklıdır. Padiişah, askerlerinin Mısır'a ulaşması üzerine daha evvel beyan olunan ahval ve sebeplerin engellenmesi nihayetinde 11. maddede belirtilen sözleşme tarafları Mısır'ı tahliye edeceklerdir. **Dokuzuncu Madde:** Osmanlı Devleti'nin Mısır'a göndereceği askerin çeşit ve mikdarının belli olması, kullanım şekli ve idâresi bu devletin kararına bağlıdır. Ortaya çıkan masraflar da Osmanlı Devleti tarafından karşılanacak olup iki hazine içerisinden hesaplanarak ödenecektir. **Onuncu Madde:** Sözleşme tarafları, daha önceden belirtilen sebeplerden dolayı Mısır'da asker bulundurdukça alınacak tedbirler ve askeri harekât, taraflarının kumandanlarının müzakere ve oybirliği ile yapılması ve tabi oldukları hükûmetlere müracaatla alacakları emre göre hareket edeceklerdir. **On birinci Madde:** 6. 7. ve 8. maddelerde beyan olunduğu üzere gerek tek başına gerek birlikte Mısır'da askeri işgalin devamını tahliyeden sonra tekrar işgali hakiki sebepler sona erdiğinde Mısır'ın en kısa zaman içerisinde askerden tahliye edilmesi tarafların oybirliği ile karar verilmiştir. Tahliye kararının tebliğinden 48 saat geçince tahliyeye başlanarak nihayet 15 gün zarfında son bulacaktır. Mısır memleketinin beraberce işgalinin yanında iki devlet tarafından sevk olunan askerden Mısır'ın tahliyesinin de aynı anda beraberce yapılmalıdır. **On İkinci Madde:** Mısır hükûmetinin (Mısır Hidivliği) silah altında bulunduracağı askerin mikdarı 18.000 nefer olmak üzere tayin edilmişse de Mısır arazinin müdafaa emriyle aşayiş ve emniyyetin muhafazası için bu mikdarın artırılmasına ihtiyaç görüldüğü zaman istihdam olunacak askerin mikdarı Osmanlı Devleti'yle Hidiviyyet arasında yapılacak müzakerede tayin edilecek olup kararın neticesi İngiltere devletiyle bu mukavelenameyi imzalayan diğer devletlere tebliğ edilecektir. Elbette asker mikdarı müdafaayı muhafaza için gerekli mikdardan fazla olmayarak mahalli ahaliden istihdam edilecektir. **On Üçüncü Madde:** Bu antlaşma tasdik olunduktan sonra iki taraf, öncelikle Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletler ve Süveyş Kanalı hakkında sonradan yapılan antlaşmada imzası bulunan diğer devletlere bildirilecekler ve söz konusu devletleri belirtilen mukavelenameye razı olduklarını beyan etmeye davet edileceklerdir. **On Dördüncü Madde:** Bu mukavelename onaylanacak ve tasdiknâmeleri imza tarihinden itibaren son bir ay içerisinde değiştirilecektir. BOA. Y.EE, Nr. 128/107, 6 Rebiül ahir 1327 (27 Nisan 1909).

[608] Hilal Görgün, "Mısır", *DİA,* Ankara 2004, C. XXIX, s. 570.

5. BÖLÜM: SAĞLIK VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

5.1. BARCELONA VE MADRİD SERGİLERİ

Madrid Elçiliği'nden Nisan 1888'de Barcelona'da umumi bir serginin açılacağı bildirilmiştir. Sergi programını içeren bir evrak Osmanlı hükûmetine gönderilmiş[609] ve İspanya Hariciye Nazırı tarafından bu serginin resmî açılışına Madrid sefiri Turhan Paşa davet edilmiştir[610]. Osmanlı Devleti'nden Barcelona sergisine eşya göndermek isteyenlerin, sergiyle ilgili bilgi edinmek için Ticaret Odası Gazetesi ilanını incelemeleri tavsiye edilmiştir[611]. Bu sırada serginin düzenleneceği Barcelona şehrinin sancaklarla donatıldığı hatta Osmanlı bayraklarının da konulduğu Barcelona Şehbenderi tarafından bildirilmiştir. Barcelona'daki memurlar tarafından Osmanlı hükûmetine gösterilen saygıdan dolayı hükûmet memnuniyet duymuştur[612]. Osmanlı Devleti, sergi esnasında Osmanlı tebaasına iyi hizmetlerde bulundukları için İspanya memurlarından bazılarına birer kıta nişân hediye etmiştir[613].

Barcelona'daki düzenlenen umumi sergiden başka Madrid'de İspanya devleti tarafından bir âsâr-ı atika sergisi[614] düzenlenmesine karar verilmiştir. Serginin amacı, Kristof Kolomb'un Amerika kıtasını keşfinin 400. yıl dönümünü kutlamak[615] ve Amerika'nın keşfi sırasında ve sonrasında (özellikle XV. yüzyıl başından XVII. yüzyıl ortalarına kadar) eğitimde ve medeniyetin diğer alanlarında gerek Amerika'da gerek

[609] BOA. HR.İD, Nr. 1221/1, 26 Şubat 1887r.
[610] Turhan Paşa, Barcelona'daki sergiye katılmak için Osmanlı hükûmetinden izin istemiş ve İspanya'ya gitmek için gerekli olan 100 liralık harcırahının ödenmesini rica etmiştir. BOA. HR.TH, Nr. 80/44, 14 Mayıs 1888.
[611] BOA. HR.TH, Nr. 76/17, 14 Ekim 1887.
[612] BOA. HR.TH, Nr. 86/28, 14 Ocak 1889.
[613] Osmanlı Devleti, İspanya memurlarına ikinci rütbeden dört ve üçüncü ve dördüncü rütbelerden ikişer kıta toplamda sekiz adet *Mecîdî Nişânı* vermiştir. BOA. İ.HR, Nr. 316/20335, 1 Receb 1307 (21 Şubat 1890).
[614] Eski eserler sergisi.
[615] BOA. İ.MMS, Nr. 127/5423, 12 Rebiül evvel 1309 (16 Ekim 1891).

Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri araştırmaktır[616]. 12 Eylül 1892'de Madrid'de açılacak olan sergi, Ekim/Kasım 1892 tarihine kadar devam edecektir[617].

Osmanlı Devleti, düzenlecek olan sergiye, İspanya Elçiliği tarafından davet edilmiştir[618]. Osmanlı Devleti, Madrid Sergisi'ne Hazine-i Hümâyûn'da ve bazı kütüphanelerdeki eski eserleri göndermeyip[619] Müze-i Hümâyûn'da muhafaza edilen çiniden yapılmış 15 adet askıyı gönderme kararı almıştır. Bu isteğini Müze-i Hümâyûn Müdüriyyeti'ne yazıyla bildirmiş, ancak bu eserlerin padişah iradesi gereği kayıt altına alınarak sergiye gönderilebileceği 16 Mayıs 1892 tarihinde Maarif Nezareti'ne tebliğ edilmiştir. Belirtilen 15 adet çini ve çeşmi bülbül askıların[620] birtakım özel kutular

[616] Madrid'de açılacak bu serginin iki kısma ayrılacağı, birinci bölümde Amerika memleketlerinde bulunabilen ve serginin belirtilen amacına hizmet eden çeşitli eşyalar yer verilecektir. İkinci kısımda ise yine program gereği, Avrupa memleketlerinde bulunabilen eşyalar olacaktır. Bununla beraber Osmanlı hükûmeti tarafından birtakım eşyalar gönderilecek olup halk tarafından sergiye katılmak isteyenler varsa bunların eşyaları da İstanbul'daki İspanya Elçiliği aracılığıyla sergiye ulaştıracaktır. Eşyalar, sergi sonunda yine bu şekilde sahiplerine iade edilecektir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 255/44, 15 Cemaziyel ahir 1309 (16 Ocak 1892); Madrid Sergisi'ne bazı Osmanlı tacirleri de eşya göndermek istemiş ve bu eşyalar gümrük tarafından muayene edildikten sonra gümrük vergileri, depozito yoluyla sahiplerinden alınmıştır. Söz konusu eşyalardan sergide satılmayıp geri getirilenlere ait gümrük vergisinin sahiplerine iade edileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu eşyaların ithalat vergisinden muaf tutulması kararı alınırken Rüsûmât Emâneti tarafından yapılan bu uygulamada herhangi bir suistimale yer verilmemesi istenmiştir. Çünkü bu konuda yaşanılacak suistimalin devlet hazinesine zarar vereceği ifade edilmiş, yapılacak işlemin sistematik şekilde ilerleyebilmesi için bir iki memur tayin edilerek bunların hususi bir defter tutmaları tavsiye edilmiştir. İşlemler sonuçlanınca belirtilen defterin bir nüshasının Osmanlı Devleti'ne gönderilmesi gerektiği Rüsümat Emaneti'ne tebliğ edilmiştir. BOA. BEO, Nr. 59/4383, 6 Safer 1310 (30 Ağustos 1892); BOA. İ.HR, Nr. 339/30, 3 Safer 1310 (27 Ağustos 1892).

[617] BOA. İ.MMS, Nr. 127/5423, 12 Rebiül evvel 1309 (16 Ekim 1891).

[618] Madrid'de açılacak olan sergiye Osmanlı hükûmeti katılma kararı almıştır. Çünkü hükûmet, hem ülkede meydana gelen gelişmeleri gözler önüne sermek hem de bu sergide Hazîne-i Hümâyûn'da mevcut olan değerli eserlerini sergilemek istemiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 255/44, 15 Cemaziyel ahir 1309 (16 Ocak 1892).

[619] BOA. İ.DH, Nr. 1274/100197, 17 Şevval 1309 (15 Mayıs 1892); BOA. BEO, Nr. 4/279, 18 Şevval 1309 (16 Mayıs 1892). Osmanlı Devleti'nin Madrid'de düzenlenecek sergiye katılmasını görüşmek için Müze-i Hümâyûn Müdürü Hamdi Bey'in başkanlığında bir komisyon teşkil edilmiştir. Maarif Meclisi, Osmanlı Devleti'nin ülkede meydana gelen ilerlemeleri bu sergide Avrupa'ya göstermek istediğini belirtmiştir. Ancak gönderilecek eserler, sergi bitiminde iade edilecek olsa bile söz konusu eserlerin ve kütüphanelerde muhafaza edilen kitapların kullanım şekilleri vakıfların şartlarına tabi olduğundan bunların sergiye gönderilmesinin vakıfların şartlarına aykırı olacağını bildirmiştir. Bu sebeple Hazîne-i Hümâyûn'da mevcut kitaplar ve sanat eserlerinin orijinalini göndermek yerine aynısının ya da resimlerinin gönderilebileceği tavsiye edilmiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 255/44, 15 Cemaziyel ahir 1309 (16 Ocak 1892); Belirtilen eşyaların fotoğraflarının birkısmının daha önce fotoğrafçı Abdullah biraderler tarafından alındığı, bunlara bakılarak daha başka eserlerin fotoğraflarının aldırılması gerekirse bu işle görevlendirilen Emin Bey'e haber verilmesi gerektiği bildirilmiştir. BOA. İ.DH, Nr. 1261/99032, 29 Cemaziyel ahir 1309 (30 Ocak 1892). Madrid Sergisi için Müze-i Hümâyûn Müdürü Hamdi Bey'in başkanlığında düzenlenen komisyonda, Ticaret Müdürü İsmail Bey ile Şura-yı Devlet üyelerinden Anderya Kupas Efendi yer almıştır. BOA. ŞD, Nr. 3191/15, 8 Cemaziyel evvel 1309 (10 Aralık 1891); BOA. Y.A.HUS, Nr. 255/44, 15 Cemaziyel ahir 1309 (16 Ocak 1892).

[620] BOA. MF.MKT, Nr. 148/33, 27 Muharrem 1310 (21 Ağustos 1892).Ayrıca Müze-i Hümâyûn'da el yazısıyla yazılmış ve görkemli cilde sahip olan kitaplar, Arabî ve Osmanî sikkeleriyle o döneme ait çeşitli sikkeler, camiler ve Rum kiliselerindeki şamdan ve bu takımdan olan benzeri eşyalarla

içerisine konularak üç sandık halinde teslim olunacağı Müze Müdürü'ne haber verilmiştir[621]. Bununla beraber Müze tarafından eserlerin gönderilmeden önce kayıt altına alınması uygun görülmüş ve eserlerin değiştirilmeyerek sağlam gidip geleceğine ilişkin teminat da alınmıştır[622]. Sandık içerisine konulan eserler, İspanya Sefârethânesi'nin gönderdiği memura teslim edilmiştir. Müze-i Hümâyûn Müdüriyyeti, belirtilen eserlerin sergi devam ettiği sürece Madrid sefiri Turhan Bey'in nezaretinde olduğunu kendisine bildirmiştir. Ayrıca müdüriyyet, eserlerin, Osmanlı Devleti'ne iâde edileceği sırada alınması gereken tedbirlerde yardımcı olmasını istemiştir. Elçinin, müzenin menfaatini korumak amacıyla bu konuda hassasiyet göstermesi önemliydi[623].

Madrid Sergisi'ne konulacak eşyaların bilimsel olarak araştırılması için özel bir meclis toplanacak olup eşyalardan takdire değer olanlara ödül verilecektir. Buna göre, serginin birincisine iftihar madalyası[624], ikincisine altın madalya, üçüncüsüne gümüş ve dördüncüsüne bakır madalya verileceği, beşincisinin de adının zikredileceği ifade edilmiştir. Osmanlı Devleti, Amerika ve Avrupa diye iki bölüme ayrılmış olan bu serginin Avrupa bölümüne dahil olmuş ve burada eşyalarını sergilemiştir[625]. Bu etkinlik sonunda sergi idaresi tarafından Müze-i Hümâyûn adına bir kıta altın madalya beratı ile serginin planı Hariciye Nezareti'nden gönderilmiştir[626].

Madrid Sergisi'ne gönderilen dört askı zarar görmüş, fakat mahir bir sanatkâr tarafından yapıştırılarak yeni bir kazanın önlenmesi amacıyla sergi bitimine kadar

---

silahhanelerdeki; zırh, kalkan, şiş, hançer, balta, topuz, mızrak, ok, tüfek, tabanca gibi savaş aletleri Rum kiliseleriyle Rum Patrikhanesi'nde haç ve tasvirler mevcut olmakla beraber mücevher, kılıç, hançer sapları ve fildişinden yapılmış vb. değerli eşyalar da Hazîne-i Hümâyûn'da bulunmaktadır. BOA. Y.A.HUS, Nr. 255/44, 15 Cemaziyel ahir 1309 (16 Ocak 1892).

[621] BOA. BEO, Nr. 28/2032, 5 Zilhicce 1309 (1 Temmuz 1892); BOA. MF.MKT, Nr. 144/97, 8 Zilhicce 1309 (4 Temmuz 1892).

[622] BOA. İ.DH, Nr. 1274/100197, 17 Şevval 1309 (15 Mayıs 1892); BOA. BEO, Nr. 4/279, 18 Şevval 1309 (16 Mayıs 1892).

[623] BOA. MF.MKT, Nr. 148/33, 27 Muharrem 1310 (21 Ağustos 1892); BOA. HR.İD, Nr. 1222/52, 27 Ağustos 1892.

[624] İftihâr Madalyası, altın ve gümüş olmak üzere iki madenden tasarlanmış olup Osmanlı Devleti halkı ve yabancı tebaadan hamiyyet, sadâkat ve yiğitlik gösterenlere verilirdi. Bu madalya sahibinin vefat etmesi durumunda evlatlarına miras bırakılabilirdi. Bkz. *Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye,* C. III, s. 37.

[625] BOA. Y.A.HUS, Nr. 255/44, 15 Cemaziyel ahir 1309 (16 Ocak 1892).

[626] BOA. MF.MKT, Nr. 197/55, 20 Şaban 1311 (26 Şubat 1894). Müze-i Hümâyûn Müdüriyyeti, kendi adına verilen madalyanın henüz gönderilmediğini ve bir tarafta kaldığını düşünmekle beraber bu konuda Hariciye Nezareti'ni bilgilendirmiştir. BOA. MF.MKT, Nr. 349/15, 29 Şaban 1314 (2 Şubat 1897); BOA. MF. MKT, Nr. 350/13, 13 Ramazan 1314 (15 Şubat 1897); BOA. HR.TH, Nr. 152/103, 14 Şubat 1895; BOA. MF.MKT, Nr. 250/28, 19 Şaban 1312 (15 Şubat 1895); BOA. MF.MKT, Nr. 345/47, 26 Receb 1314 (31 Aralık 1896).

nezaret altına alınmıştır. Sergi bitiminde eserler iade edilirken bir kişinin refakat etmesi ve sağlam olanlarının İstanbul'a nakledilmesi kararlaştırılmıştır. İspanya Elçiliği'yle daha önceden yapılan anlaşma gereğince Turhan Bey, eserlerin, yeniden sandıklara konulduğunu ve bir kat daha muhafaza edildiğini bildirmiştir. Ayrıca Madrid Sefâreti ikinci kâtibi Sadreddin Bey[627] memur tayin edilmiş, kendisine 20 lira harcırah verilmek üzere eserler, onun gözetiminde İstanbul'a gönderilmiştir[628]. Müze-i Hümâyûn'dan Madrid Sergisi'ne gönderilmiş olan çini ve çeşmi bülbül askılar, 17 Temmuz 1893 tarihinde İstanbul'a ulaşmıştır. Madrid Sefâreti ikinci kâtibi Sadreddin Bey, eserlerin İstanbul'a ulaşması üzerine daha önceden verilmesi kararlaştırılan 20 lira harcırah ile 217 frank 65 centime olan eserlerin nakliye masraflarının ödenmesi için Müze-i Hümâyûn Müdüriyyeti'ne bir dilekçe yazmıştır[629].

5.2. FENN-İ TERBİYE-İ ETFAL KONGRESİ VE TEDRİSAT-I UMÛMİYYE SERGİSİ

İspanya kralı, 1905'te Barcelona'da Fenn-i Terbiye-i Etfal Kongresi'nin düzenleneceğini bildirmiştir. Bu kongrenin amacı, mevcut öğretimde kullanılan çeşitli araç-gereçlerle uygulanan kaidelerin araştırılması ve karşılaştırılmasıdır. Bununla beraber öğretim usulleri ve başlangıç eğitimine ilişkin bütün hususların önemi üzerinde durulması da amaçlanmıştır[630]. 2 Şubat 1905'te Barcelona Başşehbenderliği'nden gelen bilgide, uluslararası olarak toplanması kararlaştırılan Fenn-i Terbiye-i Etfal Kongresi'nin Ağustos'un başından Aralık/Ocak sonuna kadar devam edeceği bildirilmiştir[631]. İspanya Sefâreti tarafından düzenlenecek bu kongreye, Babıali'nin de resmi olarak bir delege göndermesi istenmiştir. Düzenlenecek bu

[627] BOA. MF.MKT, Nr. 165/15, 9 Ramazan 1310 (27 Mart 1893).
[628] BOA. MF.MKT, Nr.156/91, 27 Cemaziyel evvel 1310 (17 Aralık 1892); Madrid Sefareti ikinci katibi Sadreddin Bey'e verilecek yol masrafının İstanbul'a ulaştığında ödeneceği bildirilmiştir. BOA. MF. MKT, Nr. 167/9, 15 Şevval 1310 (2 Mayıs 1893); BOA. MF.MKT, Nr. 171/2, 23 Zilkaade 1310 (8 Haziran 1893).
[629] BOA. MF.MKT, Nr. 175/47, 3 Muharrem 1311 (17 Temmuz 1893). Madrid Sergisi sonunda Osmanlı sanat eserlerinin İstanbul'a getirilmesinde Madrid Sefareti ikinci katibi Sadreddin Bey memur tayin edilmiştir. Sadreddin Bey için verilecek harcırah ile eserlerin nakliye masraflarının Müze-i Hümâyûn Müdüriyeti tarafından karşılanma imkânı olup olmadığı konusunda bilgi istenmiştir. BOA. MF.MKT, Nr. 165/15, 9 Ramazan 1310 (27 Mart 1893).
[630] BOA. MF. MKT, Nr. 879/10, 2 Receb 1323 (2 Eylül 1905); BOA. HR.TH, Nr. 322/87, 16 Ağustos 1905.
[631] BOA. İ.HR, Nr. 397/34, 11 Cemaziyel ahir 1323 (13 Ağustos 1905). Bkz. **EK-**11.1, **EK-**11.2.

kongrenin toplantı tarihi bildirilmediğinden toplanma tarihi araştırılıp uygun bir memurun gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Osmanlı hükûmeti, bu kongreye özel bir memur tayin etmeye gerek olmadığını belirterek Madrid Sefâreti memurlarından uygun bir kişinin görevlendirilmesini istemiştir[632].

Kongreye katılmak isteyenler için 15 Temmuz 1906 tarihinden Eylül'ün 15'ine kadar "Haarlem" şehrinde yer alan Fünûn ve Sınaiyye Müzehanesi'nde bir sergi düzenlenecektir. Sergi müdüriyyeti, bu etkinliğe İslam ülkelerinin de katılarak yardım edeceklerini ve medeniyete katkı sağlayacaklarını ümit etmektedir. Böylece Osmanlı Devleti de bu kongreye katılarak Batı ülkelerinde uygulanan çocuk terbiyesine ilişkin usul ve âdetleri Doğu'ya tatbik edebilme fırsatı kazanacağını düşünmektedir[633].

Terbiye-i Etfal Kongresi'nin yanında 7 Şubat 1905 tarihiyle Barcelona Tedrisât-ı Umûmiyye Sergisi İcraât Komisyonu Başkanlığı'ndan Sadâret'e gönderilen yazıda, Barcelona'da Tedrîsât-ı Umûmiyye Sergisi'nin açılacağı ve bu serginin Ağustos 1905'ten Kasım/Aralık'a kadar faaliyet göstereceği bildirilmiştir. İspanya tarafından organize edilen bu serginin amacı, eğitim alanında meydana gelen gelişmeleri ortaya koymaktır. Bu sayede hem İspanya hükûmetine fayda sağlayacak hem de bu gelişmeleri halkın istifadesine sunmuş olacaktır. Bu sergiyle dünya çapında eğitim faaliyetleri için kullanılan materyaller ve usuller teşhir edilerek diğer ülkelerdeki gelişmeler gözler önüne serilecektir[634]. Bu amaçla İspanya hükûmeti, sergiye katılmaları için bütün devletlerin Maaarif-i Umûmiyye İdâreleri'ne birer davetnâme göndermiştir. Osmanlı hükûmeti, eğitim ve terbiye konularına büyük önem verdiğinden ve Osmanlı mekteplerinin tanınırlığının artması için eserleriyle birlikte sergiye katılmak istemiştir. Bunun için Osmanlı heyetine, okullarının eşyalarını sergileyebilmesi için bir teşhir alanının belirleneceği belirtilmiştir. Bundan dolayı çocukların eğitimiyle de alakadar olan kişilerin öğretimlerine ilişkin her türlü materyalin Barcelona'ya gönderilmesi istenmiştir[635].

Tedrisât-ı Umûmiye Sergisi, yedi kısma ayrılmıştır. Bunlar: Tedrisat-ı ibtidaiyye (ilköğretim), tedrisat-ı idâdiye (ortaöğretim), tedrisât-ı âliye (yükseköğretim), alî-yi

[632] BOA. MF. MKT, Nr. 879/10, 2 Receb 1323 (2 Eylül 1905); BOA. HR.TH, Nr. 322/87, 16 Ağustos 1905.
[633] BOA. HR.İD, Nr. 2090/62, 27 Nisan 1905.
[634] BOA. İ.HR, Nr. 397/34, 11 Cemaziyel ahir 1323 (13 Ağustos 1905).
[635] BOA. İ.HR, Nr. 397/34, 11 Cemaziyel ahir 1323 (13 Ağustos 1905).

tarikü'l-ihtisası tahsil eden ulûm (ihtisas alanında tahsil edilen ilimler), mekâtibin usûl-i inşâsı (okulların kuruluş temelleri), mekteb-i edevât (okullarda araç-gereçleri), hıfzü's-sıhha-i mekâtib (okullardaki sağlığın korunması) konuları olup yapılan bu ayrımla hem derslerin içeriği hem de okullarda kullanılan materyaller üzerinde bir görüşme yapılacaktır. Bu konuda ilkokullardan Dârülfünûn'a kadar bütün okullar ve öğretmenler, ders kitaplarında yer alan mimar ve doktorlara kadar eğitimdeki gelişmelere hizmet edenlerin tamamına bu sergide yer verilecektir. Serginin açılış şartlarına gelecek olursak:

1. Tedrisat-ı Umumiyye Sergisi, Mayıs 1905 tarihinden Ekim/Kasım aylarına kadar Barcelona'da devam edecektir.
2. Eşyasını sergileyecek olan ülkelere, alt kat için 25, üst kat için 10'ar pezata karşılığında yer tahsis edilecektir.
3. Teşhir edilen eşyanın bozulması, çalınması, yanması vb. sebeplerle kaybolması durumunda sergi idaresi bir gün bile sorumluluk kabul etmeyecektir.
4. Sergide yer alan materyallere Tedrîsât-ı Umûmiyye Komisyonu tarafından ikramiye ve ödül verilecek olup komisyon üyeleri uygun bir zamanda tayin edilecektir.
5. Sergi idaresi tarafından hak edenlere altın ve gümüş madalyalarla şehâdetnâmeler verilecektir.
6. Eşyanın gönderimi, iâdesi ve yerleştirme masrafları eşyasını sergileyenlere ait olacaktır.
7. Açıklanan şartlar gereği tadilat gerekiyorsa eşyasını teşhir edenlere bu durum bildirilecektir.

Tedrisat-ı Umumiye Komisyonu'nun sergiye mahsus olmak üzere Barcelona Caddesi'nin sonunda bulunan arazinin satın alındığı bildirilmiş olup bu arazinin haritası paylaşılmıştır[636].

[636] BOA. İ.HR, Nr. 397/34, 11 Cemaziyel ahir 1323 (13 Ağustos 1905).

5.3. FENN-İ MİMÂRÎ MUHTELİT KONGRESİ

Hariciye Nezareti'ne 21 Mart 1904'te İspanya Elçiliği'nden gelen yazıda, 6-12 Nisan 1904 tarihlerinde Madrid'de 6. Uluslararası Fenn-i Mimari Kongresi[637] toplanacağı bildirilmiştir. Kongrenin amacı, İspanya'nın eski İslam mimarisinin eşsiz olduğunu belirtmek ve yapılan eserleri araştırarak insanlığın istifadesine sunmaktır.[638] Bu kongreye Osmanlı Devleti de davet edilirken hükûmetin, kongreye bir delege gönderip göndermeyeceğinin bildirmesi istenmiştir. Ancak kongrenin programıyla ilgili bir bilgilendirme yapılmamıştır[639]. Fenn-i Mimari Kongresi'ne katılacak ecnebi devletlerin delegeleri, 4 Nisan'da resmi kabulle kralının sarayında karşılanmışlardır[640]. Müze-i Hümâyûn ve Sınayi-i Nefise Mektebi Müdüriyyeti tarafından, Osmanlı Devleti'ne bu kongrede yapılacak araştırmalardan faydanılabilmesi için kongreye mimarların tayin edilmesi gerektiği ifade edilmiştir[641].

Osmanlı Devleti, Madrid'de düzenlenmesi kararlaştırılan 6. Uluslararası Fenn-i Mimari Kongresi'nden önce de mimârî alana önem veriyordu. Osmanlı Devleti'nde mimari bilimlerde yeterliliğe sahip kişiler yetiştirilerek Avrupa mimarlarına müracaat edilme ihtiyacını ortadan kaldırmak isteyen Mülkiye Mektebi öğretmenlerinden Agob Boyacıyan Efendi[642], Galata civarında "Fenn-i Mimari Mektebi" adıyla bir okul

[637] İngiltere Kralı tarafından Londra'da 16-21 Temmuz 1906 tarihlerinde 7. Fenn-i Mimari Kongresi'nin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Bu kongrenin özel bir öneme sahip olduğu ifade edildiğinden bütün Avrupa devletlerinin katılacağı bildirilmiştir. İngiltere Sefareti, Osmanlı hükûmetinden de bu kongreye bir temsilci göndermesini rica etmiştir. Kongrenin programı ve encümen üyelerinin isimlerinin yazılı olduğu cetvel, Osmanlı Devleti'ne ulaştırılmışsa da hükûmet, bu kongreye özel bir memur göndermeyip kongrede görüşülen konular ve alınan kararlardan haberdar olmak için Londra Sefareti'ne tebligat göndermiştir. BOA. Y.A.RES, Nr. 136/56, 1 Rebiül evvel 1324 (25 Nisan 1906).

[638] BOA. MF.MKT, Nr. 759/35, 10 Zilkaade 1321 (28 Ocak 1904).

[639] BOA. HR.İD, Nr. 2115/21, 21 Mart 1904; BOA, HR.İD, Nr. 2115/13, 16 Haziran 1903.

[640] BOA. HR.İD, Nr. 2115/22, 28 Mart 1904.

[641] BOA. MF.MKT, Nr. 759/35, 10 Zilkaade 1321 (28 Ocak 1904). 18-24 Mayıs 1908 tarihlerinde Viyana'da uluslararası mimarlar konferansı düzenlenmiştir. Avusturya-Macaristan Sefareti, Osmanlı hükmetini bu konferansa davet etmesine rağmen hükûmet, bu konferansa özel bir memur göndermeye gerek görmemiştir. BOA. MV, Nr. 118/81, 7 Rebiül evvel 1326 (9 Nisan 1908); BOA. BEO, Nr. 3293/246918, 14 Rebiül evvel 1326 (16 Nisan 1908).

[642] Agob Boyacıyan, 15 Temmuz 1854 tarihinde Tekfurdağı'nda doğmuş olup babası Nisan Efendi'dir. Ermeni milletinden olan Boyacıyan, Osmanlı tebaasına mensuptur. Babası Tekfurdağı'nda bir dönem ticaretle uğraşmış, İstanbul'da Rumi 1303'te (1887/1888) vefat etmiştir. İlk ve ortaokulu Tekfurdağı'nda Ermeni Mektebi'nde tahsil eden Boyacıyan, akabinde yeni açılan Mekteb-i Feyz ve Mekteb-i Sultani'de eğitimine devam etmiş, burada beş sene eğitimgördükten sonra Rumi 1289'da (1873-1874) Fransızca ve fünûn bölümlerinden şehadetnamesini almıştır. 1873/1874'te Sultani Mektebi'nde tesis edilen Turuk u Maâbir Mektebi'ne öğrenci olarak devam etmiş ve 1876/1877 mühendislik şehadetnamesini almıştır. Osmanlı Türkçesi'nden başka Fransızca ve Ermenice konuşabilmekte ve yazabilmektedir. 1886/1887 senesinde Ermenice olarak Hesab-ı Ameli ve Nazarı adlı bir kitap telif etmiş, bu kitabını Maarif Nezareti'nden aldığı özel bir izinle bastırmıştır. 13 Ekim 1874 tarihinde Mekteb-i Sultani'de 450 kuruş maaşla muallim olarak devlet hizmetine girmişse de 13

açılması için Maarif Meclisi'ne bir dilekçe vermiştir. Boyacıyan Efendi'ye göre, bu okulda eğitim görecek öğrencilere, bir program dahilinde öğleden önce iki saat süreyle derslerin bir kısmı Türkçe bir kısmı Fransızca olarak verilecektir. Ders zamanlarından sonra bir mimar eşliğinde uygulamalı eğitim verilerek dört sene sonunda eğitimlerini tamamlayacaklardır. Boyacıyan Efendi, ilerleyen süreçte, bu okulda, başka bölümlerden mezun kişilere ihtiyaç duyulması halinde o bölümlerde de eğitim verilebileceğini eklemiştir[643]. Mimari ilimlerle ilgili Sanayi-i Nefise Mektebi'nde kısmen eğitim verilse de[644] bu eğitimin yeterli olmadığını düşünen Boyacıyan Efendi, kaleme aldığı dilekçesinde Osmanlı eğitim sistemi içerisinde tam donanımlı bir Fenn-i Mimari Mektebi'nin önemini vurgulamış ve açılacak bu mektebin Osmanlı

Temmuz 1880'de istifa etmiştir. Daha sonra Nafia Nezareti'nin emriyle 1.500 kuruş maaşla Doğu Karahisar'a mühendis olarak tayin edilmiştir. Fakat buranın da havasıyla uyum sağlayamadığından beş ay vazifesine devam ettikten sonra istifa etmeye mecbur kalmış ve İstanbul'a dönmüştür. 26 Aralık 1881'de Mekteb-i Mülkiye'de 400 kuruş maaşla aritmetik öğretmenliğine atanmıştır. 10 Eylül 1883'de maaşına 1.200 kuruş daha ilave edilerek sermubassır olarak tayin edilmiş, 13 Kasım 1883 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir.13 Ekim 1884'te aritmetik derslerini terk ettiğinden maaşı 800 kuruşa düşmüştür. 22 Aralık 1885'de aynı maaşla Fransızca Öğretmenliği'ne atanmış olup Mekteb-i Mülkiye'de Fransızca dersleri vermiştir. İstanbul Mekteb-i İdadisi'nde 500 kuruş maaşla cebir muallimi olarak tayin edilmiştir. Boyacıyan, 22 Nisan 1886 tarihinde üçüncü rütbeye terfi etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Maârif Nezareti [İ.MF], Nr. 2/61, 8 Cemaziyel ahir 1312 (7 Aralık 1894).

[643] BOA. BEO, Nr. 531/39815, 12 Cemaziyel ahir 1312 (11Aralık 1894); Yaşar Arslanyürek, "*Osmanlı Devleti'nde Mesleki ve Teknik Okullar (1876-1908)",* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2015, s. 176.

[644] *Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye,* Matbaa-i Amire, İstanbul 1321(1903), s. 100.

Devleti'nin gelişimine katkı sağlayacağını belirtmiştir. Ayrıca bu mektebin kendine ait bir nizamnâmesi[645] ve bir müfredâtı mevcuttur[646].

Meclis-i Kebîr-i Maârif Dâire-i İlmiyyesi'nin 7 Ekim 1908 tarihli yazısıyla, Osmanlı Devleti tarafından Fenn-i Mimari Mektepleri'nin esaslarını araştırmak ve bu alanda eğitim görmesi amacıyla mimarlık bölümü mezunlarından bir kişiyi bir yıl süreyle Avrupa'ya gönderilmesi gerektiğini Sınayi-i Nefise-i Müdüriyyeti'ne bildirmiştir[647]. Ancak Osmanlı hükûmeti, belirtilen tarihten daha önce, 1862'de, mühendis kolağası Mehmed Efendi'yi Londra'ya[648], 26 Mayıs 1895 tarihinde Sınayi İdâresi ve Heyet-i Fenniye Kalemleri'nden Feyzi ve Nizameddin Beyler'i mimarî alanında eğitim görmeleri amacıyla Paris'e göndermiştir. Bununla beraber bu şehirde kalacakları müddetçe kendilerine 1.100 kuruş maaş tahsis edilerek gidişlerinde verildiği gibi dönüşlerinde de 400 frank harcırah verilmiştir[649].

---

[645] Mekteb-i Mimari Nizamnâmesi'ne göre bu okulun şartları şu şekildeydi: **1.** Şimdilik mektebin birinci yılı teşkil edilecek olup dört yıl sonra şehâdetnâmesi olan kişiler mezun olabilecektir. **2.** Mektebe kaydolmak isteyen öğrenci 15 yaşını tamamlamış olacaktır. **3.** Her bir öğrencinin mektep idaresine karşı birer velisi olacaktır. **4.** Öğrencilerin mektebe gidebilmesi için Türkçe konuşabilmesi, kavaid-i Osmaniye'yi bilmesi, bir mikdar Türkçe ve Fransızca okuyup yazabilmesi gerekmektedir. **5.** Birinci ve ikinci senelerdeki dersler Türkçe olup üçüncü ve dördüncü senelerde ise Fransızca olarak okunacaktır. **6.** Birinci ders öğle vaktinden dört saat önce başlayıp bir saat sürecektir. Ardından bir teneffüs yapılıp ikinci derse geçilecektir. Bu ders de bir saat devam edecek sonra öğrenci okuldan çıkacaktır. **7.** Mimarlık işleri için her öğrencinin bir mimarla birlikte çalışması tavsiye edilecektir. **8.** Her bir öğrencinin mimarlık işleri görmüş olduğunu ve dört sene bir mimarla beraber çalışmış olduğunu ispatlayan bir tasdikname ibraz etmelerinin mecburi olduğu şehâdetnâmelerinde belirtilecektir. **9.** Sene sonunda yapılan sınavlarda, her dersten alınan puanların yarısına o sene süresince aynı dersten alınan puanların ortalamasının yarısı eklenince en azından altıya ulaşıyorsa öğrenci sınıfı geçebilecektir. **10.** Puanlama 10'luk sisteme göre yapılacaktır. **11.** Mektepteki tatil zamanları temmuz ve ağustos aylarıdır. **12.** Mektebin senelik ücreti 6 lira olup üç taksitle peşin olarak ödenecektir. Bir öğrenci mektebi terk edecek olursa hesaplamadan sonra son taksit iade edilecektir. **13.** Müdür, sene sonlarında sınav neticelerini Maarif Nezareti'ne bildirip mümeyyizler talep edecektir.**14.** Maarif Nezareti, mümeyyiz, sınavı yaptıktan sonra mektebin şehâdetnâmelerini tasdik edecektir. **15.** Mektebin hangi sokakta bulunacağı Maarif Nezareti'ne bildirilecektir. BOA. İ.MF, Nr. 2/61, 8 Cemaziyel ahir 1312 (7 Aralık 1894).

[646] Fenn-i Mimari Mektebi'nde görülen dersler: Türkçe, Fransızca, Hesab, Cebir, Hendese, Müsellesat (Trigonometri), Hendese-i Haliye, Hesab-ı Tamamı ve Tefâzuli (iki rakamın arasında miktarca olan farktan doğan nisbet), Makine, Metanet-i Ebniye (binaların dayanıklılığı), Hendese-i Resmiyye ve Tatbikatı, Tersimât-ı Riyaziyye, Usûl-i Mimariyye, Hikmet, Kimya, Tabakatü'l-arz (Jeoloji), Resm-i Taklidi'dir. BOA. İ.MF, Nr. 2/61, 8 Cemaziyel ahir 1312 (7 Aralık 1894); Ebubekir Çinar, *"XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meslekî ve Teknik Eğitim",* Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 70.

[647] BOA. MF.MKT, Nr. 1078/31, 19 Ramazan 1326 (15 Ekim 1908).

[648] Mehmed Efendi'nin mimarî alandaki uygulamalarını tamamlaması için bir yıl daha Londra'da eğitim alması uygun görülmüş ve eskiden olduğu gibi hocasına 100 adet İngiliz lirası verilmiştir. BOA. HR.MKT, Nr. 395/76, 12 Şaban 1278 (12 Şubat 1862).

[649] BOA. MF.MKT, Nr. 269/3, 22 Zilhicce 1312 (16 Haziran 1895); Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA].Yıldız Perakende, Maarif Nezareti [Y.PRK.MF], Nr. 2/9, 25 Rebiül ahir 1308 (8 Aralık 1890); Feyzi ve Nizameddin Bey'ler mimarlık eğitimi için üç sene süreyle Paris'e gitmişlerdir. Nizameddin Bey'e, Nisan 1894'te ve Feyzi Bey'e Temmuz 1894'ün sonunda hükûmetin verdiği süre dolacaktır.

5.4. BASIN, SANSÜR VE YURT DIŞI BASINI

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar basın alanında düzenlemeye ve denetlemeye yönelik bir adım atmamıştır. Ancak zamanla ortaya çıkan ihtiyaç, Osmanlı idarecilerinin basın alanındaki faaliyetlerin kurumsallaşması gerektiği düşüncesini ortaya koymuş, bu amaçla 2 Şubat 1862'de Maarif-i Umumiyye Nezareti'ne bağlı Matbuat Müdürlüğü kurulmuştur[650]. Tabhane-i Âmire'nin ıslah edilmesi kararı alındığı esnada Matbuat Müdürlüğü'ne de bir müdür tayin edilmesi gündeme gelmiştir. Liyakatli ve ehliyetli oluşundan aynı zamanda matbuat işlerinde mevcut bilgisinden dolayı Meclis-i Maarif üyesi Şinasi Efendi, 4.000 kuruş maaşla Matbuat Müdürü tayin edilmiştir[651]. Osmanlı Devleti'nde matbaaların kurulması ve ortaya çıkan kitap, dergi ve gazetelerin artışı, basım alanının birtakım kurallara bağlanmasını ihtiyacını gerektirdiğinden 15 Kasım 1864'te Matbuat Nizamnamesi[652] yayımlanmıştır. Bu nizamnameyle gazete çıkaracaklara ruhsat temin edilerek[653],

---

Bunun yanında aylık kendilerine verilen 1.100 kuruş maaşın kesilmesi için Osmanlı Bankası'na gerekli tebligat yapılmıştır. Fakat bu iki şahıs, Fransızcaya aşina olmadığından dolayı eğitimlerini istenilen şekilde tamamlayamamışlardır. Buna rağmen mimarlık alanında yetenekli bulunduklarından kendilerini bu alanda geliştirmeleri istenmiştir. Feyzi ve Nizameddin Beyler'in gerek bu zamana kadar verdikleri emeklerin boşa gitmemesi gerekse Osmanlı hükûmetinin harcadığı masrafların heba olmaması amacıyla Paris'teki kalış sürelerinin bir yıl daha uzatılması uygun görülmüştür. Bununla beraber kendilerine ödenen maaşların eskiden olduğu gibi ödenmesi gerektiği muhasebeye bildirilmiştir. BOA. İ.MF, Nr. 2/38, 2 Zilhicce 1311 (6 Haziran 1894).

650 Fatma Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür,* Bağlam Yayınları, İstanbul 2007, s. 43.

651 Osmanlı hükûmeti, Matbuat Müdürlüğü'ne tayin edeceği görevliyi dışardan aramak yerine hâlihazırda Maarif Meclisi üyesi Şinasi Bey'in vazifelendirilmesini uygun görmüştür. Hükûmet, söz konusu görev için başka bir kişiye 4.000 kuruş vermek istememiş, Şinasi Bey'in Maarif Meclisi üyeliği görevine devam etmesi kararlaştırılmıştır. Böylece Şinası Bey'in bu görevden aldığı 2.500 kuruş maaşına ek olarak Tobhane-i Amire'de aylık 1.600 kuruş maaşla Rumca gazetesi mürettibi olarak hizmet etmekte olan Yanko'ya gerek olmadığı belirtilmiştir. Böylece Yanko'dan kalan 1.600 kuruş maaşa 1.500 kuruş daha eklenerek Matbuat Müdürü Şinasi Bey'in maaşının ödenmesine karar verilmiştir. BOA. İ.DH, Nr. 507/34485, 30 Zilkaade 1279 (19 Mayıs 1863).

652 Matbuat Nizamnamesi maddeleri için Bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Divân-ı Hümâyûn Kalemi Mukavelenâmeler [A.}DVN.MKL], Nr. 5/9, 5 Receb 1281 (4 Aralık 1864); BOA. MF.MKT, Nr. 5/167, 4 Şaban 1289 (7 Ekim 1872); Matbuat Nizamnamesi, 1888'de yeniden düzenlenerek basınsal alanda denetim oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin, basımevi sahibi, yayımlamak istediği kitabı, Maarif Nezareti'nden resmi ruhsat almadığı sürece basamayacaktır. Bununla birlikte yabancı memleketlerde çıkan kitap, dergi, her tür resim, madalya, arma vb. şeyler İstanbul'da Maarif Nezareti'nden, vilayetlerde de valiliklerden izin alınmadıkça Osmanlı Devleti'ne girişi yasaktır. Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 13-14.

653 On beş günde bir kere yayımlanıp ihraç edilmesi düşünülen *Makedon Aris* adlı Selanik'te Rumca çıkarılmak istenen gazete için ruhsat istenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Maârif Nezareti, İbtidaiye [MF.İBT], Nr. 1/33, 15 Muharrem 1289 (25 Mart 1872); Şura-yı Devlet mülazımı Tevfik Bey, *Tarih* adlı yayımlamak istediği gazete için Matbuat Dairesi'nden izin istemiştir. BOA. ŞD, Nr. 2396/27, 12 Safer 1289 (20 Mayıs 1872); *Peti Journal* adıyla Fransızca olarak çıkarılmak istenilen siyasi gazetenin günlük yayımlanması için Matbuat İdaresi'nden izin istenmiştir. BOA. DH. MKT, Nr. 1777/76, 19 Rebiül evvel 1308 (2 Kasım 1890).

basılan gazetelerin bir sayısının Matbuat Müdürlüğü'ne verilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu nizamname ahlak, din ve mezhep aleyhtarlığı yapanların tespit edilip cezalandırılması konularını içerdiğinden ülke içerisindeki basının denetlenmesi amaçlanmıştır[654].

1860 sonrasında Türkçe basında meydana gelen hareketlenme, özellikle siyasi alanda kaleme alınan yazılar 1867'de devrin sadrazamı Ali Paşa'nın bir kararname yayımlamasına vesile olmuştur. *Kararnâme-i Âli* olarak bilinen bu kararnâmede, gazeteler tarafından yayımlanan ve gerçekliği yansıtmayan haberlerin halkın aklını karıştırmasına sebep olduğundan bu durumu önlemek amacıyla hükûmet tarafından birtakım tedbirlerin alınması gerektiği bildirilmiştir. 1864 Matbuat Nizamnâmesi, 1909 yılına kadar resmi olarak yürürlükte kalsa da uygulama alanında Kararname-i Ali'nin önüne geçememiştir[655].

Abdülhamid, meclisi tatil edip ülkede olağanüstü hal ilan ettikten sonra parlamenter sistem ve özgürlük isteyen kişileri sürgün ve hapishanelere göndermiş gazeteleri bir bir kapatmaya başlamıştır. Bu karar çoğunlukla Türkçe basın üzerinde uygulanmakla beraber ülke içerisinde çıkan yurt dışı destekli azınlık basınına da muhtelif işlemler yapılmıştır. 1877'de Osmanlı Devleti, Rusya'ya mağlup olmuş ve Rusya, Doğu Anadolu ve Besarabya'da yeni topraklar elde etmiştir. Romanya ve Bulgaristan'a özerlik tanınmış ve Ermeni olayları başgöstermiştir. Yunanistan Taselya'yı, Fransa Tunus'u İngiltere Kıbrıs ve Mısır'ı ele geçirmiş ve neticede Osmanlı Devleti kısa zamanda büyük bir toprak parçasını kaybetmiştir. Avrupa ülkeleri, yaşanılan bu siyasi hâdiseleri Avrupa basınında yayımladıkları haberlerle gündemde tutmuşlardır. Ayrıca neşrettikleri karikatürlerle hasta adam olarak gösterilen Osmanlı Devleti'nin başında eli bıçaklı cerrahlar beklemekteydi[656]. Bunun üzerine Abdülhamid, 1882'de yurt dışı basınında hem şahsına hem de devletin parçalanmasına yönelik çıkarılan haberlerin kaynağını araştırmak istemiştir. Bu amaçla ülkedeki yabancı gazete muhabirlerin telgraflarını denetlemek amacıyla Artin Efendi[657] başkanlığında Matbuat-ı Ecnebiye

---

[654] Turgut Er, *(Arşiv Belgeleri Isığında) Türkiye'de Sansür (1938-1945),* Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 37.

[655] Gökhan Demirkol, "Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt : 9, Sayı: 2, 2 Aralık 2016, s. 691.

[656] Hamza Çakır, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın),* Siyasal Kitabevi, Ankara 2002, s. 84.

[657] Artin Efendi, Eylül/Ekim 1833'te İstanbul'da doğmuştur. Marsilya ve Paris Okulları'nda eğitim aldıktan sonra Özel Paris Ticaret Okulu'nda tahsiline devam etmiştir. Türkçe ve İtalyanca

Kalemi'ni kurdurmuş ve bu kaleme belli bir ödenek ayrılmıştır. Bunun yanında yurt dışı sefâretlerinde, bulundukları ülkenin basınını yakından takip etmek üzere memurlar da görevlendirilmiştir[658].

Yurt dışı elçiliklerinde görevlendirilen Osmanlı sefirlerinin, bir Avrupa gazetesinde Osmanlı Devleti ya da padişah aleyhinde çıkan bir yazıyı zamanında ülkesine raporlamaları gerekmiştir[659]. Hatta bu konuda Washington Sefâreti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 23 Ocak 1892 tarihli yazıda, sefâret görevlileri, Amerika'da Osmanlı Devleti veya padişaha saldırı içeren bir yayın yapıldığında nasıl davranmaları gerektiğini sormuşlardır. Her ülkede uygulanan basın kanunlarının farklı olduğu belirtilmekle birlikte Amerika'da, cumhurbaşkanından vatandaşlarına kadar herkes aleyhinde makaleler yayımlanabildiği ifade edilmiştir. Bundan dolayı Amerika hükûmetinin basın üzerinde bir hüküm uygulama ve nüfuz kullanma hakkına sahip olmadığı eklenmiştir. Amerika hükûmetinden bir destek gelmeyeceğinin görülmesi üzerine Washington Sefareti'ne, Amerika'da, Osmanlı Devleti adına yapılan asılsız haberlerin gazete vasıtasıyla tekzip ettirilmesi tavsiye edilmiştir[660].

Osmanlı hükûmeti tarafından, Osmanlı Devleti ve padişah aleyhine yayın yapan yabancı ülke gazetelerine ve ajanslarına para verilerek susturulmaya çalışılmıştır[661].

---

konuşabilmekte, Fransızca yazabilmektedir. Yirmi yaşındayken Babıali Tercüme Odası'na müzalemetle görevlendirilmiş Kasım/Aralık 1859'da Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'ne nakledilmiştir. Aynı yıl Şam'a özel memuriyetle tayin edilen sabık sadrazam merhum Fuad Paşa'nın, 1.500 kuruş maaş ve 2.000 kuruş harcırahla Fransızca kitabetine memur olarak atanan Artin Efendi, 1861'de 2.000 kuruş maaşla Şam'da siyaset memuru olan Ebru Efendi'nin daha sonra merhum Kabuli Paşa'nın maiyetinde kalmıştır. Bu esnada ecnebi tebaaya verilecek tazminat için Şam'da teşekkül eden komisyona başkanlık yapmıştır. Akabinde 250 kuruş maaş ve 2.500 kuruş harcırahla Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'ndeki asıl görevine dönmüştür. 25 Kasım 1885'te memuriyetine ek olarak Tuna Muhtelit Avrupa Komisyonu'na memur olarak atanmış ve ortaya çıkabilecek masraflarına karşılık kendisine yıllık 2.000 frank verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca 21 Şubat 1887 tarihinde Artin Efendi'ye üçüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. Bkz. BOA. HR.SAİD, Nr. 2/4, 16 Rebiül ahir 1307 (10 Aralık 1889).

658 II. Abdülhamid'in yönetimi, yurt dışı basınında ağır derecede eleştirilmiştir. Artin Efendi'nin idaresinde Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi'nde toplanan haberlere tekzipler yazılmaktaysa da bunlara Avrupa gazetelerinde her zaman yer verilmemiştir. Çakır, s. 85-87; Osmanlı Devleti içerisinde gazeteciler, idareden çekindiklerinden ülke meselelerinde hükûmetin istediği doğrultuda yorumlar yapabilmişlerdir. Hatta Avrupa politikasıyla ilgili yapacakları yorumlarda bile Osmanlı idaresiyle ters düşmemek adına: *"Dünkü postayla gelen Avrupa gazetelerinde önemli bir şey yoktu, onun için başyazı vermiyoruz"* şeklinde yazılara çoğunlukla yer verilmiştir. Bkz. Orhan Koloğlu, *Abdülhamit Gerçeği,* Eylül Yayınları, İstanbul 2002, s. 377.

659 *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür,* Osmanlı Selim Kocahanoğlu (Haz.), Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 243.

660 BOA. HR.SYS, Nr. 71/65, 23 Ocak 1892.

661 Çakır, s. 88; II. Abdülhamid, hem yurt içi hem yurt dışı basınında yayımlanan süreli yayınlara finansal destek sağlamıştır. Hükûmet tarafından desteklenen bu basına *besleme basın* denilmiştir. Padişah, bir taraftan hafiye ve ihbarcılar vasıtasıyla halkı ve basını baskı altında tutarken diğer taraftan basını kendi tarafına çekmek için hazineyi onların önlerine sermiştir. H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür,* Ürün Yayınları, Ankara 2015, s. 38.

M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi* adlı eserinde II. Abdülhamid'in yurt dışı basınına bakışını şöyle açıklamıştır: *"Abdülhamid, ülkedeki olayların yurt dışına yansımasını asla arzu etmediğinden, yabancı basında çıkacak haber ve yorumlardan daima endişe etmiş ve büyük huzursuzluklar duymuştur. Bu çeşit yayınları önlemek amacıyla yabancı basın muhabirlerinin çoğunu satın almış, onlara türlü çıkarlar sağlamış, gizlice verdiği paralarla yabancı basında, aleyhinde yazılar çıkmasına mani olmuştur*[662]*"*. Örneğin, 1890'da Viyana'da basılan *Correspondance de I'Est Gazetesi,* Makedonya'nın vahim bir durumda olduğu ve asayişin bozulduğuna dair asılsız haberler yayımlamıştır[663]. Osmanlı Devleti ise bu asılsız haberlerin önünü alabilmek için söz konusu gazetelere ödeme yapmaya gerek görmüştür. Nitekim *Correspondance de I'Est Gazetesi* direktörü Nolinsky'in, gazetenin abonman bedeliyle beraber maaşının yıllık mikdarını 9.416 frank iken bu meblağın senelik 18.616 franka yükseltilmesi için bir dilekçe yazdığı Osmanlı'nın Viyana Elçiliği'nden bildirilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti tarafından direktöre ödenen mevcut yıllık abonman ücreti ve maaşın feshedilerek onun yerine dört taksitle verilmek üzere yıllık 12.000 frank ödenmesi kararı Viyana Sefâreti'nden beyan edilmiştir[664]. Bunun yanında 1893'te *Daily News Gazetesi, Ajans Router* şirketinden alıp yayımladığı haberde, Ermeni hapishanesinde işkence yapıldığını belirtmiş, bunun üzerine Osmanlı hükûmeti, *Router* şirket idaresine bir mektup göndererek şirketten, bu haberi tekzip etmesini istemiştir[665].

Osmanlı hükûmeti, Osmanlı Devleti ve padişahı adına bir yandan aleyh neşriyat yapanları susturmaya çalışırken diğer yandan Osmanlı lehine yayın yapan gazeteleri tahsisatla ödüllendirmiştir. 19 Temmuz 1890'da *La Turquie Gazetesi*'nin imtiyaz sahibi Andre Jipes, Sadaret'e gönderdiği mektubunda, gazetesi üzerindeki yasağın kaldırılmasını ve tahsisatının ödenmesini istemiştir. Tahsisatının ödenmediği takdirde yayın yapmayacağını bildirerek hâlihazırda gazete çalışanlarının da ekonomik sıkıntı içerisinde olduğunu eklemiştir[666]. Viyana'da yayımlanan *Correspondance Politic*

---

[662] M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi,* Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982, s. 269.
[663] BOA. DH.MKT, Nr. 1714/60, 13 Şaban 1307 (4 Nisan 1890).
[664] BOA. Y.PRK.BŞK, Nr. 18/31, 29 Şevval 1307 (18 Haziran 1890).
[665] BOA. Y.A.HUS, Nr. 278/148, 25 Muharrem 1311 (8 Ağustos 1893). Router Şirketi, 1900 yılında 200 Osmanlı askerinin Ali Paşa kumandasında 200 Ermeni'yi katlettiğini yurt dışı gazetelerinde yayımlamıştır. BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 36/38, 26 Rebiül ahir 1318 (23 Ağustos 1900).
[666] BOA. HR.TO, Nr. 534/11, 19 Temmuz 1890; *La Turquie Gazetesi* müdürü Andre Jipes'e üçüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmekle beraber gazetenin memurlarına dördüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. BOA. HR. TO, Nr. 503/25, 3 Eylül 1878.

Gazetesi Osmanlı lehine haberler yayımladığından tahsisatının yıllık 3.000 franka yükseltilmesi padişah iradesi gereği kararlaştırılmıştır. Bu sırada Matbuat-ı Ecnebiye Kalemi'ne gönderilen gazete nüshaları için 1.000 frank verilmekle beraber Viyana Elçiliği'ne gönderilen nüshalar için de 400 frank abone bedeli ödenmekteydi[667]. Atina'da çıkan *Economist Doryan Gazetesi* Müdürü Hralombos Makridi'nin Matbuat-ı Ecnebiye'ye gönderdiği arzuhalinden gazetesinin Osmanlı lehine haberler yayımladığı araştırılmış ve kendisine tahsisat verilip verilmeyeceğinin bildirilmesi istenmiştir[668].

Mısır'da yayımlanan *El-Felah Gazetesi*'nin Müdürü Selim Hamdi Bey'[669], Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini gözeten yayınlar yaptığından kendisine aylık 4.000 kuruş verilmiştir. Ancak Selim Bey, gazetesini, günlük çıkaracağına dair söz vermesine rağmen eskiden beri gazetesinin haftada iki defa çıktığı hatta bir süredir yayımlanmadığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa, söz konusu gazeteye hükûmet tarafından düzenli ödeme yapılmasını sakıncalı görmüş, müdüre ödenen maaşın kesilmesini uygun bulmuştur. Gazete müdürünün, gazetesini yeniden çıkarmaya karar verirse 50 veya 100 abone bedeli ödemenin daha uygun olacağını belirtmiştir. Hatta bu abone sisteminin diğer gazetelere de uygulanması gerektiğini tavsiye etmiştir[670].

Bazı Osmanlı Devleti vatandaşlarının, yurt içinde veya yurt dışında gazete çıkarmak için Osmanlı hükûmetinden mali destek bekledikleri de olmuştur. Örneğin, Ovkan Monitioğlu adlı bir kişi, Osmanlı hukukunu muhafaza etmek ve diğer gazetelerin yaptığı olumsuz haberlere karşı Osmanlı hükûmetini savunmak amacıyla İstanbul'da İtalyanca veya Türkçe-İtalyanca olmak üzere bir gazete çıkarmak istemiştir. Monitioğlu, bunun için Osmanlı hükûmetinden aylık 3.000 frank istediğini Matbuat Müdüriyyeti'ne bildirmiştir[671]. Bundan başka Washington Sefâreti'nden gelen 1894

---

667 BOA. DH.MKT, Nr. 198/21, 14 Receb 1311 (21 Ocak 1894).

668 BOA. DH.MKT, Nr. 328/6, 6 Receb 1312 (3 Ocak 1895).

669 *El-Felah Gazetesi* Müdürü Selim Hamdi Bey'e Osmanlı Devleti lehinde neşriyat yaptığı için Gazi Ahmet Muhtar Paşa vasıtasıyla 20 lira bahşiş verilmiş olup ileride kendisine bir rütbe verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. Y.A. HUS, Nr. 265/141, 22 Rebiül evvel 1310 (14 Ekim1892); Mısır'da basılan *El-Felah Gazetesi* sahibi Selim Hamdi Bey'e 1895'te mir-i miranlık rütbesi, 1900 yılında ise ikinci rütbeden *Osmânî Nişânı,* eşine de aynı rütbeden *Şefkat Nişânı* verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Eyâlet-i Mümtâze Mısır Taltifat [İ.MTZ. (05)TAL], Nr. 5/330, 5 Receb 1313 (22 Aralık 1895); BOA. İ.MTZ. (05)TAL, Nr. 6/374, 3 Zilkaade 1317 (5 Mart 1900).

670 BOA. Y.A.HUS, Nr. 282/2, 1 Rebiül ahir 1311 (12 Ekim 1893); BOA.Y.A.RES. Nr. 74/53, 29 Şaban 1312 (25 Şubat 1895).

671 BOA. DH.MKT, Nr. 1575/8, 13 Rebiül ahir 1306 (17 Aralık 1888).

tarihli yazıda, Abdullah Efendi adındaki bir şahsın ABD'de gazete çıkarmak istediği için Osmanlı hükûmetinden kendisine aylık 50 lira maaş verilmesini talep etmiştir[672]. Osmanlı hükûmeti, parayla engelleyemediği ve yönetimi hedef alarak aleyh yayına devam eden gazete, dergi, kitap vb. basılı yayınların Osmanlı Devleti'ne girişini yasaklamıştır[673]. Örneğin, Madrid'de basılan gazetelerden: *Empersiyal dö Madrid Gazetesi*'nin 27 Mayıs 1889 tarihli nüshasıyla[674], 26 Mart 1890 tarihli nüshasını[675], *Justisia Gazetesi*'nin 13 Ağustos 1889 tarihli nüshasıyla[676], *El-Siglo Fotoro Gazetesi*'nin 28 Eylül 1889 tarihli nüshasını[677] zararlı içeriğinden dolayı Osmanlı Devleti'ne girişini yasaklamıştır. Bundan başka Madrid'de basılan *El Heraldo Gazetesi*'nin 5 Temmuz 1891 tarihli nüshasıyla[678] 7 Nisan 1894 tarihli nüshalarını[679], yine Madrid'de çıkan zararlı bentler içeren *La Epoca Gazetesi*'nin 18 Temmuz 1894 tarihli sayısını Osmanlı Devleti'ne girişini yasaklamıştır[680]. Bunun yanında Madrid Elçiliği'nden gelen 15 Eylül 1894 tarihli telgrafta, Barcelona Şehbenderliği gazetelerinin çoğunda II. Abdülhamid'in sağlığının iyi olmadığını içeren menfi haberler yazıldığı paylaşılmıştır. Madrid gazeteleri, bu haberin asılsız olduğunu düşündüğünden haberi yayımlamamışlardır[681]. Fakat Madrid gazeteleri, 14 Şubat 1894

---

[672] BOA. HR.SYS, Nr. 62/31, 28 Ocak 1894.
[673] Çakır, s. 88.
[674] BOA. DH.MKT, Nr. 1626/106, 7 Şevval 1306 (6 Haziran 1889).
[675] BOA. DH.MKT, Nr. 1714/30, 13 Şaban 1307 (4 Nisan 1890).
[676] BOA. DH.MKT, Nr. 1649/69, 22 Zilhicce 1306 (19 Ağustos 1889).
[677] BOA. DH.MKT, Nr. 1663/64, 8 Safer 1307 (4 Ekim 1889); BOA. DH.MKT, Nr. 1662/98, 6 Safer 1307 (2 Ekim 1889).
[678] Bu nüshanın Osmanlı Devleti sınırlarına girişinin engellenmesi Hariciye Nezareti'ne bildirilmekle beraber Matbuat İdaresi tarafından gerekli işlemin yapılması istenmiştir. BOA. DH.MKT, Nr. 1845/70, 22 Zilkaade 1308 (29 Haziran 1891).
[679] BOA. DH.MKT, Nr. 220/45, 25 Ramazan 1311 (1 Nisan 1894).
[680] Bu gazetenin belirtilen nüshasının ülkeye girişinin ve dağıtılmasının önlenmesi ve var olanlarının da toplatılarak imha edilmesi kararı alınmıştır. BOA. HR.TH, Nr. 144/28, 25 Temmuz 1894; BOA. DH. MKT, Nr. 264/53, 21 Muharrem 1312 (25 Temmuz 1894); Epoca Gazetesi'nin müdürü, 1900 yılında Osmanlı Devleti'yle ilgili olumlu yayın yapacağına dair Madrid Elçiliği'ne söz verdiğinden söz konusu gazetenin Osmanlı Devleti'ne giriş yasağının kaldırılması kararı alınmıştır. BOA. BEO, Nr. 1440/107932, 11 Şevval 1317 (12 Şubat 1900); BOA. DH.MKT, Nr. 2328/20, 3 Zilhicce 1317 (4 Nisan 1900); Ayrıca Madrid'de basılan bütün gazetelerin 14 Şubat 1894 tarihli sayıları, zararlı içeriğe sahip olduğundan Osmanlı Devleti'ne girişi engellenmiştir. BOA. DH.MKT. Nr. 208/86, 14 Receb 1311 (21 Ocak 1894).
[681] Ancak Madrid Elçiliği, 30 Temmuz 1897 tarihli çektiği telgrafta, Madrid gazetelerinin de padişahın sağlığıyla alakalı olumsuz haberler yayımladığını belirtmekle beraber *Fabra* telgraf acentası vasıtasıyla bu haberleri tekzip ettirdiğini bildirmiştir. BOA. HR.SYS, Nr. 1845/18, 15 Eylül 1894. *Daily News Gazetesi* de II. Abdülhamid'in sağlığının iyi olmadığına ilişkin birtakım uydurma haberler yayımlamıştır. Osmanlı hükûmeti, söz konusu gazete idaresine hükûmet hakkında düşmanca tutumdan vazgeçmesi için uyarıda bulunmasına rağmen istenilen neticeyi elde edememiştir. BOA. HR.SYS. Nr. 1845/3, 16 Haziran 1892. Paris Elçiliği'nden 31 Mart 1897'de Hariciye Nezareti'ne gönderilen yazıda, *Journal Gazetesi*'nde padişahın sağlığıyla ilgili fesatlık içeren bir haber yayımlandığının görülmesi üzerine elçilik tarafından telgraf acentelerine bir tekzip gönderilerek tahkikat başlatılmıştır. Yapılan

tarihli nüshalarında, Yozgat'ta ortaya çıkan karışıklıklarda, Müslümanların 125 Ermeni'yi katlettiğini ve 340 kişiyi yaraladıkları iddiasını ortaya atmışlardır. Madrid Elçiliği, bu haberi tekzib ederek söz konusu gazetelerin ülkeye girişini engellemiştir[682]. Özetle, yabancı ülkeler, Osmanlı Devleti idarecisinin sağlığını bahane ederek kimi zaman da Osmanlı topraklarında iç karışıklıkların olduğunu iddia ederek söz konusu toprakları paylaşma yolunda kendilerine kapı aralamaya çalışmışlardır.

Yurt dışında basılan gazetelerin bazılarının ülkeye girişlerinin önlenmesi istenirken bu yayınların, engellenme sebepleriyle ilgili detaylı bir açıklama yapılmamıştır. Onun yerine bu gazeteler için, "*münderecât-ı muzırrasına mebnî"* denilerek üstü kapalı bir ifade kullanılmıştır[683]. Abdülhamid, bir yandan iç basında uyguladığı sansürle kontrolü ele almaya çalışırken diğer yandan dışardan gelen yayınların ülkeye girişini engellemesi Osmanlı halkının bir karantina uygulamasını yaşamasına sebep olmuştur[684].

Osmanlı Devleti, yurt dışında yayımlanan gazetelere abone olmuştur. Örneğin, Madrid'de çıkan *Epoca Gazetesi*'nin 80 pezata olan abonman bedeli nezaret için açılmış olan 297.952 kuruşluk krediden hesaplanarak Madrid Elçiliği'ne verilmesi

araştırma neticesinde *Journal Gazetesi* idaresi, bu haberi *Avenir d'Orient* adlı gazeteden alıntı yaptığını beyan etmiştir. BOA. HR.SYS. Nr. 1845/69, 31 Mart 1897.

[682] BOA. Y.A.HUS, Nr. 290/84, 13 Şaban 1311 (19 Şubat 1894). Madrid'de çıkan bazı gazeteler de çeşitli sebeplerle yasaklanmış olup ülkeye girişi yasaklanan diğer gazeteler şöyleydi: BOA. DH.MKT, Nr. 3/20, 29 Şaban 1310 (18 Mart 1893); BOA. İ.HUS, Nr. 8/66, 28 Receb 1310 (15 Şubat 1893); BOA. Y.A. HUS, Nr. 269/149, 26 Receb 1310 (13 Şubat 1893); BOA. DH.MKT, Nr. 1654/51, 9 Muharrem 1307 (5 Eylül 1889); BOA. DH.MKT, Nr. 1674/102, 23 Rebiül evvel 1307 (17 Kasım 1889); BOA. DH.MKT, Nr. 1803/93, 17 Cemaziyel ahir 1308 (28 Ocak 1891); BOA. DH.MKT, Nr. 1707/101, 20 Receb 1307 (12 Mart 1890); BOA. DH.MKT, Nr. 1804/52, 20 Cemaziyel ahir 1308 (31 Ocak 1891); BOA. DH.MKT, Nr. 1991/96, 30 Muharrem 1310 (24 Ağustos 1892); BOA. DH.MKT, Nr. 2041/99, 22 Cemaziyel ahir 1310 (11 Ocak 1893); BOA. DH.MKT, Nr. 2045/48, 6 Receb 1310 (24 Ocak 1893); BOA. DH.MKT, Nr. 2066/23, 22 Ramazan 1311 (29 Mart 1894); BOA. DH.MKT, Nr. 828/17, 21 Zilhicce 1321 (9 Mart 1904).

[683] Örneğin, Madrid'de neşredilen bütün gazetelerin 1 Haziran 1893 tarihli nüshalarının zararlı içeriğinden dolayı ülkeye girişi önlenmelidir. BOA, DH.MKT, Nr. 58/24, 20 Zilkaade 1310 (5 Haziran 1893); Londra'da çıkan *Standart Gazetesi*'nin 20 Eylül tarihli nüshasıyla Madrid'de yayımlanan *Liberal Gazetesi*'nin 21 Eylül tarihli nüshalarının zararlı içeriğinden dolayı Osmanlı Devleti'ne girişinin engellenmesi gerekmektedir. Bunun yanında Madrid'de basılan *Rezome, La İberia, La Korspondansia Militar, El Movie Minute Katoliko* ve *El Kurreu Espanol Gazeteleri*'nin 16 Ekim tarihli nüshalarının ülkeye girişi yasaklanmıştır. BOA. DH.MKT, Nr. 143/13, 28 Şaban 1312 (24 Şubat 1895). Epoca Gazetesi'nin 29 Ocak tarihli nüshasının zararlı içeriğinden dolayı Osmanlı Devleti'ne girişinin engellenmesi gerektiği Hariciye Nezareti'nden bildirilmiştir. BOA. DH.MKT, Nr. 1587/3 21 Cemaziyel evvel 1306 (23 Ocak 1889); BOA. DH.MKT, Nr. 1588/114, 27 Cemaziyel evvel 1306 (29 Ocak 1889); BOA. DH.MKT, Nr. 1602/10, 4 Receb 1306 (6 Mart 1889); BOA. DH.MKT, Nr. 1604/96, 11 Receb 1306 (13 Mart 1889); BOA. DH.MKT, Nr. 189/62, 18 Cemaziyel ahir 1311 (27 Aralık 1893); BOA. DH.MKT, Nr. 286/59, 23 Rebiül evvel 1312 (24 Eylül 1894).

[684] Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,* Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s. 70.

istenmiştir[685]. Diğer bir örnekte, Paris Elçiliği'nin gazete abonman bedeli 15.320 frank 50 centime idi. Matbuat-ı Ecnebiye muhassasâtı olan 1894 yılından hesaplanarak bir kredi açılmıştır. Söz konusu abonman bedelleri, toplamda 432.841 kuruş 50 centime olup bunun krediden hesaplanarak elçiliğe ödenmesi gerekmiştir[686]. 28 Mayıs 1894'te Osmanlı Bankası'ndan gelen yazıda, Bükreş Sefâreti'ne gazetenin abone bedeli olarak 110 frank ödenmesi kararlaştırılmıştır[687]. Bununla beraber Viyana Elçiliği, bu şehirde basılan gazetelere abone olmuş ve toplam abone ücreti 126 florin 80 krayçerdir. Elçilik, bu ücretin Osmanlı Bankası vasıtasıyla kendisine ödenmesini istemiştir[688]. Aynı şekilde Petersburg Sefâreti de Matbuat İdaresi için alınan gazetelerin abonman bedeli olan 99 ruble 15 kapikin Osmanlı Bankası aracılığıyla elçiliğe ödenmesini istemiştir[689].

Osmanlı hükûmeti, devlet adına aleyh yayın yapanları engellemek amacıyla, yabancı gazetelerin ve ajansların ülkedeki muhabirlerine para ve nişânlar vermiştir[690]. Madrid Elçisi Turhan Bey, Marki dö Perat adlı kişinin İspanya'nın Atina Elçiliği'ne atandığını, bu şahsın, *Nouvelle Reuve Gazetesi*'nin sorumluluğunu üzerine aldığını haber vermiştir. Bu gazetenin, beş aydan beri Osmanlı hükûmeti aleyhinde haber yapmaktan vazgeçtiğini, ancak Marki'nin söz konusu gazeteye para ödeyerek bunu yaptığını eklemiştir. Ayrıca *Reuve Gazetesi* ve diğer gazetelerin de Osmanlı'nın Atina Elçiliği'nin isteği doğrultusunda haberler yayımlatacağını bildirmiştir. Marki'nin Turhan Bey'e Osmanlı Devleti'nin kendisine bir nişân verilmesi isteğini açıkça belirtmesi üzerine Osmanlı hükûmeti, Marki dö Perat'a birinci rütbeden bir kıta *Mecidi Nişânı* vermiştir[691]. Bununla beraber *Revue Diplomatique Gazetesi* imtiyaz sahibi Molmans'a Osmanlı Devleti lehine haberler yayımladığından üçüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[692]. *Journal Gazetesi*'nin Müdürü Ferdinanko ile Osmanlı tebaasından olan ve Paris'te ikamet eden Okonomos Bey'e, 27 Temmuz 1895 ile 14 Eylül 1895 tarihlerinde üçüncü rütbeden Osmânî Nişânı'na mahsus iki kıta berat teslim

[685] BOA. DH.MKT, Nr. 210/79, 21 Şaban 1311 (27 Şubat 1894).
[686] BOA. DH.MKT, Nr. 291/17, 4 Rebiül ahir 1312 (5 Ekim 1894).
[687] BOA. HR.İD, Nr. 2116/50, 28 Mayıs 1894.
[688] BOA. DH.MKT, Nr. 272/25, 22 Safer 1312 (25 Ağustos 1894).
[689] BOA. DH.MKT, Nr. 341/50, 10 Şaban 1312 (6 Şubat 1895).
[690] Çakır, s. 89.
[691] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 11/98, 24 Muharrem 1308 (9 Eylül 1890); BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 12/16, 27 Safer 1308 (12 Ekim 1890). Bkz. **EK**-4.
[692] BOA. İ.TAL, Nr. 13/29, 12 Receb 1310 (30 Ocak 1893).

edilmek üzere Paris Elçiliği vasıtasıyla gönderilmiştir[693]. Paris'te yayımlanan ve Osmanlı lehine haberler yapan *Peti Journal Gazetesi* yazarlarından Jilbertol ile Marsel Legrand adlı kişilere 1897'de dördüncü rütbeden bir kıta *Mecîdî Nişânı* verilmiştir[694]. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, Abdülhamid döneminde yurt dışı basını üzerinde söz sahibi olabilmek için her türlü yolu denemiştir.

5.5. KOLERA SALGINI

XIX. yüzyılda vebadan daha fazla ölüme sebep olan kolera[695], epidemi ve pandemi şeklinde görülebilen enfeksiyonel bir hastalıktır. Söz konusu yüzyılın ilk çeyreğinde İngiliz gemileri vasıtasıyla dünyaya yayılmış olan kolera, Osmanlı topraklarını da etkisi altına almıştır. Salgın 1889'da Bağdat, Basra ve Musul şehirlerinde patlak vermiş[696], 1890'da Hindistan'dan Kamaran Adası'na gelen içinde hacıların bulunduğu vapurda kolera tespit edilmiştir[697]. Koleranın 1890'da Hicaz'a yayılması üzerine Osmanlı Devleti tarafından salgının İstanbul'a sıçramaması için tedbirler alınmaya başlanmıştır[698]. Öncelikle Sıhhiye Komisyonu teşkil edilerek Balat'taki bataklık, moloz ve toprakla doldurulmuş ve Haliç tarak vapurlarıyla temizlenmiştir[699]. Bu sırada Mekke'de salgının başgöstermesiyle Osmanlı Devleti, hükûmet merkezini korumak

[693] BOA. HR.TH, Nr. 166/75, 2 Aralık 1895; *Journal Gazetesi* Müdürü Fernanko'ya, Osmanlı hükûmeti lehinde yayınlar yaptığından üçüncü rütbeden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir. Ayrca *Dolz Public* ve *Rapid Gazeteleri* Müdürü Leon Bloh'a üçüncü rütbelerden *Mecîdî Nişânı* verilirken *Liberte Gazetesi* yazarlarından Gallo'ya dördüncü, *Volteire* ve *Public Gazeteleri* kâtip ve yazarlarından Alben'e beşinci rütbelerden *Mecîdî Nişânı* verilmiştir BOA. İ.TAL, Nr. 80/62, 9 Zilhicce 1312 (3 Haziran 1895).
[694] BOA. Y.A.RES, Nr. 85/30, 28 Ramazan 1314 (2 Mart 1897).
[695] Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele, İbrahım Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan (Ed.), Mesut Ayar, *XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları,* Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2015, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı, Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar (Ed.), İsmail Yaşayanlar, *Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.
[696] Ayar, s. 88-89.
[697]Vapurdaki hacılar, kolera başgösterince tahaffuzhaneye çıkarılmış, vapur, Kamaran Adası'na ulaşıncaya dek güzergâh üzerinde bir vakanın olmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra yolcuklar, Kamaran'da on beş gün karantinada bekletilmişlerdir. BOA. Y.PRK.UM, Nr. 17/76, 22 Zilkaade 1307 (10 Temmuz 1890).
[698] BOA. DH.MKT, Nr. 1749/47, 21 Zilhicce 1307 (8 Ağustos 1890); Belediye Dairesi'nde yeterli sayıda doktorun olmaması, hastalığın teşhis edilememesine neden olmuştur. Şu dönemde Hicaz'daki hastaların derhal muayene edilip gerekli tedavilerin uygulanması gerekmektedir. Bu amaçla Belediye Dairesi'ne geçiçi olarak 25 doktor tayin edilmiştir. BOA. DH.MKT, Nr. 1748/54, 19 Zilhicce 1307 (6 Ağustos 1890).
[699] BOA. DH.MKT, Nr. 1754/47, 7 Muharrem 1308 (23 Ağustos 1890).

amacıyla iskelelere gelen yiyecek-içecekleri sıkı denetimden geçirmeye başlamıştır[700]. Bununla beraber koleranın devam ettiği bölgelerden kaçırılıp İstanbul Gümrüğü'nden geçirilmeye çalışılan yapağı[701] ve derilerin girişini engellemiştir[702]. Osmanlı Devleti, yabancı ülkelerde kolera salgınının yeniden başlaması üzerine 1892'de topraklarını bu salgından korumak için yeniden tedbirler almışsa da[703] 1893'te İstanbul'da alınan önlemlere rağmen salgın, Edirne'ye kadar ulaşmıştır[704].

Osmanlı Devleti, bir yandan ülke içinde ve dışında ortaya çıkan kolera salgınlarıyla mücadele verirken diğer yandan küresel bir sorun haline gelen salgınlarla ilgili Avrupa'da düzenlenen konferanslara katılma gereği duymuştur. Osmanlı hükûmeti, Avrupa'ya açtığı dâimî elçilikleri vasıtasıyla bu ülkelerde siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda yaşanılan gelişmeleri yakından takip etmiştir. Bununla beraber dünya çapında gerçekleşen salgın hastalıklara karşı alınacak tedbirlere ortak katılım sağlamak ve meydana gelen gelişmeleri kendi ülkesinde uygulamak en birincil hedefi olmuştur[705]. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nin Fransa Elçiliği, 1892'de Venedik'te düzenlenen Muhtelit-i Sıhhiye Konferansı'nın[706] görüşmeleri esnasında Fransa memurları, o dönemde Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ne sirayet eden koleranın

---

[700] Bu yiyecek içeceklerden olgunlaşmamış ya da tarihi geçmiş olanların insanların sağlığına zararlı olabileceği düşünüldüğünden ülkeye girişinin ve satışının engellenmesi Sıhhiye Komisyonu'nca kararlaştırılmıştır. BOA. DH.MKT, Nr. 1750/22, 26 Zilhicce 1307 (13 Ağustos 1890).

[701] Yapak, koyunun kışın süren yünü, kaba ve yumuşak yün. Bkz. Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî,* Dersaadet, 1317, s. 1542.

[702] BOA. DH.MKT, Nr. 1771/108, 1 Rebiül evvel 1308 (15 Ekim 1890).

[703] BOA. DH.MKT, Nr. 1976/60, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892); BOA. DH.MKT, Nr. 1977/33, 29 Zilhicce 1309 (25 Temmuz 1892).

[704] Özdemir, s. 34.

[705] Kolağası Zühtü Nazif ve Bimarhane'de mikrobiyoloji araştırmaları yapan Rıfat Hüsameddin, 17 Eylül 1893'te ortaya çıkan hastalığın kolera olduğunu kesin olarak teşhis etmişlerdir. Pasteur, Osmanlı Devleti'nin Paris Elçiliği'ne, İstanbul'daki koleranın yayılması üzerine kendi tedavihanesinden bir kişinin görevlendirebileceğini teklif etmiştir. Böylece Fransa Devair-i Sıhhiye Müfettiş Muavini Dr. Chantemesse'in İstanbul'a gelmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin Tıbbiye Mektebi'nde bakteriyoloji labaratuvarı ile mikrop muayanesi için bilimsel gelişmelere uygun araç-gereçleri mevcut değildir. Bu sebeple Dr. Chamtemesse yola çıkmamışsa bu araç-gereçleri de bareberinde getirmesi istenmiştir. Neticede Dr. Chamtemesse İstanbul'da yaptığı araştırmada: Burada dezenfeksiyon istasyonlarıyla bu sistemi uygulamayı bilen kişilerin bulunmadığını, kara yoluyla gelenlere yalnızca karantina uygulandığını ve doktorların bile evlerinde hapis kaldığını tespit etmiştir. Doktor, İstanbul'daki sağlık durumunun iyileştirilmesi amacıyla içilen suların, lağımların ve meskenlerin havalarının temiz tutulmasını; fakat, bunlar ciddi bir harcama gerektirdiğinden içme suları ve lağımların şimdilik ikinci plana atılarak öncelikle evlerin temiz tutulması gerektiğini ifade etmiş ve bu konuda bir layiha hazırlamıştır. Yıldırım, s. 14-20.

[706] Venedik'teki bu kongre, Hindistan'da ortaya çıkan taun (veba) salgınının hem Osmanlı topraklarında hem de Avrupa'da yayılmasını engellemek için birtakım önlemlerin alınması amacıyla toplanmıştır. Osmanlı Devleti tarafından Venedik Konferansı'na Karantina Umumi Müfettişi Koçani Efendi ile Müfettiş Vitalis Efendi delege olarak gönderilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Sıhhiye [İ.SH], Nr. 2/37, 1 Ramazan 1314 (3 Şubat 1897).

engellenmesi amacıyla birtakım tedbirler alınması için bir toplantı yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine 1893 yılında Dresden Sıhhiye Konferansı, devlet temsilcilerinin bir araya gelmesiyle toplanmıştır. Osmanlı Devleti tarafından bu konferansa Mirliva Bonkofsky Paşa görevlendirmiştir[707].

Fransa, koleraya karşı tedbirler almak amacıyla Paris'te de bir sıhhiye konferansının teşkil edilmesini teklif etmiştir[708]. Böylece Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İngiltere, İspanya, Amerika, Yunanistan, İtalya, Felemenk, İran, Portekiz ve Rusya'nın bir araya gelmesiyle konferans toplanmıştır[709]. Osmanlı'nın Fransa Elçiliği, Osmanlı Devleti'nin Paris'te kararlaştırılan konferansa memur tayin etmesinin iyi bir fikir olacağını belirtmiştir[710]. Kolera hastalığının sirayeti ve yayılmasıyla ilgili tedbirler araştırılırken Osmanlı hükûmeti, görevlendireceği memurların, Osmanlı Devleti'nin sağlık alanındaki kanun ve nizamlarına vakıf olan kişilerden seçilmesini uygun görmüştür. Bu amaçla Madrid sefiri Turhan Bey ile Sıhhiyye Umûmî Müfettişi Koçani Efendi, Mirliva Bonkofsky ve Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye üyelerinden Mirliva Nuri Paşa'yı konferansa memuriyetle görevlendirmiştir. Aynı zamanda konferansa, Mekteb-i Tıbbiye Bakteriyoloji Muallimi Binbaşı Hamdi Bey'i bu memurlarla beraber göndermiştir. Böylece Osmanlı Devleti, bu konferansta Madrid sefiri Turhan Paşa'nın başkanlığında bir heyet tarafından temsil edilmiştir[711]. Osmanlı Devleti'nin Paris

[707] BOA. DH.MKT. Nr. 58/34, 20 Zilkaade 1310 (5 Haziran 1893).
[708] BOA. İ.HR. Nr. 343/37, 9 Receb 1311(16 Ocak 1894).
[709] Gülden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914),* TTK Yayınları, Ankara 1996, s. 102.
[710] BOA. İ.HR. Nr. 343/37, 9 Receb 1311(16 Ocak 1894).
[711] Paris Sıhhiye Konferansı'na memur tayin edilen bu şahıslara, gidiş-dönüş harcırahıyla Paris'te kalacakları süre zarfında ortaya çıkacak zorunlu masrafları karşılamaları için her birine ikişer yüz lira verilmesi kararlaştırılmıştır. BOA. İ.HR. Nr. 343/37, 9 Receb 1311(16 Ocak 1894); BOA, İ.HUS, Nr. 20/22, 6 Receb 1311 (13 Ocak 1894); BOA. HR.TH, Nr. 137/57, 14 Ocak 1894; BOA. İ.HUS, 19/93, 28 Cemaziyel ahir 1311 (6 Ocak 1894); Osmanlı hükûmeti, Paris Sıhhiye Konferansı'nda görevlendirdiği bu heyete bazı talimatlar vermiştir: **1.** Konferansta Kızıldeniz ile Basra Körfezi'ne bulaşmış olan koleranın önlenmesi için alınacak tedbirlerle ilgili konu açıldığında, bu hastalığın Osmanlı topraklarına ait kıtalarda ortaya çıkmadığı, söz konusu topraklara Hindistan'dan geldiği belirtilmelidir. Yemen ve Hicaz kıtalarında ne zaman kolera salgını ortaya çıkmışsa bu salgının Hindistan'daki hacılar vasıtasıyla Kamaran Adası'na geldiği, sonradan diğer kıtalara yayıldığı hatta hacıların Hicaz'dan geri dönüşüyle hastalığın tamamen yok olduğu savunulmalıdır. Bu sebeple koleranın yayılmasını engellemek amacıyla Kamaran Adası'nda var olan tahaffuzahenin yeniden ıslah edilerek bilimsel gelişmelere uygun araç-gereçlerle donatılmasının gerekli olduğu eklenmelidir. Bunun yanında 1893'te İstanbul'dan özel olarak bilimsel bir heyet Kamaran'a gönderilmiş, buradaki karantina merkezinin ıslahı ve tanzimi için yapılacak planların Sıhhiye İşleri Meclisi'ne bildirilmiştir. **2.** Bu hastalık daha önce de ifade edildiği gibi Hindistan'da ortaya çıktığından salgının yok edilmesi için öncelikle Hindistan'da tedbirlerin alınması için çalışılmalıdır. **3.** Salgının merkezi olan Hindistan'dan koleranın Osmanlı topraklarında da yayılmaması amacıyla karantina uygulanmakta ise de bu uygulamanın kusursuz bir şekilde gerçekleşmesi için Bağdat karantina uzmanıyla sıhhiye heyetinin bu bölgeye tayin edilerek bunların hazırladıkları raporların Meclis-i Umur-ı Sıhhiyece tutulması gerekmektedir. **4.** Atebât-ı Aliyyâta [Irak'ta -Necef, Kerbelâ, Kâzımiyye gibi- türbeli yerler.

Sıhhiye Konferansı'na katılmasındaki amacı, küresel çerçevede gerçekleşen bu salgının önlenmesi noktasında alınacak tedbirleri görüşmek; koleranın, Osmanlı Devleti'ne ait kıtalarda ortaya çıkmadığını ve Osmanlı topraklarına Hindistan'dan sirayet ettiğini ispatlamaktır[712].

Osmanlı Devleti, uluslararası sıhhiye konferaslarına katılmanın yanında kolerayı önlemek amacıyla başka tedbirler de almıştır. Kamaran Tahaffuzhanesi, XIX. yüzyılda hacıların karantinaya tabi tutuldukları Yemen ülkesine bağlı bir adaydı. Osmanlı hükûmeti tarafından Kızıldeniz'de mevcut olan bu tahaffuzhanenin[713] yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla, tahaffuzhanenin düzenlenmesi ve ıslah

---

Devellioğlu, s. 49.] götürülmesi adet olunan İran cenazelerinin öncelikle bulundukları bölgelerde defnedilmeleri ve bu defin üzerinden üç sene geçtikten sonra kurşun sandıklara usûlüne uygun konulmaları gerekmektedir. Bunun yanında mahalli hükûmet tarafından verilecek şehadetnâmelerle kara yoluyla gelenlerin Kirmanşah'a, denizden gelenlerin de Basra'ya götürülmesi kararı alınmıştır. Ayrıca sandıklar, bu bölgelerdeki doktorlar tarafından muayene edilerek mühürlendikten sonra İran hükûmetiyle kararlaştırıldığı üzere atebat-ı aliyyata nakledilecektir. İran'da bulaşıcı hastalığın yaşandığı dönemde İran'ın, Osmanlı Devleti sınırından geçişleri engellendiğinden bu konuda bir bahis açılırsa Osmanlı hükûmetinin iç işlerine bir kapı aralamak anlamına geleceğinden bu konuda gerekli savunmanın yapılması gerekmektedir. **5.** Bilimsel gelişmelere uygun olarak yapılacak aletlerin dezenfeksiyonu, Osmanlı Devleti'nin her tarafında denizden ve karadan uygulanması mümkün olmayacağından karantina işleminin tamamen uygulaması yeterlidir. Bununla beraber Osmanlı Devleti, elli seneyi aşkın karantina kurallarını uyguladığından salgın bulunan bölgelerden gelecek yolcuların on beş gün kadar karantinada kalmaları konusunda ısrar edilmelidir. **6.** Konferansta Osmanlı Devleti'nin şayet sıhhiye idarenin değiştirilmesi ile ilgili bir konu açılırsa reddedilmeli ve bu salgının çıkış yeri olan Hindistan'dan yayılmasının önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması vurgulanmalıdır. Ayrıca konferanstaki Fransa memurlarının, Osmanlı memurları hakkında gerekli olan yardımı yapmaları Fransa sefiri tarafından belirtilmiştir. **7.** Paris Sıhhiye Konferansı'nın, bilimsel araştırmalar üzerine bir konferans olduğu politikayla ilgili işlere yetkisi olmadığı eklenmiştir. Paris'e gönderilen Osmanlı sıhhiye heyetinin de politik bir memuriyete sahip olmadığından politik bir konuyla karşılaşılırsa bunun reddedilmesi gerektiği heyete söylenmiştir. **8.** Bazı çekincelere rağmen kabul edilen Venedik Sıhhiye Konferansı'nın kararlarını içeren anlaşmayla reddedilen Dresden Konferansı maddelerinin suretlerinin bu talimata ekleneceği beyan edilmiştir. **9.** Son olarak Osmanlı heyeti tarafından bir konuşma yapılması gerekirse önce kendi aralarında görüşerek bir fikir birliğine varmaları ve verilen bu talimatın hükümlerine uygun hareket etmeleri istenmiştir. BOA. Y.PRK.HR, Nr. 19/45, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894).

[712] Hatta hacıların, Hicaz'dan geri dönmesi üzerine koleranın son bulmasının bu duruma bir kanıt niteliğinde olduğu söylenmiştir. BOA. Y.PRK.HR, Nr. 19/45, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894); BOA. İ.HR. Nr. 343/37, 9 Receb 1311(16 Ocak 1894).

[713] Bahr-i Muhit-i Hindi'den (Hint Okyanusu) Hicaz'a gelecek hacılar, Kamaran Adası'nda kaide gereği karantinaya alınırken bu bölgede birtakım memurlar görevlendirilmiştir. Bunların isimleri, maaşları ve harcırahları bir deftere kaydedilmiştir. Meclis-i Umur-ı Sihhiye tarafından buraya tayin edilen doktorlar ve memurlar, Kamaran'daki hacıların sağlık durumlarıyla ilgili gerekli temizliği yapmalı ve onların, rahatlarını sağlamaları kararlaştırılmıştır. BOA. MV, Nr. 63/18, 23 Receb 1308 (4 Mart 1891); BOA. İ.SH, Nr. 4/16, 18 Receb 1321 (10 Ekim 1903); BOA. İ.SH, Nr. 4/34, 19 Receb 1322 (29 Eylül 1904); BOA. İ.SH, Nr. 4/42, 18 Receb 1323 (18 Eylül 1905); BOA. İ.SH, Nr. 1/13, 10 Receb 1310 (28 Ocak 1893); BOA. İ.SH, Nr. 1/28, 4 Receb 1311 (11 Ocak 1894); Kamaran Adası'nda karatina altında bulunan hacıların kaldıkları yerlerin istedikleri gibi olmadığı, karantina vergisi altında ödedikleri vergilerin normalden daha pahalı olduğu belirtilmiştir. Bununla beraber yiyecek-içeceklerin fahiş fiyatlardan satıldığının rivayet edilmesi üzerine Osmanlı hükûmeti bu durumun denetlenmesini istemiştir. BOA. A.}MKT.MHM, Nr. 571/34, 28 Şevval 1312 (24 Nisan 1895).

edilmesiyle ilgili araştırma yapılması için bilimsel bir heyet tayin edilmiştir. Daha önce kamış ve hasırdan yapılmış olan bölgedeki karantina binalarından vazgeçilerek[714], yerine, hem hacıların bekleyecekleri hem de sıhhiye memurları için ayrı ayrı hanelerin yer aldığı bir yapının inşa edilmesi planlanmıştır. Bunun yanında mutfak, hastane, câmeşûyhane[715], mescid vb.[716] yapıların kargirden inşa edilmesi için 57.000 liralık bir bütçeye gerek duyulmuştur. Bina inşaatında kullanılacak su için bir damıtma makinesi de ihtiyaçlar arasındadır. Bu makine için gerekli olan 54.100 liranın devlet hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştır. Diğer ihtiyaçlar için de 2.900 liralık meblağın, Sıhhiye İdaresi tarafından ödenmesi gerekmiştir. Kamaran karantina merkeziyle ilgili yapılacak düzenlemeler, Paris'te gerçekleşecek Sıhhiye Konferansı'na katılacak olan Turhan Bey'e bildirilmiştir[717].

Paris Sıhhiye Konferansı'nda görüşmeler esnasında, Fav ve Basra'nın yanında Basra Körfezi'nde mevcut Kuveyt ve Bahreyn'de sıhhi bir mevkinin tesis edilmesi ve Maskat'ta bazı karantina tedbirlerin alınmasına ilişkin bir talebin olacağı Turhan Bey'e telgrafla bildirilmiştir[718]. Bahreyn ve Maskat'la ilgili yapılan teklif, Osmanlı menfaatlerine aykırı olduğundan Turhan Bey'in Osmanlı hükûmetinin lehine kararları kabul etmesi ve bu bölgelerle ilgili bir görüşmeye girmemesi gerektiği, Osmanlı'nın Fransa Elçiliği tarafından kendisine daha önce haber verilmiştir. Halihazırda Fransa elçisi, bu toplantıda Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini koruyacağını belirtmiştir.

Kuveyt, Şattülarab bölgesine yakın olduğundan orada bir tahaffuzhanenin inşa edilmesi Sıhhiye Meclisi tarafından kararlaştırıldığından bu bilginin konferansta, Turhan Bey tarafından bildirilmesi istenmiştir. İngiltere hükûmeti, eskiden beri Bahreyn Adası'nın müstakil olduğunu belirtmekle beraber Bahreynliler'den diğer şehirlere gidenlerin işleri, İngiliz konsolosları nezaretinde halledilmeye çalışılmıştır.

---

[714] Çünkü buradaki binalar "ariş" denilen saman malzemeden yapılmış evlerdir. Bkz. Devellioğlu, s. 38; BOA. Y.PRK.HR, Nr. 19/45, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894).

[715] Câme-şûy: Çamaşır yıkayan, çamaşırcı. Câmeşûy-hâne: Çamaşırcı yeri. Bkz. Devellioğlu, s. 124; Sami, s. 466.

[716] Kamaran Tahaffuzhanesi'ne 111 mesken, 27 mutfak ve su deposuyla karantinalılara mahsus 12 çamaşırhane inşa edileceği bildirilmiştir. Ayrıca padişahtan 1.000.000 frank istenilerek hacılar için Cide, Mekke ve Mina'da hastane ve misafirhane yapılması kararlaştırılmıştır. BOA. Y.PRK.HR, Nr. 19/45, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894). Bu amaçla Mekke ve Cide'de yüzer yataklı birer hastaneyle, bir seyyar hastane, iki eczane ve ekonomik durumu olmayan hacılar için misafirevleri inşa edilmiştir. Bkz. Erol Karcı, *Osmanlı Hükûmetleri'nin Sağlık Politikaları (1908-1914),* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2017, s. 15.

[717] BOA. HR.TH, Nr. 138/42, 10 Şubat 1894.

[718] BOA. HR.İD, Nr. 2065/75, 5 Şubat 1894.

Babıali ise İngiltere'nin iddiasını onaylamamış ve Basra şehrine bir talimat vererek Bahreynliler'den bu bölgeye geleceklerle ilgili Osmanlı tebaası muamelesinin yapılmasını istemiştir. Osmanlı hükûmeti, hem Bahreyn'in müstakil olduğunu hem de Maskat'ın bağımsızlığıyla ilgili İngiltere hükûmetinin iddialarını göz önünde bulundurarak konferansta bu yerlerle ilgili müzakereye girişilmemesini uygun görmüştür[719].

Paris Sıhhiye Konferansı'nda, İtalya memurları tarafından İstanbul Sıhhiye Meclisi'nin karma bir heyete dönüştürülmesi yeniden gündeme gelmiştir. Aynı zamanda konferansta bu teşkilatın ıslah edilmesi veya Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin sağlık meseleleriyle ilgili ayrı bir heyet oluşturulması görüşülmüştür. Bu konuda müstakil ve karma bir kontrol merkezinin inşa edilmesi Avusturya memurları tarafından da desteklenmişse de[720] Madrid elçisi Turhan Bey, Osmanlı hükûmetinin bu düşünceyi kabul edemeyeceğini belirtmiştir[721]. İtalya ve Avusturya temsilcilerinin konferansta sıhhiye meclisinin teşkil edilmesi ve Kızıldeniz'le ilgili ifadelerinden İtalya'nın Massava'daki siyasi mevkisinin bir amacına dayandığı düşünülmüştür. Hâlihazırda bu temsilciler, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'nde teşkilat ve ıslahatlar gerçekleştirmek amaçlamıştır. Fransa sefiri Cambon, sıhhi meselelerle ilgili karma bir komisyonun teşkil edilmesi ve Osmanlı topraklarında alınmak istenilen tedbirleri Fransa'nın uygun görmediğini dile getirmiştir. Fransa, Osmanlı Devleti'ne bu konuda daha önceden verdiği teminatın geçerli olduğu söylemekle beraber İtalya ve Avusturya delegelerinin sözlerinin Fransa temsilcileri tarafından reddedildiğini bildirmiş[722],

[719] BOA. HR.TH, Nr. 138/34, 7 Şubat 1894; BOA. Y.A.HUS, Nr. 290/8, 2 Şaban 1311 (8 Şubat 1894).
[720] Oysa Paris Sıhhiye Konferansı'nda Avusturya Hariciye Nazırı Kalnoky, Avusturya delegelerinin Osmanlı Devleti temsilcileriyle birlikte hareket etmelerini ve İstanbul Sıhhiye Meclisi'ne ilişkin tekliflerde bulunmaktan geri durmalarını söylemiştir. BOA. Y.A.HUS, Nr. 291/54, 23 Şaban 1311 (1 Mart 1894); BOA. Y.A. HUS, Nr. 291/88, 28 Şaban 1311 (6 Mart 1894); BOA. HR.İD, Nr. 2065/83, 4 Mart 1894); BOA. İ.HUS, Nr. 21/79, 24 Şaban 1311 (2 Mart 1894).
[721] Paris Sıhhiye Konferansı'nda İstanbul Sıhhiye Meclisi hakkında yapılabilecek tekliflerin hiçbirinin Osmanlı hükûmeti tarafından kabul edilemeyeceği Turhan Bey'e belirtilmiştir. BOA. İ.HUS, Nr. 21/79, 24 Şaban 1311 (2 Mart 1894).
[722] Paris Sıhhiye Konferansı'nın başkanı olan Fransa delegesinin, Turhan Bey'le gayriresmî olarak gerçekleştirdiği görüşmede: *"Memâlik-i şahâne dâhilinde bir muhtelit sıhhiyye konferansının icrâ-yı teftîşât itmesi gayr-i hâ'iz olub ancak emr-i teftîşin şimdiki gibi münhasıran devlet-i 'aliyye yedinde kalmasına diğer devletler tarafından i'tirâz idilememek için şimdiki Sıhhiyye Meclisi'nin taraf-ı eşref-i hazret-i pâd-şâhîden intihâb ve ta'yîn buyurulmak şartıyla erbâb-ı fenn ve vukûfdan lüzûmu mikdâr a'zâ ve me'mûr 'ilâvesiyle bir derece daha ıslah ve tanzîmi münâsib olacağı"* beyanında bulunmuştur. BOA. İ.HUS. 21/70, 22 Şaban 1311 (28 Şubat 1894).

Fransa temsilcilerinin, bu konferansta Osmanlı delegeleriyle beraber hareket edeceklerini eklemiştir[723].

Paris Sıhhiye Konferansı'nda görüşülen konulardan biri de Babülmendeb Boğazı[724] civarında, Şeyh Said bölgesinde tam teşekküllü bir Osmanlı sıhhiye heyetinin bulundurulması olmuştur. Böylece bu boğazdan girerek Kızıldeniz'in Asya ve Afrika sahillerine uğrayacak gemilerin sıhhî muayeneye tabi tutulması sağlanacaktır[725]. Bu teklifin, Paris Sıhhiye Konferansı'nda Osmanlı Devleti adına Turhan Bey tarafından gündeme getirilmesi istenmiştir. Hâlihazırda Şeyh Said, Osmanlı toprağı olduğundan burada bir mikdar asker de bulunuyordu[726]. Dolayısıyla bu bölgenin bir karantina mevki olarak kabul edilmesi halinde, hem Hindistan ve Bahr-i Muhit-i Hindi'de Cezayir'den gelecek hacıların sağlık kontrollerinin kolaylıkla yapılacağı hem de bu

[723] BOA. Y.A.HUS, Nr. 291/31, 20 Şaban 1311 (26 Şubat 1894); BOA. Y.A.HUS, Nr. 291/54, 23 Şaban 1311 (1 Mart 1894); BOA. Y.PRK.HR, Nr. 19/45, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894).

[724] Kızıldeniz'i Hint Okyanusu'na bağlamaktadır. Bkz. Kamil Günel, *Coğrafya'nın Siyasal Gücü,* Çantay Kitabevi, İstanbul 1997, s. 122.

[725] Osmanlı Devleti ile Yunanistan hariç Paris Sıhhiye Konferansı'nda Babülmendeb'den Kızıldeniz'e giden hacı gemileriyle ilgili birtakım tedbirler kabul edilmiştir. Ancak Madrid sefiri Turhan Bey alınan bu tedbirleri onaylamakta çekimser davranarak bu durumu telgrafla Osmanlı hükûmetine bildirmiştir. Tedbirlere baktığımızda, hacıların Kamaran Adası'na çıkarılarak tıbbi muayenelerinin yapılması ve akabinde yıkanmaları kararlaştırılmıştır. Bunun yanında hacıların eşyaları da temizlenecek olup bu işlemlerin gerçekleştiği esnada kolera vb. bulaşıcı bir hastalığa rastlanmaması durumunda hacılar yeniden gemilere bindirip Cide'ye götürüleceklerdir. Burada tekrar muayeneden geçirilecek, Kamaran-Cide arasında seyahat sırasında kolera görülürse gemiler Kamaran'a gideceklerdi. Şüpheli gemilerin içerisinde kolera ortaya çıkmış olsa da 7 günden beri yeni vukuat görülmeyenler yukarıda ifade ettiğimiz muameleye tabi olacaklardır. Bu işlemler esnasında herhangi bir hastalık görülmezse hacılar yeniden gemilerle Cide'ye gönderileceklerdir. Hacılar, burada da detaylı bir sağlık kontrolünden geçirildikten sonra hastalık görülmezse karaya çıkarılacaktır. Aksi takdirde hacılar, gemilere bindirilip ihraç edilebileceği halde hastalığı taşıyanların hastaneye gönderilmesi aralarında sağlıklı olanların gruplara bölünerek 5 gün izolasyonun sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında gemi içindeki yükler de temizlenmelidir. Hacılar beş gün sonra tekrar gemilere bindirilip Cide'de, gemide sağlık kontrolleri yapılıp koleraya rastlanması durumunda bu gemilerin Kamaran Adası'na iadesi gerçekleşecektir. Bunun dışında Basra Körfezi'nden gelen deniz eşyaları hakkında anlaşmada yer alan 8. maddenin uygulanması Osmanlı Devleti'nin sıhhiye işlerine müdahaleye kapı aralayabilirdi. Hâlihazırda, Kamaran Tahaffuzhanesi'nde karantina altına alınacak hacılar hakkında 1880 tarihli nizamnamenin diğer hükümlerinin eskiden olduğu gibi devam etmesi şartıyla konferansta alınan kararların kabul edilmesi uygun görülmüştür. Osmanlı Devleti, hükümranlık hakkı için konferanstaki diğer temsilcilerle beraber Osmanlı memurlarının da araştırmaya katılmasını istediğinden bu düşüncesinin Osmanlı sıhhiye heyeti ve Turhan Bey tarafından konferans temsilcilerine kabul ettirilmesini istemiştir. BOA. İ.SH, Nr. 1/31, 13 Ramazan 1311 (20 Mart 1894); Turhan Bey, Paris Sıhhiye Konferansı'nda görüşmeler devam ederken hacıların gidiş-dönüşlerinde ve Mekke'de ibadetleri esnasında gerekli olan masrafları ödemeye gücü olduklarını ispat etmelerini aksi takdirde gemilere bindirilmeyeceklerini belirtmiştir. Elçi, bu konuda tıpkı İngiltere, Hindistan ve İran temsilcilerinin yaptığı gibi oy kullanmada çekimser davranmış ve bu durumu Osmanlı hükûmetine bildireceğini beyan etmiştir. Hâlihazırda Osmanlı Devleti'nin kutsal topraklara ibadetlerini gerçekleştirmek için gönderdiği hacılara, gerek gidiş-dönüşlerinde gerek orada ikametleri boyunca her türlü kolaylığı sağladığından bu maddenin Osmanlı hükûmetini ilgilendiren bir tarafı olmadığı görülmekle beraber sefir Turhan Bey tarafından yine de hükûmete bilgi verilmiştir. BOA. MV, Nr. 79/29, 15 Şaban 1311 (21 Şubat 1894); BOA. HR.İD, Nr. 2065/79, 17 Şubat 1894.

[726] BOA. BEO, Nr. 3645/273309, 18 Ramazan 1327 (3 Ekim 1909).

durumun Osmanlı siyasi menfaatlerine uygun olacağı düşünülmüştür. Ayrıca Şeyh Said'e bir tahaffuzhane heyetinin konulmasıyla Kamaran Adası'ndaki mevcut tahaffuzhane, Yemen hacılarına mahsus olacaktır. Osmanlı Devleti, bu konuda Turhan Bey'e talimat vermiş olup bu düşüncesini, konferanstaki Fransa memurlarının da desteklemesini beklemiştir[727]. Zaten Turhan Bey'den, Paris Sıhhiye Konferansı'nda Osmanlı hükûmetinin sıhhî nizamına uygun olan kararları kabul etmesi istenmiştir[728].

Paris Sıhhiye Konferansı'ndan başka toplum sağlığının korunması amacıyla Nisan 1898 tarihinde Madrid'de Hıffızsıhha Kongresi'nin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Devletler, ülkelerini temsil etmeleri için bu kongreye doktorlar tayin etmiştir. Toplum sağlığıyla yakından ilgilenen Osmanlı Devleti, hem dünya çapında yaşanılan tıp alanındaki yeniliklerden haberdar olmak hem de kendi ülkesinde meydana gelen tıbbî gelişmeleri ortaya koymak amacıyla Hamidiye Etfal Hastanesi'nce düzenlenmiş İstatistik Risalesi'nden[729] takriben kırk adetini kongre üyelerine dağıtmaya karar vermiştir. Söz konusu İstatistik Risaleleri'yle ilgili arşivde detaylı bilgi bir bulunmamakla beraber bu risalelerin Hariciye Nezareti vasıtasıyla Madrid Sefâreti'ne ulaştırılması gerekmektedir[730]. Bu risalelerin Uluslararası 14. Tıp Kongresi Heyeti üyelerine dağıtılmasına kararlaştırılmıştır[731].

Madrid Hıfzıssıhha Kongresi'ne, Osmanlı Devleti adına Mekteb-i Tıbbiye Ders Nazırı Mirliva Mahmud Paşa[732] ile Serîriyyât-ı Dahiliye[733] Muallim Muavini Binbaşı Celal İsmail Bey delege tayin edilmiş olup bu bilgi, Madrid Elçiliği'nden İspanya Sefareti'ne

[727] BOA. Y.A.HUS, Nr. 291/44, 22 Şaban 1311 (28 Şubat 1894); BOA. İ.HUS, Nr. 21/84, 25 Şaban 1311 (3 Mart 1894).
[728] BOA. Y.A.HUS, Nr. 292/128, 27 Ramazan 1311 (3 Nisan 1894).
[729] 1907'de Hamidiye Etfal Hastanesi için 995 adet İstatistik Risalesi basılmış olup bu risalelerin baskı ve ciltleme masrafları için Osmanlı Matbaası'ndan 31.200 kuruş talep edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Maliye Nezareti, Emlak-ı Emiriyye Müdüriyyeti, [ML.EEM], Nr. 589/57, 4 Mart 1323 (17 Mart 1907); Osmanlı Matbası tarafından basılan İstatistik Risalesi'nin toplam masrafı 42.600 kuruş olarak hesaplanmış, bunun 15.000 kuruşu Emlâk-ı Hümâyûn'dan ödenmiş; kalan meblağın sonradan halledileceği bildirilmiştir. BOA. ML.EEM, Nr. 488/62, 24 Teşrini Sani 1320 (7 Aralık 1904); BOA. ML.EEM, Nr. 597/119, 30 Nisan 1323 (13 Mayıs 1907).
[730] BOA. Y.PRK. BŞK, Nr. 69/13, 2 Muharrem 1321 (31 Mart 1903).
[731] BOA. Y.PRK.HR, Nr. 33/78, 8 Safer 1321 (6 Mayıs 1903); BOA. HR.İD, Nr. 2066/6, 20 Nisan 1903.
[732] Mahmud Paşa, daha önce Peşte'de düzenlenen Hıfzıssıhha Kongresi'ne Tıbbiye Mektebi'nde Emrâz-ı Hariciye Muallimi Miralay Hayreddin Bey ile katılmıştır. Kendisi o dönemde Hıfzüssıhha Muallim Muavini Kaymakamı görevindedir. BOA. MV, Nr. 81/22, 27 Safer 1312 (30 Ağustos 1894); BOA. İ.AS, Nr. 9/38, 20 Safer 1312 (23 Ağustos 1894); BOA. Y.A.RES, Nr. 71/36, 5 Safer 1312 (8 Ağustos 1894); BOA. İ.AS, Nr. 9/50, 4 Rebiül evvel 1312 (5 Eylül 1894); BOA. DH.MKT, Nr. 207/54, 12 Şaban 1311 (18 Şubat 1894).
[733] İç hastalıkları kliniği.

bildirilmiştir. Ayrıca kongereye katılan bu temsilcilere, hazineden gidiş-dönüş harcırahıyla orada kalacakları müddet zarfında masraflarını karşılamaları için ikişer yüz lira verilmesine karar verilmiştir[734]. Madrid'e ulaşan Mahmud Paşa ile Celal İsmail Bey iyi bir şekilde karşılanmış olup kongre bitiminde Madrid'den ayrılmışlardır[735].

Nisan 1898'de yapılan Madrid Hıfzıssıhha Kongresi'nden başka İspanya hükûmeti tarafından 7 Nisan 1903'te Madrid'de 14. Uluslararası Tıp Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrenin amacı, deniz ve kara ordularının sağlık durumlarıyla ilgili var olan istatistiklerin bir araya getirilmesidir. Bunun için düzenlenecek karma komisyona diğer yabancı hükûmetler de davet edilmiştir. Söz konusu kongre ve komisyon Nisan'ın 23'ü ile 30'u arasında, aynı hafta içerisinde Madrid'de toplanacak ve tayin edilen delegeler her iki toplantıda hazır bulunabileceklerdir. Bu kongreye Almanya, İngiltere, Osmanlı Devleti[736], Avusturya, Amerika, Fransa, İtalya, Yunanistan, Japonya, Rusya, İsveç ve Norveç devletleri katılmış olup kongre programının iki nüshası davetlilere verilmiştir[737].

---

[734] BOA. BEO, Nr. 1077/80771, 16 Ramazan 1315 (8 Şubat 1898); BOA. HR.İD, Nr. 2114/67, 7 Mart 1898; BOA. İ.HR, Nr. 357/46, 9 Ramazan 1315 (1 Şubat 1898); Ancak mesafenin uzak olması sebebiyle trenle gidebilmeleri için yüz liraya ihtiyaç olduğundan Mahmud Paşa ve Celal İsmail Bey'e ellişer lira daha verilmesi Tobhane-i Amire Müşîriyyeti'nin tezkeresiyle bildirilmiştir. BOA. BEO, Nr. 1086/81440, 12 Şevval 1315 (6 Mart 1898); BOA. BEO, Nr. 1103/82686, 12 Zilkaade 1315 (4 Nisan 1898); BOA. BEO, Nr. 1090/81685, 15 Şevval 1315 (9 Mart 1898); BOA. İ.AS, Nr. 24/3, 10 Şevval 1315 (4 Mart 1898).

[735] BOA. BEO, Nr. 1124/84259, 23 Zilhicce 1315 (15 Mayıs 1898); BOA. HR.İD, Nr. 2114/68, 18 Nisan 1898. Hıfzıssıhha Kongresi'ne Cumhuriyet döneminde de katılmaya devam edilmiş olup devletin bu kongreye önem verdiği ve birinci dereceden katılımcı olduğu bilinmektedir. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], Kararlar Daire Başkanlığı [30-18-1-1], Nr. 16/71, 11 Kasım 1925.

[736] BOA. HR. İD, Nr. 2115/7, 21 Şubat 1903.

[737] Tıp Kongresi ve komisyonun son toplantısı Paris'te meydana gelmiştir. Paris'te düzenlenen Tıp Kongresi'ne ait son zabtnameler, Paris "Saint Germain" Caddesi'nde 120 numaralı Masson Kütüphanesi'nde satılmaktadır. BOA. HR.İD, Nr. 2066/5, 7 Nisan 1903; BOA. BEO, Nr. 2057/154231, 2 Safer 1321 (30 Nisan 1903). 2 Ağustos'tan 9 Ağustos 1900 tarihine kadar devam eden 13. Uluslararası Tıp Kongresi'nin toplantı programıyla ilgili risaleler ilgili devletlere gönderilmiştir. Düzenlenen bu kongreye diğer devlet temsilcilerinin yanında Osmanlı hükûmetinin de katılması istenmiştir. Fransa Sefareti, Osmanlı Devleti'nin toplantıya katıldığı takdirde toplantı kurucularının memnuniyet duyacağını Hariciye Nezareti'ne bildirilmiştir. Yine Fransa hükûmeti tarafından 1-5 Ağustos 1900 tarihlerinde Paris'te düzenlenecek kongreye Osmanlı Devleti'nin katılması Fransa Sefareti tarafından tavsiye edilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı hükûmeti iki kongreye de katılma gereği duymuştur. Umûm-ı Mekâtib-i Askeriye Nezâreti'nin bildirdiği üzere, Mekteb-i Tıbbiye-i Serîriyyât-ı Hariciye Muallimi Ferik Cemil Paşa ile Müfredat-ı Tıp Muallimi Kaymakam Tevfik Vâcid Bey'in belirtilen iki kongreye de gerektiği durumda birinin veya ikisinin birlikte katılacağı ifade edilmiştir. Cemil Paşa ve Vâcid Bey'e kongreye giderken gidiş-dönüş harcırahıyla orada bulunacakları müddetçe ortaya çıkan masraflar için Maliye Hazinesi tarafından emsalindeki gibi ikişer yüz lira harcırah verileceği bildirilmiştir. BOA. MV. Nr. 98/104, 6 Zilkaade 1317 (8 Mart 1900).

Madrid'de gerçekleşecek Tıp Kongresi'ne, Osmanlı Devleti'nin temsilen masrafları şahsına ait olmak üzere sâbık Sıhhiye Umûmî Müfettişi Koçani Efendi, delege tayin edilmek istemiş, bu isteği Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından uygun görülmüştür[738]. Koçani Efendi, Madrid'e ulaştığında kongre toplanmaya başlamış, ancak memuriyetiyle ilgili kendisine resmi bir emir gelmediğinden müzakerelere katılamadığını Osmanlı hükûmetine telgrafla bildirmiştir[739].

5.6. MADRİD SANÂYİ VE MAHSULAT-I ZİRAİYYE MİLLÎ SERGİSİ

Madrid'de Sanâyi ve Mahsûlât-ı Zirâiyye Dâimî Millî Sergisi Heyeti'nin, 1908 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazıda, ticaret, sanayi ve ziraat alanlarında meydana gelen ilerlemelerin sağlanması ve bu alanlara ne kadar zaman ayrıldığının öneminden bahsedilmiştir. Bununla beraber büyük ve güçlü milletler için ticaret, sanayi ve ziraatin hayati öneme sahip olduğu, gerçek hâkimiyetin ise ticaret olduğu üzerinde durulmuştur. Söz konusu heyete göre, en iyi şekilde idare edilen hükûmetler, ticaret eğitimini bilen, belli bir madeni işleten mühendise sahip idarelerdir. Aslında beşeri faaliyetler, yeni ufuklar gerçekleştirecek olan sanat ve ticaretle uğraşan medeniyetlerle mümkündür. Bu sebeple İspanya hükûmet tarafından Madrid'de Mahsûlât-ı Sanâyi ve Zirâiyye Millî Sergisi tesis edilerek Sadaret Dairesi'nin de yardımıyla Osmanlı Devleti'yle İspanya arasında bir ortaklık kurularak gelişmelere katkı sağlanması amaçlanmıştır. İspanya düzenleyeceği bu sergiyle devletler tarafından katılım sağlanarak medeniyetin gelişmesinde önemli yere sahip olan ticaret ve sanayi önemini vurgulanacaktı. Bununla beraber İspanya, bütün milletlerle kendi arasında mevcut toplumsal ilişkileri kuvvetlendirecektir. Düzenlenen sergiyle ticari işlemler kolaylaşacak ve ürünlerin değişimi için büyük bir dâimî merkez kurulmuş olacaktır. Böylece sergiye katılan devletlerle doğrudan ilişki kurularak geniş bir ağ oluşturulacak, eşyaların teşhiri ve satışı gerçekleşecektir. Bu sergi ticari hayatın temeli

[738] BOA. Y.A.RES, Nr. 120/41, 18 Muharrem 1321 (16 Nisan 1903).
[739] BOA. Y.A.HUS, Nr. 446/165, 30 Muharrem 1321 (28 Nisan 1903); Uluslararası Tıp Kongresi'nin 16. toplantısı, 26 Ağustos-4 Eylül 1909 tarihlerinde Peşte'de gerçekleşmiştir. Düzenlenen bu kongreye yalnızca doktorların katılması kararı alınmış ve kongre idaresi tarafından katılmak isteyen devletler diplomatik yolla davet edilmiştir. Bunun yanında halkı, kongreye katılmaya teşvik etmek için her ülkede birtakım komiteler kurulması istenmiştir. Osmanlı komitesini teşkil etme vazifesi, 1906'da Lizbon'da düzenlenen kongre için bu görevi gerçekleştirmiş olan Dr. Zambako Paşa'ya verilmiştir. BOA. HR.İD, Nr. 2066/7, 4 Temmuz 1907.

olan kredi uygunluğu ile kredi anlaşmalarını kolaylaştıracaktır. Ayrıca bu anlaşmaları artırmak için kendi vasıtasıyla yapılan işlemlere kefil olacaktır. Osmanlı Devleti'nin bu sergiye katılımıyla devletin, İspanya'ya ulaşan sanayi ve zirâat ürünleri kabul edilecektir. Bu ürünler, değerinin hızla artacağı İspanya piyasalarına sevk edilerek ticaret genişleyecektir. Bununla beraber İspanya, Osmanlı memleketlerinde kendi ürünlerinin revaçta olabileceği piyasaları araştıracaktır. İki devlet arasında maddi menfaatlerin artması beraberinde iki milletin gelirlerini de artıracaktır. İspanya bu konuda Osmanlı Devleti'nden büyük bir destek beklemekteydi. Çünkü ülkesinin sanayisi, ziraati ve ticaretinin böyle bir yardıma bağlı olduğunu savunarak en güçlü milletlerin hükûmetlerinin de bu şekilde bir yol izlediklerini vurgulamıştır[740].

5.7. MADRİD ULUSLARARASI POSTA KONGRESİ

Uluslararası arenada düzenlenen Madrid Posta Kongresi, daha önce Avrupa ve diğer kıtaların muhtelif şehirlerinde düzenlenmiş[741] ve kongreye katılacak devletler tarafından delegeler gönderilmiştir. Her altı yılda bir posta birliğine üye olan devletlerin temsilcileri tarafından toplanan bu kongre[742], genel harp sebebiyle geciktiğinden[743] ancak 1920'de Madrid'de toplanabilmiştir. Uluslararası Madrid Posta Kongresi'ne başta Osmanlı Devleti olmak üzere Almanya, Arjantin, Cumhuriyeti, Avusturya, Belçika, Belçika'nın Kongo kolonisi, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Şili, Çin, Kolombiya Cumhuriyeti, Kostarika Cumhuriyeti, Küba Cumhuriyeti, Danimarka, Mısır, Ekvator, İspanya, İspanya kolonileri, Habeşistan, Finlandiya, Fransa, Cezayir, Hindiçini'deki Fransa kolonileri ve muhafaza edilen memleketleriyle diğer Fransa kolonilerinin bütün toplulukları, Yunanistan, Guatemala, Haiti Cumhuriyeti, Honduras Cumhuriyeti, Macaristan, İngiliz Hindistan'ı, İzlanda, İtalya ve İtalya kolonileri, Japonya, Japonya'ya tabi olan diğer memleketler, Liberya Cumhuriyeti,

[740] BOA. HR.İD, Nr. 2091/5, 8 Ekim 1908.
[741] Bern ve Washington'da düzenlenen posta kongresi için Bkz. BOA. HR.TO, Nr. 107/91, 17 Temmuz 1873. BOA. Y.A.RES, Nr. 114/81, 18 Receb 1319 (31 Ekim 1901).
[742] Uluslararası Posta Kongresi 1878'de Paris, 1884'te Lizbon, 1891'de Viyana, 1897'de Washington ve 1906'da Roma şehirlerinde toplanmıştır. BOA. İ.DH, Nr. 944/74754, 24 Cemaziyel evvel 1302 (11 Mart 1885); BOA. DH.MKT, Nr. 1814/118, 22 Receb 1308 (3 Mart 1891); BOA. MV, Nr. 63/49, 4 Şaban 1308 (15 Mart 1891); BOA. Y.A.RES, Nr. 54/16, 11 Şaban 1308 (22 Mart 1891); BOA. Y.A.RES, Nr. 114/81, 18 Receb 1319 (31 Ekim 1901); BOA. Y.A.HUS, Nr. 372/4, 1 Safer 1314 (12 Temmuz 1896); BOA. BEO, Nr. 2621/196557, 10 Cemaziyel evvel 1323 (13 Temmuz 1905).
[743] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dahiliye, İdâre-i Umumiyye [DH.İ.UM], Nr. 16/1, 29 Ramazan 1338 (16 Haziran 1920).

Lüksemburg, Fas (İspanya bölgesi) Nikaragua[744], Norveç, Panama Cumhuriyeti, Paraguay, Felemenk, Hindistan Felemenki, Felemenk'in Amerika'daki kolonileri, Peru, İran, Lehistan, Portekiz, Portekiz'in Afrika kolonileri, Portekiz'in Asya ve Okyanusya'daki kolonileri, Romanya, Rusya, San Marino Cumhuriyeti[745], Salvador, Hırvat ve Sloven Krallığı, Siyam Krallığı, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Tunus, Uruguay ve Venezuela devletleri katılmıştır. 1906'da Roma'da gerçekleşmiş olan Uluslararası Posta Kongresi'ne 58 hükûmet katılım sağlamış olup Roma Kongresi, bu hükûmetlerin tayin ettiği 125 delege tarafından temsil edilmiştir. Bu kez Madrid'de yapılan kongreye, daha fazla hükûmetin ve bunların kolonilerinin de katılımıyla sayı artmış ve söz konusu hükûmetler, 150 kadar delege tarafından temsil edilmiştir[746]. Kongreye katılan hükûmetlerin ve delegelerin artışı, bize posta alanında yapılan çalışmalara önem verildiğini ve bu kongrenin daha geniş bir ağ sistemine ulaştığını göstermiştir. Aynı zamanda devletlerin, haberleşme ve posta sistemini kullanmadaki ihtiyaçlarının arttığı anlaşılmıştır.

Devletler, kongreye kendi ülke menfaatlerini korumak amacıyla bir ya da daha fazla temsilci göndermişlerdir. Ancak kongreye katılan hükûmetler adına kaç tane delege tayin edildiğine bakılmaksızın bir oya sahip olacaklardır. Osmanlı Devleti tarafından kongreye gönderilmek üzere dört aday belirlenmiştir. Bunlar: Posta Umûru Mehmed Ali Bey, Posta Umûru Müdüriyyeti muavinlerinden Baha Tali Bey, Posta Umûru Müdüriyyeti Birinci Kalem Birinci Kısım Mümeyyizi Salih Kahtan Bey ve İttihad-ı Posta Havalenâme Kısmı Mümeyyizi Yusuf Bey idi. Osmanlı hükûmeti, 23 Temmuz 1920'de kongreye göndereceği adaylar arasında yaptığı araştırma neticesinde, gerek eğitimi ve gerek eskiden beri bulunduğu memuriyetlerinden dolayı postacılık işlerinde tecrübeli olan Posta Umûru Müdürü Mehmed Ali Bey'le[747] posta nizâmât ve

[744] Orta Amerika'da bir ülke.
[745] BOA. DH.İ.UM.EK, Nr. 64/39, 8 Safer 1341 (30 Eylül 1922).
[746] BOA. A.}DVN.MKL, Nr. 69/40, 5 Safer 1340 (8 Ekim 1921).
[747] Mehmed Ali Bey, Gümrük kâtiplerinden mevta Ahmed Efendi'nin oğlu olup 1862'de İstanbul'da doğmuştur. Darüşşafaka ve Paris Telgraf Mektebi'nden mezun olmuştur. Türkçe ve Fransızca konuşup yazabilmekle beraber biraz da İngilizce konuşabilmektedir. *Miyadi* ve *Tasvir-i Kıraat* adlarında iki kıta risale ile *Telgrafçılık* isminde "260" şekli içeren bir tercüme kitabı telif ederek resmi ruhsatla bastırmıştır. 13 Eylül 1882 tarihinde 350 kuruş maaşla Mekteb-i Sultani'de Osmanlı Lisanı Muallimliği'ne tayin edilmiştir. Bu vazifesi devam ederken 13 Temmuz 1883 tarihinde 350 kuruş maaşla Posta ve Telgraf Nezareti Fen Kalemi memurluğuna atanmıştır. 18 Ekim 1885'te irade-i seniyyeyle Fen Elektriği alanında eğitim görmek için aylık 350 frank verilmek üzere Paris'e gönderilmiş olup aynı tarihte muallimlikten istifa etmiştir. Paris'ten dönünce 13 Ekim 1887'de 750 kuruş maaşla İstanbul Baş Müdüriyyeti Telgraf Mühendisliği'ne tayin olunmuştur. Bu vazifesi devam ederken aynı maaşla 19 Haziran 1888'de İstanbul Merkezi Müfettişliği'nde göreve başlamıştır. 13 Mayıs 1895'te

muâmelâtına vakıf olup İngilizce, Fransızca, Almanca, Arapçayı iyi derece bilen Posta Umûru Müdüriyyeti Birinci Kalem Birinci Kısım Mümeyyizi Salih Kahtan Bey'i[748] görevlendirmiştir[749]. Hariciye Nezareti tarafından delegelere pasaport çıkarılarak ilgili sefaretlerden vize ettirilmiş, aynı zamanda temsilcilerin isimleri, İstanbul'daki İspanya Sefareti'ne bildirilmiştir[750]. Bundan başka Meclis-i Vükelâ tarafından kongreye katılabilmeleri için, Mehmed Ali Bey ve Salih Kahtan Bey'e harcırah ve yolculuk tahsisatı verilmesi kararı Maliye Nezareti'ne bildirilmiştir. Ancak nezaret, bu kongreye iki temsilciden birinin gönderilmesini teklif etmiştir. Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü, 11 Eylül 1920 tarihli yazısında, Osmanlı Devleti'nin posta kanunlarında, birtakım eksikliklerinin olduğunu, ecnebi postahanelerin rekabetine maruz kaldığını hatırlatarak Osmanlı Devleti'nin Madrid Posta Kongresi'nde iyi derecede temsil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır[751].

Beyoğlu Merkezi Muavinliği'ne tayin edilerek maaşı 1.650 kuruşa yükselmiştir. 17 Aralık 1895 tarihinde 2.150 kuruş maaşla Telgraf ve Posta Müfettiş-i Umûmiliği'ne atanmış ve bu görevi devam ederken Meclis-i İdare-i Nezaret azalığına tayin olunmuştur. 30 Ekim 1898'de umûmî müfettişlik ve meclis azalığı vazifesindeyken padişah iradesiyle 3.000 kuruş maaşla İstanbul Postahanesi Müdürlüğü'ne atanmıştır. 26 Eylül 1904 tarihinde umumi tensikatta 2.500 kuruş maaşla Havalename Kalemi Müdürlüğü'nde göreve başlamıştır. 14 Mart 1912'de mevcut maaşıyla Posta Umûr-ı Müdüriyyeti Tarife ve Nizamat Muavinliği'nde tayin edilmiştir. 31 Aralık 1913 tarihinde mevcut memuriyetine ek olarak Memurîn Komisyonu azalığına atanmıştır. Asli vazifesine kısmen devam etmek üzere memuriyetine ek olarak 12 Kasım 1914-14 Ocak 1915 tarihine kadar Kolordu Posta Müdür-i Umûmiliği'nde bulunmuştur. Bu vazifeleri devam ederken 1 Mayıs 1916 tarihinden itibaren 700 kuruş ücretle Posta, Telgraf ve Telefon Mektebi Posta Nizamat Muallimliği'ne tayin edilmiştir. 25 Kasım 1918'de 3.500 kuruş maaşla Mekteb-i Ali Müdüriyyeti'ne, 17 Nisan 1919'da 5.000 kuruş maaşla Posta Umur-ı Müdüriyyeti'ne tayin edilmiştir. 1 Mart 1920 tarihinde muallimlik ücreti 1.200 kuruşa yükselmiştir. Posta ve Telgraf İdaresi, gelirlerini artırmak için bazı kararlar alacak olup bu konuda öncelikle hazineye yapılan tekliflerin araştırılması gerekmektedir. Ayrıca postaların ve telgraf idarelerinin masraflarını azaltılmasıyla ilgili tedbirlerin de alınacağı bildirilmiştir. Bu konuda yapılan araştırmaların neticesi ve görüşlerin açıkça belirtildiği Maliye Nezareti'ne bir rapor ve kanun layihaları verilmesi gerekmektedir. Mehmed Ali Bey de nezaret tarafından 10 Temmuz 1919 tarihli tezkereyle bildirilen komisyona memur edilmiştir. Kendisine 5 Kasım 1903'te *Nikel Hicaz Madalyası* ile 21 Mayıs 1906 tarihinde ikinci rütbeden *Osmânî Nişânı* verilmiştir. BOA. BEO, Nr. 4649/348627, 13 Zilhicce 1338 (28 Ağustos 1920).

[748] Salih Kahtan Bey, Musevi milletinden Muşi Kahtan Efendi'nin oğlu olup 1888 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Darülfünun hukuk bölümünden mezun olmuş, Türkçe, Arapça, Fransızca, İngilizce, Almanca ve Farsça konuşup yazabilmektedir. 14 Haziran 1914'te 800 kuruş maaşla Posta Umuru Müdüriyyeti Kalemi kitabetine tayin olunmuştur. 1 Kasım 1915 tarihinde de maaşı 1.000 kuruşa, Mart 1916'da 1.200 kuruşa yükselmiştir. Ve liyakatinden dolayı 14 Ekim 1332'de 1.400 kuruş maaşla Posta Umuru Birinci Kalem Mümeyyizliği'ne terfi edilmiştir. BOA. BEO, Nr. 4649/348627, 13 Zilhicce 1338 (28 Ağustos 1920).

[749] BOA. BEO, Nr. 4649/348627, 13 Zilhicce 1338 (28 Ağustos 1920); Madrid'de düzenlenen Uluslararası Posta Kongresi'ne Posta Umuru Müdürü Mehmed Ali Bey ile mümeyyizi Salih Kahtan Bey'in delege seçilmeleri Meclis-i Vükelâ tarafından karara bağlanmış, bu konuda kendilerine memuriyetlerinin yazılı olduğu bir ruhsatname verilmesi istenmiştir. BOA. İ.DUİT, Nr. 119/105, 12 Muharrem 1339 (26 Eylül 1920).

[750] BOA. BEO, Nr. 4652/348874, 28 Zilhicce 1338 (12 Eylül 1920).

[751] Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü'ne göre: Söz konusu devletlerin katılımıyla oluşturulan posta kongreleri, milletlerin ortaklaşa katıldıkları çalışmalar olup en eski ve en verimli yansımalarıdır.

1 Ekim 1920'den başlayıp 30 Kasım 1920 tarihine kadar devam eden Madrid Uluslararası Posta Kongresi'nde, posta pulları ve etiketleri, değerli mektuplar ve kutular, şeffaf zarflar, posta paketleri, kartpostal ücretleri, abonman bedelleri, postaların taşıma ücretleri, gümrük bârnâmeleri vb. konular görüşülmüştür. Ayrıca bu kongereyi içeren bir icrâât nizamnâmesi yayımlanmıştır. Madrid Uluslararası Posta Kongresi'nde, uluslararası ittihad postaları, antlaşmaları ve nizamnâmeleri yeniden incelenerek birçok madde sıralanmıştır. Komisyonlarda kararlaştırılan maddeler, daha sonradan umûmî heyet tarafından incelenmiş ve bazı değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir. Bu esnada kongreye katılan delegeler tarafından alınan hediyeler, İspanya Posta Umûmî Müdürü Kont dö Kolomb ile İspanya İttihad Postaları Müdürü Komaçaya'ya takdim edilmiştir. Ve genel müdür tarafından yapılan konuşmayla kongre görüşmeleri son bulmuştur[752]. İspanya Kralı[753] tarafından Posta Umuru Müdürü Mehmet Ali Bey'e bir nişân hediye edilmiştir. Buna karşılık İspanya murahhaslarının da muhtelif rütbelerden nişânlar verilmesinin uygun görüldüğü Dahiliye Nezareti'nden bildirilmiştir[754].

Mehmed Ali Bey, Madrid Kongresi'nde Osmanlı hükûmetinin kabulünü askıya alarak iki anlaşmayla dört nizâmnâmeyi imzalamıştır. Söz konusu anlaşma ve nizâmnâmeler Hukuk Müşavirliği'nce araştırılarak bir layiha hazırlanmıştır. Araştırılan bu anlaşma ve nizâmnâmelerle, kanun ve gerekli olan layihaların tamamı genel mecliste

Osmanlı hükûmeti de şimdiye kadar bu kongreye katılan devletlerin en ileri gelenlerinden olmuştur. Bu kongrede asıl mukavelenâmeyle beraber kıymetçe değerli olan gönderiler, karşılıklı posta paketlerinin ödeme şekilleri, posta havalenâmeleri hakkında uygun postalar vasıtasıyla abonman kaydıyla ilgili ödeme biçimi, yine posta vasıtasıyla borçların tahsiliyle alakalı ve bunlardan her birine ait icrâât nizâmnâmesi hususi encümenlerde araştırılacaktır. Büyük memleketlerdeki şahıslardan pek çoğu bir araya gelerek birer delege heyeti gönderirken Mısır, Yunanistan, Bulgaristan gibi hükûmetlerin kâtipleri dâhil olmadığı halde ikişer murahhas göndermişlerdir. Bundan dolayı Osmanlı hükûmetinin, böyle önemli uluslararası bir toplantıda kendine uygun olmayan bir seçim yapmasının doğru olmadığı dile getirilmiştir. Daha önce ifade edildiği üzere, bu kongre işleri pek çok konu üzerinde gerçekleşeceğinden bir kişinin bütün encümenlerde vazifeleri yapabilmesi zor bir durumdur. Bundan başka Osmanlı Devleti'nin posta kanunlarında eksiklik olduğu, ecnebi postahanelerin rekabetine maruz kalan bir devlet de olduğundan posta idaresinin, Madrid Kongresi'nde iyi derecede temsil edilmesi gerekmiştir. Dolayısıyla Maliye Nezareti'ne, Osmanlı Devleti'nin ve posta idaresinin onur ve menfaatlerine ilişkin böyle bir meselede 2.000 lira kadar bir meblağdan dolayı iki murahhastan birine ödeme yapılması fikrinden vazgeçmesi gerektiği ifade edilmiştir. BOA. BEO, Nr. 4652/348874, 28 Zilhicce 1338 (12 Eylül 1920).

[752] Madrid Posta Kongresi'nde, bir sonraki uluslararası posta kongresinin 1924 yılında Stokholm şehrinde yapılması kararlaştırılmıştır. BOA. A.}DVN.MKL, Nr. 69/40, 5 Safer 1340 (8 Ekim 1921).

[753] XII. Alfonso.

[754] BOA. BEO, Nr. 4691/351774, 25 Zilhicce 1339 (30 Ağustos 1921).

görüşüldükten sonra Meclis-i Mebusân Başkanlığı'na gönderilmiştir[755]. Osmanlı hükûmeti tarafından onaylanan kongre anlaşması ve nizamnamelerinin Hariciye Nezareti vasıtasıyla Ocak 1922'den itibaren yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır. Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürlüğü, 18/20 Eylül 1921 tarihli yazısıyla anlaşma ve nizamnamelerin, söz konusu tarihten önce tercümelerinin basılarak Posta merkezlerine dağıtımının yapılmasını istemiş, anlaşma hükümlerinin hiçbirinin Osmanlı hükûmetinin menfaatlerine aykırı olmadığını eklemiştir[756].

SONUÇ

Osmanlı Diplomasisinde Madrid Sefareti adlı doktora tez çalışması, Osmanlı Devleti'nin tek taraflı diplomasi anlayışından vazgeçip sürekli diplomasiye geçtiği bir dönemde ortaya çıkan ve Madrid'e gönderdiği mukîm elçiler vasıtasıyla gerçekleşen diplomatik ilişkilerin bir neticesidir. Osmanlı'nın daha önceden yabancı ülkelere padişah cülûsunu bildirme, nâme-i hümâyûn ulaştırma gibi sebeplerle gönderdiği geçici elçiler, XVIII. yüzyılın sonunda kendini mukîm elçilere bırakmıştır. Şöyle ki, Osmanlı Devleti, 1793'te kendine özgü diplomatik anlayışın dışına çıkıp Paris, Londra, Berlin, Viyana, Madrid, Washington gibi devlet merkezlerine dâimî elçilikler açtığı vakit, uluslararası diplomatik hadiseleri yakından takip edebilme fırsatı bulmuştur. Dâimî elçiliğe geçilmesinin akabinde, sefirler tarafından nezdinde bulundukları devletlerde yaşanılan siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik hâdiseler, Osmanlı padişahlarına raporlanmıştır. Madrid Elçiliği'nde de hem İspanya'da yaşanılan siyasi olaylar hem de dünya diplomasisine yön veren siyasi gelişmeler, tıpkı devletin diğer elçiliklerinde olduğu gibi Osmanlı hükûmetine bildirilmiştir.

Osmanlı Devleti Avrupa devletleri nezdinde dâimî elçilik açması gerektiğinin önemini kavrayınca devletlerle kurduğu diplomatik münasebetlerin önem derecesine göre ikamet elçilikleri açmıştır. Söz konusu elçiliklerin açılışı bazen Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine gerçekleşebildiği gibi bazen de muhatap devletin elçisinin talebiyle olmuştur. Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin ilk diplomatik temsilciliği Londra'da açılmıştır. Bundan başka Avrupa başkentlerinde muhtelif tarihlerde elçilikler tesis

[755] BOA. MV. Nr. 223/8, 9 Cemaziyel evvel 1340 (8 Ocak 1922); BOA. MV. Nr. 222/97, 13 Safer 1340 (16 Ekim 1922).
[756] BOA. BEO, 4701/352504, 15 Rebiül ahir 1340 (16 Aralık 1921).

edilmiştir. Bu elçiliklerin açılmasında ya da kapatılması birtakım sebeplere bağlıydı: Bir devlet nezdinde elçilik açılmasında karşılık dostluk ilişkilerini pekiştirmek, ticareti geliştirmek, ittifak kurmak gibi sebeplere dayanmıştır. Örneğin, III. Selim devrinde açılan Londra, Paris, Viyana ve Berlin elçilikleri Yunan İsyanı ile kapatılmıştır. Ancak muhatap devletlerle diplomatik ilişkilere devam edilmesi düşüncesi, Avrupa'daki gelişmelerin takip edilmesi isteği, ticaretin devam etmesi ve bu mahallerde yaşayan Osmanlı tebaasının hukuk ve menfaatlerini koruma düşünceleri elçiliklerin yeniden açılmasını sağlamıştır. Sefaretlerin açılmasındaki diğer bir gerekçe ise Avrupa'nın genel siyasi durumu hakkında elçilik vasıtasıyla malumat edinilerek Osmanlı Devleti'nin tatbik edeceği devlet politikasını belirlemek ve yaşanılan siyasi hadiselerde elçilikleri vasıtasıyla nezdinde bulundukları devletlerin desteğini almak olmuştur.

Elçiliklerin kapatılması durumu Osmanlı Devleti'nin aldığı tasarruf tedbirleri neticesinde de gerçekleştiği gibi bu tedbirler neticesinde temsil seviyeleri de düşürülmüştür. Madrid elçiliği de 1857'de açılmış 1860 yılında ise tasarruf tedbbirleri sebebiyle kapatılmıştır. Bunun dışında bir elçiliğin devlet hazinesine ek bir masraf getirmemesi için bir elçinin birden fazla elçilikle görevlendirildiği de olmuştur. Örneğin, Madrid sefiri Turhan Paşa, Madrid'de elçilik vazifesine devam ederken Madrid'e yakınlığı sebebiyle Lizbon elçisi olarak da görevlendirilmiştir. Bir elçinin diğer bir devlet nezdinde vazifelendirilmesi muhtelif sebeplere bağlıydı. Elçi seçilecek kişinin dirayetli ve liyakatli oluşu, daha önceki devlet vazifelerini başarıyla tamamlamış olması, iki devlet arasında krize sebep olabilecek bir davranışta ya da söylemde bulunmaması elçi seçilmeleri için önemli kriterlerdi. Elçilerin görevlendirilecekleri ülkelerin dillerine ve kültürlerine hakim olmaları da bir diğer kriterdi. Örneğin, Musurus Paşa'nın Atina Elçiliği'ne tayin edilmesinde Rumca bilmesi ve Rum kökenli olması vb. Atina sefiri Feridun Bey, Madrid elçisi Turhan Paşa'nın Yunanistan ile ilgili derin bir bilgiye sahip olması, Rum Mektebi'nde eğitim görümüş olması ve Rumca'ya aşinalığından dolayı Turhan Paşa'yla becayişini teklif etmesi örnek verilebilir.

Osmanlı Devleti karşılıklı diplomasi tatbikinde devletlerarası "mütekabiliyet" hususuna dikkat etmiş, kendi nezdinde orta elçi statüsüyle temsil edilen Avrupa devletine büyük elçi statüsünde bir şahsı görevlendirmemiştir. Ancak Osmanlı

Devleti'nin elçilerin statülerini yükseltmesi gerektiği durumlar da olmuştur. Örneğin, bir devlet nezdinde atanan maslahatgüzar, dışişleri bakanları ile görüşme sağlayabilirdi. Bu sebeple ortaelçilikle maslahatgüzarlık arasında yer alan küçük elçi, sefirler gibi nezdinde bulunduğu devletin hükümdarıyla görüşme gerçekleştirebilirdi.

Madrid Sefâreti konusuna gelecek olursak, çalışmamızı hazırlarken Madrid Elçiliği ne zaman kurulmuştu? Osmanlı Devleti İspanya nezdinde kaç temsilci göndermişti ve bu temsilcilerin statüleri neydi? Elçilerin devrin siyasi hadiselerine karşı tutumları ve bu hadiselerde aktif rolleri var mıydı? Elçilik vasıtasıyla Osmanlı Devleti diplomasiye siyasi, sosyal, kültürel alanlarda ne derece yön verebilmişti? Bütün bu soruların cevabını tez çalışmamızı oluştururken araştırdık ve sorguladık. Neticede, Madrid Sefareti daimi elçiliği, Avrupa'daki diğer elçiliklere nazaran geç bir dönemde 1857'de açıldığını tespit ettik. Osmanlı Devleti, uluslararası areneda yaşanılan siyasi hadiseleri göz önünde bulundurarak elçiliklerini açtığından Madrid Elçiliği'ni de Kırım Savaşı akabinde açtığını gördük. Osmanlı Devleti, söz konusu elçiliğine 12 temsilci görevlendirmiş ve Madrid Sefareti *orta elçi* ve *maslahatgüzar* statüsüyle temsil edilmiştir.

Elçiler, Madrid elçiliğinde görevlendirilmeden önce Tahrirat-ı Hariciye Kalemi'nde Bâb-ı Âli Tercüme Odası gibi devletin muhtelif kalemlerinde görev almıştır. Bununla beraber Berlin'de Londra'da, Lahey'de, Lizbon'daki elçiliklerde katiplik yapmış, başkatip, müsteşar, orta elçi, büyükelçi olarak yurtdışında çeşitli görevlerde çalışmışlardır. Küçük yaştan itibaren doğu ve batı dillerinde hem okullarda eğitim almış hem de lisanlarını görevleri esnasında geliştirmişlerdir. Aslında aldıkları eğitimlerden ve devletteki görevlendirmelerinden yola çıkacak olursak, her bir kişi birer diplomat olarak yetiştirilmiştir. Sefirler, Madrid elçiliğinde görevlendirildikten sonra da her şey yolunda gitmemiş ekonomik sıkıntılar yaşayan ve maaşlarını, tahsisatlarını düzenli alamayan elçiler, terfi edilmek istediklerinde de birtakım problemler yaşamışlardır. Bunun yanında görevleri gereği ailelerinden uzak bir yaşam sürmeleri gereken elçiler, ailelerinden uzun yıllar ayrı yaşamışlardır. Vazifeli oldukları şehirlerin havası ve suyuyla uyum sağlayamadıkları zamanlarda, sefirlerin bulundukları şehirleri terk edip başka bir şehirde görevlendirilmeleri bazen yaşanılan siyasi hadiselerin yoğun olduğu dönemlerde görev mahallerini terk etmeleri doğru

olmayacağından o şehirde kalmaları gerekmiştir. Çünkü elçiler, görev mahallerinde yaşanılan siyasi hadiselerle ilgili hükümete malumat vermekle sorumlulardır.

Arşiv vesikalarından elde edilen bilgilerde elçiliğin, Bulgar, Fas ve Mısır meselesi gibi siyasi olayların yaşandığı dönemlerde faaliyet gösterdikleri anlaşılmıştır. Madrid Elçiliği vasıtasıyla söz konusu olaylarla ilgili gelişmeler Osmanlı hümetine raporlanmış olup elçi Turhan Paşa ve Sermed Efendi'nin yaşanılan siyasi ve kültürel hadiselerde aktif rol oynadıklarını gözlemledik. Ancak arşiv taramalarında elçiliğin diğer temsilcilerin görevde oldukları dönemlerde önemli siyasi hadiselerin yaşandığı XIX. yüzyıl son yarısı ve XX. yüzyıl ilk çeyreğinde faaliyetlerine ilişkin bir bilgiye ulaşamadık. Bu sebeple Madrid Sefareti geç dönemde açılan bir temsilcilik olmasının yanında yoğun siyasi ilişkilerin yürütüldüğü bir temsilcilik olamamıştır. Buna rağmen Osmanlı Devleti Avrupa'da meydana gelen gelişmeleri ve İspanya'nın yaşanan siyasi hadiselerdeki tutumunu bilmek ve buna göre bir politika geliştirmek istediğinden tesis ettiği Madrid Elçiliği aracılığıyla siyasi hadiselerle ilgilenmiştir.

Osmanlı Devleti, siyasi hadiseleri elçilik aracılığıyla takip ederek politika geliştirmenin yanında, Avrupa'da özellikle İspanya'da yaşanılan sosyal ve kültürel gelişmelere kayıtsız kalmamış hem Madrid Elçiliği'nden hem de hükümet merkezinden tayin ettiği memurlarla bölgedeki gelişmelerden haberdar olmuş ve çağın yeniliklerini takip etmeye çalışmıştır. Örneğin, Madrid ve Barselona sergilerinde Turhan Paşa'yı görevlendirmiş olması, pandemik olarak görülen kolera salgınına karşı tertip edilen uluslararası kongrelerde ve konferanslarda alınacak tedbirlerde Madrid sefiri Turhan Paşa ile Sıhhiyye Umûmî Müfettişi Koçani Efendi, Mirliva Bonkofsky ve Meclis-i Umûr-ı Sıhhiyye üyelerinden Mirliva Nuri Paşa'yı konferansa memuriyetle görevlendirmiştir. Aynı zamanda konferansa, Mekteb-i Tıbbiye Bakteriyoloji Muallimi Binbaşı Hamdi Bey'i bu memurlarla beraber göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin çağın gelişmelerini takip etmek için Avrupa'da düzenlenen toplantılara bir heyet göndermesi bunun en bariz göstergesidir. Osmanlı Devleti Avrupa'daki gelişmeleri takip edereken bir yandan da düzenlenen kongrelere ve konferanslara katılarak kendi ülkesinde yaşanılan gelişmeleri ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu tez çalışmasıyla Osmanlı'nın Madrid Elçiliği siyasi, sosyal ve kültürel manada ortaya konulmaya çalışılmıştır. Hazırlanan bu çalışmanın, bizden sonra bu alanda çalışma yapmak isteyenlere rehber olmasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

I. ARŞİV VESİKALARI

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], Kararlar Daire Başkanlığı [30-18-1-1], 16/71, 11 Kasım 1925.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], Muamelat Genel Müdürlüğü, [30-10-0-0], 74/487, 3 Şubat 1929.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi [BCA], Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı [30-11-1-0], 10/1, 9 Ocak 1925; 23/13, 29 Mart 1926.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hatt-ı Hümâyûn [HAT], 221/12332, 29 Zilhicce 1207 (7 Ağustos 1793).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Tercüme Odası [HR.TO], 67/4, 27 Mart 1858; 67/7, 20 Nisan 1858; 67/16, 14 Ocak 1860; 67/1, 19 Şubat 1858; 37/24, 16 Kasım 1857; 68/37, 2 Aralık 1887; 69/18, 26 Şubat 1890; 68/38, 8 Aralık 1887; 36/79, 18 Şubat 1856; 36/61, 14 Aralık 1855; 36/21, 5 Aralık 1852; 67/13, 12 Şubat 1859; 67/19, 12 Şubat 1860; 293/66, 18 Mayıs 1889; 18/21, 12 Ocak 1881; 137/97, 24 Eylül 1880; 67/24, 17 Kasım 1881; 30/77, 11 Aralık 1874; 502/21, 25 Haziran 1871; 11/88, 30 Aralık 1887; 24/26, 23 Haziran 1890; 27/43, 24 Nisan 1893; 27/53, 26 Mayıs 1893; 528/58, 31 Aralık 1884; 97/35, 11 Ekim 1887; 68/49, 25 Mart 1889; 68/59, 6 Ağustos 1889; 69/55, 10 Temmuz 1891; 259/26, 16 Temmuz 1880; 498/82, 4 Eylül 1880; 68/52, 13 Nisan 1889; 534/11, 19 Temmuz 1890; 503/25, 3 Eylül 1878; 107/91, 17 Temmuz 1873; 46/106, 6 Ağustos 1886.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Hariciye, [İ.HR], 149/7841, 6 Rebiül evvel 1274 (25 Ekim 1857); 305/19444, 18 Şaban 1304 (12 Mayıs 1887); 315/20142, 3 Zilkaade 1306 (1 Temmuz 1889); 367/61, 20 Rebiül evvel 1318 (18 Temmuz 1900); 369/32, 9 Şaban 1318 (2 Aralık 1900); 82/3997, 29 Muharrem 1268 (24 Kasım 1851); 370/29, 29 Zilkaade 1318(20 Mart 1901); 166/8937, 2 Ramazan 1275 (5 Nisan 1859); 407/18, 24 Cemaziyel evvel 1325 (5 Temmuz 1907); 402/24, 3 Cemaziyel evvel 1324 (25 Haziran 1906); 391/35, 23 Şaban 1322 (2 Kasım 1904); 123/6140,19 Zilkaade 1271 (3 Ağustos 1855); 56/2648, 4 Ramazan 1265 (24 Temmuz 1849); 91/4469, 14 Muharrem 1269 (28 Ekim 1852); 93/4557, 12 Rebiül evvel 1269 (24 Aralık 1852); 147/7768, 9 Safer 1274 (29 Eylül 1857); 174/9532, 15 Şaban 1276 (8 Mart 1860); 284/17684, 13 Şevval 1298 (8 Eylül 1881); 284/17701, 8 Zilkaade 1298 (2 Ekim 1881); 284/17708, 1 Zilkaade 1298 (25 Eylül 1881); 298/18875, 7 Zilkaade

1302 (18 Ağustos 1885); 335/21591, 22 Cemaziyel ahir 1298 (22 Mayıs 1881); 275/16687, 15 Ramazan 1294 (23 Eylül 1877); 280/17307, 29 Zilhicce 1296 (14 Aralık 1879); 307/19520, 19 Zilkaade 1304 (9 Ağustos 1887); 346/9, 28 Cemaziyel evvel 1312 (27 Kasım 1894); 277/16961, 29 Ramazan 1295 (26 Eylül 1878); 300/18998, 12 Rebiül ahir 1303 (18 Ocak 1886); 300/18999, 4 Rebiül ahir 1303 (10 Ocak 1886); 318/20463, 27 Zilkaade 1307 (15 Temmuz 1890); 346/9, 28 Cemaziyel evvel 1312 (27 Kasım 1894); 345/22, 1 Safer 1312 (4 Ağustos 1894); 364/62, 23 Cemaziyel ahir 1317 (29 Ekim 1899); 353/66, 9 Şaban 1314 (13 Ocak 1897); 353/59, 26 Şaban 1314 (30 Ocak 1897); 366/30, 12 Zilkaade 1317 (14 Mart 1900); 390/27, 18 Cemaziyel ahir 1322 (30 Ağustos 1904); 299/18953, 28 Safer 1303 (6 Aralık 1885); 316/20334, 29 Cemaziyel ahir 1307 (20 Şubat 1890); 347/47, 11 Zilkaade 1312 (6 Mayıs 1895); 316/20307, 26 Cemaziyel evvel 1307 (18 Ocak 1890); 348/6, 11 Muharrem 1313 (4 Temmuz 1895); 355/16, 28 Muharrem 1315 (29 Haziran 1897); 366/9, 7 Şevval 1317 (8 Şubat 1900); 405/40,14 Rebiül evvel 1325 (27 Nisan 1907); 411/41 , 21 Safer 1326 (25 Mart 1908); 411/31, 25 Safer 1326 (29 Mart 1908); 412/27, 9 Rebiül ahir 1326 (11 Mayıs 1908); 413/33, 9 Cemaziyel ahir 1326; 421/13, 4 Safer 1328 (15 Şubat 1910); 413/34, 9 Cemaziyel ahir 1326 (9 Temmuz 1908); 414/1, 2 Cemaziyel ahir 1326 (2 Temmuz 1908); 414/2, 12 Cemaziyel ahir 1326 (2 Temmuz 1908); 415/46, 29 Ramazan 1326 (25 Ekim 1908); 415/31, 18 Şaban 1326 (15 Eylül 1908); 417/7, 19 Muharrem 1327 (10 Şubat 1909); 417/32, 15 Rebiül evvel 1327 (6 Nisan 1909); 284/17721, 24 Zilhicce 1298 (17 Kasım 1881); 419/26, 17 Ramazan 1327 (2 Ekim 1909); 420/1, 1 Zilkaade 1327 (14 Kasım 1909); 434/72, 16 Zilkaade 1332 (6 Ekim 1914); 388/31, 21 Safer 1322 (7 Mayıs 1904); 388/31, 21 Safer 1322 (7 Mayıs 1904); 400/9, 14 Muharrem 1324 (10 Mart 1906); 417/40, 13 Rebiül ahir 1327 (21 Ağustos 1899); 429/59, 7 Zilhicce 1330 (17 Kasım 1912); 351/7, 9 Zilkaade 1313 (22 Nisan 1896); 363/18, 23 Muharrem 1317 (3 Haziran 1899); 389/14, 21 Rebiül evvel 1322 (5 Haziran 1904); 430/10, 15 Muharrem 1331 (25 Aralık 1912); 437/20, 24 Zilkaade 1320 (22 Şubat 1903); 309/19673, 13 Cemaziyel evvel 1305 (27 Ocak 1888); 296/18708, 17 Rebiül evvel 1302 (4 Ocak 1885); 295/18660, 27 Muharrem 1302 (16 Kasım 1884); 295/18661, 28 Muharrem 1302 (17 Kasım 1884); 397/34, 11 Cemaziyel ahir 1323 (13 Ağustos 1905); 357/46, 9 Ramazan 1315 (1 Şubat 1898); 343/37, 9 Receb 1311(16 Ocak 1894); 316/20335, 1 Receb 1307 (21 Şubat 1890); 339/30, 3 Safer 1310 (27 Ağustos 1892); 414/31, 19 Receb 1326 (17 Ağustos 1908);

414/36, 22 Receb 1326 (20 Ağustos 1908); 343/53, 25 Şaban 1311 (3 Mart 1894); 297/18836, 18 Şaban 1302 (2 Haziran 1885); 302/19199, 5 Zilhicce 1303 (4 Eylül 1886); 303/19229, 10 Zilhicce 1303 (9 Eylül 1886); 161/78, 26 Ağustos 1895.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Tekâüd Sandığı [İ.TKS], 3/43, 20 Safer 1312 (23 Ağustos 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadaret Amedi Kalemi [A.}AMD], 54/60, 23 Ramazan 1271 (9 Haziran 1855); 52/45, 6 Muharrem 1271 (29 Eylül 1854); 63/95, 29 Zilhicce 1271 (12 Eylül 1855); 55/13, 17 Zilkaade 1271 (1 Ağustos 1855); 40/58, 29 Zilhicce 1268 (14 Ekim 1852); 81/68, 18 Rebiül ahir 1274 (6 Aralık 1857).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Divân-ı Hümâyûn Kalemi Mukâvelenâmeler [A.}DVN.MKL], 5/9, 5 Receb 1281 (4 Aralık 1864); 69/40, 5 Safer 1340 (8 Ekim 1921).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Bâb-ı Asafî, Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Nâme-i Hümâyûn Defterleri [A.{DVNS.NMH.d], 14/16, 5 Şaban 1296 (25 Temmuz 1879); 14/73, 10 Cemaziyel evvel 1305(24 Ocak 1888).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Divan-ı Hümâyûn Nâme-i Hümâyûn [A.}DVN.NMH], 30/11, 10 Cemaziyel evvel 1305 (24 Ocak 1888).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Mektubî Kalemi [HR.MKT], 20/28, 22 Cemaziyel evvel 1264 (26 Nisan 1848); 7/72, 29 Şevval 1260 (11 Kasım 1844); 129/24, 28 Rebiül evvel 1272 (8 Aralık 1855); 89/17, 19 Muharrem 1271 (12 Ekim 1854); 783/13, 26 Rebiül evvel 1290 (24 Mayıs 1873); 687/80, 17 Rebiül evvel 1287 (17 Haziran 1870); 862/2, 1 Zilhicce 1291 (9 Ocak 1875); 395/76, 12 Şaban 1278 (12 Şubat 1862); 552/3, 11 Rebiül evvel 1283 (24 Temmuz 1866).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Mütenevvia Kısmı [HR.MTV], 748/84, 3 Ekim 1844; 1/14, 22 Temmuz 1861; 678/1, 11 Kasım 1899; 3/27, 19 Ağustos 1908.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Mabeyn, İrade [MB.İ], 81/200, 26 Şevval 1298 (21 Eylül 1881); 51/86, 19 Rebiül ahir 1296 (12 Nisan 1879); 39/169, 1 Ramazan 1294 (9 Eylül 1877); 34/158, 21 Rebiül evvel 1294 (5 Nisan 1877); 46/1, 25 Receb 1295 (25 Temmuz 1878).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Sicill-i Ahvâl İdare-i Umumiyyesi [HR.SAİD], 1/18, 25 Safer 1304 (23 Kasım 1886); 5/28, 17 Rebiül evvel

1315 (16 Ağustos 1897); 14/19, 15 Muharrem 1325 (28 Şubat 1907); 19/26, 5 Safer 1326 (9 Mart 1908); 2/4, 16 Rebiül ahir 1307 (10 Aralık 1889); 12/14, 20 Rebiül ahir 1324 (13 Haziran 1906).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Hariciye [Y.PRK.HR], 10/50, 16 Rebiülevvel 1305 (2 Aralık 1887); 5/78, 24 Zilhicce 1298; 23/4, 8 Şaban 1314 (12 Ocak 1897); 26/81, 2 Ramazan 1316 (14 Ocak 1899); 24/41, 29 Muharrem 1315 (30 Haziran 1897); 4/55, 14 Cemaziyel evvel 1296 (6 Mayıs 1879); 11/14, 8 Ramazan 1305 (19 Mayıs 1888); 27/28, 19 Zilhicce 1316 (30 Nisan 1899); 7/49, 4 Cemaziyel evvel 1301 (2 Mart 1884); 7/38, 25 Safer 1301 (26 Aralık 1883);33/78, 8 Safer 1321 (6 Mayıs 1903); 19/45, 29 Zilhicce 1311 (3 Temmuz 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Tahrirât-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği, [Y.PRK.TKM], 5/35, 14 Rebiül evvel 1300 (23 Ocak 1883); 8/77, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885); 49/78, 29 Zilhicce 1324 (13 Şubat 1907); 34/19, 20 Şaban 1312 (16 Şubat 1895); 5/42, 17 Rebiül evvel 1300 (26 Ocak 1883); 8/16, 21 Rebiül evvel 1302 (8 Ocak 1885); 11/12, 24 Zilkaade 1304 (14 Ağustos 1887); 4/94, 12 Şaban 1299 (29 Haziran 1882).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Sadâret Hususî [Y.A.HUS], 420/45, 13 Cemaziyel ahir 1319 (27 Eylül 1901); 213/49, 14 Şaban 1305 (26 Nisan 1888); 209/27, 10 Rebiülahir 1305 (26 Aralık 1887); 515/107, 22 Şaban 1325 (30Eylül 1907); 402/107, 10 Ramazan 1317 (12 Ocak 1900); 194/35, 11 Zilkaade 1303 (11 Ağustos 1886); 197/126, 24 Rebiül evvel 1304 (21 Aralık 1886); 304/60, 27 Muharrem 1312 (31 Temmuz 1894); 304/92, 29 Muharrem 1312 (2Ağustos 1894); 213/65, 18 Şaban 1305 (30 Nisan 1888); 236/65, 18 Zilkaade 1307 (6 Temmuz 1890); 274/79, 8 Zilkaade 1310 (24 Mayıs 1893); 315/13, 12 Cemaziyel ahir 1312 (11 Aralık 1894); 316/107, 16 Receb 1312 (13 Ocak 1895); 392/102, 5 Ramazan 1316 (17 Ocak 1899); 393/73, 9 Şevval 1316 (20 Şubat 1899); 443/2, 1 Zilhicce 1320 (1 Mart 1903); 519/13, 5 Safer 1326 (9 Mart 1908); 480/36, 16 Şaban 1322 (26 Ekim 1904); 420/5, 2 Cemaziyel ahir 1319 (16 Eylül 1901); 519/62, 17 Safer 1326 (21 Mart 1908); 438/24, 10 Ramazan 1320 (11 Aralık 1902); 419/64, 21 Cemaziyel evvel 1319 (5 Eylül 1901); 244/41, 13 Receb 1308 (22 Şubat 1891); 336/9, 16 Rebiül evvel 1313 (6 Eylül 1895); 384/105, 29 Zilhicce 1315 (21 Mayıs 1898); 526/69, 10 Muharrem 1326 (13 Şubat 1908); 397/72, 13 Safer 1317 (23 Haziran 1899); 333/6, 2 Safer 1313 (25 Temmuz 1895); 160/105, 24 Rebiül ahir 1296 (17 Nisan 1879); 186/126, 28 Rebiül evvel 1303

(4 Ocak 1886); 164/11, 16 Rebiül ahir 1297 (28 Mart 1880); 186/58, 14 Rebiül evvel 1303 (21 Aralık 1885); 197/29, 4 Rebiül evvel 1304 (1 Aralık 1886); 202/2, 2 Şaban 1304 (26 Nisan 1887); 178/53, 5 Şaban 1301 (31 Mayıs 1884); 170/95, 2 Şaban 1299 (19 Haziran 1882); 233/75, 29 Cemaziyel ahir 1307 (20 Şubat 1890); 222/37, 11 Cemaziyel ahir 1306 (12 Şubat 1889); 208/40, 11 Rebiül evvel 1305 (27 Kasım 1887); 210/36, 15 Cemaziyel evvel 1305 (29 Ocak 1888); 210/36 15 Cemaziyel evvel 1305 (29 Ocak 1888); 207/42, 21 Muharrem 1305 (9 Ekim 1887); 207/54, 23 Muharrem 1305 (11 Ekim 1887); 207/59, 24 Muharrem 1305 (12 Ekim 1887); 207/54, 23 Muharrem 1305 (11 Ekim 1887); 207/68, 28 Muharrem 1305 (16 Ekim 1887); 222/37, 11 Cemaziyel ahir 1306 (12 Şubat 1889); 224/42, 13 Şaban 1306 (14 Nisan 1889); 177/61, 27 Cemaziyel evvel 1301 (25 Mart 1884); 208/5, 1 Rebiül evvel 1305 (17 Kasım 1887); 416/67, 22 Safer 1319 (10 Haziran 1901); 473/48, 7 Rebiül evvel 1322 (22 Mayıs 1904); 200/116, 28 Cemaziyel ahir 1304 (24 Mart 1887); 200/116, 28 Cemaziyel ahir 1304 (24 Mart 1887); 177/61, 27 Cemaziyel evvel 1301 (25 Mart 1884); 312/35, 4 Cemaziyel evvel 1312 (3 Kasım 1894); 302/32, 4 Muharrem 1312 (8 Temmuz 1894); 320/50, 25 Şaban 1312 (21 Şubat 1895); 490/15, 20 Cemaziyel evvel 1323 (23 Temmuz 1905); 170/95, 2 Şaban 1299 (19 Haziran 1882); 170/36, 7 Receb 1299 (25 Mayıs 1882); 170/64, 21 Receb 1299. (8 Haziran 1882); 178/84, 25 Şaban 1301 (20 Haziran 1884); 181/13, 25 Cemaziyel evvel 1302 (12 Mart 1885); 180/130, 29 Rebiül ahir 1302 (15 Şubat 1885); 255/44, 15 Cemaziyel ahir 1309 (16 Ocak 1892); 278/148, 25 Muharrem 1311 (8 Ağustos 1893); 265/141, 22 Rebiül evvel 1310 (14 Ekim1892); 282/2, 1 Rebiül ahir 1311 (12 Ekim 1893); 290/84, 13 Şaban 1311 (19 Şubat 1894); 269/149, 26 Receb 1310 (13 Şubat 1893); 446/165, 30 Muharrem 1321 (28 Nisan 1903); 290/8, 2 Şaban 1311 (8 Şubat 1894); 291/54, 23 Şaban 1311 (1 Mart 1894); 291/88, 28 Şaban 1311 (6 Mart 1894); 291/31, 20 Şaban 1311 (26 Şubat 1894); 291/54, 23 Şaban 1311 (1 Mart 1894); 291/44, 22 Şaban 1311 (28 Şubat 1894); 292/128, 27 Ramazan 1311 (3 Nisan 1894); 372/4, 1 Safer 1314 (12 Temmuz 1896); 522/182, 29 Cemaziyel evvel 1326 (29 Haziran 1908).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Arzuhaller ve Jurnaller Evrakı [Y. PRK. AZJ], 48/11, 20 Rebiül ahir 1321 (16 Temmuz 1903).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade Dahiliye [İ.DH], 824/66400, 19 Rebiül evvel 1298 (19 Şubat 1881); 1022/80583, 3 Cemaziyel ahir 1304 (27 Şubat 1887); 1011/79841, 17 Rebiül evvel 1304 (14 Aralık 1886); 973/76879, 30 Rebiül

evvel 1303 (6 Ocak 1886); 994/78488, 5 Ramazan 1303 (7 Haziran 1886); 1095/85840, 22 Zilhicce 1305 (30 Ağustos 1888); 1079/84667, 20 Şaban 1305 (2 Mayıs 1888); 1114/87165, 17 Rebiül ahir 1306 (21 Aralık 1888); 1121/87637, 8 Cemaziyel ahir 1306 (9 Şubat 1889); 1116/87280, 1 Cemaziyel evvel 1306 (23 Ocak 1889); 743/60726, 21 Rebiül evvel 1294 (5 Nisan 1877); 762/62119, 25 Zilhicce 1294 (31 Aralık 1877); 1104/86497, 19 Safer 1306 (25 Ekim 1888); 1092/85650, 22 Zilkaade 1305 (31 Temmuz 1888); 756/61744, 29 Şevval 1294 (6 Kasım 1877); 992/78320, 8 Ramazan 1303 (10 Haziran 1886); 1109/86832, 14 Rebiül evvel 1306 (18 Kasım 1888); 1159/90580, 22 Rebiül evvel 1307 (16 Kasım 1889); 1001/79052, 4 Zilkaade 1303 (4 Ağustos 1886); 1227/96097, 10 Şevval 1308 (19 Mayıs 1891); 1245/97518, 23 Safer 1309 (28 Eylül 1891); 977/77167, 5 Rebiül ahir 1303 (11 Ocak 1886); 973/76871, 28 Rebiül evvel 1303 (4 Ocak 1886); 979/77306, 2 Cemaziyel evvel 1303 (6 Şubat 1886); 1163/90886, 9 Rebiül ahir 1307 (3 Aralık 1889); 1274/100197, 17 Şevval 1309 (15 Mayıs 1892); 1261/99032, 29 Cemaziyel ahir 1309 (30 Ocak 1892); 507/34485, 30 Zilkaade 1279 (19 Mayıs 1863); 944/74754, 24 Cemaziyel evvel 1302 (11 Mart 1885); 1323/26, 15 Zilhicce 1312 (9 Haziran 1895); 1086/85233, 11 Şevval 1305 (21 Haziran 1888); 1312/19, 11 Şevval 1311 (17 Nisan 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Umûr-ı Hukûk-ı Muhtalita [HR.UMH], 255/19, 29 Haziran 1887; 1/7, 29 Mayıs 1883; 320/46, 10 Ekim 1898.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Tahrirat-ı Hariciye [HR.TH], 140/48, 16 Nisan 1894; 153/91, 5 Mart 1895; 282/49, 23 Nisan 1903; 255/22, 18 Mayıs 1901; 190/34, 15 Mart 1897; 272/7, 3 Ağustos 1902; 49/66, 29 Ocak 1884; 384/36, 12 Kasım 1891; 132/32, 9 Ağustos 1893; 203/4, 30 Ekim 1897; 224/29, 24 Mart 1899; 231/88, 16 Ağustos 1899; 227/54, 29 Mayıs 1899; 238/18, 8 Şubat 1900; 106/87, 3 Şubat 1891; 98/28, 8 Nisan 1890; 149/17, 7 Kasım 1894; 169/52, 11 Ocak 1896; 311/100, 29 Kasım 1904; 238/58, 15 Şubat 1900; 71/70, 22 Mart 1887; 69/38, 29 Aralık 1886; 70/49, 12 Ocak 1887; 74/78, 11 Ağustos 1887; 100/93, 17 Temmuz 1890; 149/135, 29 Kasım 1894; 150/90, 19 Aralık 1894;152/2, 22 Ocak 1895; 295/69, 26 Aralık 1903; 188/74, 31 Ocak 1897; 237/88, 27 Ocak 1900; 253/8, 12 Mart 1901; 236/9, 10 Aralık 1899; 236/86, 25 Aralık 1899; 236/39, 16 Aralık 1899; 238/58, 15 Şubat 1900; 329/91, 23 Ocak 1906; 279/58, 1 Mart 1903; 144/57, 31 Temmuz 1894; 210/4, 6 Nisan 1898; 346/65, 30 Nisan 1907; 202/19, 14 Ekim 1897; 360/96, 29 Mart 1908; 365/96, 9 Temmuz 1908; 337/46, 2 Ağustos 1906; 371/29, 10

Ocak 1909; 368/90, 26 Ekim 1908; 241/86, 14 Mayıs 1900; 274/76, 12 Ekim 1902; 324/6, 12 Eylül 1905; 62/51, 18 Mart 1886; 80/44, 14 Mayıs 1888; 76/17, 14 Ekim 1887; 86/28, 14 Ocak 1889; 152/103, 14 Şubat 1895; 322/87, 16 Ağustos 1905; 144/28, 25 Temmuz 1894; 166/75, 2 Aralık 1895; 137/57, 14 Ocak 1894; 138/42, 10 Şubat 1894; 138/34, 7 Şubat 1894.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dahiliye, Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Defterleri [DH.SAİDd], 47/165, 29 Zilhicce 1262 (18 Aralık 1846); 1/668, 29 Zilhicce 1263 (8 Aralık 1847); 26/49, 29 Zilhicce 1252 (6 Nisan 1837); 1/632, 29 Zilhicce 1281 (25 Mayıs 1865); 55/275, 29 Zilhicce 1293 (15 Ocak 1877); 96/133, 29 Zilhicce 1290 (17 Şubat 1874); 93/459, 29 Zilhicce 1292 (20 Ocak 1876).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dahiliye, Mektubî Kalemi [DH.MKT], 1387/26, 28 Rebiülevvel 1304 (25 Aralık 1886); 364/58, 23 Şevval 1312 (19 Nisan 1895); 279/24, 5 Rebiül evvel 1312 (6 Eylül 1894); 1997/101, 15 Safer 1310 (8 Eylül 1892); 2000/110, 20 Safer 1310 (13 Eylül 1892); 1777/76, 19 Rebiül evvel 1308 (2 Kasım 1890); 1714/60, 13 Şaban 1307 (4 Nisan 1890); 198/21, 14 Receb 1311 (21 Ocak 1894); 1575/8, 13 Rebiül ahir 1306 (17 Aralık 1888); 328/6, 6 Receb 1312 (3 Ocak 1895); 1626/106, 7 Şevval 1306 (6 Haziran 1889); 1714/30, 13 Şaban 1307 (4 Nisan 1890); 1649/69, 22 Zilhicce 1306 (19 Ağustos 1889); 1663/64, 8 Safer 1307 (4 Ekim 1889); 1662/98, 6 Safer 1307 (2 Ekim 1889); 1845/70, 22 Zilkaade 1308 (29 Haziran 1891); 220/45, 25 Ramazan 1311 (1 Nisan 1894); 264/53, 21 Muharrem 1312 (25 Temmuz 1894); 2328/20, 3 Zilhicce 1317 (4 Nisan 1900); 208/86, 14 Receb 1311 (21 Ocak 1894); 3/20, 29 Şaban 1310 (18 Mart 1893); 1654/51, 9 Muharrem 1307 (5 Eylül 1889); 1674/102, 23 Rebiül evvel 1307 (17 Kasım 1889); 1803/93, 17 Cemaziyel ahir 1308 (28 Ocak 1891); 1707/101, 20 Receb 1307 (12 Mart 1890); 1804/52, 20 Cemaziyel ahir 1308 (31 Ocak 1891); 1991/96, 30 Muharrem 1310 (24 Ağustos 1892); 2041/99, 22 Cemaziyel ahir 1310 (11 Ocak 1893); 2045/48, 6 Receb 1310 (24 Ocak 1893); 2066/23, 22 Ramazan 1311 (29 Mart 1894); 828/17, 21 Zilhicce 1321 (9 Mart 1904); 58/24, 20 Zilkaade 1310 (5 Haziran 1893); 143/13, 28 Şaban 1312 (24 Şubat 1895); 1587/3 21 Cemaziyel evvel 1306 (23 Ocak 1889); 1588/114, 27 Cemaziyel evvel 1306 (29 Ocak 1889); 1602/10, 4 Receb 1306 (6 Mart 1889); 1604/96, 11 Receb 1306 (13 Mart 1889); 189/62, 18 Cemaziyel ahir 1311 (27 Aralık 1893); 286/59, 23 Rebiül evvel 1312 (24 Eylül 1894); 210/79, 21 Şaban 1311 (27 Şubat 1894); 291/17, 4 Rebiül ahir 1312 (5 Ekim 1894); 272/25, 22 Safer 1312 (25 Ağustos 1894); 341/50,

10 Şaban 1312 (6 Şubat 1895); 207/54, 12 Şaban 1311 (18 Şubat 1894); 1749/47, 21 Zilhicce 1307 (8 Ağustos 1890); 1748/54, 19 Zilhicce 1307 (6 Ağustos 1890); 1754/47, 7 Muharrem 1308 (23 Ağustos 1890); 1750/22, 26 Zilhicce 1307 (13 Ağustos 1890); 1771/108, 1 Rebiül evvel 1308 (15 Ekim 1890); 1976/60, 27 Zilhicce 1309 (23 Temmuz 1892); 1977/33, 29 Zilhicce 1309 (25 Temmuz 1892); 58/34, 20 Zilkaade 1310 (5 Haziran 1893); 1814/118, 22 Receb 1308 (3 Mart 1891).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Sadâret Resmi Evrakı [Y.A.RES], 35/12, 6 Safer 1304 (4 Kasım 1886); 53/3, 9 Rebiül ahir 1308 (22 Kasım 1890); 32/27, 11 Rebiül ahir 1303 (17 Ocak 1886); 46/4, 23 Rebiül ahir 1306 (27 Aralık 1888); 71/40, 12 Safer 1312 (15 Ağustos 1894); 90/11, 5 Receb 1315 (30 Kasım 1897); 154/84, 25 Safer 1326 (29 Mart 1908); 51/27, 2 Zilhicce 1307 (20 Temmuz 1890); 125/81, 2 Safer 1322 (18 Nisan 1904); 17/2, 5 Şevval 1299 (20 Ağustos 1882); 23/23, 9 Cemaziyel ahir 1301 (6 Nisan 1884); 37/6, 7 Cemaziyel ahir 1304 (3 Mart 1887); 16/2, 7 Receb 1299 (25 Mayıs 1882); 16/12, 20 Receb 1299 (7 Haziran 1882); 136/56, 1 Rebiül evvel 1324 (25 Nisan 1906); 74/53, 29 Şaban 1312 (25 Şubat 1895); 85/30, 28 Ramazan 1314 (2 Mart 1897); 71/36, 5 Safer 1312 (8 Ağustos 1894); 120/41, 18 Muharrem 1321 (16 Nisan 1903); 114/81, 18 Receb 1319 (31 Ekim 1901); 54/16, 11 Şaban 1308 (22 Mart 1891); 114/81, 18 Receb 1319 (31 Ekim 1901).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Zabtiye Nezareti [Y.PRK.ZB], 3/17, 12 Zilhicce 1302 (22 Eylül 1885).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Müfettişlikler ve Komiserlikler [Y.PRK.MK], 2/106, 29 Zilhicce 1303 (28 Eylül 1886); 2/11, 29 Zilhicce 1302 (9 Ekim 1885); 1/65, 29 Receb 1299 (16 Haziran 1882); 1/81, 5 Cemaziyel ahir 1300 (13 Nisan 1883); 1/47, 29 Zilhicce 1298 (22 Kasım 1881); 2/31, 26 Cemaziyel evvel 1303 (2 Mart 1886); 4/98, 7 Cemaziyel ahir 1307 (29 Ocak 1890); 3/30, 28 Cemaziyel evvel 1304 (22 Şubat 1887).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Taltifat [İ.TAL], 40/53, 14 Cemaziyel ahir 1311 (23Aralık 1893); 48/23, 29 Ramazan 1311 (5 Nisan 1894); 69/43, 16 Receb 1312 (13 Ocak 1895); 91/33, 18 Ramazan 1313 (3 Mart 1896); 3/50, 9 Safer 1310 (2 Eylül 1892); 384/10, 20 Zilkaade 1323 (16 Ocak 1906); 350/46, 12 Ramazan 1322 (20 Kasım 1904); 403/30, 7 Receb 1324 (27 Ağustos 1906); 461/22, 13 Cemaziyel evvel 1327 (2 Haziran 1909); 40/53, 14 Cemaziyel ahir 1311 (23 Aralık 1893); 456/5, 7 Şaban 1326 (4 Eylül 1908); 453/39, 8 Cemaziyel ahir 1326 (8 Temmuz

1908); 480/19, 21 Şevval 1330 (3 Ekim 1912); 350/27, 17 Ramazan 1322 (25 Kasım 1904); 459/33, 12 Zilhicce 1326 (5 Ocak 1909); 457/23, 16 Şevval 1326 (11 Kasım 1908); 477/83, 22 Rebiül evvel 1330 (11 Mart 1912); 463/32, 29 Şevval 1327 (13 Kasım 1909); 128/42, 17 Şaban 1315 (11 Ocak 1898); 146/20, 21 Rebiül evvel 1316 (9 Ağustos 1898); 1/71, 10 Muharrem 1332 (9 Aralık 1913); 278/68, 17 Safer 1320 (26 Mayıs 1902); 361/26, 7 Muharrem 1323 (14 Mart 1905); 465/6, 10 Rebiül ahir 1328 (21 Nisan 1910); 481/9, 1 Muharrem 1331 (11 Aralık 1912); 13/29, 12 Receb 1310 (30 Ocak 1893); 80/62, 9 Zilhicce 1312 (3 Haziran 1895).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Mütenevvî [Y.MTV], 222/57, 10 Receb 1319 (23 Ekim 1901); 44/64, 20 Zilhicce 1307(7 Ağustos 1890); 72/86, 28 Cemaziyel evvel 1310 (18 Aralık1892); 75/52, 9 Şaban 1310 (26 Şubat 1893); 183/111, 20 Cemaziyel ahir 1316 (5 Kasım 1898); 183/132, 23 Cemaziyel ahir 1316 (8 Kasım 1898); 185/7, 3 Şaban 1316 (17 Aralık 1898); 47/45, 11 Cemaziyel evvel 1308 (23 Aralık 1890); 211/122, 29 Şevval 1318 (19 Şubat 1901); 80/29, 4 Muharrem 1311 (18 Temmuz 1893); 161/157, 29 Muharrem 1315 (30 Haziran 1897); 162/106, 10 Safer 1315 (11 Temmuz 1897); 166/173, 9 Rebiül ahir 1315 (7 Eylül 1897); 305/97, 17 Zilhicce 1325 (21 Ocak 1908); 279/152, 25 Şaban 1323 (25 Ekim 1905).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Bâb-ı Âlî Evrak Odası [BEO], 342/25608, 6 Receb 1311 (13 Ocak 1894); 1875/140562, 22 Rebiül evvel 1320 (29 Haziran 1902); 1592/119364, 12 Şaban 1318 (5 Aralık 1900); 1526/114413, 3 Rebiül ahir 1318 (31 Temmuz 1900); 2683/201195, 11 Şaban 1323 (11 Ekim 1905); 1722/129128, 6 Cemaziyel ahir 1319 (20 Eylül 1901); 2495/187083, 24 Zilkaade 1322 (30 Ocak 1905); 2732/204900, 6 Zilkaade 1323 (2 Ocak 1906); 2760/206970, 19 Zilhicce 1323 (14 Şubat 1906); 2448/183542, 6 Ramazan1322 (14 Kasım 1904); 2863/214669, 11 Cemaziyel evvel 1324 (3 Temmuz 1906); 3096/232146, 27 Cemaziyel evvel 1325 (8 Temmuz 1907); 2406/180443, 29 Cemaziyel ahir 1322 (10 Eylül 1904); 2428/182039, 4 Şaban 1322 (14 Ekim 1904); 2638/197784, 2 Cemaziyel ahir 1323 (4 Ağustos 1905); 2860/214470, 6 Cemaziyel evvel 1324 (28 Haziran 1906); 2412/180837, 9 Receb 1322 (19 Eylül 1904); 1726/129390, 16 Cemaziyel ahir 1319 (30 Eylül 1901); 1725/129371, 15 Cemaziyel ahir 1319 (29 Eylül 1901); 134/10025, 16 Cemaziyel evvel 1310 (6 Aralık 1892); 382/28594, 3 Şevval 1311 (9 Nisan 1894); 383/28709, 6 Şevval 1311 (12 Nisan 1894); 401/30064, 8 Zilkaade 1311 (13 Mayıs

1894); 524/39246, 30 Cemaziyel evvel 1312 (29 Kasım 1894); 524/39246, 30 Cemaziyel evvel 1312 (29 Kasım 1894); 519/38858, 21 Cemaziyel evvel 1312 (20 Kasım 1894); 461/34519, 20 Safer 1312 (23 Ağustos 1894); 2359/176923, 16 Nisan 1322 (29 Nisan 1906); 66/4915, 17 Safer 1310 (10 Eylül 1892); 126/9417, 2 Cemaziyel ahir 1310 (22 Aralık 1892); 928/69569, 28 Şevval 1314 (1 Nisan 1897); 904/67734, 29 Şaban 1314 (2 Şubat 1897); 903/67660, 28 Şaban 1314 (1 Şubat 1897); 900/67479, 23 Şaban 1314 (27 Ocak 1897); 1070/80250, 25 Şaban 1315 (19 Ocak 1898); 1422/106589, 21 Şaban 1317 (25 Aralık 1899); 1438/107816, 7 Şevval 1317 (8 Şubat 1900); 1568/117526, 27 Cemaziyel ahir 1318 (22 Ekim 1900); 1462/109644, 26 Zilkaade 1317 (28 Mart 1900); 1410/105700, 28 Receb 1317 (2 Aralık 1899); 1638/122782, 6 Zilhicce 1318 (27 Mart 1901); 1630/122199, 21 Zilkaade 1318 (12 Mart 1901);1613/120946, 12 Şevval 1318 (2 Şubat 1901); 1481/111062, 6 Muharrem 1318 (6 Mayıs 1900); 1499/112416, 11 Safer 1318 (10 Haziran 1900); 1585/118832, 28 Receb 1318 (21 Kasım 1900); 1638/122782, 6 Zilhicce 1318 (27 Mart 1901); 1681/126068, 12 Rebiül evvel 1319 (29 Haziran 1901); 1746/130948, 8 Şaban 1319 (20 Kasım 1901); 1415/106091, 7 Şaban 1317 (11 Aralık 1899); 1410/105712, 27 Receb 1317 (1 Aralık 1899); 1410/106091, 7 Şaban 1317 (11 Aralık 1899); 1444/108243, 19 Şevval 1317 (20 Şubat 1900); 1457/109218, 14 Zilkaade 1317 (16 Mart 1900); 3265/244828, 6 Safer 1326 (10 Mart 1908); 3301/247561, 26 Rebiül evvel 1326 (28 Nisan 1908); 3568/267587, 18 Cemaziyel evvel 1327 (7 Haziran 1909); 4220/316442, 6 Zilkaade 1331 (7 Ekim 1913); 4221/316552, 11 Zilkaade 1331 (12 Ekim 1913); 1716/128677, 24 Cemaziyel evvel 1319 (8 Eylül 1901); 336/25192, 24 Cemaziyel ahir 1311 (2 Ocak 1894); 252/18888, 27 Muharrem 1311 (10 Ağustos 1893); 1441/108006, 13 Şevval 1317 (14 Şubat 1900); 3217/241216, 17 Zilkaade 1325 (22 Aralık 1907); 3279/245861, 22 Safer 1326 (26 Mart 1908); 3273/245455, 16 Safer 1326 (20 Mart 1908); 3281/246041, 26 Safer 1326 (30 Mart 1908); 3343/250718, 26 Cemaziyel evvel 1326 (7 Temmuz 1907); 3353/251403, 10 Cemaziyel ahir 1326 (10 Temmuz 1908); 3350/251192, 6 Cemaziyel ahir 1326 (6 Temmuz 1908); 3346/250932, 30 Cemaziyel evvel 1326; 3700/277485, 28 Muharrem 1328; 4094/307033, 25 Şevval 1330; 3704/277729, 5 Safer 1328 (16 Şubat 1910); 3353/251409, 10 Cemaziyel ahir 1326 (10 Temmuz 1908); 3350/251192, 6 Cemaziyel ahir 1326 (6 Temmuz 1908); 3346/250932, 30 Cemaziyel evvel 1326 (30 Haziran 1908); 3468/260097, 17 Zilhicce 1326 (10 Ocak 1909); 4125/309359, 7 Muharrem

1331(17 Aralık 1912); 4407/330462, 29 Cemaziyel evvel 1334 (3 Nisan 1916); 39/2906, 2 Muharrem 1310 (27 Temmuz 1892); 123/9223, 28 Cemaziyel evvel 1310 (18 Aralık 1892); 214/16023, 20 Zilkaade 1310 (5 Haziran 1893); 3645/273306, 19 Ramazan 1327 (4 Ekim 1909); 3663/274681, 1 Zilkaade 1327 (14 Kasım 1909); 3664/274740, 3 Zilkaade 1327 (16 Kasım 1909); 389/29143, 16 Şevval 1311 (22 Nisan 1894); 4314/323544, 18 Zilkaade 1332 (8 Ekim 1914); 4554/341510, 2 Cemaziyel evvel 1337; 4631/347277, 14 Şaban 1338 (3 Mayıs 1920); 4610/345698, 19 Rebiül ahir 1338 (11 Ocak 1920); 4647/348514, 3 Zilhicce 1338 (18 Ağustos 1920); 1435/107611, 29 Ramazan 1317 (31 Ocak 1900); 2329/174622, 24 Safer 1322 (10 Mayıs 1904); 3440/257965, 29 Şevval 1326 (24 Kasım 1908); 3744/280756, 23 Rebiül ahir 1328 (4 Mayıs 1910); 4114/308520, 8 Zilhicce 1330 (18 Kasım 1912); 4704/352730, 26 Cemaziyel evvel 1340 (25 Ocak 1922); 4706/352876, 24 Cemaziyel ahir 1340 (22 Şubat 1922); 770/57729, 13 Zilkaade 1313 (26 Nisan 1896); 1194/89539 28 Rebiül ahir 1316 (15 Eylül 1898); 1366/102433, 29 Rebiül ahir 1317 (6 Eylül 1899); 1486/111407, 15 Muharrem 1318 (15 Mayıs 1900); 1321/99048, 27 Muharrem 1317 (7 Haziran 1899); 1748/131082, 10 Şaban 1319 (22 Kasım 1901); 2347/175990, 23 Rebiül evvel 1322 (7 Haziran 1904); 2313/173436, 29 Muharrem 1322 (15 Nisan 1904); 2664/199749, 12 Receb 1323 (12 Eylül 1905); 3449/258631, 13 Zilkaade 1326 (7 Aralık 1908); 3449/258630, 13 Zilkaade 1326 (7 Aralık 1908); 3375/253100, 17 Receb 1326 (15 Ağustos 1908); 3469/260104, 17 Zilhicce 1326 (10 Ocak 1909); 3459/259393, 29 Zilkaade 1326 (23 Aralık 1908); 3737/280228, 10 Rebiül ahir 1328 (21 Nisan 1910); 4675/350568, 16 Cemaziyel ahir 1339 (25 Şubat 1921); 59/4383, 6 Safer 1310 (30 Ağustos 1892); 4/279, 18 Şevval 1309 (16 Mayıs 1892); 28/2032, 5 Zilhicce 1309 (1 Temmuz 1892); 1124/84259, 23 Zilhicce 1315 (15 Mayıs 1898); 531/39815, 12 Cemaziyel ahir 1312 (11Aralık 1894); 3293/246918, 14 Rebiül evvel 1326 (16 Nisan 1908); 1440/107932, 11 Şevval 1317 (12 Şubat 1900); 1077/80771, 16 Ramazan 1315 (8 Şubat 1898); 1086/81440, 12 Şevval 1315 (6 Mart 1898); 1103/82686, 12 Zilkaade 1315 (4 Nisan 1898); 1090/81685, 15 Şevval 1315 (9 Mart 1898); 2057/154231, 2 Safer 1321 (30 Nisan 1903); 3645/273309, 18 Ramazan 1327 (3 Ekim 1909); 4597/344738, 29 Muharrem 1338 (24 Ekim 1919); 2621/196557, 10 Cemaziyel evvel 1323 (13 Temmuz 1905); 4649/348627, 13 Zilhicce 1338 (28 Ağustos 1920); 4652/348874, 28 Zilhicce 1338 (12 Eylül 1920); 4701/352504, 15 Rebiül ahir 1340 (16 Aralık 1921); 4691/351774, 25 Zilhicce 1339 (30 Ağustos 1921);

796/59690, 6 Muharrem 1314 (17 Haziran 1896); 3376/253177, 19 Receb 1326 (17 Ağustos 1908); 3380/253448, 25 Receb 1326 (23 Ağustos 1908); 4127/309475, 15 Muharrem 1331 (25 Aralık 1912); 4269/320161, 23 Rebiül ahir 1332 (21 Mart 1914); 4672/350384, 19 Cemaziyel evvel 1339 (29 Ocak 1921); 369/27663, 27 Şaban 1311 (5 Mart 1894); 465/34835, 26 Safer 1312 (29 Ağustos 1894); 1782/133611, 13 Şevval 1319 (23 Ocak 1902); 2504/187764, 6 Zilhicce 1322 (11 Şubat 1905).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Hususî [İ.HUS], 87/131, 29 Zilhicce 1318 (19 Nisan 1901); 87/58, 27 Zilkaade 1318 (18 Mart 1901); 98/15, 20 Rebiül evvel 1320 (27 Haziran 1902); 118/13, 4 Rebiül ahir 1322 (18 Haziran 1904); 83/105, 2 Rebiül ahir 1318 (30 Temmuz 1900); 123/30, 5 Ramazan 1322 (13 Kasım 1904); 143/ 36, 11 Cemaziyel evvel 1324 (3 Temmuz 1906); 132/1, 1 Cemaziyel ahir 1323 (3 Ağustos 1905); 120/76, 28 Cemaziyel ahir 1322; 122/7, 4 Şaban 1322 (14 Ekim 1904); 121/22, 8 Receb 1322 (18 Eylül 1904); 90/98, 14 Cemaziyel ahir 1319 (28 Eylül 1901); 90/101, 15 Cemaziyel ahir 1319 (29 Eylül 1901); 80/100, 18 Şevval 1317 (19 Şubat 1900); 7/43, 16 Cemaziyel ahir 1310 (5 Ocak 1893); 23/6, 3 Şevval 1311 (9 Nisan 1894); 23/9, 5 Şevval 1311 (11 Nisan 1894); 10/59, 24 Ramazan 1310 (11 Nisan 1893); 11/6, 3 Şevval 1310 (20 Nisan 1893); 31/55, 16 Cemaziyel evvel 1312 (15 Kasım 1894); 34/95, 25 Şaban 1312 (21 Şubat 1895); 31/80, 20 Cemaziyel evvel 1312 (19 Kasım 1894); 51/109, 2 Ramazan 1314 (4 Şubat 1897); 51/84, 22 Şaban 1314 (26 Ocak 1897); 60/46, 23 Şaban 1315 (17 Ocak 1898); 84/7, 3 Cemaziyel evvel 1318 (29 Ağustos 1900); 87/41, 20 Zilkaade 1318 (11 Mart 1901); 86/69, 10 Şevval 1318 (31 Ocak 1901); 84/7, 3 Cemaziyel evvel 1318 (29 Ağustos 1900); 80/100, 18 Şevval 1317 (19 Şubat 1900); 81/68, 7 Zilhicce 1317 (8 Nisan 1900); 104/1, 1 Muharrem 1321 (30 Mart 1903); 104/16, 5 Muharrem 1321 (3 Nisan 1903); 103/3, 2 Zilhicce 1320 (2 Mart 1903); 85/87, 29 Receb 1318 (22 Kasım 1900); 139/74, 22 Muharrem 1324 (18 Mart 1906); 42/33, 2 Rebiül ahir 1313 (22 Eylül 1895); 86/44, 3 Ramazan 1318 (25 Aralık 1900); 85/154, 24 Şaban 1318 (17 Aralık 1900); 86/47, 8 Ramazan 1318 (30 Aralık 1900); 86/49, 12 Ramazan 1318 (3 Ocak 1901); 85/81, 27 Receb 1318 (20 Kasım 1900); 85/100, 1 Şaban 1318 (24 Kasım 1900); 85/8, 4 Receb 1318 (28 Ekim 1900); 152/76, 24 Safer 1325 (8 Nisan 1907); 140/22, 9 Safer 1324 (4 Nisan 1906); 102/106, 28 Zilkaade 1320 (26 Şubat 1903); 122/23, 10 Şaban 1322 (20 Ekim 1904); 151/38, 15 Muharrem 1325 (28 Şubat 1907); 145/43, 22 Receb 1324 (11 Eylül 1906); 151/16, 6 Muharrem 1325 (19 Şubat 1907); 119/71, 21 Cemaziyel evvel

1322 (3 Ağustos 1904); 132/1, 1 Cemaziyel ahir 1323 (3 Ağustos 1905); 120/76, 28 Cemaziyel ahir 1322 (9 Eylül 1904); 122/7, 4 Şaban 1322 (14 Ekim 1904); 121/22, 8 Receb 1322 (18 Eylül 1904); 123/30, 5 Ramazan 1322 (13 Kasım 1904); 143/36, 11 Cemaziyel evvel 1324 (3 Temmuz 1906);14/39, 16 Muharrem 1311 (30 Temmuz 1893); 22/71, 29 Ramazan 1311 (5 Nisan 1894); 19/65, 23 Cemaziyel ahir 1311 (1 Ocak 1894); 27/19, 25 Muharrem 1312 (29 Temmuz 1894); 22/69, 29 Ramazan 1311 (5 Nisan 1894); 59/5, 3 Receb 1315 (28 Kasım 1897); 161/82, 17 Zilkaade 1325 (22 Aralık 1907); 167/88, 25 Cemaziyel evvel 1326 (6 Temmuz 1907); 21/112, 29 Şaban 1311 (7 Mart 1894); 80/42, 27 Ramazan 1317 (29 Ocak 1900); 76/152, 26 Rebiül ahir 1317 (4 Eylül 1899); 8/66, 28 Receb 1310 (15 Şubat 1893); 20/22, 6 Receb 1311 (13 Ocak 1894); 19/93, 28 Cemaziyel ahir 1311 (6 Ocak 1894); 21/79, 24 Şaban 1311 (2 Mart 1894); 21/70, 22 Şaban 1311 (28 Şubat 1894); 21/84, 25 Şaban 1311 (3 Mart 1894); 69/51, 18 Cemaziyel ahir 1316 (3 Kasım 1898); 69/63, 20 Cemaziyel ahir 1316 (5 Kasım 1898).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde Evkāf, [İ.EV], 37/21, 11 Receb 1322 (21 Eylül 1904).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Serkurenâlık Evrakı [Y.PRK.SRN], 3/69, 7 Receb 1310 (25 Ocak 1893); 1/63, 22 Zilkaade 1299 (5 Ekim 1882); 1/58, 22 Receb 1299 (9 Haziran 1882).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Paris Sefareti [HR.SFR.4], 477/9, 1 Şubat 1893; 477/11, 12 Mart 1893.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Başkitabet Dairesi [Y.PRK.BŞK], 36/75, 16 Zilhicce 1311 (20 Haziran 1894); 24/104, 18 Cemaziyel ahir 1309 (19 Ocak 1892); 49/74, 25 Şaban 1314 (29 Ocak 1897); 43/28, 3 Rebiül ahir 1313 (13 Ekim 1895); 78/52, 25 Safer 1326 (29 Mart 1908); 18/31, 29 Şevval 1307 (18 Haziran 1890); 9/70, 18 Zilkaade 1302 (29 Ağustos 1885); 69/13, 2 Muharrem 1321 (31 Mart 1903).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Eyâlât-ı Mümtâze Girid [İ.MTZ.GR], 28/1031, 29 Muharrem 1312 (2 Ağustos 1894); 28/1032, 30 Muharrem 1312 (3 Ağustos 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik [Y.PRK.EŞA], 6/92, 11 Zilhicce 1304 (31 Ağustos 1887); 8/20, 29 Zilhicce 1305 (6 Eylül 1888); 34/19 2 Receb 1317 (6 Kasım 1899); 31/62, 9 Cemaziyel evvel 1316 (25 Eylül 1898); 42/21, 4 Zilhicce 1320 (4 Mart 1903); 48/60, 21 Zilkaade 1323 (17 Ocak 1906); 46/35, 26 Cemaziyel evvel 1322 (8 Ağustos 1904); 40/35, 11 Safer 1320 (20 Mayıs 1902); 14/39, 10 Muharrem 1309 (16 Ağustos 1891); 51/67, 15 Zilkaade 1325 (20 Aralık 1907); 48/23, 30 Ramazan 1323 (28 Kasım 1905); 11/80, 29 Zilhicce 1307 (16 Ağustos 1890); 22/15, 23 Muharrem 1313 (16 Temmuz 1895); 40/62, 22 Rebiül evvel 1320 (29 Haziran 1902); 4/76, 12 Zilhicce 1302 (22 Eylül 1885); 6/59, 23 Receb 1304 (17 Nisan 1887); 6/48, 13 Cemaziyel ahir 1304 (9 Mart 1887); 6/40, 29 Cemaziyel evvel 1304 (23 Şubat 1887); 7/44, 27 Cemaziyel evvel 1305 (10 Şubat 1888); 15/68, 7 Ramazan 1309 (5 Nisan 1892); 2/60, 23 Cemaziyel evvel 1298 (23 Nisan 1881); 4 /54, 14 Rebiül evvel 1302 (1 Ocak 1885); 6/41, 29 Cemaziyel evvel 1304 (23 Şubat 1887); 38/45, 26 Safer 1319 (14 Haziran 1901); 47/85, 16 Rebiül ahir 1323 (20 Haziran 1905); 24/15, 16 Şevval 1313 (31 Mart 1896); 5/43, 30 Ramazan 1303 (2 Temmuz 1886); 36/38, 26 Rebiül ahir 1318 (23 Ağustos 1900); 11/98, 24 Muharrem 1308 (9 Eylül 1890); 12/16, 27 Safer 1308 (12 Ekim 1890).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Eyâlet-i Mümtâze Yunanistan [İ.MTZ. (01)], 18/719, 12 Şaban 1305 (24 Nisan 1888); 18/721, 17 Şaban 1305 (29 Nisan 1888).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Eyâlet-i Mümtâze, Bulgaristan İrâde [İ.MTZ. (04)], 15/881, 8 Zilkaade 1307 (26 Haziran 1890); 17/1128, 1 Safer 1313 (24 Temmuz 1895); 9/374, 22 Receb 1301 (18 Mayıs 1884).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Eyâlet-i Mümtâze, Mısır İrâde [İ.MTZ. (05)], 22/1005, 1 Receb 1299 (19 Mayıs 1882); 22/1039, 8 Ramazan 1299 (24 Temmuz 1882); 22/1013, 16 Receb 1299 (3 Haziran 1882).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrade, Eyâlet-i Mümtâze Mısır Taltifat İrâde [İ.MTZ. (05)TAL], 5/330, 5 Receb 1313 (22 Aralık 1895); 6/374, 3 Zilkaade 1317 (5 Mart 1900).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze, Bulgaristan [A.}MTZ. (04)], 20/10, 29 Cemaziyel evvel 1303 (5 Mart 1886); 21/44, 12 Cemaziyel ahir 1304 (8 Mart 1887).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze, Girid [A.}MTZ.GR], 4/28, 18 Şevval 1313 (2 Nisan 1896).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Nâme-i Hümâyûn [Y.PRK.NMH], 4/75, 11 Zilkaade1307 (29 Haziran 1890); 6/26, 12 Safer 1312(15 Ağustos 1894); 6/26, 12 Safer 1312 (15 Ağustos 1894); 7/57, 5 Receb 1315 (30 Kasım 1897); 7/57, 5 Receb 1315 (30 Kasım 1897); 3/19, 14 Zilkaade 1302 (25 Ağustos 1885); 3/4, 30 Rebiül evvel 1302 (17 Ocak 1885); 9/1, 4 Şaban 1320 (6 Kasım 1902).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Posta ve Telgraf [Y.PRK.PT], 6/51, 27 Şevval 1307 (16 Haziran 1890); 14/106, 13 Safer 1315 (14 Temmuz 1897); 1/86, 30 Zilhicce 1298; 1/151, 30 Zilhicce 1299; 1/153, 30 Zilhicce 1299; 2/4, 8 Safer 1300 (19 Aralık 1882); 1/111, 29 Şaban 1299 (16 Temmuz 1882).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Maârif Nezareti [Y.PRK.MF], 2/9, 25 Rebiül ahir 1308 (8 Aralık 1890).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Maliye [İ.ML], 95/6, 16 Safer 1312 (19 Ağustos 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız, Esas Evrakı [Y.EE], Nr. 149/110, 23 Cemaziyel ahir 1317 (29 Ekim 1899); 15/155, 16 Cemaziyel ahir 1313 (4 Aralık 1895); 14/155, 14 Şevval 1300 (18 Ağustos 1883); 45/7, 16 Cemaziyel ahir 1308 (27 Ocak 1891); 15/63, 29 Zilhicce 1317 (30 Nisan 1900); 124/31, 29 Cemaziyel ahir 1299 (18 Mayıs 1882); 126/27, 27 Ramazan 1303 (29 Haziran 1886); 128/107, 6 Rebiül ahir 1327 (27 Nisan 1909); 13/17, 12 Rebiül ahir 1318 (9 Ağustos 1900); 13/14, 29 Zilhicce 1316 (10 Mayıs 1899).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Esas Evrakı, Kâmil Paşa [Y.EE.KP], 43/4252, 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923); 2/193, 17 Zilhicce 1305 (25 Ağustos 1888).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Şûrâ-yı Devlet [ŞD], 2707/2, 8 Receb 1318 (1 Kasım 1900); 2763/23, 13 Şevval 1326 (8 Kasım 1908); 2749/29, 11 Şaban 1323 (11 Ekim 1905); 990/6, 29 Zilhicce 1318 (19 Nisan 1901); 2683/48, 6 Rebiül ahir 1316 (24 Ağustos 1898); 3092/57, 27 Rebiül ahir 1330 (15 Nisan 1912); 3102/65,

20 Cemaziyel evvel 1330 (7 Mayıs 1912); 3191/15, 8 Cemaziyel evvel 1309 (10 Aralık 1891); 2396/27, 12 Safer 1289 (20 Mayıs 1872); 3195/136, 11 Receb 1322 (21 Eylül 1904); 1103/37, 11 Safer 1312 (14 Ağustos 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Maarif Nezâreti, Mektubî Kalemi [MF.MKT], 53/56, 10 Safer 1295 (13 Şubat 1878); 21/146, 21 Şevval 1291 (1 Aralık 1874); 333/19, 6 Rebiül ahir 1314 (14 Eylül 1896); 148/33, 27 Muharrem 1310 (21 Ağustos 1892); 144/97, 8 Zilhicce 1309 (4 Temmuz 1892); 197/55, 20 Şaban 1311 (26 Şubat 1894); 349/15, 29 Şaban 1314 (2 Şubat 1897); 350/13, 13 Ramazan 1314 (15 Şubat 1897); 250/28, 19 Şaban 1312 (15 Şubat 1895); 345/47, 26 Receb 1314 (31 Aralık 1896); 165/15, 9 Ramazan 1310 (27 Mart 1893); 156/91, 27 Cemaziyel evvel 1310 (17 Aralık 1892); 167/9, 15 Şevval 1310 (2 Mayıs 1893); 171/2, 23 Zilkaade 1310 (8 Haziran 1893); 175/47, 3 Muharrem 1311 (17 Temmuz 1893); 165/15, 9 Ramazan 1310 (27 Mart 1893); 879/10, 2 Receb 1323 (2 Eylül 1905); 759/35, 10 Zilkaade 1321 (28 Ocak 1904); 1078/31, 19 Ramazan 1326 (15 Ekim 1908); 269/3, 22 Zilhicce 1312 (16 Haziran 1895); 5/167, 4 Şaban 1289 (7 Ekim 1872).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Maârif Nezâreti, Tedrîsât-ı İbtidâiye Kalemi [MF.İBT], 1/33, 15 Muharrem 1289 (25 Mart 1872).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Meclis-i Vükelâ [MV], 53/1, 12 Şaban 1307 (3 Nisan 1890); 29/41, 17 Cemaziyel ahir 1305 (1 Mart 1888); 121/33, 9 Şevval 1326 (4 Kasım 1908); 261/88, 2 Zilhicce 1338 (17 Ağustos 1920); 118/81, 7 Rebiül evvel 1326 (9 Nisan 1908); 225/80, 14 Safer 1302 (3 Aralık 1884); 2/7, 21 Cemaziyel evvel 1302 (8 Mart 1885); 52/33, 24 Receb 1307 (16 Mart 1890); 27/57, 27 Rebiülahir 1305 (12 Ocak 1888); 26/78, 29 Rebiül evvel 1305 (15 Aralık 1887); 1/33, 28 Rebiül ahir 1302 (14 Şubat 1885); 81/22, 27 Safer 1312 (30 Ağustos 1894); 98/104, 6 Zilkaade 1317 (8 Mart 1900); 63/18, 23 Receb 1308 (4 Mart 1891); 79/29, 15 Şaban 1311 (21 Şubat 1894); 63/49, 4 Şaban 1308 (15 Mart 1891); 223/8, 9 Cemaziyel evvel 1340 (8 Ocak 1922); 222/97, 13 Safer 1340 (16 Ekim 1922); 233/63, 11 Rebiül evvel 1332 (7 Şubat 1914); 245/110, 12 Muharrem 1335 (8 Kasım 1916).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Meclis-i Mahsûs [İ.MMS], 134/5738, 3 Zilkaade 1305 (12 Temmuz 1888); 34/1399, 29 Şevval 1283 (6 Mart 1867); 79/3437, 26 Muharrem 1302 (15 Kasım 1884); 108/4629, 11 Rebiül ahir 1307 (5 Aralık 1889); 95/4020, 4 Rebiül ahir 1305 (20 Aralık 1887); 95/4024, 8 Cemaziyel evvel 1305 (22 Ocak 1888); 127/5423, 12 Rebiül evvel 1309 (16 Ekim 1891).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Hazine-i Hassa [Y.PRK.HH], 28/72, 23 Cemaziyel evvel 1313 (11 Kasım 1895); 21/11, 3 Receb 1306 (5 Mart 1889).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Askerî [Y.PRK.ASK], 147/4, 13 Şaban 1316 (27 Aralık 1898); 147/18, 3 Ramazan 1316 (15 Ocak 1899); 157/72, 11 Ramazan 1317 (13 Ocak 1900); 255/34, 1 Rebiül evvel 1326 (3 Nisan 1908); 161/48, 28 Muharrem 1318 (28 Mayıs 1900).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Sadâret [Y.PRK.A], 4/1, 2 Safer 1302 (21 Kasım 1884); 3/11, 5 Cemaziyel evvel 1298 (5 Nisan1881).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri [Y.PRK.SGE], 1/90, 29 Zilhicce 1299 (11 Kasım 1882). **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dâiresi [Y.PRK. MYD],** 2/92, 29 Zilhicce 1300 (31 Ekim 1883); 3/79, 29 Zilhicce 1301 (20 Ekim 1884); 2/35, 21 Receb 1299 (8 Haziran 1882); 6/18, 22 Cemaziyel evvel 1304 (16 Şubat 1887). **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Askerî [İ.AS],** 71/14, 24 Rebiülevvel 1326 (26 Nisan 1908); 9/38, 20 Safer 1312 (23 Ağustos 1894); 9/50, 4 Rebiül evvel 1312 (5 Eylül 1894); 24/3, 10 Şevval 1315 (4 Mart 1898). **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Harbiye [İ.HB],** 74/24, 15 Muharrem 1329 (16 Ocak 1911); İ.HB, Nr. 142/24, 5 Zilkaade 1331 (6 Ekim 1913); 142/35, 8 Zilkaade 1331 (9 Ekim 1913); 181/37, 24 Rebiül ahir 1334 (29 Şubat 1916). **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Şehremâneti [Y.PRK.ŞH],** 7/86, 26 Zilhicce 1314 (28 Mayıs 1897). **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Hukuk Kısmı [HR.H],** 118/68, 6 Kasım 1900.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, İstanbul Murahhaslığı [HR.İM], 174/55, 31 Ocak 1926; 188/53, 29 Mayıs 1926; 18/138, 8 Mayıs 1923.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Mektubî Kalemi, [A.}MKT], 187/28, 8 Cemaziyel evvel 1265 (1 Nisan 1849); 224/7, 24 Şevval 1265 (12 Eylül 1849).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Sadâret Mektubî Kalemi, Mühimme Odası [A.}MKT.MHM], 550/14, 7 Safer 1324 (2 Nisan 1906); 376/61, 7 Zilkaade

1283 (13 Mart 1867); 571/34, 28 Şevval 1312 (24 Nisan 1895); 497/86, 11 Şevval 1305 (21 Haziran 1888).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Siyasi [HR.SYS], 40/36, 5 Ekim 1900; 1858/22, 5 Ağustos 1908; 2162/5, 2 Temmuz 1915; 2451/36, 21 Nisan 1918; 71/65, 23 Ocak 1892; 405/4, 4 Ocak 1882; 967/22, 31 Mayıs 1884; 967/23, 1 Haziran 1884; 1008/58, 31 Mayıs 1884; 910/3, 22 Ekim 1884; 910/5, 24 Ekim 1884; 910/20, 17 Kasım 1884; 910/14, 11 Kasım 1884; 910/1, 11 Ekim 1884; 910/3, 22 Ekim 1884; 910/15, 13 Kasım 1884; 405/8, 1 Mart 1886; 910/74, 15 Aralık 1885; 405/15, 26 Kasım 1887; 405/17, 14 Aralık 1887; 405/17, 14 Aralık 1887; 405/15, 26 Kasım 1887; 405/21, 12 Ocak 1892; 405/11, 5 Ekim 1887; 405/12, 7 Ekim 1887; 994/115, 21 Kasım 1890; 405/3, 14 Şubat 1906; 1379/49, 5 Mart 1906; 405/28, 2 Ağustos 1895; 405/7, 1 Mart 1886; 966/49, 20 Ocak 1883; 997/16, 10 Ocak 1885; 997/24, 25 Ocak 1885; 998/47, 9 Şubat 1885; 968/51, 15 Mart 1885; 968/10, 25 Şubat 1885; 998/58, 14 Şubat 1885; 62/31, 28 Ocak 1894; 1845/18, 15 Eylül 1894; 1845/3, 16 Haziran 1892; 1845/69, 31 Mart 1897; 31/46, 21 Haziran 1895.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Petersburg Sefâreti [HR.SFR.1], 1/94, 23 Nisan 1859.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Londra Sefâreti [HR.SFR.3], 302/7, 26 Ocak 1884; 302/17, 12 Şubat 1884; 302/16, 12 Şubat 1884; 367/16, 10 Mart 1890; 580/10, 16 Mayıs 1907; 704/101, 15 Ekim 1914; 670/6, 2 Ağustos 1912; 670/4, 6 Haziran 1912; 590/40, 22 Haziran 1908; 664/43, 28 Kasım 1912; 704/73, 15 Ocak 1914.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Paris Sefâreti, [HR.SFR.4] 976/61, 31 Temmuz 1922; 976/9, 2 Mart 1921.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Sofya Sefâreti [HR.SFR.04], 378/87, 1 Ağustos 1912; 866/94, 25 Eylül 1912; 867/1, 29 Eylül 1912.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Hukuk Müşavirliği İstişare Odası [HR.HMŞ.İŞO], 236/88, 16 Nisan 1338 (16 Nisan 1922); 236/15, 6 Haziran 1338 (6 Haziran 1922); 236/46, 8 Ağustos 1338 (8 Ağustos 1922); 135/44, 14 Mart 1338 (14 Mart 1922); 236/26, 22 Mart 1338 (22 Mart 1922).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâdeler, Dosya Usulü İrâdeler [İ.DUİT], 49/114, 2 Cemaziyel evvel 1337 (3 Şubat 1919); 72/107, 13 Şaban 1338 (2 Mayıs 1920); 72/109, 16 Rebiülahir 1338 (8 Ocak 1920); 50/4, 3 Zilhicce 1338 (18 Ağustos 1920); 50/41, 23 Cemaziyel evvel 1340 (22 Ocak 1922); 1/16, 23 Şevval 1340 (19 Haziran 1922); 115/10, 17 Cemaziyel evvel 1339 (27 Ocak 1921); 119/105, 12 Muharrem 1339 (26 Eylül 1920).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Perakende, Umum [Y.PRK.UM], 49/69, 28 Ramazan 1317 (30 Ocak 1900); 9/15, 27 Zilkaade 1303 (27 Ağustos 1886); 17/76, 22 Zilkaade 1307 (10 Temmuz 1890).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, Sofya Sefâreti [HR.SFR.04], 866/93, 25 Eylül 1912.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Hariciye, İdâre Kalemi [HR.İD], 453/51, 27 Nisan 1898; 1221/1, 26 Şubat 1887; 1222/52, 27 Ağustos 1892; 2114/68, 18 Nisan 1898; 2090/62, 27 Nisan 1905; 2115/21, 21 Mart 1904; 2115/13, 16 Haziran 1903; 2115/22, 28 Mart 1904; 2116/50, 28 Mayıs 1894; 2066/6, 20 Nisan 1903; 2114/67, 7 Mart 1898; 2115/7, 21 Şubat 1903; 2066/5, 7 Nisan 1903; 2066/7, 4 Temmuz 1907; 2065/83, 4 Mart 1894); 2065/79, 17 Şubat 1894; 2065/108, 2 Nisan 1894; 2091/5, 8 Ekim 1908; 2065/75, 5 Şubat 1894.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Maârif [İ.MF], 2/61, 8 Cemaziyel ahir 1312 (7 Aralık 1894); 2/38, 2 Zilhicce 1311 (6 Haziran 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Maliye Nezareti, Emlak-ı Emiriyye Müdüriyyeti, [ML.EEM], 589/57, 4 Mart 1323 (17 Mart 1907); 488/62, 24 Teşrini Sani 1320 (7Aralık 1904); 597/119, 30 Nisan 1323 (13 Mayıs 1907).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Muallim Cevdet, Hariciye [C.HR], 10/458, 23 Rebiül evvel 1260 (12 Nisan 1844).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. İrâde, Sıhhiye [İ.SH], 2/37, 1 Ramazan 1314 (3 Şubat 1897); 4/16, 18 Receb 1321 (10 Ekim 1903); 4/34, 19 Receb 1322 (29 Eylül 1904); 4/42, 18 Receb 1323 (18 Eylül 1905); 1/13, 10 Receb 1310 (28 Ocak 1893); 1/28, 4 Receb 1311 (11 Ocak 1894); 1/31, 13 Ramazan 1311 (20 Mart 1894).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dahiliye, İdâre-i Umumiyye [DH.İ.UM], 16/1, 29 Ramazan 1338 (16 Haziran 1920).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dahiliye, İdâre-i Umumiyye [DH.İ.UM.EK], 64/39, 8 Safer 1341 (30 Eylül 1922).
Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Dahiliye, Şifre Kalemi [DH.ŞFR], 292/57, 2 Eylül 1318 (15 Eylül 1902).

II. ARAŞTIRMA ESERLERİ

ABDİ Zhaleh, *Afrika'nın Kısa Tarihi,* Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Huriye Yıldırım Çınar (Ed.) *Afrika Politikası: 21. Yüzyılda Güvenlik, Refah ve Demokrasi Arayışı,* (ss. 3-16) Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul 2017.

AKYILDIZ Ali, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme,* İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

_____, "Tercüme Odası", *DİA,* İstanbul 2011, C. XL, s. 504-506.

AKYILMAZ Gül, "III. Selim'in Dış Politika Anlayışı ve Diplomasi Reformu Çerçevesinde Batılılaşma Siyaseti", *Türkler,* Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002. C. XII, s. 660-670.

ARIKAN Mustafa, "Keçecizade İzzet Fuat Paşa Biyografisi'ne Katkı, Beş Yıl Sonra Doğmak Üç Yıl Önce Ölmek", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı,* C. 17, Sayı 27, Güz 2019, ss. 335- 371.

ARMAOĞLU Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980),* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1983.

ARSLANYÜREK Yaşar, *Osmanlı Devleti'nde Mesleki ve Teknik Okullar (1876-1908),* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2015.

AYANOĞLU Zeynep Nur, Nazım Dikbaş (Çev.), Sefarad Güzergahları: Arşivler, Nesneler ve ABD'de Osmanlı Yahudilerinin Tarihi, Devın E. Naar, "*Seattle'daki Sefarad Yahudileri Arasında Mevcut ve Silinen Osmanlı İzleri"*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2021

AYAR Mesut, "XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları", İbrahim Başağaoğlu, Ahmet Uçar, Osman Doğan (Ed.), *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele,* (ss.79-112) Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2015.

Ayastefanos Mukaddemat-ı Sulhiyye ve Berlin Muahedenamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul 1296.

AYBAR Ömür, "Nureddin Ferruh ve Şafak Sadaları Üzerine Bir İnceleme", *Turkish Studies,* Volume 8/4 Spring 2013, p. 213-222.

AYDIN Mahir, *Osmanlı Eyaletinden Üçüncü Bulgar Çarlığı'na,* Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

_____, "Doğu Rumeli Vilayeti", *Osmanlı,* C. II, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

AYDIN Mithat, *Balkanlarda İsyan; Osmanlı-İngiliz Rekabeti, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'daki Ayaklanmalar (1875-1876),* Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

BERKES Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* Ahmet Kuyaş, (Yay. Haz.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Berlin Kongresi Protokollerinin Tercümesidir, Matbaa-i Amire, İstanbul 1298.

BEYDİLLİ Kemal, "II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları,* C. IX, Sayı: IX, İstanbul 1989, ss. 77-99.

_____ , "İspanya", *DİA,* İstanbul 2001, C. XXIII, ss. 162-170.

BİRİNCİ Ali, "Mehmed Şerif Paşa", *DİA,* C. XXXIX, İstanbul 2010, ss. 1-2.

BOSTAN İdris, "İnebahtı Deniz Savaşı", *DİA,* C. XXII, İstanbul 2000, s. 287-289.

CAN Mustafa, *Sultanın Kapısında: Kudret-Heybet-Adalet (Osmanlı Devleti'nde Yabancı Elçiler),* Gazi Kitabevi, Ankara 2019.

CERAN İsmail, *Fas Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

ÇAKIR Hamza, *Osmanlıda Basın-İktidar İlişkileri (Azınlık Basını, Türkçe Basın ve Dış Basın),* Siyasal Kitabevi, Ankara 2002.

ÇAKMAK Aydın, *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

ÇAYCI Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

ÇİNAR Ebubekir, *XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Meslekî ve Teknik Eğitim,* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007.

DEMİREL Fatma, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür,* Bağlam Yayınları, İstanbul 2007.

DEMİRKOL Gökhan, Tanzimat Mizahının Sonu: 1877 Matbuat Kanunu Tartışmaları ve Osmanlı'da Mizah Dergilerinin Kapanması, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt : 9, Sayı: 2, 2 Aralık 2016, ss. 686-710.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat,* Aydın Sami Güneyçal (Yay. Haz.), Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Hâriciyye Nezâret-i Celîlesinin Sâlnâmesidir, Ahmed Nezih Galitekin (Yay. Haz.), İşaret Yayınları, C. II, İstanbul 2003.

ENGİNÜN İnci, "Abdülhak Hâmid Tarhan", *DİA,* İstanbul 1988, C. I, ss. 207-210.

ER Turgut, *(Arşiv Belgeleri Isığında) Türkiye'de Sansür (1938-1945),* Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

EYİCE Semavi, "Elçi Hanı", *DİA,* İstanbul 1995, C. XI, ss. 15-18.

GENCER Ali İhsan, "Berlin Antlaşması", *DİA,* İstanbul 1992, C. V, ss.516-517.

_____, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA,* İstanbul 1991, C. IV, ss. 225.

GÖRGÜN Hilal, "Mısır", *DİA,* Ankara 2004, C. XXIX, ss. 569-575.

GÜNCE Şuheda, Osmanlı Devleti'nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (OSMED),* Cilt 6, Sayı 10, Nisan 2020 ss. 101-114.

GÜNEL Kamil, *Coğrafya'nın Siyasal Gücü,* Çantay Kitabevi, İstanbul 1997.

İNUĞUR M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi,* Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1982.

İPEK Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler,* Serander Yayınları, Trabzon 2006.

_____, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890),* TTK Yayınları, Ankara 1994.

İPŞİRLİ Mehmet, "Elçi" *DİA,* İstanbul 1995, C. XI, ss. 3-15.

İSKİT Temel, *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

KARCI Erol, *Osmanlı Hükûmetleri'nin Sağlık Politikaları (1908-1914),* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Tokat 2017.

KAŞTAN Yüksel, *"Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye Cumhuriyeti; Kuzey Afrika (Cezayir, Fas, Tunus) İlişkileri",* Ayşenur Şenel, Şükrü Çavuş (Haz.), *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu,* (ss. 333-372), TTK Yayınları, Ankara 2020.

KAVAS Ahmet, "Sömürgecilik", *DİA,* C. XXXVII, İstanbul 2009, ss. 394-397.

KERMAN Zeynep, *Sami Paşazade Sezai,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.

KILIÇ Musa, *Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

KINLI Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi,* İmge Kitabevi, Ankara 2006.

KIZILTOPRAK Süleyman, *Mısır'da İngiliz İşgali*: *Osmanlı'nın Diplomasi Savaşı (1882-1887),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

KİHTİR Tuğrul, *Balkanların Osmanlı Tarihi,* İnkılap Kitabevi, İstanbul 2015.

KOCABAŞ Süleyman, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı,* Vatan Yayınları, İstanbul 1992.

KOCAHANOĞLU Osmanlı Selim (Haz.), *Abdülhamit Devrinde Hafiyelik ve Sansür,* Temel Yayınları, İstanbul 1999.

KOLOĞLU Orhan, *Balkanlar,* Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

_____, *Abdülhamit Gerçeği,* Eylül Yayınları, İstanbul 2002.

_____, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,* Pozitif Yayınları, İstanbul 2006.

KÖPRÜLÜ Orhan F., "Keçecizâde Fuad Paşa", *DİA,* İstanbul 1996, C. XIII, ss. 202-205.

KUDRET Cevdet, *Abdülhamit Devrinde Sansür,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1977.

KUNERALP Sinan, "Bir Osmanlı Diplomatı: Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)", *Belleten,* C. XXXIV, Temmuz 1970, S. 135, ss. 421-435.

_____, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,* X-XIV/1-2, Ankara 1973-1975, ss. 161-176.

KÜTÜKOĞLU Mübahat S., "XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültür Araştırmaları,* XXVII, S. 1-2, Ankara 1989, ss. 199-231.

MARDİN Yusuf, *Abdülhak Hâmid'in Londra'sı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1976.

MERMER Kenan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Değişen Metafizik ve Edebiyat: Abdülhak Hâmid Tarhan Örneği,* İz Yayıncılık, İstanbul 2014.

Meşhur Adamlar [Elektronik Sürüm], Taha Toros Arşivi, ss. 815.

MİNAWİ Mostafa, *Osmanlılar ve Afrika Talanı: Sahra'dan Hicaz'a İmparatorluk ve Diplomasi,* Ayşen Gür (Çev.), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.

Nureddin Ferruh, *Şafak Sadaları,* Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1312 (1894).

_____, *Neşide-i Ruh,* Konstantiniyye 1317 (1899).

OĞUZ Süleyman, *Osmanlı Vilâyet İdâresi ve Doğu Rumeli Vilâyeti (1878-1885),* Cem Ofset Matbaacılık, İstanbul 1987.

ÖKSÜZ Melek, *Türk-İspanyol İlişkileri Çerçevesinde Ahmed Vasıf Efendi'nin İspanya Elçiliği (1787-1788),* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon 1998.

ÖZCAN Uğur, TEMİZER Abidin, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri,* Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2015.

ÖZDEMİR Hikmet, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

ÖZGER Yunus, "Mısır'ın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısına Dair II. Abdülhamit'e Sunulan Bir Layiha" *History Studies* (Ortadoğu Özel Sayısı), Samsun (2010), ss. 301-323.

ÖZKOÇ Özge, *Mısır'ın Uzun 19. Yüzyılı: Modernleşme, Merkezileşme ve Özerklik*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, C. I, III, İstanbul 1993.

RADO Şevket, *Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

SAATÇİ Meltem Begüm, "XIX. Yüzyıl Sonunda Makedonya Sorunu ve Makedonya'da Kurulan Örgütler", *Tükler,* Yeni Türkiye Yayınları, C. XIII, Ankara 2002, ss. 108-117.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umûmiyye, Matbaa-i Amire, İstanbul 1321(1903).

Sâlnâme-i Nezâret-i Umûr-ı Hâriciyye, Ahmed Nezih Galitekin (Yay. Haz.), İşaret Yayınları, C. III, İstanbul 2003.

SARIYILDIZ Gülden, *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914),* TTK Yayınları, Ankara 1996.

_____ , "Karantina", *DİA,* C. XXIV, İstanbul 2001, ss. 463-465.

SAVAŞ Ali İbrahim, *Osmanlı Diplomasisi,* 3F Yayınları, İstanbul 2007.

SÖYLEMEZOĞLU Galip Kemali, *Hariciye Nezaretinde Otuz Sene,* C. I, Şaka Matbaası, İstanbul 1949.

SÜREYYA Mehmed, *Sicill-i Osmanî,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, C. V, ss. 1495-1496.

ŞAKİROĞLU Mahmut H., "Balyos", *DİA,* C.V, İstanbul 1992, ss. 43-47.

ŞAHHÜSEYİNOĞLU H. Nedim, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür,* Ürün Yayınları, Ankara 2015.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî,* Dersaadet, 1317.

TANDOĞAN Muhammed, *Afrika'da Sömürgecilik ve Osmanlı Siyaseti (1800-1922),* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

TOKAY A.Gül, "Osmanlı-Bulgaristan İlişkileri: 1878-1908", *Osmanlı,* Yeni Türkiye Yayınları, C. II, Ankara 1999, ss. 319-328.

TOPAKTAŞ Hacer, "Osmanlı Diplomasisinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerinde Bazı Tespitler", *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Akademic Inquiries),* Volume:10, Issue:1, Year 2015, ss. 31-49.

_____, "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler", *Uluslararası İlişkiler,* C. 11, Sayı 43, Güz 2014, ss.105-125.

TOPUZ Hıfzı, *Kara Afrika,* Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.

TUĞLACI Pars, *Bulgaristan ve Türk Bulgar İlişkileri,* Cem Yayınevi, İstanbul 1984.

TUNCER Hüner, *Eski ve Yeni Diplomasi,* Ümit Yayıncılık, Ankara 2002.

_____, *Diplomasinin Evrimi: Gizli Diplomasiden Küresel Diplomasiye,* Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

TURAN Tufan, *Osmanlı Devleti-İspanya İlişkileri (1774-1876),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2013.

Türkiye Cumhuriyeti Madrid Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021, http://madrid.be.mfa.gov.tr/Mission/MissionChiefHistory

Türkiye Cumhuriyeti Madrid Büyükelçiliği, Erişim Tarihi: 2 Ağustos 2021, http://madrid.be.mfa.gov.tr/Mission/About

TZVETKOV Plamen S., "Türkler ve Slavlar ve Bulgarların Kökeni", Osman Karatay(Çev.) *Türkler,* C.II, Ankara 2002, ss. 599-605.

UNAT Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,* Bekir Sıtkı Baysal (Yay. Haz.), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1968.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. III, Ankara 1995.

_____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı,* TTK Yayınları, Ankara 1948.

YAŞAYANLAR İsmail, *Osmanlı Devleti'nde Kamu Sağlığının Kurumsallaşmasında Koleranın Etkisi,* Burcu Kurt, İsmail Yaşayanlar (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e,*

Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı, (ss. 2-24), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

YILMAZ Fehmi, *Osmanlı Tarih Sözlüğü,* Bilimevi Basın Yayın, İstanbul 2010.

ZIMONYI Istvan, "Bulgarlar ve Ogurlar", *Türkler,* Yeni Türkiye Yayınları, C. II, Ankara 2002, ss. 606-616.

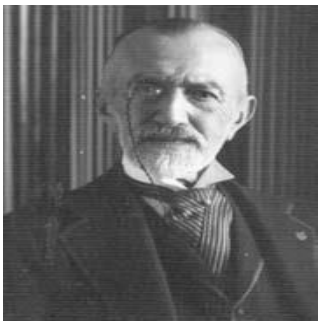
EKLER

EK-1: Madrid Büyükelçiliği Binası[757].

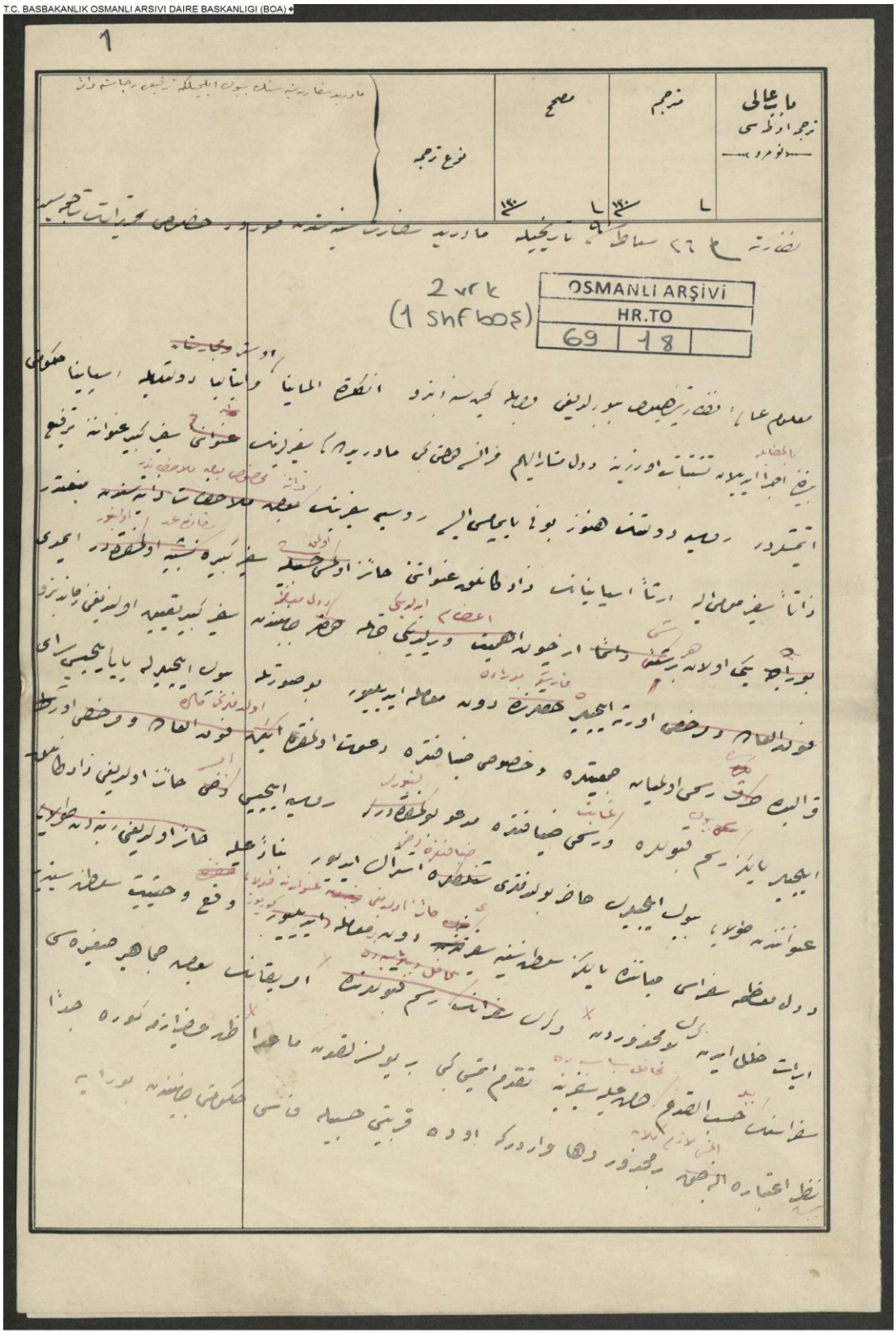

[757] Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi [BOA]. Yıldız Esas Evrakı, Kâmil Paşa [Y.EE.KP], Nr. 43/4252, 29 Zilhicce 1341 (12 Ağustos 1923).

EK-2: Madrid elçileri ve maslahatgüzarları

 Vicomte de Kerckhove (29 Eylül 1857-1860)	? Hüseyin Hüsnü Sermed Efendi (8 Eylül 1881-5 Ocak 1887)	 Turhan Hüsnü Paşa (5 Ocak 1887-19 Kasım 1894)
? Mehmed Feridun Bey (18 Kasım 1894-13 Ocak 1897)	? Necib Paşa (30 Ocak 1897-25 Aralık 1899)	 İzzet Fuad Paşa (20 Şubat 1900-6 Mart 1908)
 Abdülhak Hamit Tarhan (30 Mart 1908-2 Temmuz 1908)	? Ali İhsan Bey (15 Eylül 1908-30 Eylül 1909)	 Samipaşazade Sezai (30 Eylül 1909-29 Ocak 1921)
 Nureddin Ferruh Bey (2 Mayıs 1920)	? İbrahim Edhem Ragıb Bey (22 Ocak 1922-21 Ağustos 1922)	? Mekin Mukbil Bey (21 Ağustos 1922)

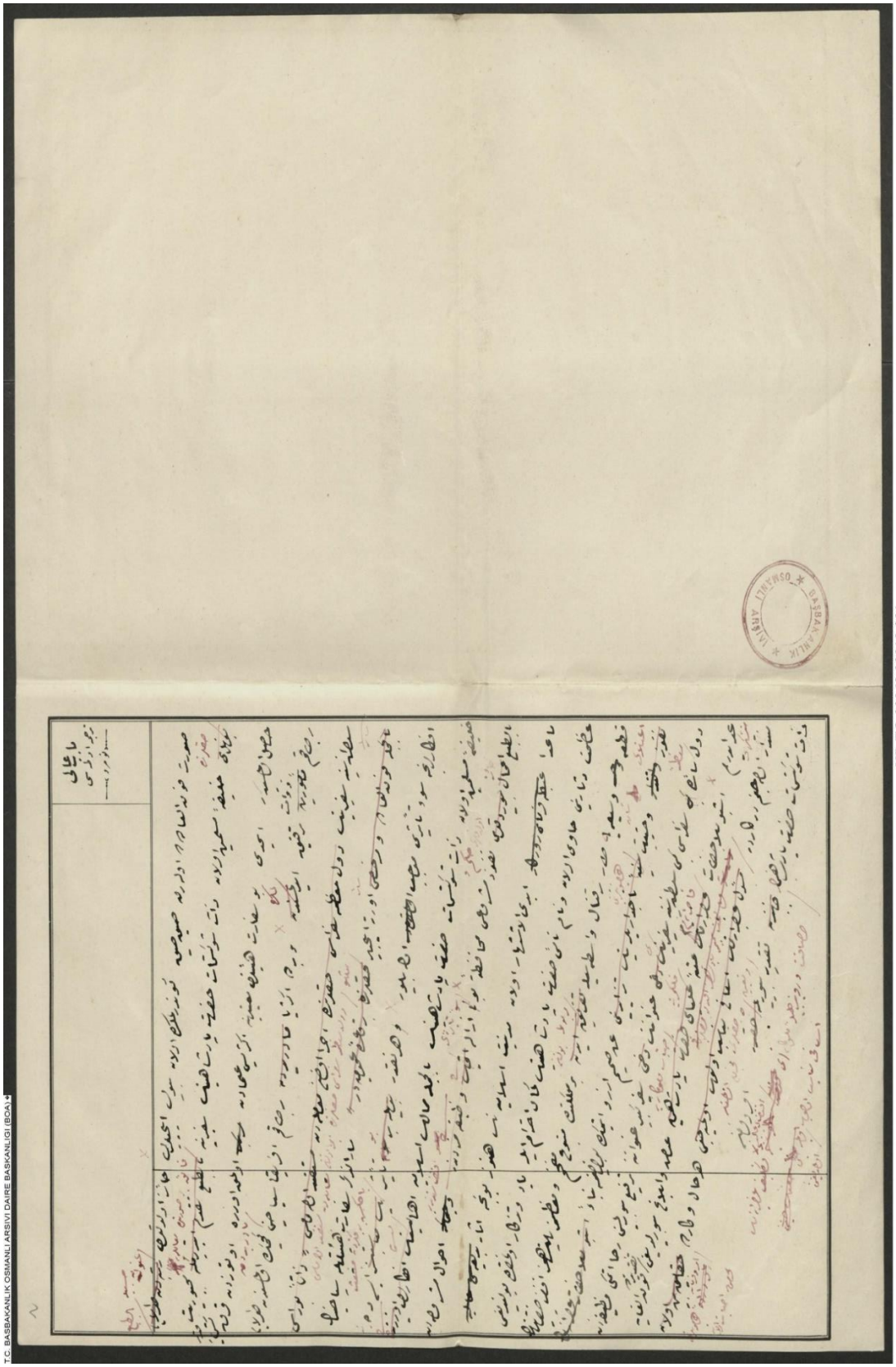
EK-3.1: Madrid Sefareti'nin büyükelçiliğe terfi talebi[758].

HR.TO.00069.00018.001

[758] BOA. HR.TO, Nr. 69/18, 26 Şubat 1890.

EK-3.2: Madrid Sefareti'nin büyükelçiliğe terfi talebi[759].

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
HR.TO.00069.00018.001

[759] BOA. HR.TO, Nr. 69/18, 26 Şubat 1890.

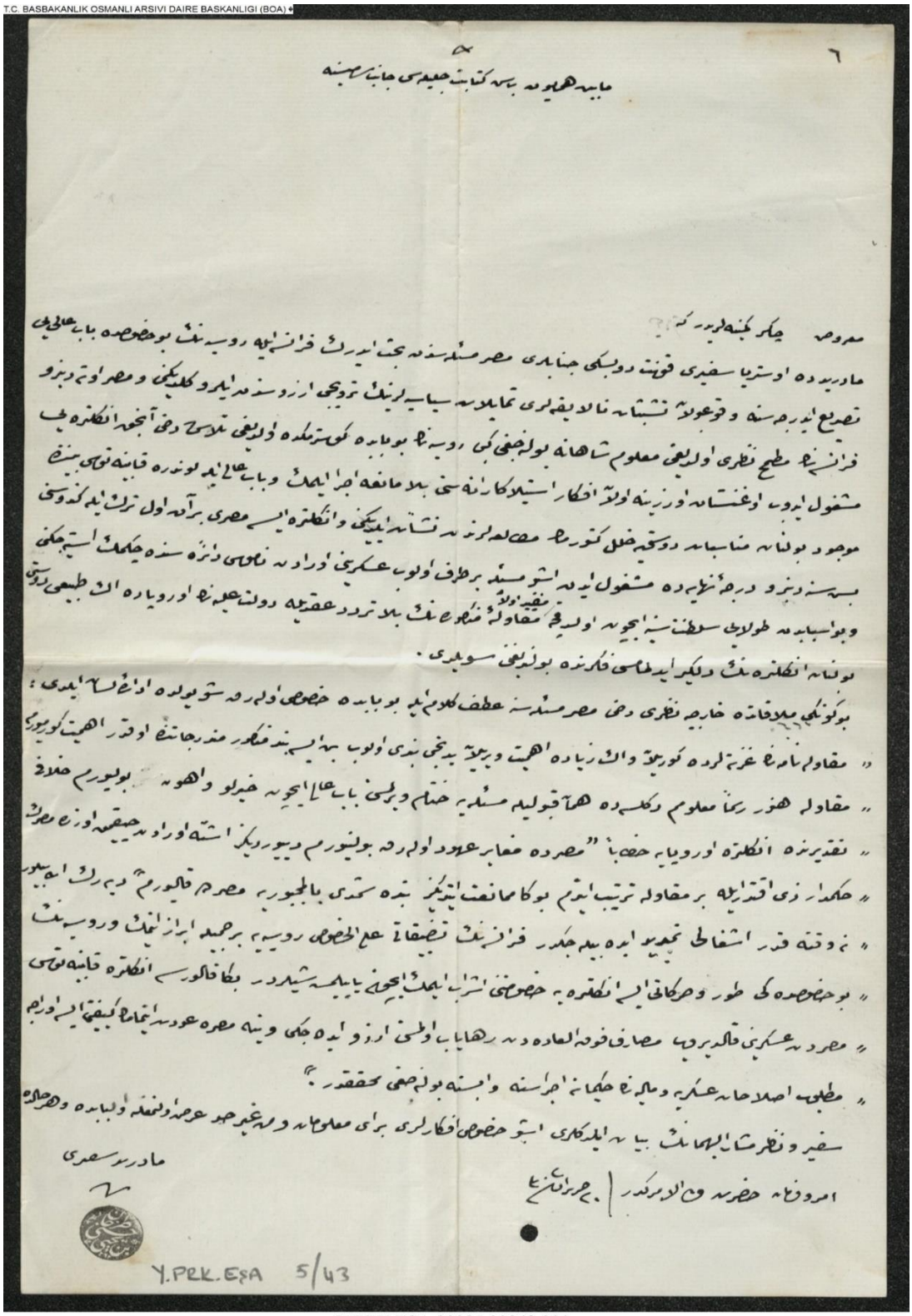
EK-4: Paris'te bulunan Marguis de Pratin'in Madrid Sefiri Turhan Bey'e göndermiş olduğu mektuplarda teşebbüslerinin iyi netice verdiği ve Revue Gazetesi'nde Türkler aleyhinde iyi hareket şartı koydurduğu[760].

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

Y.PRK.EŞA.00012.00016.001

[760] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 12/16, 27 Safer 1308 (12 Ekim 1890).

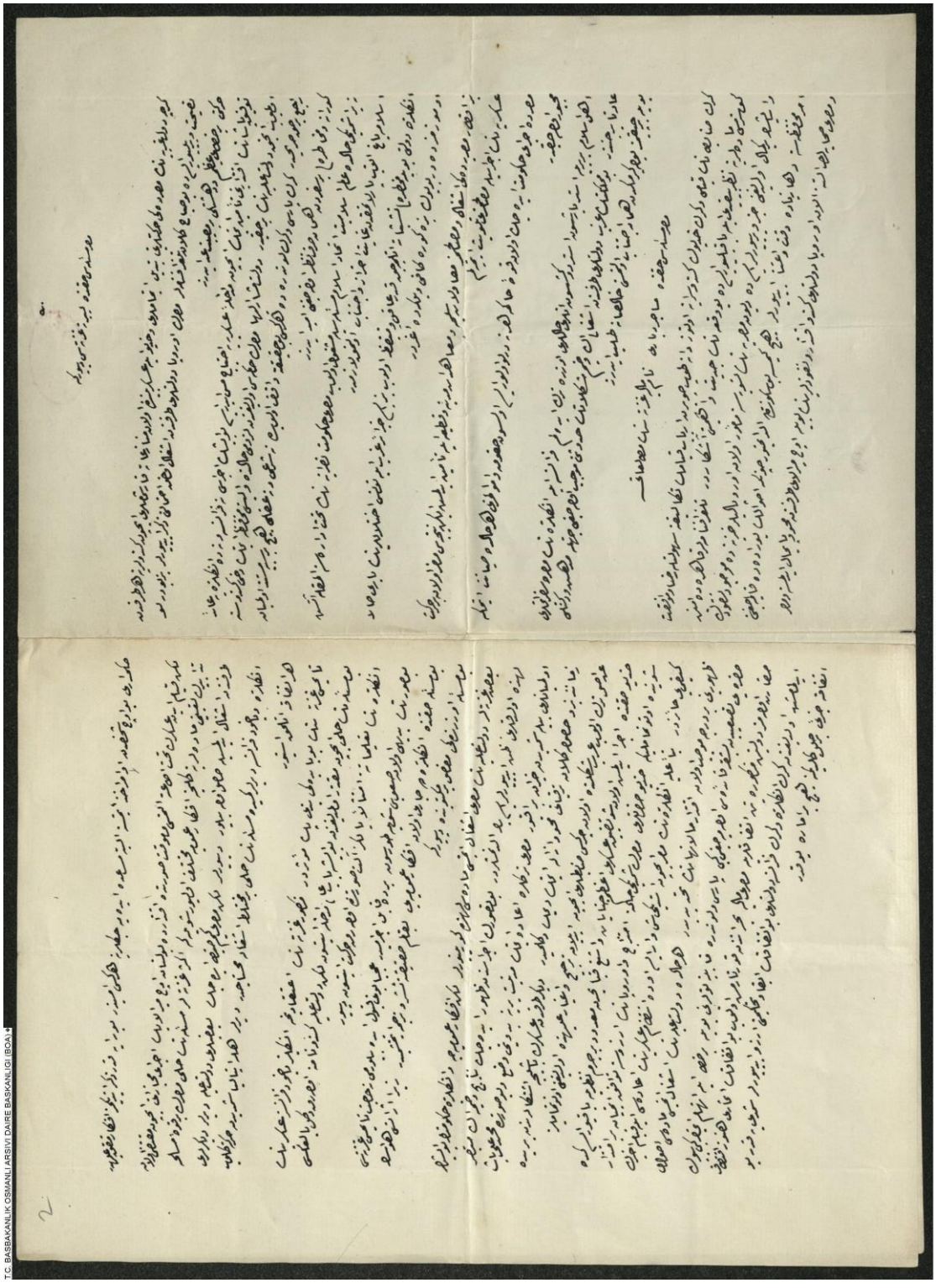
EK-5: Madrid Sefiri Hüsnü Turhan'ın, İspanya Hariciye Nazırı ile Avusturya'nın Madrid sefirinin Mısır meselesi hakkındaki görüşlerini takdimi[761].

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Y.PRK.EŞA.00005.00043.001

[761] BOA. Y.PRK.EŞA, Nr. 5/43, 30 Ramazan 1303 (2 Temmuz 1886).

EK-6: Düvel-i Garbi'nin Mısır'daki hareketlerini değiştirmeyip herşeye karışmaları, Mısır'ı işgal edebilecekleri, Osmanlı Devleti ve Abdülhamid hakkında Avrupa devletlerinin takip ettiği siyaset hakkında yabancı gazetelerde neşr olunan bendlerin tercümeleri[762].

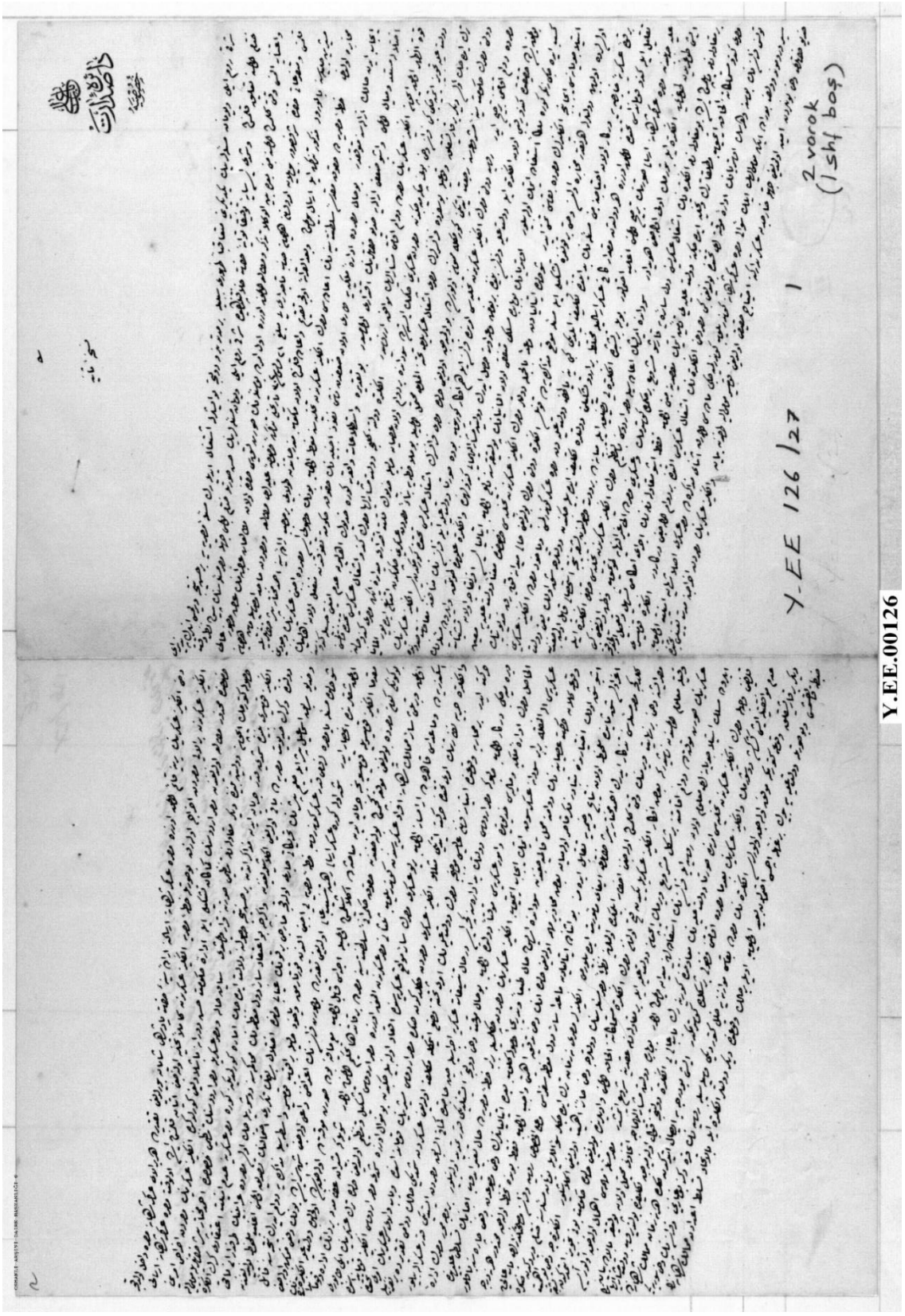

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI [BOA]

Y.PRK.MK.00001.00047.001

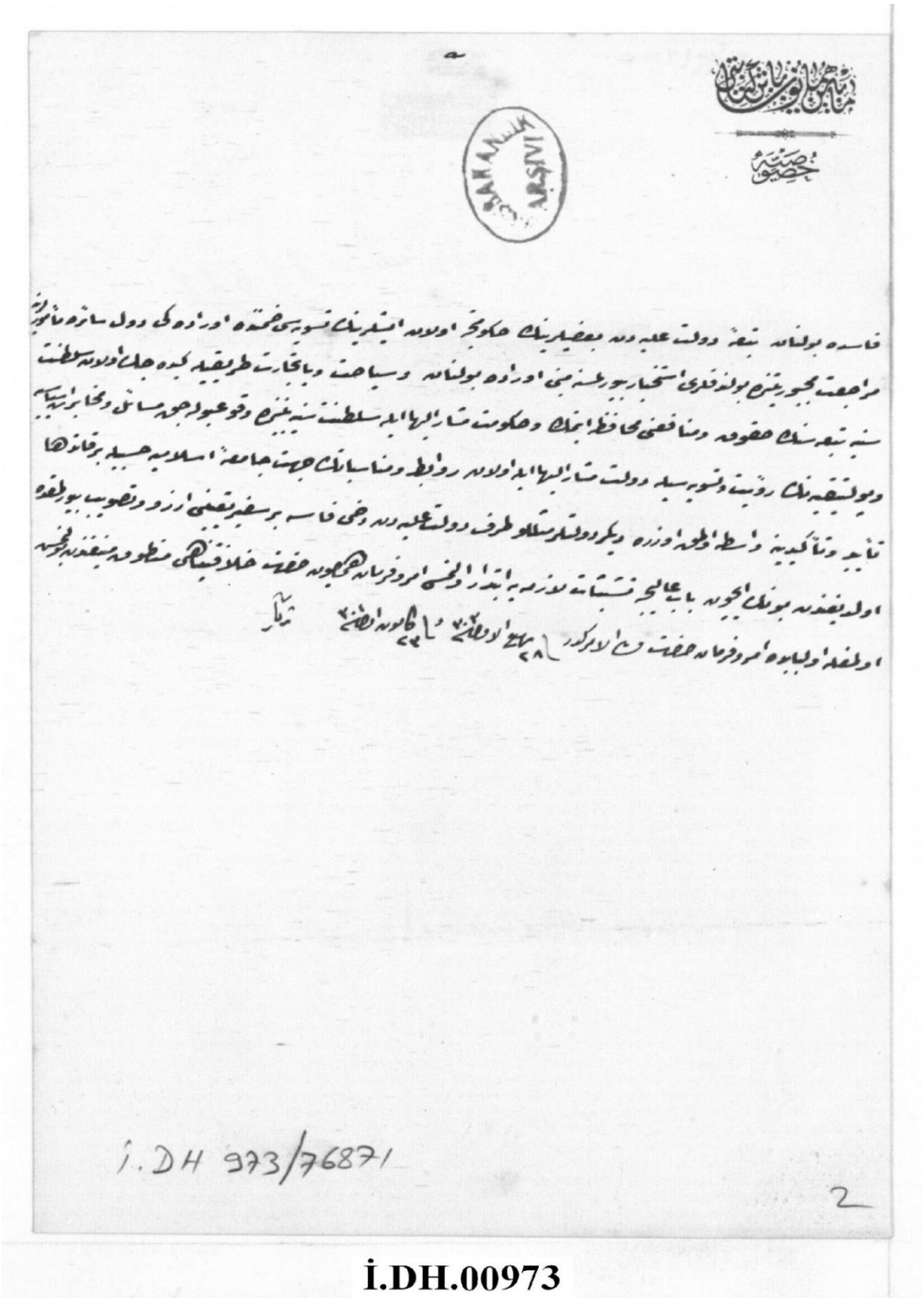
[762] BOA. Y. PRK.MK, Nr. 1/47, 29 Zilhicce 1298 (22 Kasım 1881).

EK-7: Mısır Meselesi hakkında Sadrazam Kamil Paşa'nın layihası mütalaası[763].

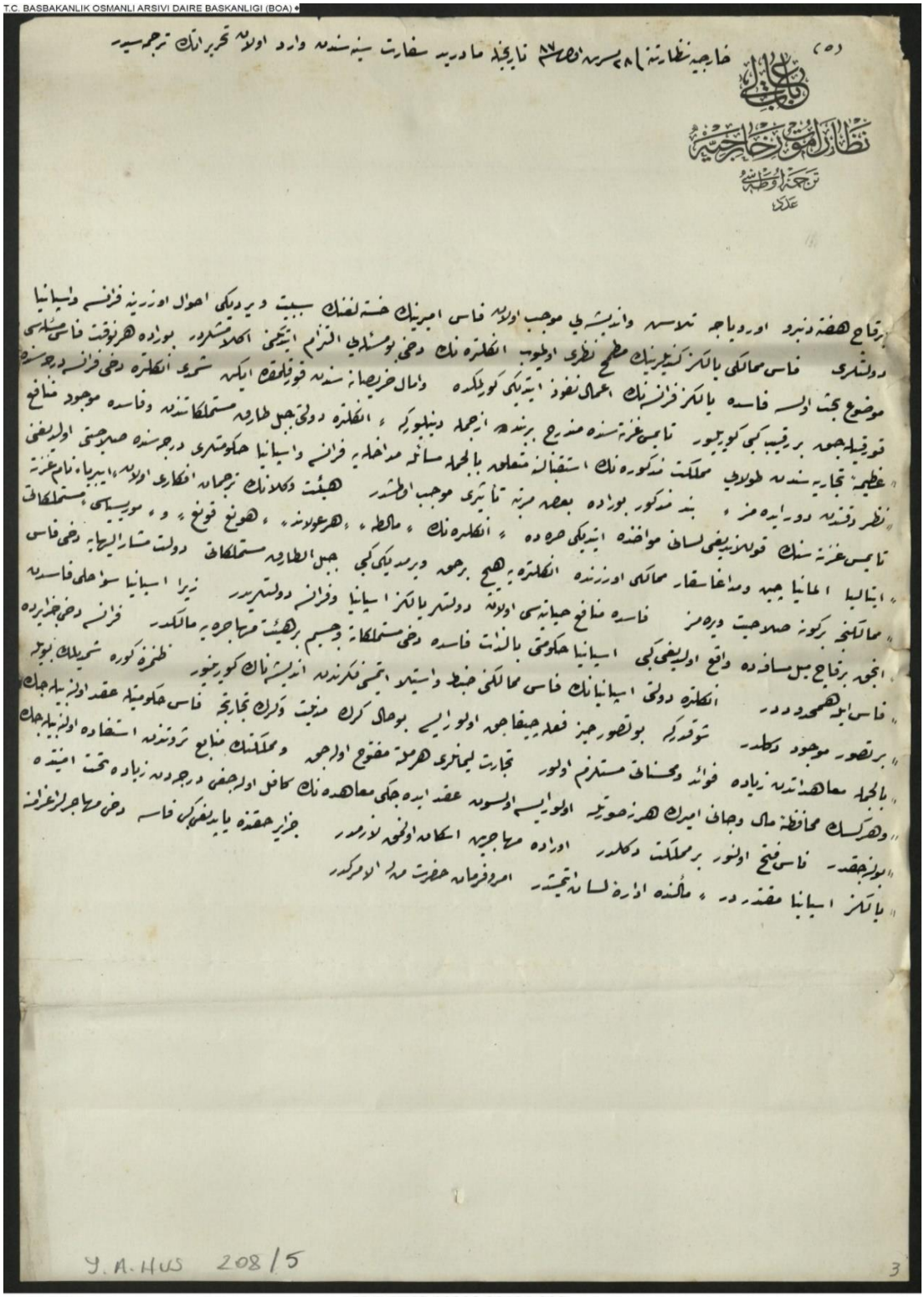
[763] BOA. Y.EE, Nr. 126/27, 27 Ramazan 1303 (29 Haziran 1886).

EK-8: Devlet-i aliyye tarafından Fas'a bir sefir tayini[764].

[764] BOA. İ.DH, Nr. 973/76871, 28 Rebiül evvel 1303 (4 Ocak 1886).

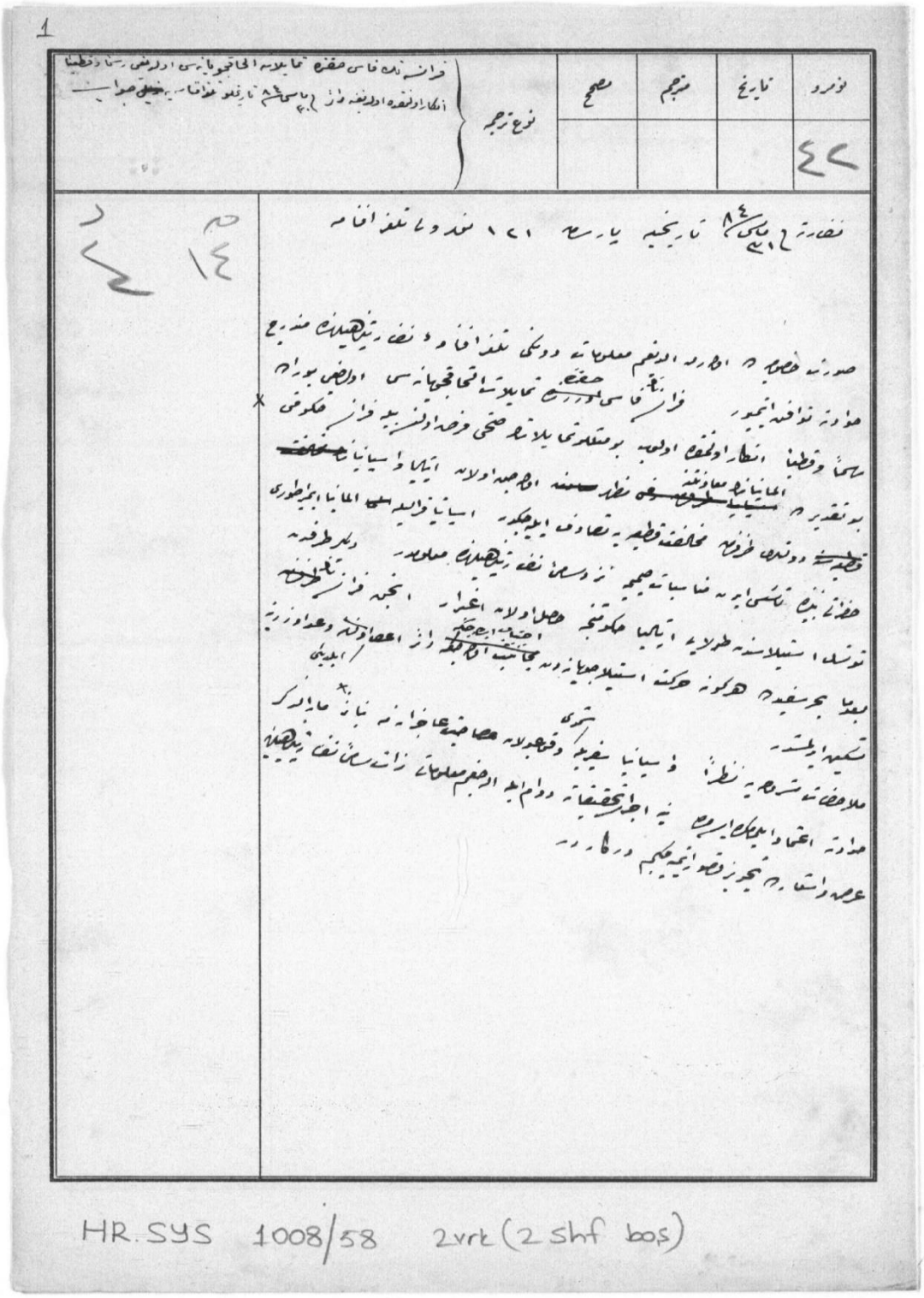
EK-9: Fransa ve İspanya devletlerinin Fas memalikinde gözü olduğu hakkında Times Gazetesi'nde neşrolunan makaleye mukabil, İspanya vükelasının tercüman-ı efkarı olan İberya Gazetesi'nin neşrettiği makale hakkında Madrid Sefareti'nin tahriratının takdimi[765].

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

Y.A.HUS.00208.00005.003

[765] BOA. Y.A.HUS, Nr. 208/5, 1 Rebiül evvel 1305 (17 Kasım 1887).

EK-10: Mısır: Fransa'nın Fas'ı ilhak etme temayülünde olduğunun resmen inkar edildiği, böyle bir ilhaka İtalya ve İspanya tarafından muhalefet edileceği, buna rağmen bu konuda tahkikata devam edileceği[766].

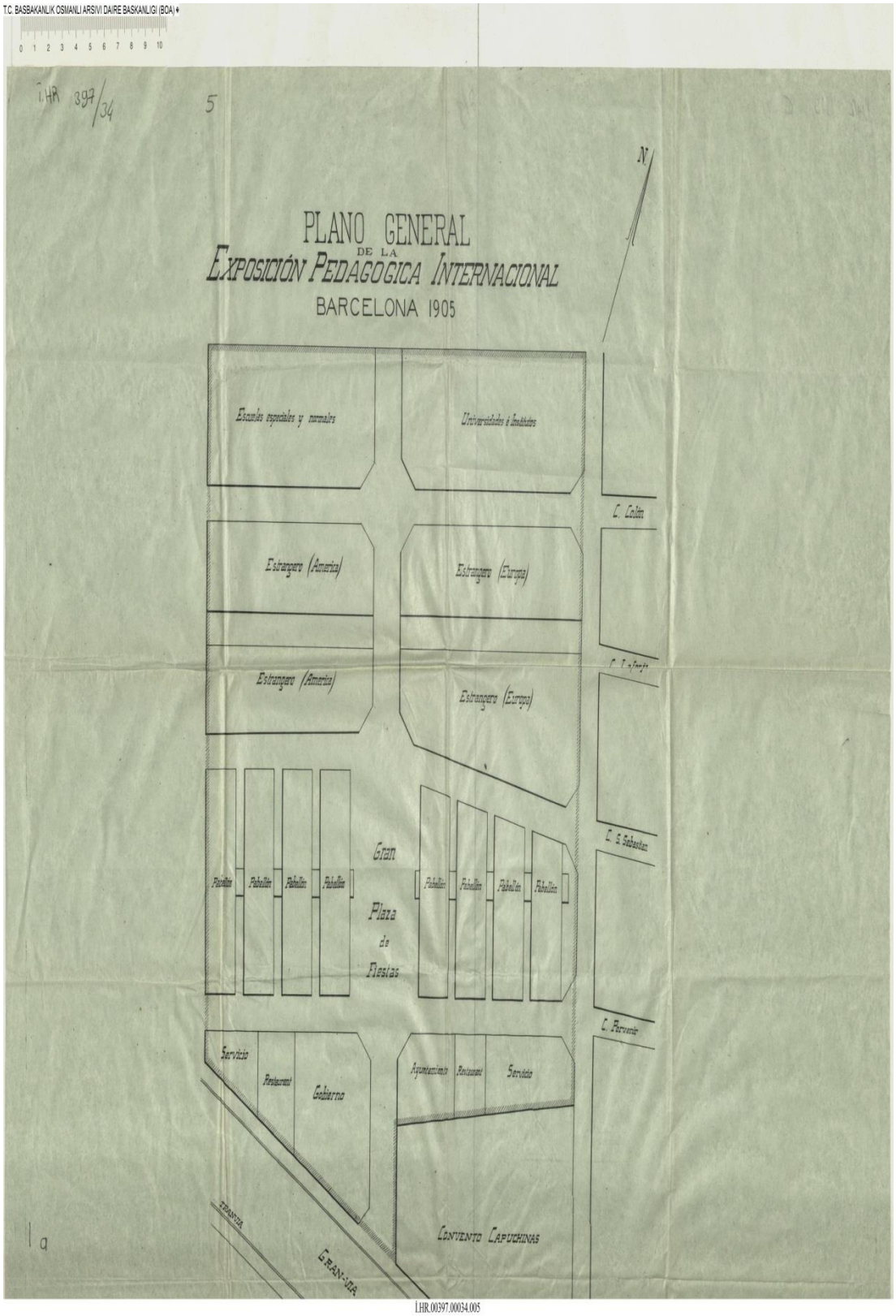

HR.SYS 1008/58 2vrk (2 shf bos)

HR.SYS.01008

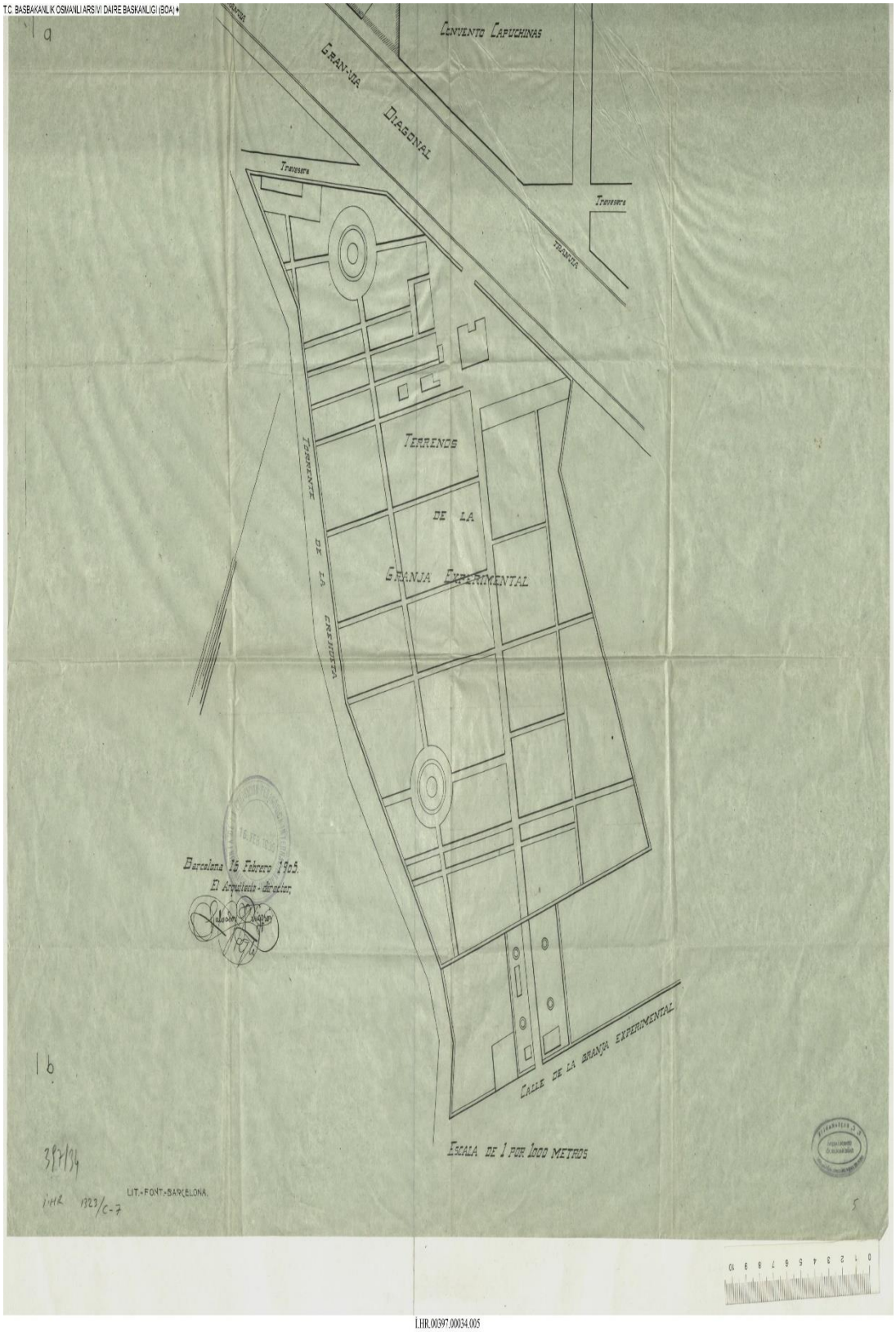
[766] BOA. HR. SYS, Nr. 1008/58, 31 Mayıs 1884.

EK-11.1: Barcelona'da açılacak uluslararası Terbiye-i Etfal ve Tedrisat-ı Umumiye Sergilerine Hükûmet-i Seniyye'ce iştirak olunması[767].

[767] BOA. İ.HR, Nr. 397/34, 11 Cemaziyel ahir 1323 (13 Ağustos 1905).

EK-11.2: Barcelona'da açılacak uluslararası Terbiye-i Etfal ve Tedrisat-ı Umumiye Sergilerine Hükûmet-i Seniyye'ce iştirak olunması[768].

[768] BOA. İ.HR, Nr. 397/34, 11 Cemaziyel ahir 1323 (13 Ağustos 1905).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0000-0002-6479-2508
Adı Soyadı	Tuğba SAĞLAM CEBESOY
Doğum Yeri	İstanbul
Doğum Tarihi	26/09/1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Bozok Üniversitesi
Fakülte	Fen-Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih Bölümü

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Üniversitesi
Anabilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı

YABANCI DİL BİLGİSİ

YÖKDİL	58,75

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı kurum	İstanbul Büyükşehir Belediyesi İsmek
Görevi/ Pozisyonu	Osmanlı Türkçesi/Usta Öğreticisi
Tecrübe Süresi	5 yıl

İLETİŞİM

E.mail	tugba_saglam18@hotmail.com
Cep:	0535 460 87 26